

54126

1989 DEC 0 6

54126

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO PAEDAGOGICA ET PSYCHOLOGICA

30.

VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ
EMLÉKKÖTET

SZEGED, 1988

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO PAEDAGOGICA ET PSYCHOLOGICA**

30.

**VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ
EMLÉKKÜTET**

SZEGED, 1988

Szerkesztőbizottság:

Ágoston György
Duró Lajos
Nagy József

A kötetet szerkesztette:

Zakar András

ISSN 0324-7260

Felelős Kiadó: JATE Kiadó, Szeged
Technikai szerkesztő: Kunsági Elemér
Terjedelem: 12 A/5 ív
Példányszám: 300
Engedély száma: 15576

ELŐSZÓ

A József Attila Tudományegyetem Pedagógiai-Pszichológiai Tanszékcsoportja, a Magyar Pszichológiai Társaság Dél-magyarországi Tagozata és Pszichológiatörténeti Munkacsoportja, valamint a Szegedi Akadémiai Bizottság Pedagógiai és Pszichológiai Szakbizottsága kiállítással egybekötött tudományos emlékülést rendezett Szegeden 1988. október 14-én Várkonyi (Hildebrand) Dezső professzor születésének 100. évfordulója alkalmából.

Várkonyi Dezső 1908-ban született az Esztergom megyei Kéménden hétgyermekes családból. Az esztergomi bencés gimnáziumban érettségizett, majd Pannonhalmára került, ahol elvégezte a teológiát és középiskolai tanári oklevelet szerzett. Tehetségét korán fölismerték, s ezért Pannonhalmán maradt és hamarosan főiskolai tanári kinevezést kapott.

1923-ban egyetemi magántanárrá habilitálták Pécsen, ahol 1924-től könyvtárigazgató. Közben a Sorbonne ösztöndíjasa lett és több külföldi egyetemre is ellátogatott.

1929-ben meghívták Szegedre és fölkerítették a pedagógiai-lélektani tanszék vezetésére. Életének a legtermékenyebb időszaka következett. Nyilvános rendes egyetemi tanári működése során az oktató-nevelő munkája, tudományos kutatásai és szakmai közéleti tevékenysége alapján az egyetem egyik legismertebb professzora lett.

1940-ben Erdély egy részének Magyarországhoz csatolása után Kolozsvárra került, majd 1944-ben Budapestre menekült. A háborús körülmények miatt addigi munkái, nagyon értékes kéziratai sajnos odavesztek. Csakis tudását, kivételes szakmai felkészültségét és mélységes humanizmusát hozhatta vissza magával. Itthon rövid ideig különböző helyeken dolgozott, majd Budapesten az egyetem pszichológiai tanszékén kapott beosztást.

Időközben a szerzetesrendeket feloszlatták, de ő ekkor már nem volt tagja a rendnek. Megnősült, feleségül vette Kisfaludy Erős Piroška tanárnőt.

Várkonyi professzor egyetemi működését félbeszakította a személyi kultusz, fiatalon, élete teljében nyugdíjazták. Ezután csak tudományos munkával foglalkozott, pedig még közel negyedszázadot élt és alkotott. 1971-ben hunyt el Budapesten.

A kötet Várkonyi (Hildebrand) Dezső professzor egyik eddig nem publikált tanulmányát és a tudományos emlékülésen elhangzott előadások anyagát tartalmazza.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső professzor most közölt tanulmányának kéziratát dr. Rókusfalvy Pál egyetemi tanár bocsájtotta rendelkezésünkre. Köszönetünket ezúton is kifejezzük.

Dr. Várkonyi Dezső

**AZ EMBERI VISELKEDÉSEK ÉS CSELEKVÉSEK
RENDELLENESÉGEI A NORMALITÁS KÖRÉBEN
(Parataxisok)**

A szerző a tanulmányt 1950-ben írta Budapesten. Tanulmányának publikálására első ízben most kerül sor. A tanulmányt eredeti megfogalmazásban, változatlanul közöljük.

T a r t a l o m

Bevezetés	9
Védekező reakciók és mechanizmusok	11
Meghatározás	11
A védekezések fajai	15
S. Freud és A. Freud elméletei.- Affektív reakciók. Elfojtás.- Reakcióképződés, "elsáncolás", "páncél" és túlkompenzáció.- Kompenzáció.-Szublimáció.-	
A védekezések fajai (folytatás)	27
Átvitel.- Projekció.- Introjekció.- Álcázás, álarcok, hazugságok, azonosítás, valódi és nem valódi viselkedések.- Öncsalás.	
A védekezések fajai (folytatás)	36
Érzelmi logika és katatóniás gondolkodás.- Racionalizáció és öngazolás. - Öngazolás.-	
Menekülések	46
Meghatározás	46
A menekülések változatai	50
Totális és részleges menekülések.- Regressziók, fiziológiai biztosítás, lelki biztosítás, introverzió, tehetetlenségbe való menekülés, negativizmus, betegségekbe, kezdetlegesebb állapotokba, "butaságba" való menekülés, öngyilkosság.- A komplexek.-	
A menekülések változatai (folytatás)	63
Ábrándozás.- Tevékenységbe való menekülés.	
Agressziók	65
Meghatározás	65
Az agresszió változatai	66
A motiváció parataxisai	70
A cselekvés mozzanatai	70
Motívumok és parataxisok	72
Szükségletek és tendenciák.- Főbb tendenciáink: életünk és személyiségünk fenntartására és biztosítására irányuló tendenciák. Életkiterjesztés és életfokozás.- Az önértékezés parataxisai: Hiúság, büszkeség, hencseregés, túlzott szerénység és alázatosság.- önmegővítés, egoizmus.	

Motívumok és parataxisok (folytatás)	80
Szociális tendenciák: a vezető ösztön, alárendelődés mellérendelődés, szervezés, együttműködés és szolidaritás. - Szimpatikus és altruisztikus magatartások, a szeretet, szerelem.- A társas tendenciák parataxisai.- A kedély, a szeretet és szerelem, a neurotikus szeretetszükséglet, a gyűlölet, a bosszú és féltékenység parataxisai.- A bűnözés.	
Motívumok és parataxisok (folytatás)	94
A vágyak sorsa.- Elfojtás.- Jelképes kielégülések, pótcselekvések stb.- Kompromisszum.- Leküzdhetetlenség. -Szenvedélyek.-	
Motívumok és parataxisok (folytatás)	100
Az akarás és annak parataxisai.- Impulzusok, impulzív cselekvések, impulzív típus.- Parataxisok: expozív cselekvések, primitív reakciók, rövidzárlati cselekvések, hedonizmus.- Az impulzív típus. - Szokások és azok parataxisai.	
Motívumok és parataxisok (befejezés)	110
Siker és sikerélmények.- Ezek parataxisai.- Boldogság.- Parataxisok.	
Gátlások és parataxisok	115
Gátolatlanság és állhatatlanság.- A gátolt ember. Az önuralom.-	
A cselekvés erősítő és gyengítő tényezői; parataxisok	120
A belső elválasztású mirigyek szerepe.-Betegségek. Pszichopátiák: -mániás, depressziós, bizonytalan, fanatikus, túlzottan érvényesülő, hangulatlabilis, expozív, kedélytelen, állhatatlan, aszténiás, pszichopáták	
A cselekvés instrumentációja és annak parataxisai.....	130
A cselekvés befejezése. Parataxisok	134
A cselekvések félbeszakítása, felfüggesztése, elhalasztása. Valódi és nem valódi megvalósítások.- Fixációk.- Felhívó jellegek hiánya.- Felítettség.- Indulati lereagálások. Fantázia kielégülések.- Pótló kielégülések.- A bűntudat.	

Bevezetés

Az emberi viselkedéseket régóta szokás felosztani normálisakra és a normálistól eltérőkre. Hogy mely viselkedések és cselekvések tartoznak az egyik, vagy a másik csoportba, annak eldöntésére a "norma" fogalma szolgál. Hogy mit értünk normán, normális jelenségeken, viselkedéseken, azt a kontingencia világában többféle képpen lehet meghatározni.

Normán érthetjük valamely jelenségcsoportnak, melyen belül az egyes jelenségek többé-kevésbé eltérnek egymástól, **átlagát**, vagy matematikai **középarányosát**, vagy **típusát**.

De normális jelenségnek tarthatjuk azt is, amely egy **fogalmilag előre meghatározott képnek megfelel**. Így beszélünk például az "egészséges ember" fogalmáról, tudva azt, hogy ilyen ember, aki abszolúte megfelelne az egészség fogalmának, a valóságban nincsen. Mégis ehhez a fogalomhoz mérjük az egyes ember-egyedeket és azoknak életmegnyilvánulásait, mikor meg akarjuk állapítani, vajon betegek-e?

A lélektan is ugyanezt a két normális-fogalmat alkalmazza akkor, mikor az emberi viselkedések és cselekvések rendellenességeiről, azoknak a rendestől eltérő alakjairól, abnormitásokról, és anomáliáiról beszél. Ezen nagy körnek csupán egy kis meghatározott részére vonatkoznak azok a fejtegetések, amelyek alább következnek.

A rendestől eltérő viselkedésformák ugyanis ismét több csoportba oszlanak. Egy részükkel az elmekórtan foglalkozik, amelynek célja az elme- és kedélybetegségeket leírni és értelmezni.

Ismét más csoportba tartoznak az idegbetegségek, melyek azonban az előbb említettekkel szoros összefüggésben vannak. Egy része a rendestől eltérő jelenségeknek a neurózisok fogalma alá tartozik. Végül a rendes jelenségeken kívül esnek a különböző pszichoterápiák is. Mindezekkel ennek a tanulmánynak körében nem foglalkozunk, legfeljebb egyes utalások teszik néha szükségessé, hogy elkerülhetetlenül figyelembe vegyük az itt jelzett rendellenes pszichológiai jelenségeket, de azok tüzetes tárgyalása mindenütt a megfelelő szaktudomány körébe tartozik.

Feladat gyanánt csupán a parataxisok tárgyalását tűztük ki magunk elé, főképpen abból a célból, hogy az emberismeretnek tudományos módját ezen a téren megvilágítsuk. A "parataxis" elnevezés kevésbé ismeretes a magyar pszichológiai szakirodalomban. Ez a szó az amerikai lélektanból van véve, és annyit jelent, hogy a normális és adekvát cselekvési és viselkedési formáktól eltérő, de még a normalitás körében maradó viselkedési formákat jelezve, találjunk egy kifeje-

zést az itt következő jelenségekre. Valamint a "parapszichológia" szintén a pszichológiai tudomány fogalmi eszközeivel magyarázza meg a szokott emberi viselkedésformákon kívül eső jelenségeket, éppen úgy a parataxis szó is hasonló jelentéssel bír. A parataxisok olyan félék a viselkedések és cselekvések területén, mint a tévedések a "paralogizmusok" a gondolkodásnak, a logikának a világában.

Magától értetődik, hogy mind a rendes, mind az összes rendellenes jelenségeknek a vizsgálatában ugyanazokat a lélektani törvényszerűségeket keressük; a lélektan, mint tudomány, mint az emberek egy speciális szempontból való szemlélete és értelmezése: egyetlen és egységes tudomány. A pszichiátriától kezdve a legnormálisabb lélektani jelenségekig mindenütt és mindvégig ugyanazon elveket és törvényszerűségeket alkalmazzuk az értelmezésben, a magyarázásban, a tények rendszerezésében.

Ebből következik egyúttal az is, hogy a fent elősorolt tudományágaktól és a normális pszichológiától élesen elhatárolni nem lehet. Egyben az a tétel is teljesen világos minden pszichológus előtt, hogy a parataxisok, neurózisok, patológiai és pszichotikus állapotok között egyfelől és a normális jelenségek között másfelől folytonos átmenetek vannak.

Vajha szolgálnának az itt következő fejtegetések az olvasó emberismeretének elmélyítésére és rendszerezésére.

VÉDEKEZŐ REAKCIÓK ÉS MECHANIZMUSOK

Meghatározás

Hogy a védekező reakciókat és mechanizmusokat megérthessük, és a rendes védekezéstől megkülönböztethessük, induljunk ki a szervezetnek és az embernek élettani és pszichés alpmagatartásaiból.

Tudjuk, hogy három fontos biológiai alpmagatartást különböztethetünk meg, amelyekre ugyanolyan jellegű pszichés magatartások épülnek:

a) Az első a **bekebelezés**, a szervezetbe való beolvasztás, továbbá ennek magasabbrendű formái: a közeledés, egybeolvadás, egyesülés, szerelem, szimpátia, szeretet, vonzalom, tetszés, stb.

b) A második az **eltávolítás** és ennek magasabb alakjai: az elhárítás, menekülés, utálat, védekezés, gyűlölet, düh, félelem, szorongás, stb.

c) Harmadik a **támadás**, harc, gyűlölet, düh, stb. abnormisak, patológiásak és parataxis formájában jelentkeznek. E helyen főképpen a védekezésnek, amelyek a b) csoportba tartoznak, parataktikus formáival fogunk foglalkozni, ezeket nevezi a pszichológia "védekező mechanizmusoknak."

A védekezések általános meghatározásához a következő mozzanatokat kell figyelembe vennünk:

a) Mi ellen szoktak a szervezetek és az emberi személyiség védekezni?

Mind a normális, mind pedig a többi védekezési forma valamely valódi vagy képzelt, előre várt, vagy meglévő veszély ellen lép működésbe. A biológiai szervezet ugyanis fennmaradása, sértetlensége, biztonsága, vagy szokott életformája minden megzavarását nemcsak egyensúlyi zavarnak érzi, hanem többé-kevésbé veszedelemnek is. Ennek elhárítására és az egyensúlyi helyzet visszaállítására a szervezetek és az emberi személy bizonyos apparátusokkal és mechanizmusokkal van felszerelve, és ezek azonnal működésbe lépnek mihamarabb a veszély valamilyen formában jelentkezik.

Mind veszélyekkel áll szemben az emberi személyiség? - A számtalan fenyegető veszély közül megemlíthetjük a következőket: a szervezet lerombolása (halál, betegség), a szervezet megsértése, a lélektani személy egységes összefüggésének, megszokott életformájának, biztonságérzésének, lelki egyensúlyának és főképp önértéktérzésének megzavarása, vagy leszállítása, életszínvonalának csökkentése stb.

Első pillanatra úgy látszik, mintha a szervezetek és az emberi személy is elsősorban vagy kizárólagosan csak a **fájdalom vagy kényelmetlenség** ellen védekeznek. A valóság azonban az, hogy minden fájdalomérzés tulajdonképpen csak jelző, jelez valamit, t.i. a szervezet veszélyeztetését. Önmagában a fájdalomérzetnek nincs értelme, hanem csak úgy, ha a szervezet jelző-apparátusának egyik billentyűje gyanánt fogjuk

fel. Természetesen elsősorban a fájdalom ellen védekezik minden szervezet és erre meghatározott reflexek és más bonyolultabb cselekvések is szolgálnak, ámde igazi védekezésünknek végső célja mégiscsak a veszélynek elhárítása, amely a szervezetet, vagy személyiségünket fenyegeti. Ezért van az, hogy sokszor eltérjük a fájdalmat, ha ezzel nagyobb jót, pl. életünket, vagy önértékelésünk színvonalát stb. megmenthetjük. Ezen a gondolaton alapulnak a büntetések is, amelyek fájdalmat okoznak, védekezési reakciókat váltanak ki, hogy ezzel a helyes cselekvést kondicionálják. A fájdalomérzés és a személyiség egészének javát szolgáló viselkedések ezen összefüggése látható egyes különleges viselkedésformákban is, minők pl. az aszkézis, a mazochizmus, stb.

b) A védekezéseket mindig valamely **problematicus, kellemetlen, megoldhatatlannak látszó helyzet** váltja ki; a megoldhatatlannak látszó helyzetben az egyén mintegy zsákutcában érzi magát, vagyai közvetlenül és normális úton nem teljesülhetnek, de sem harccal, sem kompromisszummal nem tudja az egyén magát e helyzetből kiszabadítani. Ilyenkor védekezéshez folyamodik.

Egy **problematicus helyzetet** többféleképpen lehet megoldani, vagy elintézni. a) Lehet megoldani normális és adekvát eszközökkel. b) Nyílt szembeszállással és küzdelemmel, a nehézségek reális leküzdésével. c) Kompromisszummal, vagyis nem teljesen kielégítő, de mégis a körülmények szerint legtöbbet ígérő alkalmazkodással. d) Védekezéssel és meneküléssel. - Ha bármely **problematicus helyzetben** normális és megfelelő eszközöket használunk, ha reálisan szembenézünk és szembeszállunk a megoldás nehézségeivel és akadályaival, akkor reményünk lehet a normális és legjobb megoldásra, ami mindig sikeres alkalmazkodást, győzelmet jelent, - értelmes akaratként, - uralmat jelent vágyaink és impulzusaink felett; - vagy pedig, ha a nehézség valóban legyőzhetetlen, akkor valódi képtelenséggel, a helyzet megoldhatatlanságával fejezhetjük be gondolkodásunkat és cselekvésünket. - Ha azonban egyiket sem választjuk az elsorolt lehetőségek közül, akkor nem marad más a blokádhelyzetben lévő egyéniség számára, mint a védekezés, és ez szintén alkalmazkodási jelenség, csak hogy természetesen negatív.

c) A védekezések alapja egy tudattalan **mechanizmus** szokott lenni. Van azonban tudatos védekezés is. Ami a tudattalan védekezési mechanizmusokat illeti, elsősorban a védekező reflexekre gondolhatunk. Ha kezünket véletlenül megégetjük, akkor reflexmozdulattal elrántjuk kezünket a tűztől, anélkül, hogy ebbe "akaratom" beleavatkozna. A hisztériánál is, továbbá az epilepsziában is működnek bizonyos védelmi be rendezések, a hisztériában a Ganser féle homályos tudatállá-

potokban az önfenntartási tendencia a biológiai-én-közpon-
tokhoz közelálló védelmi berendezést hoz mozgásba és ez meg-
övi a hisztériát a nagyobb pszichikus veszélyektől, pl.
én-tudata zavartalan marad. Viszont az epilepsziásoknál úgy
látszik hiányzanak ezek a védelmi tudattalan berendezések és
így azoknak én-tudata kiálszik. Hasonló védekezési mechaniz-
musokat találunk a normális egyéneknél is, hozzátéve, hogy a
mechanizmusok tudattalanok maradnak többé vagy kevésbé, bár
ezeknél az öntudatos egyéniség bírálata alá tudja vonni vi-
selkedéseit és így a mechanizmusok működésének legalább az
eredménye tudatossá válik.

Ezen normális védekezési reakciókat tárgyalják az alább
következő fejtegetések. Példákat a később következőkben fo-
gunk felhozni, melyekből világosan ki fog tűnni a védekező
mechanizmusok lényegében tudattalan lefolyása és parataxis
jellege.

d) Miben áll ez a tudattalan védekezőmechanizmus? - Bi-
zonyos helyzetek emlékeit, komplexeket, lelki sérüléseket,
gondolatokat, elfojtott vágyakat, stb. előre elhárítunk ma-
gunktól, törekszünk kiszorítani tudatunkból, vagy megakadá-
lyozzuk tudatossá válásukat ("megfelelő én-helyre jutásu-
kat"; Gelbsattel), - akkor, ha az említett tényezők tudatos-
sá vagy hatékonyvá válva veszélyeztetnék életérdekeinket.

Így védekezünk olyan emlék, vagy helyzetbe jutás ellen,
amelyek leszállítanak önértékelésünket. Védekezünk továbbá
megszokott életformáink, életszínvonalunk megzavarása vagy
leszállítása ellen. Az a neurótikus, aki túlzott szeretet-
szükségletben szenved, védekezik a szorongásai ellen. Ha va-
lamilyel lelki konfliktust kompromisszummal oldottunk meg és
ez tudattalan marad, akkor szintén védekezésbe esünk, amely
leleplezi előttünk konfliktusunk valódi okát és a kompro-
misszum természetét.

A védekező mechanizmusok tehát mindig kerülő utat jelen-
tenek életformáink egyenes és reális megoldásai helyett,
"sztratagémák", mint az individuális-pszichológia mondja.

e) Mi a védekező mechanizmus szerepe és rendeltetése? -
Közvetlenül: a veszély okozta lelki feszültség csökkentése,
vagy megszüntetése, az én felszabadítása a helyzet nyomása
alól, - közvetve annak a veszélynek megszüntetése, amely
személyiségünket fenyegeti.

Példák: ilyen védekezés az, amikor megtiltjuk,
vagy megakadályozzuk, hogy valaki olyasmiről be-
széljen előttünk, amit titkoltan szégyellünk.
Ilyesmire nem szeretünk gondolni sem, ha eszünkbe
jut a szégyenletes helyzet, erre vonatkozó képze-
teinket előzzük.

Pierre Janet elmélete a "nem realizálásról"
(non-realisation) szintén a védekező mechanizmusok-
ról szól. Egy leány egyedül ápolt halálosan beteg
édesapját s lelkileg nagyon sokat szenvedett el-
vesztése miatt. Mikor az apa meghalt, a leány delí-
riumba esett, majd felgyógyulva nem tudott bele-

nyugodni abba, hogy a szeretett lény többé nincs életben, "nem realizálta" annak halálát és tovább is mindent úgy tett, mintha a beteg ott lenne az ágyon, tovább "ápolta", mozdulatokat tett, melyek az ápolást fejezték ki, beszélt a beteghez, s általában úgy viselkedett, mintha az még ott feküdne az ágyban. Ez a viselkedés tudattalan védekezés volt a halál gondolata ellen.

Ha egy öreg úrnak segíteni akarunk, hogy felvegye a kabátját, és ő türelmetlenül visszautasít bennünket, akkor védekezik, mert a segítség emlékezteti az öregségre.

Védekezünk a platyka, rossz hírnév, presztízsvesztés ellen, nemcsak normális és jogosult eszközökkel, hanem mechanizmusokkal is.

Elméskedés, akasztófahumor gyakran védekezés saját boldogtalanságunk, konfliktusos hangulati depresszióink ellen.

A **töprengés és szórszálhasogatás** gyakran védekezési reakció a kellemetlennek érzett kötelesség ellen.

Farizeusi megbotrányozás ("vénkisasszony reakció") fiatalok szabadosabb viselkedése ellen szintén védekező mechanizmusból is származhatik. Általában, ha mások megítélésében túl szigorúak vagyunk, velük szemben erős kifejezéseket használunk, akkor ez "komplex-indikátor" gyanánt szolgál a pszichológusnak, mely megmutatja, hogy az illető tudattalanul mi ellen védekezik, mutatja zavarát, mert azt akarja kimutatni, hogy milyen távol van állítólág az illető a szóbanforgó fogatkozásoktól.

Gyermekkorban sok u.n. "**iskolabetegség**" tartozik a védekező mechanizmusok osztályába. Pl. ha egy gyermek megtanulta: ha beteg, akkor nem kell iskolába mennie ez esetben "**betegségbe**" esik - mondjuk hányingert kap vagy fejfájást, mikor itt az idő, hogy iskolába menjen. A betegség tehát tudattalanul "**célszerű**" az iskola "**veszélyei**" ellen.

Az egyke gyerekek "**hiszterizálódása**" (Cseretzký) szintén védekező mechanizmus következménye. Az egyke gyermek érzi, hogy hovatovább megszűnik környezetének érdeklődési központja lenni, tehát önző érdekei veszélyeztetve vannak; ilyenkor követelőzővé, szeszélyessé válik, betegségbe menekül, társai közt rakoncátlan és kellemetlen viselkedést tanusít, hogy így védekezzen a fenyegető veszély ellen és esetleg kicsikarja előbbi pozíciójának visszaállítását.

Cseretzký beszél a gyermekek **epileptoidizálódásáról** is. Epileptoid viselkedést vesznek fel elzülött gyermekek, kik az élet durvaságaival már találkoztak gonoszak, elkeseredettek, cinikusak, ha-

zugok, egoisták, érzéketlenek lesznek, utcai rossz szokásokat vesznek fel így védekeznek egy tágabb milió tartós és intenzív rossz hatásai ellen.

A védekezések fajtái

S. Freud a védekezéseket tudattalan és szándéktalan mechanizmusoknak fogta fel és elsőnek tárgyalta a mélylélektan és neurótikus jelenségekről szóló irodalomban. A védekezések fajtait így sorolja fel: a) elhárítások, - b) cenzúra, c) elfojtás, - d) elszigetelés. (Ez utóbbit Freud 1936-ban írta le: a neurótikus egyén elfojtja az érzelmeitől eredő feszültségeket, és nem ismeri fel ennek a mechanizmusnak kárpótító jellegét.)

A. Freud tíz védekező mechanizmust sorol fel; elméletének kiinduló pontja az, hogy a különféle védekezések az én és a felettes-én közötti harcból származnak. Viszont a védekező mechanizmusokat személyiségünk tudattalan rétege (Es) ellen használjuk.

A védekező mechanizmusok A. Freud szerint a következők:

- 1) elfojtás
- 2) regresszió
- 3) reakcióképződés
- 4) elszigetelés
- 5) megneemtörténtté tevés
- 6) projekció
- 7) introjekció
- 8) ellenkezőbe való átcsepés
- 9) önmagunk ellen fordulás (önvád)
- 10) szublimáció

A. Freud szerint mindenkinek egyéni védekező módszere van; - egyes formák néha egymással kombinálódva is fölléphetnek. Az egyéniségnek titkára azonban nehéz rájönni, még akkor is, ha egyes összefüggéseket már ismerünk, pl. a hisztériában fő szerepet az elfojtás, a kényszerképzeteknél az elszigetelődés művelete. A szerző szerint legfőbb hatása az elfojtásnak van, ez a leghatásosabb védekezési mechanizmus és többször lép működésbe, mint a többiek együttvéve.

Laforgue említi, mint védekező mechanizmust az elküldösítést (skotomisation), Klages pedig az élethez szükséges ünértékcshalódásokat.

Ezek alapján, továbbá az angolszász irodalomban kidolgozott elméleteket követve, néhány csoportban jellemezzük a főbb védekező mechanizmusokat.

1) Első helyen említjük az affektív reakciókat. Az alsóbbrendű lényekben és az agykéregtől megfosztott felsőbbrendű állatokban is sokszor szolgálnak az érzelmi kitörések védekezésül. Ilyen affektív reakciók a haragnak, a dühös állapotnak kifejező mozgásai, melyeknek céljuk sokszor a védekezés. A védekezés itten tulajdonképpen a támadásnak formájában jelenik meg, mint elijesztés, elrettentés és megmarad a teljesen kifejlődött és magasrendű emberi személyiség-

nek a fegyvertárában is. "Legjobb védekezés a támadás." Az ilyen védekezések természetesen teljesen normálisak és igen sok esetben teljesen jogosultak, éppen azért nem is számítjuk őket a parataxisok közé. Az affektív reakciókkal való védekezésük csak akkor válnak parataxisá, ha túlzottak, alaptalanok, vagy olyan cél elérésére szolgálnak, amely túl van az egyszerű veszélynek a körén. Ilyen eset pl. ha az ijesztést, vagy dühkitörést gélzatosan mimeljük, hogy mást megfélemlítve önző céljainkat kerülő úton elérhessük.

2) A védekezésnek egy másik formája az elfojtás (aktív felejtés).

Freud 1900-ban állapította meg az elfojtásnak a fogalmát: törekvés a tudatból kizárni a kellemetlen vagy kínos képzeteket, melyek a tudattalanban megmaradva komplexekké válhatnak. 1932-ben Freud megváltoztatta addigi felfogását az elfojtásra és a szorongásos lelkiállapotokra vonatkozóan. Kezdetben az volt a véleménye, hogy minden szorongás valamely szexuális vágnak az elfojtásából származik. Később e viszonyt megfordította és azt állította, hogy az elfojtás ered a szorongásból. E kérdéssel itt tovább nem foglalkozunk.

Az elfojtás valóban aktív felejtés, az a törekvésünk, hogy kellemetlen vagy kínos emlékképzeleteinket a tudatból kiszorítsuk és ebben a szűgyen, önértékkérzésünk és erkölcsi standardjaink irányítanak bennünket. Az elfojtás tehát védekezés a kínos emlékek érzelmi hatásai ellen.

Mi az oka annak, hogy kínos és kellemetlen érzeteinket erőszakosan el akarjuk felejteni, tudatunkból ki akarjuk szorítani? A fő ok: önértékkérzésünk. Ennek lealacsonyításától óvakodunk és ezért szűgyeljük mindazt, ami önértékkérzésünket magunk vagy mások előtt leszállítja és innen származik az a tudattalan mechanizmus, mely elfeledteti velünk az eredeti kellemetlen vagy kellemetlenné vált benyomást. Elfajtási törekvésünk attól függ, milyen kellemetlenség származhatik egyéni emlékeink tudatbanyomulásától, tehát nem az emlékkép tárgyi jelentőségétől. Egy mások számára jelentéktelen esemény bennünk nagy lelki hullámozást okozhat. Minél nagyobb a szűgyen, vagy kellemetlen érzés valamely képzet-csoport tudatosulása miatt, annál jobban törekszünk azt elfajtani.

Ha azonban megtanultuk a nyílt szembenézést mindenféle kellemetlen benyomásokkal (önismeret), akkor bizonyos gyakorlat után elérhetjük, hogy nem kell elfajtásokat gyakorolnunk. Példa a halál gondolata: mindnyájan félünk a haláltól s ha szűgyeljük is, nem tagadhatjuk félelmünket; de ha nem akarunk gyávák lenni, elfajtás helyett kiegyezhetünk a szükségesség halál elkerülhetetlen gondolatával.

Példák:

Egy leány hajózik éjjel a Balatonon. A derült éjszakában jól látszik a holdsugaraktól alkotott "ezüst híd". A leány együtt nézi a látványt udvarlójával és hallgatja annak szerelmi vallomását. Később férjhez megy máshoz - és általában úgy tapasztalja, hogy a férjének nincs érzéke a természeti szépségek iránt. De ő maga sem kedveli többé a holdas éjszakát. A Balatonon újra látott "ezüst híd" belőle csupán a bosszankodás érzését váltja ki, másra tereli a szót, elfojtja kellemetlen emlékeit. Ha a romantikus leány nem csalódott volna abban, miért szerette a holdas éjszakát, nem lett volna igazságtalan férjével szemben. Elfojtási kísérletei védekezések voltak kínossá vált emlékeivel szemben. (Megjegyezzük, hogy a csalódás kellemetlen érzése áttevődik a jelen helyzetre, t.i. a férjre.)

Egy gyermek évek múlva is utálja a narancslevet, nem tudja meginni, okát sem tudja adni miért. A múlt elemzéséből kiderül, hogy kicsiny korában narancslében csukamájolajat itattak vele. Ezt a körülményt mindenki elfelejtette, a gyermek is, csupán az utálat maradt meg, (átvitel, kondicionált reakció), a narancslével szemben. Az utálat védekezési reakció.

Izléseink, izlésbeli különösségeink (idioszinkráziák) nagyrésze ugyanezen a mechanizmusokon alapszik, egyszerűbben szólva ezek feltételes reakciók. Ezért szokták mondani a pszichológusok, hogy rendkívül veszedelemes lehet az első életevék benyomása, kapcsolatban az elfojtásokkal és védekezésekkel.

3) Reakcióképződés, "elsáncolás", "páncél" és túlkompenzáció. Reakcióképződésnek mondjuk sajátos értelemben azt a védekezési mechanizmust, mellyel az egyén mintegy elsáncolja magát, vagy páncélt ölt a tiltott, vagy visszautasított gondolatok és vágyak ellen. A reakcióképződésnek egyik fő formája a túlkompenzálás.

Példák:

Kegyetlenségre hajló agresszív egyéneket sokszor látunk fellépni, mint érzékeny állatvédőket.

Aki egy hozzátartozóját, mint beteget túlzott és érthetetlen gondoskodásban részesíti, az lehet, hogy tudattalanul védekezik az illető halálát kívánó gondolatai ellen.

Aki különös megvetéssel nyilatkozik a homoszexualitás ellen, az talán tudattalanul vágyódik efféle-re és elsáncolja magát gondolatai ellen.

Példák a túlkompenzációra; vagyis arra, hogy kínzó csekélyebbértékűségi vagy elégtelenségi érzéseinkre az ellenkező tulajdonságok nagy hangsúlyozásával reagálunk: csúnya emberek (nők) gyakran feltűnően hiúk és ruházkodásukkal, kozmetikával egyensú-

lyozzák ki gyengeségi érzéseiket.

A parvenü belső bizonytalanságát külsőleges hi-
valkodással, gazdagságának fitogtatásával egyenlíti
ki.

A tréfálkozó, akasztófahumorról élcelődő ember
leplezi és ellensúlyozza mélységes belső szomorúsá-
gát. Az alkoholista belép a tartózkodók egyesületébe
és hirdeti az alkohol káros hatásait, a kéjenc er-
kölcsapostollá lesz, a tehetetlen Don Juant játszik.

Aki nagyon hangsúlyozza, hogy nem törődik az em-
berek véleményével, bensejében izgatottan figyeli
azok véleményét. Az erőszakos gyilkos sokszor belső
lelki gyengeségben szenved, éppúgy, mint Nietzsche
az erőszak filozófusa bensőleg nagyon esendő és
gyenge ember volt. A gyávaság túlkompensációja nem a
bátorság, - hanem a vakmerőség.

A túl szigorúan nevelt gyermekek vagy túlzó ör-
todoxok lesznek, vagy lázadók. Viszont sok forradal-
már belsőleg vágyódik a tekintélyre, melyet elveivel
lerombolt.

Sokan belső bizonytalanságérzésüket nagyon hatá-
rozott fellépéssel vagy erélyes szavakkal iparkodnak
ellensúlyozni.

"Semmi ellen nem nyilatkoznak az emberek olyan
szigorúan, mint éppen elhagyott hibáikkal szemben."
(Goethe).

Ha egy felnőtt fiatalember, anyjával haragos vagy
rossz viszonyba keveredik, az vagy megutálja az
egész női nemet, vagy egy idősebb hölgy iránt fog
hajlamot érezni; a túlkompensáció megakadályozza a
normális erotikus viszony kialakulását.

Aki a hivatalban elnyomottnak, megalázottnak ér-
zi magát, otthon a családi körben zsarnokoskodik,
vagy megfordítva.

A lopási hajlam túlkompensációja gyanánt sokszor
túlzott pedánsság jelentkezik.

Prúd vénkisasszony állítólagos szerelmi támadá-
sok ellen védekezik, másokat alaptalanul ilyenekkel
vádol.

A szerelmében csalódott férfi vagy nő kárpótlást
keres feltűnő mulatozásban, öngyilkossággal való
fenyegetőzésben, valóságos öngyilkossági kísérlet-
ben, vagy bárminő olyan túlkompensációban, amelynek
együttal hisztériás (színjátészó) jellege van, és
együttal a bűnösnek vagy környezetének büntetésére
szolgál.

Sokszor előfordul, hogy valamilyen sikerünk el-
maradását, vagy balsikerünket, mások becsmérlésével
kompenzáljuk (balsikerünket mások sikerének, népsze-
rűségének keserű vagy irigy bírálatában egyenlítjük
ki).

"Kis ember nagy bottal jár", azaz egyéni elégte-
lenséget külső jelekkel igyekszik helyrehozni.

A gyermekkorban előforduló túlkompensációra M. Adler felállította nevezetes "csékélyebbértékűség" és túlkompensációs elméletét. Ezen elmélet szerint minden gyermek szükségképpen csékélyebbértékűségi érzésben vagy komplexben (Mi-ko) szenved. Ennek az érzésnek az ellensúlyozására a gyermek különböző túlkompensációkat léptet életbe. Azok az okok, melyek állítólag minden gyermeknél felidőzik a csékélyebbértékűségi érzést, Adler szerint vagy sánta, vagy rút (pl. vörös hajú, szeplős stb.), vagy nem elég intelligens, vagy általában a felnőttek között szorongásos és függő helyzetben van, nem kapja meg a kellő gyengédséget és szeretetet, vagy az iskolában nem érvényesül, rossz előmenetele van, társai lenézik, szegénysége, vagy ügyefogyottsága miatt, nem veszik be a játékba, stb. Ezek az okok vezetnek a gyermeket először a tiltakozásra, lázadásra, majd pedig különböző túlkompensációkra. - Ezzel az elmélettel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a pszichológusok bírálatai szerint az elmélet nem felel meg mindenben a gyermek valódi pszichológiájának. Legelőször azt kell megjegyeznünk, hogy nem minden gyermekben keletkezik szükségképpen csékélyebbértékűségi érzés, még kevésbé Mi-ko. A jól nevelt és kellő szeretetben felnevelkedett gyermekben kifejlődik az u.n. "fészeksztuáció", a bizalom, védettség és az anyával való összetartozás biztonság-érzése. A nagyobb gyermeknél pedig beszélhetünk u.n. "Gulliver-sztuációról", ez a lelki helyzet annyit jelent, hogy a gyermek érzi teljes függőségét a felnőttektől, mint a törpe az óriások között, de nem jelent szükségképpen kedvezőtlen, vagy kóros lelki elválást, nem jelenti a bizalomnak a hiányát. Ezen az alapon mondhatjuk, hogy nem minden gyermekben találjuk meg a túlkompensáció mechanizmusát. Emellett ki kell emelnünk még azt is, hogy ha előfordulnak a gyermekkorban és a felnőtt korban is bizonyos túlkompensációk, akkor azok nemcsak a csékélyebbértékűségi érzésre következnek be, mint visszahatások, hanem más lélektani okokból is. A csékélyebbértékűségi érzés kifejezése helyett inkább ezzel a szóval jellemezhetjük a túlkompensációk alapját: "minusz szituáció". A minusz-sztuációba beletartoznak, a következő eshetőségek: valami okból eredő szorongás, - túl szigorú nevelés, megalázottság, sikerek el nem ismerése, ("Te az életben semmire sem fogod vinni!" - "Te börtönben fogod végezni!" - "Semmi dolgozatod nem jó, nem tanulsz, megfogsz bukni!" stb.) Az ilyen önértetromboló nevelés bizonytalansági érzést, az önértet megalázását, az élettől való általános félelmet, az elszigeteltségtől való félelmet és más hasonló elégtelenségi érzéseket kelthet a gyermekben, amelyekre különféle kép-

pen reagálhat, többek között belső lázadással, azaz, túlkompenzációval, vagy kettős viselkedéssel, hízelkedéssel, túlzott alkalmazkodással (konformizmus), farizeizmussal, képmutatással stb. - Ugyancsak okozhat túlkompenzációt a túlzott elkényeztetés is. Ha az elkényeztetett gyermektől minden nehézséget és erőfeszítést elveszünk, akkor valóban csekélyebbértékűvé lesz az élettel való harcban, döntések előtt szorongást és bizonytalanságot fog érezni, kibújjik a nehézségek alól, menekülési és képtelenségi mechanizmusok keletkeznek benne, esetleg dacossággal válaszol az élet feladataira és így kompenzálja túl az elégtelenségi érzést. Ha valakit gyermekkorában "szépsége", kedvessége miatt agyonbecéztek, elkényeztettek, az felnőtt korában is úgy véli, hogy mindent elérhet egyéni erőfeszítés nélkül, mások szimpátiájának ügyes felhasználásával. Ez azonban természetesen nem túlkompenzáció, hanem álúton való keresése a sikernek. - Végül beletartoznak a minusz-szituációba az Ádler-től említett és helyesen felhozott állapotok is: a valódi csekélyebbértékűségi érzés, az ettől való félelem, és ennek pl. a testi fogyatkozásokban rejlő okai is. Ezek azonban éppúgy nem vezetnek minden esetben túlkompenzációra, mint a fentebbi esetekben láttuk.

Áttérve az ifjúkorra, megemlíthetjük, hogy a serdülőkorban előforduló henccegés, nagyizolás, öndicsőítő hazudozás, dacoskodás, fellázadás a feljebbalók és a környezet ellen, szintén lehetnek a túlkompenzálás következményei, ha t.i. a serdülő nem jut hozzá önértetének, önértéktérzésének megfelelő érvényesítéséhez. Ahol az ember megérdemelt sikereket arathat, és ahol egészségesen kifejtetheti erejét, ahol tettvégya teret nyer, ott nincs szükség túlkompenzációra. A serdülőkori minusz-szituációknak egyik tipikus túlkompenzálása az ábrándozás, vagyis az éber álmodozásba, a képzelte világba való menekülés. Erről a jelenségről azonban a "menekülések" mechanizmusánál lesz szó.

A túlkompenzáció mechanizmusának igazi megértéséhez azonban csak akkor jutunk el, ha megismerjük annak normális, és megfelelő alapformáját: a kompenzációt. A kompenzáció vagy kárpótlás Adler fentebb ismertetett elmélete óta (1917) az ember lélektani megértésének egyik fontos eszköze lett. Ha valamely vágyunk nem teljesülhet, (bloká) akkor a vele kapcsolatos lelki feszültség mindaddig tart, amíg a vágy, vagy szükséglet valami módon vagy kielégítést nem nyer, vagy elhal. A kielégítés történhetik adekvát úton, vagyis a vágy igazi tárgyának közvetlen elérésével, vagy történhetik egy más vágytárgy behelyettesítésével, tehát pótcselekvéssel, kerülő úton, - akár valóságos konkrét dolog vagy személy a vágy tárgya, akár képzeletbeli. A kompenzáció tehát kárpót-

lás, vele kellemetlen helyzetet iparkodunk kellemessel felcserélni; oly vágy-kielégítés, mellyel az adekvát módon el nem érhető tárgyat szubjektíve egyenlő értékű, de más jellegű tárggyal elégítjük ki (a képzeletben vagy a valóságban). A kompenzációnak minden formája tehát "életpótló", pótcselekvés

Példák a normális kompenzációra:

Ha Lewin elméletét vesszük alapul az úgynevezett pótcselekvésekről, akkor példáinkat 4 csoportba oszthatjuk:

a) a kompenzáció első formája a "helyzetszerű megoldás", ha pl. egy levelet nem a postán küldünk el, hanem alkalmilag egy barátunkkal juttatjuk el a címzetthez, ez az eset voltaképpen még nem kompenzáció, mert ez az eljárás nemcsak alanyian, hanem tárgyilag véve is teljesen egyenlő értékű az eredeti cselekvéssel, a lelki feszültség megszűnik, a lelki egyensúly helyreáll.

b) "Rész az egész helyett" (pars pro toto), pl. ha nem vehetjük meg a kívánt árut, mert az nagyon drága, akkor legalább többször elmegyünk a kirakat előtt és nézegetjük azt, esetleg alkuszunk rá stb. Ha bosszúdállás helyett a sértő félnek levelet írunk és abban visszasértégetjük, vagy megfenyegetjük, akkor kompenzáljuk eredeti vágyunkat és haragunkat. (Ezt a magatartást "jelképes leeresztésnek" is nevezik.) A kompenzációnak ezt a formáját jellemzi, hogy a kompenzálás iránya ugyanaz, mint az eredeti vágyé volt, az eredeti cselekvés irányában mozgunk a kárpótlás keresésében. Viszont a kárpótlásul szolgáló tárgy alacsonyabb színvonalon van, mint az eredeti igényünk, és ezért nem mindig szerez valódi kielégülést, hanem esetleg magunknak szemrehányást teszünk a valódi cél alhanyagolása miatt (önvád).

c) A harmadik csoportba tartoznak az irreális, látszatos, ál-, árny- és szürrogát-elintézkedések. Ezeket jellemzi, hogy a kompenzáció nem igazi vágytárgy irányában folyik le, hanem csak a belső cselekvés hasonlít az igazihoz. A megoldás inkább jelképes marad. Az ilyen kompenzációkban ideig-óráig megtaláljuk az eredeti vágy kielégülését és a lelki feszültség feloldódását, de csak azért, hogy a valódi vágy későbbben annál inkább jelentkezze. A vágytárgy eredeti "felhívó" jellege az ilyen kompenzáció után továbbra is fent szokott maradni, mert vágyaink rendszerint olyan természetűek, hogy nem lehet őket "bármivel", még hasonlóval sem kielégíteni. Ilyen ál-elintézkedése valamely feszültségünknek pl. a névtelen levél. Hasonló kompenzáció a látszatok fenntartása: "Fenn az ernity nincsen kas." Ha valamely gyűlölt személyen nem tölthetjük ki haragunkat, akkor legalább egy hozzá közelálló személyt, tárgyat,

vagy az illető képét ócsároljuk, bántalmazzuk. Az "in effigie" való kivégzés is hasonló mechanizmus. Ha gyermek fél a sötétben, akkor az anya bécézéssel, gyengédséggel kárpótolja. A kormányok a fizetés elégtelenségét dícséretekkal, kitüntetésekkel, címekkel szokták helyettesíteni. Fiaszkót vallott szerelem egy másik kapcsolatban keres magának kárpótlást, vagy, ha egy fiatal lány jegyességben van és az esküvő előtt néhány nappal kiderül, hogy a vőlegény sikkasztó, vagy más okból méltatlan, a szülők az elkeseredett lányt kárpótlásul külföldi szép utazásra viszik. Nagy szerepet játszanak a fantázia-kielégülések is az emberi életben. Ha vágyaink általában nem teljesülhetnek az életnek ridegsége miatt, vagy az élet prózaisága, szűk anyagi körülmények, foglalkozásunkkal járó gondok és nem nekünk való foglalkozások kényszere miatt, akkor kárpótlást keresünk a fantázia nyújtotta élvezetekben: színház, irodalom, képzeletbeli sikerek, utazás, vagy olyan foglalkozásban, amely eredeti hajlamainknak és vágyainknak megfelel. A szépirodalom kettős kompenzációt nyújt: ha egy szép regényt olvasunk, vagy egy romantikus filmet nézünk, ez éppúgy kárpótolhat bennünket azért, amit az élet tőlünk vágyaink teljesedésében megtagadott, mint ahogyan kárpótlást keres a szürke hivatali teendők után a szellemi igényekkel bíró ember játékában, versírásban, kertészkedésben stb. Mindezek az eljárások kompenzációk és egyúttal védekezések, pótcselekvések is, azonban olyanok, hogy az élet normális menetében és lelki egyensúlyunk visszaállításához szükségesek. Ezeket tehát nem nevezhetjük parataxisoknak.

d) Álcázott, vagy ál-elintézés az a kompenzáció, mikor a cselekvés és annak tárgya még külsőleg sem hasonlít az eredeti megoldásnak a módjához. Ilyenkor a kompenzációra néha alig lehet ráismerni, pl. mikor valaki bánatában leissza magát. Az ilyen kompenzációnak van ugyan feszültségoldó hatása, legalább időlegesen, de valódi megoldásnak nem lehet nevezni. Ez a pótcselekvés és kompenzáció olyankor szokott előfordulni, mikor az illetőnek valami oka van rá, hogy eredeti vágyát eltitkolni törekedjen.

A kompenzáció ritkán teljes értékű, nem mindig hatásos, mint a fentiekből is kitűnik: különösen ha valamilyen gyengeségünket, hibánkat, sértődöttségünket törekszünk kompenzálni, akkor önértékezésünk sok esetben élénken tiltakozik vágyaink ilyen elintézése, a "számlának" ilyen olcsó "kifizetése" ellen.

A kompenzáció sikere sok tekintetben attól is függ, hogy a vágytárgy behelyettesítése megegyezik-e a társadalom elfogásával és értékítéletével. A társadalmilag elismert kompenzáció, pl. a csalódott menyasszony külföldi utazása, meg-

könnyíti, és sikeressé teszi a kompenzációt, mert elősegíti a társadalmi alkalmazkodást. A nevelésnek egyik nehézsége a helyes pótcselekvések és kompenzációk beiktatásában éppen az, hogy a gyermekek még nem ismerik eléggé a társadalmi standardokat, a nevelők pedig nem ismerik a gyermek vágyait eléggé, hogy a kompenzációt irányíthassák. Minden esetre egyik fő nevelési elv az, hogy úgy kell a kompenzációt irányítani, hogy abból másnak kára ne származzék.

A kompenzáció lelki feladata: csökkenteni vagy megszüntetni a vágyból eredő lelki feszültségeket, - visszaállítani a megzavart lelki egyensúlyt, - önértékezésünk színvonalát, megtartani vagy emelni, - tevékenységi területünket növelni, átalakítani, - életpótlékot adni, - egyéniségünket fejleszteni, - védekezést nyújtani a vágyak fiaskójából eredhető zavar, reménytelenség, vagy lelki összeomlás ellen.

A kompenzáció a mondottak szerint hasznos és egyéniségfejlesztő művelet is lehet. A kompenzáló néha becsületos erőfeszítéseket tesz, hogy eredeti hiányait fíradtságos munkával kárpótolja. (Demosthenes). Sokszor látjuk mily őszinte vágyódás él az emberekben az után, amit nem bírnak, vagy tökéletlenül bírnak s ilyenkor nagy erőfeszítésekre képesek. Vannak olyanok is, akiknek a könnyen, vagy játszva elérhető tárgyak és célok nem kellene, és ott kívánnak érvényesülni, ahol az eredmény nehéz munkába kerül. Ezek kompenzációja nagyon értékes. Hasznos annak az egyénnek a túlkompenzációja is, aki felismeri kegyetlen hajlamát és azt túlzott jósággal kompenzálja; jellemző azonban a túlkompenzáció parataxisára, hogy az előbb említett kárpótláshoz túlságosan sok energia szükséges, úgy hogy alig marad belőle magának a jóságnak gyakorlására. A fantázia-kiegyensúlyozás is lehetne hasznosak, de kártékony hatásúak is. Az ábrándozás pl. ha elidegeníti a serdült a reális élettől, ha csökkenti az élet feladataival való eleven kapcsolatát, ha iskolai tanulása a túlzott ábrándozás következtében alászáll, ha szokássá válik, ha túlzottan kifesti a serdülő - akár a jelen élet boldogtalanságát (szenvető hő), akár pedig a képzelte világban elérendő sikereit (győzelmes hő), akkor a fantáziaábrázolás parataxisá válik. Ha e túlzásokat elkerüljük, - akkor az ábrándvilágba való menekülés nemcsak lelki életünk egyensúlyát segít fenntartani, hanem a friss lendületnek, tervezésnek, hivatásbeli munkának nem megvetendő segítségére lehet. Vigasztalást is nyújthat az élet prózaiságáért és zordságáért: "Engem is az élet megviselven zordul, vigaszért hő lelkem a múltakba fordul; Azokról beszél, akik régen voltak, Mit az élet megvon; megadják a holtak." A célok és vágyak előrevetítése szolgálhatja a becsvágyat is, ami nélkül tudvalevőleg nagy dolgok sohasem történnek. A túlzott ábrán-

dozás egyik veszedelme a mondottakon kívül az is, hogy ha a vágytárgy nehezen érhető el, a mi színvonalunkhoz képest túlságosan magasan lebeg, akkor az eredmény gyakran a csalódás lesz. Ezért inti a költő a "Merengőt": "Ábrándozás az élet megrontója, mely kancsalul festett egekbe néz."

A kompenzáció lelki mechanizmusa sokszor tudattalan **marad**: pl. élvezzük a fantáziakielégülést regényolvasás közben, de nem ismerjük mindig azt a hatóerőt, mely bennünket szenvedélyes regényolvasóvá tesz.

A kompenzáció **aktív magatartás**, sokszor türelmetlen, nem tiszteli mindig az erkölcsi szabályokat és társadalmi standardokat, és éppen ellentétes a lemondó, belenyugvó, depressziós magatartással.

Két kompenzáció típust különböztetünk meg: a könnyű és nehéz kárpótlás típusait. Vannak akik állandóan sikeresen kiegyenlítik veszteségeiket; ezek inkább optimisták, a "mániás", vagyis emelkedett hangulati körbe tartozó egyének, akik szerencsés kiegyenlítéseikkel felülkerekednek az élet nehézségein. Jelszavuk: "Fájdalom a boldogságnak egyik alkotórésze." Vannak azonban pesszimisták is, akik nehezen tudnak kárpótlásra jutni, ezek a "depressziós" hangulati körhöz tartoznak.

Összefoglalva, felsoroljuk azokat a feltételeket, melyek között a kompenzáció parataxissá válik:

a) Ha **túlkompenzációdá válik**, azaz valamely fogyatkozástunkat annak ellentettjével sokszor kisebbbértékű, másodrendű javakkal törekszünk helyrebillenteni.

b) Rendesen parataxissá válik a kompenzáció, ha valamely **minusz-szituáció forrásából származik**. Ilyen okok a következők: csekélyebbértékűségi érzés, valódi vagy képzelt elégtelenség érzése, sértődöttség, létszorongás, valamely gyengeségünk eltitkolására való törekvés.

c) Ha a kompenzáció **oly intenzív és túlzó, hogy komoly életcélokat nem enged elérni**, ha a szórakozás egyedüli életcélá válik (Byron, Puskin Anyeginje) vagy, ha egy szeretett lény elvesztését minden áron, túlozva kárpótolni törekszünk, vagy ha valaki az ábrándozás parttalan vizébe veti magát, stb., akkor az életpótlás parataxissá válik.

d) Helytelen a kompenzáció, ha teljesen **elemésztí a lelki energiát és improduktív életre vezet**. Az ábrándozó elvesztheti kontaktusát a valósággal és terméketlen életbe süllyedhet.

e) Felismerhető a kompenzáció parataxisa arról is, hogy **nem vezet lelki kiegyensúlyozódásra**.

f) Ha **szokássá, jellemvonássá válik**, ilyenkor szokás beszélni valódi lelki mechanizmusról.

4) **Szublimáció**.- "az olyan ösztönzések, melyeknek megvalósítása eredeti alakjukban, akár minőségük miatt, akár erősségük miatt a kultúra követelményei következtében az alany számára nem lehetséges, más, megengedett, sőt kívánatos tevékenységeknek forrásává válhatnak. Libidó vagyis a

felesleges és elfojtásra került ösztönenergia mindennapi munkánkban rugójává, tényezőjévé válik." Így határozza meg Freud a szublimáció folyamatát és elválasztja azt az eszményítéstől (idealizálás). Mielőtt ennek a védekezési mechanizmusnak további elemzéséhez foglalnánk, lássuk néhány példát a szublimációra, a pszichoanalitikus irodalomból.

Példák:

Freud már a pregenitális életkor egyes jelenségeiben is megtalálja a szublimáció csíráját; a gyermekeket Kotschieren-je először átalakul a plasztilinnal való alakító-munkává, majd később szobrászművészetté szublimálódhat.

Már Nietzsche is hasonló gondolatoknak ad kifejezést, amikor felhossa, hogy Platon szerint a bölcselkedés szeretet nem más, mint a nemi vágyak átszellemítése, vagy a művészi képzelet ugyanilyen szublimálásának, vagy mint N. mondja az ösztön "intellektualizálódásának" az eredménye.

Közkeletű példa a fiatal lány esete, aki szelvében csalódva betegápoló nővérré válik.

Szadista hajlamú ember ezt a vágyát orvosi operációban elégíti ki (v.ö. Szondi elméleteit).

Szublimáció egyes vénkisasszonyok macska-, kutyá- és papagályszeretete is.

Zinzendorf homoszexuális vágyait a "mennyei völgyekre" irányította. Ibsennél (Ha mi holtak felámadunk) Iréne és Rubek feláldozzák életüket, hogy a műalkotás létre jöhessen.

Freud meghatározásából és a felhozott példákban kitűnik, hogy a szublimáció mindig az eredeti vágykielégítésnél "magasabbrendű" színvonalon folyik le.

A szublimáció célja: védekezés a teljesíthetetlen vágyak feszültsége ellen, s törekvés annak csökkentésére, és magasabbrendű társadalmi alkalmazkodásra.

Mivel a szublimáció is egy más vágytárgyat helyettesít be az eredeti helyett, kérdés vajon a kielégülés minden esetben tartós és végleges-e. Freud nem állítja sehol sem, hogy a kielégülés minden esetben végleges.

Minden szublimáció elfojtással kezdődik, és mindig az ősi ösztönenergia (libidó) alakul át magasabbrendű tevékenységgé. Lehetséges azonban, hogy nem csupán a libidó, hanem más, támadó (agresszív) ösztönzések is hasonló szublimáción eshetnek keresztül.

A szublimáció lényege tehát: helyettesítés, áttolódás, pótcselekvés. A szublimáció azok közé a pótcselekvések közé tartozik, amelynél az alapösztönzés ugyanaz marad, csupán a kielégülés módja változik meg (hasonlóra).

A Freud-féle szublimációnak ezen fogalmazása ellen a pszichológusok több kritikai észrevételt tettek. Így pl. Scheler hiányosnak találja ennek a mechanizmusnak egész gondolatát, mert hiányzik be-

lőle annak a feltüntetése, hogy ki az, aki szublimál és miért teszi ezt? Freud az ösztönöket és azok mechanizmusait úgy látja kissé függetlennek fogja fel az egész egyéniségtől, személyiségtől, és annak más fontos alkotó összetevőitől.

Woodworth szerint voltaképpen nincs is szükségünk az egész szublimációs elméletre, legkevesbé a libidóra, elég, ha arról beszélünk, ami a közönséges mindennapi életben gyakorta előfordul, hogy t.i. teljesülhetetlen vágyainkat magasabbrendűekkel cseréljük fel.

Mások kiemelik, hogy valódi "szublimáció" átszellemítés olyan ritka, olyan sok feltételhez van kötve, hogy célszerűbb egyszerűen "motívum helyettesítésről" beszélni.

Jung nem hiszi, hogy a művészet szublimáció eredménye volna, hanem ez az emberi szellemnek elsődleges funkciója. Ami a művészi tevékenységet illeti, nincs minden pszichológus Junggal egy véleményen és vannak, akik a művészkedés alapját nem az emberi szellemben, hanem az érzelmek "extázisában" keresik. Ezek szerint a legtöbb művész nem szublimál, hanem pótkielégülést keres (kompenzáció). Hasonlók az orvosok, ápolónők, karitatív tevékenységek apostolai is: ezek is valamilyen érzelmfeszültségből, mintegy sorsszerű kényszerhivatásban élnek.

Más kritikusok abból a szempontból indulnak ki, hogy a szublimációval mindig bizonyos értékelés jár együtt, és így lesz a szadistából sebész. Ez azonban tévedésnek bizonyul. Az ilyen "szublimációban" ugyanis két elemet lehet megkülönböztetni: az egyik a szadizmusnak nevezett kegyetlenkedési hajlam, a másik pedig a segítség vágya: ez az utóbbi nem képzelhető el úgy, mint az előbbiek szublimációja, vagyis a szadista összetevő nem magyarázza meg az orvosi magatartás keletkezését. Még pótkielégülés sem látszik itten fennforogni, mert hiszen az ilyen orvos szereti hivatását, lelkesedik érte. A tévedés alapja az, hogy Freud a szublimációt az idealizálás ellenképének tüntette fel.

Ha egy nő, aki a nyomor és a szenny iránti ellenszenvéből szociális segítő munkát vállal, ez sem mondható az "ösztön megneemesedésének", ez lehet egyszerű (és értékes) pótcselekvés; de hiányzik éppen a szublimáció mechanizmusának a lényege, az egyiknek a másikká való átalakulása. Az eredeti ellenszenv itt nem alakult át, csak háttérbe szorult, elfojtódott, a kielégülés nem is az eredeti állapothoz csatlakozik, hanem az új tájékozódáshoz. Elmondhatjuk tehát, hogy az efféle indítékok helyettesítések, melyek társadalmilag és egyénileg valóban magasrendűek lehetnek, nem egyebek, mint pót-

cselekvések, csupán a cselekvés célja lett "szublimissá".

Látjuk tehát, hogy a Freud értelmében vett szublimációk nagyon ritkák, vagy nem egyebek értékes pótcselekvéseknél. Az ilyen indíték-behelyettesítések, mint pótcselekvések természetesen hasznos szolgálatot is tehetnek az egyénnek és a társadalomnak, de esetleg parataxisssá is válhatnak.

A felületes indíték-helyettesítések gyakran meg szoktak ismétlődni újabb és újabb kísérletezések alakjában, mégpedig azért, mivel nem vezettek a lelki feszültség igazi feloldásához. Tehát parataxisssá váltak. Ez különösen akkor szokott bekövetkezni, ha az egyén nem kerüli gondosan az elfojtott vágyakat. Ezért sok "szublimálás" csak önillúzió és, mint ilyen csalódásra vezet.

A védekezések fajai (folytatás)

4) Átvitel. Az átvitel Freudnál eredetileg annyit jelent, hogy az érzelmi hangsúly, (libidó) áttolódik az eredeti tárgyról egy vele kapcsolatos más tárgyra, vagy jelképre. A második tárgy igen sokszor jelképpé válik. Ilyenformán az egyén nem száll szembe a lelki feszültség, vagy félelem valódi okával, hanem helyettesíti azt, tudattalan mechanizmus segítségével, egy másik tárggyal.

Példák:

Egy fiatal ember a virágos mezőn nem tud virágot szakítani, bizonyos gátlást érez, melynek okát a későbbi analízis abban találja, hogy gyermekkorában szexuális bűnt követett el egy hasonló korú kisleánnyal, amit később elfelejtett. Megmaradt azonban a tudattalan gátlás, amelyben az eredeti vágyról az érzelem áttevődik egy jelképre. Leány: virág.

Egy katona a harctéren nagyon fél a gépfegyvertűzben, ebből állandó szorongás származik, de elnyomja a félelem gondolatát s a kérdésre, miért olyan lehangolt azt feleli: "rossz híreket kaptam hazulról." Ebben az esetben a félelem áttolódott az elképzelt tárgyra, amelyik a valódi ok helyét foglalja el. Ez az átvitel megóvja a katonát attól, hogy félelmét bevallja. Mind a két eset öntudatlan védekezés a kínos helyzettel szemben.

Freudnál az átvitel számos más esetben is szerepel. Az átvitel tehát a lélektani folyamatoknak általános jelensége, melyet a kínos helyzetben levő egyén védekezésre használ. (Ilyen átvitelek, melyeknél védekezést még nem találunk, a következők: egy fiatalkori szerelem könnyen áttevődik az analízis folyamán magára az analizálóra. Negatív átvitel: a gyűlölet átvitele a szigorú szülőről az ana-

litikusra.)

A neurotikusok fóbái nem egyebek a Freud-féle elmélet szerint, mint átvitelek, és védekezések. Ezek egy a tudatból kiszorított félelmi tárgyat pótolnak egy másikkal, amely igen sokszor teljesen értelmetlen, és erre viszik át az eredeti félelmet. Példák: okatlan félelem egerektől, tériszony, stb. ezek mind tudattalan önnfenntartás ösztöneivel kapcsolatos érzelmi állapotok, pl. aki életveszélyben forog nem tudja áttolni ezt a félelemérzését más tárgyra és nem tud olyan pótcselekvést végezni, mint az, aki az egerektől fél.

Az átvitel célja mindig a védekezés. Ha nem is minden esetben. Az átvitel segítségével a lelki feszültség néha csökken, néha azonban megmarad, mint az a fóbák esetében világosan látható.

Az átvitel minden esetben magán viseli a parataxis jellegét.

5) **Projekció.** Ez az elnevezés szintén Freudtól származik (1894), és annyit jelent, hogy saját magunk tulajdonságait, főképpen ösztöneinket vagy komplexeinket másoknak tulajdonítjuk, másokra vetítjük. A projekció tevékenyen működik embertársainkhoz való mindenféle viszonyunkban, és kóros állapotokban is; pl. az üldöztetési eszmékben, vagy a "vonatkoztatási elmebajban", amikor is embertársainknak és a sorunk mindenféle megnyilvánulásait tévesen magunkra vonatkoztatjuk.

Példák:

Sokan vannak, akik úgy hiszik, hogy kedvenc ételüknek ízlenie kell mindenkinek, az ellenkezőjét nehezen tudják elképzelni.

Ha valaki azt kérdezi: "Nem vagy-e álmos, nem akarsz-e aludni menni", akkor sok esetben a saját vágyát vetíti egy más személyre.

Ha valaki nekünk nem szimpatikus, könnyen azt hisszük, hogy másnak sem lehet az.

Sok szülő olyan karácsonyi ajándékot vesz, amelyről azt képzei, hogy okvetlenül tetszeni fog a gyermeknek, pedig a valóságban csak neki tetszik, s nem tudja megérteni, miért nem tetszik az ajándék gyermekének, vagy másoknak.

Különösen hibáinkat szoktuk másokra vetíteni: "az emberek olyan szívtelenek!" - hallhatjuk azoktól, akik köztudomásúlag a legszívtelenebbek mások iránt. Tipikus projekció.

Klasszikus példája a projekciónak Ádám és Éva bűnbeesésének története a Bibliából. Ádám a bűnt Évára tolja, Éva pedig a kígyóra.

Ha azt halljuk valakitől: "X.Y. ellenségem, haragszik rám" - akkor gyanakodhatunk, hogy voltaképpen a beszélő érez ellenséges indulatot a másik

íránt.

Gyakori alakja a projekciónak az, amikor sikertelenségünk okát vagy ellenségeink rosszindulatának, vagy a véletlennek, körülményeknek, a sorsnak, sőt a varázslásnak tulajdonítjuk. Ha egy énekesnő hamisan énekel a hangversenyen, nem ő a hibás, hanem a kísérő zongorista, vagy az a mozgolódó hallgató, aki őt megzavarta, vagy a váratlan fejfájás, indiszpozíció, stb. Ha a teniszsportoló vereséget szenved annak oka az, hogy a "rakett elromlott".

Tudósok annak okát, hogy semmit sem produkálnak, abban látják, hogy "Rossz a felszerelés", vagy saját ügyetlenségükben, még inkább a tanársegéd ügyetlenségét okolják.

Senki sem tartja magáról azt, hogy a feladatot nem tudja intelligensen megoldani.

Különösen nagy szerepet játszik a projekció a szerelmi élet bonyodalmaiban. Sok szerelmes azt hiszi, hogy a másik fél is éppúgy rajong érte, mint ő a partneréért, a projekció itten "visszhangot" lát a másik félben. Ha azt kérdi tőle: "Nem szeretsz-e már?" akkor lehetséges, hogy ő benne ingott meg az érzelem.

Általában minden kétértékű, kétes értékű, meg nem engedett viselkedésnek gondolata könnyen projekciálódik. Aki ilyen hajlam van, szeretne erkölcsbírák lenni, elítéli a világot, abban kevés jót látnak, élénk örömet éreznek, ha mások bűneit leleplezhetik, kíváncsisággal fürkészik a rejtett és homályos viszonyokat, az ilyeneknél nem a valódi erkölcsi aggodalom uralkodik, hanem saját hibáiknak másokra való áthárítása, és az ilyen módon való védekezés.

Tévedés volna azt hinni, hogy csupán rossz tulajdonságainkat vetítjük ki másokra. A projekcióval ugyanis környezetünket tesszük saját egyéniségünk tükrökévé és ilyen formán értékes tulajdonságainkat is kivethetjük: így történik, hogy másokat dicsőítünk olyan kiváló tulajdonságaikért melyek öbennük nincsenek, hanem saját magunktól merítettük őket és vetítettük más személyekre. Ilyenkor a vetítő nem tud saját értékéről, tehát a projekció mechanizmusa tudattalan, vagy pedig csak saját eszményített énjét vetíti más személyekre.

A projekció normális folyamat ugyan, de eltér a reális élet helyes értékeléseitől, ezért parataxis. A kellemetlen tulajdonságok vetítésének a célja az, hogy meneküljünk saját hibáink okozta lelki feszültségeink elől, - hogy a rossz tulajdonság önünkhöz ne tapadjon, azért vetítjük magunkból, nemcsak éber létben, hanem álmainkban is, nemcsak normális állapotban, hanem patológiásan is.

A projekció mechanizmusa tudattalan: hibáinkat és rossz tulajdonságainkat nem merjük, vagy nem tudjuk megunknak bevallani s ezért védekezünk ellenük. Az ilyen védekezésben rendszerint nagy kielégülést találunk, lelki feszültségünk csökken.

A projekció művelete hasonlít az önigazoláshoz (mentegőtődzés, ürügykeresés), vagy a paranoiához, az üldöztetési, vagy vonatkoztatási eszmékhez. Ezekben ugyanis mind meg lehet találni a védekezés alapgondolatát.

6) **Introjekció.** Freud utal arra a folyamatra is, amely a projekciónak ellentéte: ez az introjekció, vagy bevetítés, mely akkor működik különösen, amikor a kisgyermek a szülőknél és tanítóknál parancsait, követelményeit felveszi gondolkodásába és lelkiismeretébe és így ezeket az ő egyéniségének (a felettes énnek) alkotórészévé teszi.

Általánosítva e gondolatot introjekciónak nevezzük azt a mechanizmust, mikor önmagunkat kicsinyítjük, mások hibáit, vagy a környezet, a sors rossz intézkedését a magunk hibájá gyanánt fogjuk fel, önmagunkat vádoljuk és ezzel védekezünk kellemetlen és kínos helyzetünkben. Ennek a védekezési mechanizmusnak sokszor az a tudattalan célzata van, hogy kicsikarjuk környezetünk elismerését, hogy kitűnjön: nem mi vagyunk a felhozott hibák okai, vagy hogy különb teljesítményekre vagyunk képesek, mint amilyeneket magunk állítunk, egy szóval törekszünk arra, hogy környezetünk szavainkat megcáfolja, túlzott szerénységünket dicsőítéssel kiegyenlítsse. Így érkezik el az ember az introjekció mechanizmusának a segítségével önértéktérzésének az emeléséhez.

Túl szerény és alázatoskodó emberek voltaképpen bensőleg egyáltalán nem azok; ha elfogadjuk és megerősítjük állításaikat, amelyekkel magukat kicsinyítették, vagy becsmérelték, komolyan megsértődnek. Az ilyen szerénység álszerénység és kerülő úton védekezik vele az egyén hibáinak valódi leleplezése vagy önkéntes beismerése ellen.

Az önvád azonban lehet valóságos is és beismerése szintén lehet reális; ennek az esetnek változataival egy későbbi fejezetben foglalkozunk.

7) A védekezések egyik sokoldalú formája az **álcázás**, az **álarcok** (maszkírozások) és **hazugságok** különféle fajtái. Nietzsche, a nagy leleplező mutatott rá arra, hogy a normális emberi élet telve látszattal, álarcokkal, hamisításokkal és csalással. "Minden élet látszaton, művészkedésen, csaláson, optikán, a perspektíva szükségességén és a tévedésen alapszik." - "Az önfenntartásnak milyen sok ármánya, milyen értelem és magasabbrendű vigyázat van elrejtve egy-egy öncsalásban, és mennyi hamisságra van szükségünk, hogy megengedhessük magunknak csak egyszer is az igazmondás luxusát. Az élet csalódást kíván és csalódásokból él." Ezen gondolatok nyomán elterjedt a modern pszichológiában a védekezésekről szóló elméletek fejezetének az álarcok és különféle ha-

zugságoknak az elmélete. E védekezési fajok közül a következőket kell tárgyalnunk: az azonosítás, a racionalizáció, önigazolás, és a házugságok műveleteit, amelyek mind a maszkírozásnak különféle fajait alkotják.

a) **Azonosítás (identifikáció).** Ha valaki erős érzelmes-séggel kapcsolódik egy személyhez, vagy eszméhez, vagy eszményképhez, intézményhez, stb. és ha képzeletben egynek érzi magát ezekkel s ennek megfelelően cselekszik, akkor azonosításról, identifikációról beszélünk.

Példák:

Az álnevek és felvett nevek azt mutatják, hogy az illető azonosítja magát az álnév tartalmával, jelentésével, és így álarcot visel, mely önértéktérzését emelni van hivatva.

Aki politikai pártokkal, eszmékkel annyira azonosnak érzi magát, hogy egyénisége ezekbe szinte maradéktalanul felszívódik, az szintén identifikálja magát. Nők azoknak ügyeivel, akiket szeretnek, messzemenően azonosítani tudják magukat érzelmileg, még akkor is, ha az ügy igazságtalan. Anyák gyermekeik érdekeivel hasonlóképpen szokták magukat azonosítani, védelmezik őket, még akkor is, ha érzik állásfoglalásuknak nem egészen igazolható voltát. Mind a két esetben megosztják az azonosítók azoknak sorsát, akiket szeretnek.

Előfordulhat, hogy egy fiatal lány, atyjához való túlságos ragaszkodásban oly képet alkotott róla (Imágó), hogy az benne fixálódott, szabadulni e képtől nem tud, mert bizonyos vágyait identifikálja az apa képeivel; amikor tehát párvalasztásra kerül a sor, öntudatlanul oly férfit keres, aki megegyezik az apai Imágóval.

Közismert identifikációk: sportpályán a nézők egy része a játékosok egyik pártjáért lelkesedik, a másik az ellenkező párttal azonosítja magát. Ez azonosítások következménye a két párt ellenségeskedése, szenvedélyes vitája, sőt tettelegességre is vetemednek, vallási, világnézeti, tudományos kérdéseknek is megvannak a maguk pártjai és fanatikusai, magatartásuk az identifikáción alapszik.

Sokan azonosítják magukat regényhősökkel, vagy más eszményi személyekkel (Anyegin; Byronizmus, Mme Bovary: egy elképzelt életeszmény; Ibsen Hjarmálja egy zseniális feltaláló eszményképével azonosítja magát és kizsákmányolja környezetét; Gyulai Pálnak "Egy régi udvarház utolsó gazdája" című elbeszélésében a régi világról ittmaradt magyar nemesúr a rendi Magyarországgal azonosítja magát lélekben, beleütközik a fennálló rend kérlelhetetlen realitásába és ebben az összeütközésben tönkremegy. Egy fiatalember nagy író szeretne lenni és utánozza egy költő külsőségeit: lobogó hajjal jár, elhanyagolt

külsejével és excentricitásaival törekszik elérni a költő presztizsét.)

Egy titkár kisasszonynak nagyon imponál a híres filmszínész, képzeletben azonosítja magát vele, hajviseletben, ruházatban, sőt a filmről ismert életattitűdökben próbálja utánózni és az irodában is mozisztár módjára viselkedik.

Ezek az azonosítások mind álarcok és szerepjátéások az életnek azon a területén, ahol az illető valamiképpen kielégítetlen érzésekkel éli a maga mindennapi életét.

Ugyanezekkel a jelenségekkel találkozunk a gyermekkorban is: az iskolai életben a gyermekek sokszor eltitkolják belső ellenkezésüket az iskola fegyelmével szemben, álarc mögé rejtőznek, színészkednek és szerepet játszanak, egyszóval védekeznek. Ilyen álarcok pl.: a gyermek úgy mutatja, mintha nem értené a kérdést, magát értelmetlennek, ostobának tetteti. Vagy fordítva, a gyermekek kérdésekkel halmozzák el a tanítót, melyek inkább az idő húzására-vonására szolgálnak és egyáltalán nem komolyak, vagy szerepjátékokat játszanak, melyek szintén teljes azonosításon alapulnak.

A szerepjátékok vagy utánzó játékok már az iskoláskor előtt is kedvenc játéka a gyermekeknek. Ezek mutatják az identifikáció nagy hatalmát és szerepét a gyermekek életében.

Különösen érdekes a gyermekeknek a szülők valamelyikével való identifikációja. Viszont a szülők is azonosítják magukat gyermeküknek érdekeivel, ugyanakkor azonban sokszor saját eszményképüket is azonosítják gyermekükkel. Sok apának kedvenc eszméje pl. az, hogy gyermekét arra a pályára adja, melyet valaha ő szeretett volna elérni, és így gyermekének elképzelt pályájában saját rajongása ébred újjá.

Más felnőttek teljesen azonosulnak hivatásukkal. Ezek rendszerint igen egyoldalú emberek, akiknek egyéniségéből az identifikáció után vajmi kevés marad családjuk, embertársaik vagy kedvteléseik számára. Ilyen túlzott identifikációt látunk abban, aki csak tanár, csak orvos és semmi más.

Látható, hogy az identifikációk védekezési mechanizmusok, melyeknek két fő típusa van: az első típusa tartoznak azok, akik valamely hiányukat pótolják az azonosítás segítségével. Az azonosításban az illető magánál magasabbrendűt, nagyszerűbbet, kiválóbbat választ ki magának, egyszóval egy ideális képpel vagy eszmével azonosítja magát és így védekezik az elégtelenség érzései ellen. Együttal álarcot is visel és ez az álarcviselés kiszélesíti, emeli önértékképzését. Az identifikáció célja tehát itt is önértékképzésünk megtartása, vagy emelése. - A másik típusba azok tartoznak, akiknek vá-

gyai közvetlenül nem teljesülhetnek és ezért képzeletben oly eszményekkel azonosítják magukat, amelyek segítségével vágyaikat képzeletben kiélhetik.

Az identifikációnak megvan a maga haszna és jótékony hatása az egyéniség fejlődésében. Ha nemes életeszeménnyel azonosítjuk magunkat, és nem veszítjük el teljes egyéniségünket, akkor a nevelés és önnevelés számára az identifikáció és az utánzás tagadatlatlanul kedvező hatással jár.

Viszont parataxiszá válik az identifikáció akkor, ha oly eszmékkel, vagy eszményképpel azonosítjuk magunkat, amelyek messze esik jelenlegi állapotunktól és így viselkedésünket irreálisra teheti. Ebben az esetben az identifikáció felborítja a normális élet viszonyait, összeütközésre vezet az ideális és saját elégtelen személyi tulajdonságaink között és könnyen saját magunk karikatúrájává tehet bennünket. Különös veszélye van az identifikációnak abban a **túlzásban**, mellyel ez a mechanizmus szinte felszívja egész egyéniségünket, ha nem óvakodunk vele szemben (v.ö. az apa-Imágó fixálódását). Az identifikációnak a veszélye abban is megmutatkozik, hogy látszólag teljes kielégülést nyújt. A molesztatókkal stb. való azonosulás különösen a serdülés korában egy látszat-idealizmusra vezethet, amely megakadályozza az élet reális feladatainak a teljesülését, ugyanakkor, amikor egy ábrándvilágban teljes kielégülést ígér. Az ilyenek hamis életformákat sajátítanak el, nem úgy viselkednek, amilyenek a valóságban, vagy aminőknek lenniök kellene, s ez a körülmény akadályul szolgál a helyes önismeretnek és az illető egyéni képességei helyes kifejtésének. Az ilyen identifikáció tehát egy neme annak az álarcnak, melyet "élethazugságnak" nevezünk (lásd alább).

8) A különféle hazugságok, a realitás különféle **meghamisításai** a következő csoportokba oszlanak:

a) A valóságnak meghamisításai lehetnek **alkalmi hazugságok**, a valóság színezései, eltorzításai, elködösítései, retusálásai, melyek mind az u. n. "élettechnika" fegyvertárához tartoznak és abban állnak, hogy valódi indítékainkat tudatosan vagy tudattalanul elrejtjük, álcázzuk. Ezek mind védekezések, és önértéktérzésünk megóvását szolgálják, hiszen olyankor folyamadunk hozzájuk, mikor az igazság nyílt bevallása kellemetlen, megalázó, vagy kínos helyzetbe hozna bennünket. Lágabb értelemben idetartoznak az u. n. "konvenzionális" és "fehér" hazugságok is. Külön csoportba tartoznak az u. n. **élethazugságok**, amelyek komplikált öncsalási és másokat félrevezetni törekvő műveletekből állnak. Példa erre Ibsen Hjarmaljárá, aki tétlenül él, szerencsétlen hozzátartozóival eltartatja magát és azzal az ígérgetéssel kárpótolja őket, hogy egy zseniális találmányon dolgozik.

Mások félrevezetését az ilyen egyéniségekben ki szokta egészíteni az öncsalás is. Akik ilyen képzelet azonosításokban élnek, végül maguk is hitelt adnak saját hazugságaiknak, és elhiszik magukról azt, amit kifelé mutatnak. (Moliére képzelet betege.)

b) A hazugságoknak és álcázásoknak gyakori módja a hall-

gatók figyelmének elterelése, a témaválasztás, vagy hallgatás. Már a gyermekek rájönnek, milyen hatásos eszköz a felnőttekkel szemben a figyelem elterelése, mikor az ember kellemetlen helyzetbe jutott és büntetést vár.

Ha a gyermek közvetlen attakkal nem éri el a célját, akkor sokszor különböző műfogásokhoz, trükkökhöz folyamodik, és ezek között első helyen áll a figyelem elterelése. Sok gyermek így szerzi meg a környezetén való feltétlen uralkodást, sőt kis zsarnokká válhat, ha nem vesszük észre védekező mechanizmusait és álcázásait. Egy kiváló pszichológus mondása szerint: Ha meg akarjuk ismerni egyéni gyengéinket, nem kell mást tennünk, mint megfigyelni a gyermekeket, hogyan bánnak (el) velünk. Ha egy gyermeket kikérdezzük, vagy vizsgálunk, vagy a feleléstől fél, minden alkalmat megragad, hogy különféle ürügyekkel kimenjen a szobából, más kérdéseket tesz fel, nyugösködik, stb., mindezt azért, hogy a felnőttek figyelmét magáról elterelje.

Hasonló elterelést és álcázást látunk sok gyermeknek abban a viselkedésében, amikor valamely rejtett hibáját a felnőttektől helyeselt "jó magaviselettel" takarja pl.: fitogtatott szorgalommal, feltűnő engedelmeskedéssel. Még az is elő szokott fordulni, hogy gyermekek azért mutatnak ilyenféle "jó" magaviseletet, hogy ezzel a felnőtteket ingereljék, velük így adjanak kifejezést ellenállásuknak. Tudunk azonban olyan eseteket is, mikor a gyermek valamely hibát nem helyes, hanem más helytelen cselekedettel leplez, hogy így a figyelmet elterelje hibájáról. Egy iskolás fiú pl., akit társai nem becsülnek, azzal akarja kiegyenlíteni mínusz-szituációját, hogy szándékosan rossz magaviseletet tanúsít a tanítóval szemben (egyúttal túlkompenzáció).

A védekező gyermek és felnőtt fegyvertárához tartoznak továbbá a szoros értelemben vett **tettetések** is. Ezek mutatják legjobban az "álarc" lélektani mivoltát. Az **álarc** ugyanis olyan kifejezések sorozata, melyeknek valódi alapja nincs, viszont azzal az igénnyel lépnek fel, "mintha" a lelki valóság és magatartás egyenes kinyilvánítására szolgálnának. Jung "Persona"-ja rokon azzal a réteggel, amely egyéniségünkre a tettetések, hazugságok nem valódi viselkedések következtében állandósulnak, lerakódnak. A tettetés is ilyen perszonális álarc, azzal a megkülönböztetéssel, hogy a tettetésben az egyén szándékosan törekszik mások félrevezetésére. Ha a valódi magatartást leplező viselkedésmód sikerül, akkor az "igazság" benyomását mímelik, a mesterséges kifejezési forma jelenik meg előttük, de annak megfelelő tartalom nélkül.

A gyermekek korán észreveszik, hogy a felnőttek olyasmire használják őket, olyan feladatokat adnak nekik, melyekhez kedvük nincsen. Ilyenkor különböző "tehetetlenségeket" színlelnek, pl. "nem tudják" megtanulni a leckét, a jó zenetehetségűek szándékosan hamisan játszanak, az elégedetlenek hamis alázatosságot és engedelmességet mutatnak, egyszerűen tettetéssel védekeznek.

c) Valódi és nem-valódi (echt-unecht) viselkedések. A "nem-valódi" viselkedések abban különböznek a tettétéstől, hogy nem szándékosak, félrevezetőek. Mégis álarcok, védekezések és a Jung-féle personához tartoznak.

Ilyen nem-valódi viselkedést mutatnak azok a gyermekek, akik nem képesek a koruknak megfelelő új fejlődési szakasz viselkedésformáit elsajátítani, hanem megmaradnak az elhagyott fejlődési szakasz kényelmesebb "kisgyermek-szituációjában". Ennek éppen ellentéte a koraérett gyermek, aki elővételezi, anticipálja a későbbi fejlődési szakasz viselkedésmódját. Mindkettő "un-echt" viselkedést mutat. Ugyanilyen hatással van ránk a diplomaták kiszámított, gondolataikat leplező mosolya, melyet a régi világban kiegészített a monokli. Mindenféle életkörülmények között lehetséges a pózolás, az a viselkedésforma, amely a látszatra alapítja a benyomást, ezek a benyomások, mint Hamlet mondja: "Látszanak, mert játszhatók". Hamletnek is illenék bánkódnia, a bánatot azonban nem úgy mutatja, mint azt tőle kívánják, és megjegyzése a pózolásra vonatkozik.

A nem-valódi viselkedések sűrűn előfordulhatnak a neurotikusoknál is. Bizonyos neurózis abban áll, hogy az egyén szeretné magát teljesen átadni egy szeretett személynek; vagy vonzalomnak, őszintén és teljes természetességgel, - de fél, hogy "elveszti önmagát" és ezért védekezik saját vágyai ellen; viselkedése tehát magán fogja viselni a nem-valódiság bélyegét.

d) Az álarcok, félrevezetések, hazugságok stb. mikor válnak öncsalássá, azt pontosan megmondani nem tudjuk, mert a két terület között számtalan átmenet lehetséges és az átmenetek egyéniék.

Önmagunknak dűpirozása, az öncsalás Klages szerint szűkségképi jelenség, védekezésünknek többé-kevésbé öntudatlan formája.

"Gonosz ember vagy, - mondja emlékezetünk, - lehetetlenség, - mondja önértéktérzésünk, - és e vitában végül is az emlékezet enged." (Nietzsche)

A gyermekkori álcázások nem veszedelmesek mind-

addig, míg a gyermek tudja, mit művel, vagyis amíg műfogásai mások tudatos félrevezetésére irányulnak. Mihelyt azonban maga is hisz bennük, akkor öntudatlan mechanizmussá válhatnak, és öncsalásra vezethetnek. Tipikus példa annak a gyermeknek esete, aki lecke kikérdezés alkalmával szorongása miatt rosszul lesz; a nevelő elnézi az esetet, és kíméletben részesíti, több hasonló eset után a gyermek szabályosan rosszul lesz, valahányszor feladatát teljesítenie kell. 30 éves korában, mikor már régen "elfelejtette" és "kinőtte" ezt a hibáját, ismét rosszul lett fogja el, valahányszor nyilvánosan szerepelnie kell. Az önbecsapás műveletét ebben az esetben egy tudattalan komplex irányítja.

A védekezés fajtái (folytatás)

9) **Érzelmi logika és katatóniás gondolkodás.** Ribot az érzelmi logika lényegét abban látja, hogy egy adott tételünkhöz minden kétségen felül áll és amiben eleve hiszünk, keresünk utólagosan bizonyító érveket. A tárgyi logika úgy jár el, hogy a tapasztalati előzményekből következtet bizonnyos tételekre, melyet előre még nem ismerünk; az érzelmi logika éppen megfordítva jár el.

Bleuler az ilyen gondolkodásnak okát az erős érzelmekben találja, melyek gondolkodásunkat irányítják. Ha az érzelmek annyira döntő hatásúak, hogy nyilvánvaló a mi szenvedélyes gondolkodásunknak a valósággal ellentétes jellege, akkor már patológiás, katatóniás gondolkodásról beszélhetünk.

Általában minden ember gondolkodását többé-kevésbé érzelmi állapotai irányítják. Érzelmeknek megfelelő képzet-társítások, gondolatkapcsolások mindig előnyben részesülnek, míg a közömbös, vagy érzelmeinkkel ellenkező gondolatok érvényesülését az érzés ereje megnehezíti, őket háttérbe szorítja. Az érzések tehát gondolataink színpadi rendezőink.

Ebből a törvényszerűségből érthető az a kényszerállapot, hogy aktuális érzelmi színezetű gondolatainkkal foglalkoznunk kell; az ilyen gondolatokat nem tudjuk elűzni, vagy ignorálni, vagy csak erőfeszítéssel és kivételes esetekben.

Ismeretes, hogy ha valami bennünket ért sérelem miatt bosszankodunk, akkor minél tovább foglalkozunk a bosszantó gondolatokkal, annál több érvet tudunk felhalmozni és bosszúságunkat lavinaszerűen növeljük. Ugyanez a helyzet a gyűlölet, féltékenység, szerelem, vagy öröm affektusainál. Az efféle gondolkodás táplálja az érzelmet, amelyből fakadt és viszont. Ilyen helyzetben, ha érzelmeink erősek, lehetetlen más dologgal tárgyilag foglalkozni, vagy legalább is csupán nagy erőfeszítések árán.

Érzelmeink továbbá meg is hamisítják logikai gondolkodásunkat.

E meghamisítást természetesen nem úgy kell érteni, mintha valóban magukat a logika tárgyi törvényeit elfelejtenék, vagy megmásítanák, ez tévedésre vezetne (paralogizmus); a hamisítás abban áll, hogy nem alkalmazzuk a logika ismert törvényeit, hanem mellőzzük őket. Például: az eufóriás ember nem tudja figyelembe venni tetteinek következményét, különösen nem a kedvezőtleneket és így önmagát ejti tévedésbe. Az eufóriás ember kevésbé veszi észre saját hibáit, mint a közömbös hangulatú. Viszont a süllyedt hangulatú egyén tetteinek, gondolatainak csupán rossz következményeit látja. Mindkettő tehát mellőzi a tárgyi logikát.

Az érzelmi logika további parataxisa az, hogy az érzelmeinknek megfelelő eszmék, gondolatok jelentőségét mértéktelenül túlozzuk, azokét pedig, amelyek érzésünk számára jelentéktelenek, leszállítjuk. A nekünk kedvező és számunkra fontos eszmékkel szívesen foglalkozunk és logikai gondolkodásunkat szubjektív módon megváltoztatjuk.

Példák:

A félénk, vagy gyáva ember túlbecsüli a veszélyt és kevésbé értékeli a kedvező lehetőségeket. (Hegel)

A tudósok saját elméleteik, vagy vesszőparipáik számára folytonosan újabb és újabb érveket találnak, míg az ellenérveket vagy nem képesek igazi jelentőségükben felismerni, vagy egyszerűen lelki vakassággal viseltetnek irántuk. Ami a tudásra áll, ugyanaz áll minden emberre, ha kedvenc eszményéről vagy értékeiről van szó (ebbe belejátszik az azonosítás művelete is).

Így keletkeznek **előítéleteink**, párt- állásfoglalásaink, melyek világosan mutatják elfogultságunkat, vagyis érzelmi logikánkat.

Előítéleteinkben, mint általában meggyőződéseinkben és hiedelmeinkben nem a logika tárgyi törvényeinek alkalmazása játsza a főszerepet, hanem érzületeink, érzelmi alapmagatartásunk. Előítéleteink megdönthetetlenekké vált eszmerendszerek, logikai skatulyák, melyeket nem engedünk szétbontani. E magatartásunknak egyik oka az is, hogy "az ember megélhet igazságok nélkül, de nem élhet meg bizonyosságok nélkül" (Le Bon). Ezen előítéleteink teszik a forrását számos már említett mechanizmusnak, aminők az azonosítás, projekció stb. Természetesen az előítéleteknek, vagyis az érzelmi logikának inkább vannak alávetve azok, akikben egy meghatározott életirány, vagy biológiai szükségesség az érzelmeket uralomra juttatja a szabad és tárgyilagos gondolkodás helyett.

zás felett: katonák, papok, politikusok, bölcselők és a nők inkább mint a férfiak.

A világnézeti vagy tudományos előítéletek mellett találunk egyes általános előítéleti tételeket is. Ilyen pl. az, hogy senki sincs megelégedve sorával, még akkor sem, ha az tárgyilag véve a legjobbnak is látszik, - de mindenki meg van elégedve intelligenciájával, még akkor is ha az gyenge.

A mai emberek a régi jó időket dicsérik, az itt élők a másutt élőket.

Sokan vélekednek úgy, hogy minden jó, ami régi, és mindaz, ami új, rossz.

Könnyenhívők vagyunk abban, amit egyéni megítéléssel nehéz, vagy lehetetlen eldönteni, pl. a szakmánkon kívül eső dolgokban; könnyebben elhiszük azt, amit nem látunk világosan és azt fantáziásan, hamisan vágyainktól megfestve fogjuk fel. Mindez meggyőzően hat reánk (a szuggesztibilitás szerepe előítéleteinkben).

Beállítódásaink, felfogásunk szűk volta egyoldalúsága, pártoskodásra vezethet.

Az egyéni kritikának hiánya miatt beállhat a gondolkozás általános nivellálódása, vagyis úgy gondokozunk sokszor, ahogy azt a divat magával hozza.

10) **Racionalizáció és önigazolás.** A racionalizáció elnevezés Jonestól származik (1908) és annyit jelent, hogy ha valamely múlt viselkedésünk magyarázatra szorul, akkor elfogadható, de nem reális okokat hozunk fel, melyekkel viselkedésünket mások, vagy magunk előtt igazoljuk. A racionalizáció tehát motívumhelyettesítés és védekezés.

Példák:

Jones klasszikus példája: egy kísérleti személynek hipnotikus állapotban azt a parancsot adják, hogy felébredése után néhány órával nyissa ki a kísérleti helyiség ablakait. Felébredés után a k.s.z. természetesen semmit sem tudott a parancsról, a meghatározott időben azonban késztetve érezte magát arra, hogy az ablakokat kinyissa. Mikor megkérdezték, hogy miért nyitja ki az ablakokat, azt felelte: "Nagyon meleg van", - holott a valóságban nem volt olyan meleg, ami a k.s.z. viselkedését indokolhatta volna.

Egy amerikai bírónak, beiktatása alkalmával a következő utasítást adták: "Az ítéleteknél kérjük az Ön döntését, az valószínűleg helyes lesz; de nem kérdezzük az Ön indoklását, mert az bizonyosan rossz lesz."

Mikor a pályaválasztási tanácsadásban a jelöltek től azt kérdezzük: "Miért választja ezt vagy azt a pályát?" - akkor tudnunk kell, hogy a kapott felelet igen sokszor racionalizáción alapszik, vagyis elfogadható, sőt valószínű okokat hoz fel a jelölt, de ezek nem mindig azonosak választásának valódi (tudattalan) indítékaival.

Mikor valakit kitüntetnek valamely érdemrenddel, az illető szabadkozik és azt mondja: "Nem magamért, hanem családomra való tekintettel fogadtam el" - mi pedig tudjuk, hogy valódi oka nem ez, hanem hiúság.

Mikor az államok egymásnak háborút üzennek, oly okokat hoznak fel, melyek nyilvánvalóan hamisak, az igazi indító okokat pedig elhallgatják.

Az ilyen racionalizációk sokkal nagyobb teret foglalnak el életünkben, mint sem hinnők. "A szív mindig rászedi az észet." (Rouchefoucauld) Különösen tevékeny a racionalizáció a túlzó önátadásban, az önfeláldozás vagy szerelmi szenvedély megokolásában magunk, vagy mások előtt.

Sűrűn fordul elő ez a művelet a gyermekeknél. 8 éves korig a racionalizációt még nem lehet megfigyelni a gyermekeknél, eddig a korig magatartása naív és reflektálatlan, védekezések gyanánt csak könnyen felismerhető hazugságokat használ. Ezen életkortól kezdve a racionalizálás összevegyül a gyermek kisebb-nagyobb hazugságaival, és sokszor ezektől nehezen lehet megkülönböztetni. A különbség ugyanis abban van, a hazugság és a racionalizáció között; hogy ez az utóbbi tudattalan mechanizmusra támaszkodik, és az okadatolásban maga a gyermek is hisz, míg a hazugság tudatos félrevezetés, melyben nem hisz. A gyermekkor vége felé és a serdülőkorban a racionalizáció egyike a leggyakoribb parataxisnak. Kifejlődését elősegíti a felnőtteknek a magatartása is. Nemcsak a hazugságra tanítják meg a felnőttek a gyermekeket saját példájukkal, hanem a racionalizációra is, különösen azzal, hogy arra oktatják a gyermeket, hogy gondolkozásunk családhatatlan, alkalmas arra, hogy mindennek okát tudja adni, akár ismerjük az okokat, akár nem. Tudjuk azonban, hogy hamis előfeltevésekből sokszor lehet igaz, - igaz előfeltevésekből hamis, - és igaz előfeltevésekből igaz következtetéseket levonni. Ebből következik, hogy érveléseink sokszor a helyes és igaz gondolkodás látszatát viselik magukon, benünket magunkat is meggyőznek, holott tévedésen alapulnak. Az önigazolásban leggyakoribb az ilyen racionalizáció.

A serdülés korában a gyermek még sokkal többet ad társainak véleményére és a társadalom erkölcsi megítélésére, mint a gyermekkorban s ezért önvéde-

kezése és racionalizációja még gyakoribbá és erősebbé válik. A társadalmi helyeslés ebben a korban nagy lelki szükséglet. Ezért látjuk azt, hogy a serdülő gyakran elrejt, vagy elfojtja cselekvésének igazi indítékait, ezek ugyanis kellemetlenek reá nézve, és társadalmilag elfogadható indítékokat tüntet fel viselkedésének valódi okai gyanánt. Ha ez tudattalan mechanizmussal történik, akkor racionalizációval állunk szemben.

Visszatérve a felnőttekre, a racionalizációnak számos példájával találkozunk a nevelés területén. Egy szülő vagy pedagógus, mikor a gyermeket megbünteti, azt állítja, sőt hiszi, hogy őt ebben a gyermek java vezeti, pedig a valóságban haragból bünteti, indulatának leereagálására.

Általában senki sem hajlandó elismerni, hogy ostobául, vagy gonoszul cselekedett. (Ez utóbbit még könnyebben elfogadja a vádlott, de törekszik itt is cselekedeteit enyhítő körülményekkel, és indítékainak szebb színben való feltüntetésével racionalizálni.) A bírósági tárgyalásokon általában szemlélhetjük azt az ősi emberi magatartást, hogy még a legsúlyosabb vádakkal terhelt ember sem mond le önértékelésének megmentéséről, hanem azt törekszik bebizonyítani, hogy a terhére rótt cselekedetet indulatból, szenvedélyből mások felbízgatására cselekedte, vele csupán "megtörtént" a baj, de ő lényegében jó és ártatlan. A racionalizáció mechanizmusát ezekben az esetekben lehet legjobban tanulmányozni.

A ravaszság olyan magatartás, amely szintén rejt magában öntudatlan racionalizációt. Tudattalan lelki világunk ravaszabb, semmint hinnők. Russel említi az amerikai kvekkerek példáját, akik nagyon szigorú erkölcsiséggel intézték üzleteiket és a kereskedést. Azt mondták, hogy ők minden áruért csupán annak "reális árát" kérik és a vevőt semmi képp sem csapják be. E tudatlan ravaszság azon az elven alapszik, hogy: "A becsületesség a legjobb üzlet." A vevők bizalmát megnyerve, a kvekkerek meg is gazdagodtak.

Hasonló ehhez a filozófusok magatartása. Ők elméleteket alkotnak arról, hogyan keletkezett és milyen a világ, és ebből azt következtetik, hogy az erkölcsi rossz abban áll, hogy valaki az elméletükkel ellentétesen cselekszik.

A racionalizáció tehát értelmes kísérlet egy **tudattalanul** motivált gondolat vagy cselekvés megmagyarázására, olyankor, mikor az **igazi megokolás** számunkra kellemetlen, vagy érthetetlen. Logikusan, plauzibilis érvekkel okoljuk meg irracionális döntéseinket.

Mi a szerepe a tudattalannak a racionalizációban?

a) Kellemetlen, vagy kínos érzelmekkel járó vágyainkat elfojtjuk, nem valljuk be és így ezek a tudattalan lelkirétegből intézik cselekvésünk irányítását, vagyis a valódi motívumaink tudattalanok, míg tudatosan elfogadható okokat keresünk. Hogy mily gondolatok kerülnek tudatunkba, az nem a logika törvényeitől függ csupán, hanem elsősorban érzelmi és hangulati állapotunk konstellációjától (v.ö. érzelmi logika).

b) A racionalizációban homályosan érezzük, mintegy "a tudat alatt", hogy önértékkérzésünk van érintve. Mintegy fel tesszük magunkban, hogy "nem csinálhatunk ostobaságot".

c) A tudattalan harmadik hatása abban van, hogy az álokokat kereső **nem tudja**, hogy racionalizál (erre jó példa Jones hipnózis-esete).

d) Végül a racionalizáció a tudattalan hatása alatt **álarcnak**, vagy jelképnek alakjába is öltözhetik. (Lady Macbeth a gyilkosság okán kezét mossa, mert állandóan ott látja a vérfoltot, melyet azonban "Arábia összes illatszáraival" sem tud lemosni. Ágnes asszony szintén nem tudja eltüntetni a lepedőn esett vérfoltokat.)

A racionalizáció **célja a lelki feszültségnek megszüntetése**, vagy csökkentése, a feszültség a kínos vagy kellemetlen helyzetünktől származik; ez ellen **védekezünk**.

A lelki feszültség, mint közvetlen ok, még mélyebb okokra is vezethető vissza. Ilyen mélyebb okok a következők: valamely életérdekünk, pl. ha mások kétségbe vonják állításunkat, ösztönöségünket, rossz véleményvel, vannak becsületességünkről stb., - valamely ellenálthatatlan vágy, - komplex, - meggyőződésünk, előítéleteink, - az a gondolat, hogy intelligenciánk okvetlen eléri az igazságot és ezzel kapcsolatban az összefüggő is helyes gondolkodás. szükséglete (nem vagyunk hülyék, vagy ostobák).

A racionalizáció végső okát **önértékkérzésünkben** kell keresni, ezen alapulnak a fentebb említett okok is.

Önértékkérzésünk érzékenysége az oka annak is, hogy nemcsak védekezünk, hanem a vitatkozásban mindenki minden áron győzni akar, és a vita rendszert indulatosságot és szenvedélyességet szokott kiváltani. Sok vitatkozás azért nem jár reális eredménnyel, mert lényegében véve a dologot, mind-egyik fél a saját gondolkozásának és énjének értékéről kívánja a másikat meggyőzni. Természetesen tudattalanul. Általában: ha valaki védekezik bármi okból és racionalizál, azzal nem szabad vitába szállni, még kevésbé őt racionalizációval vádolni, mert az sértődéssel, további vitával jár, és újabb racionalizációkat von maga után. A helyes magatartás ilyenkor az, hogy a vitát abbahagyjuk, vagy a vitázó fél igazi nehézségét, baját kell felismer-nünk, másszóval az ő racionalizációjának valódi okát kell megkeresni, mert magát a racionalizáló attitűdöt nem lehet megszüntetni.

A racionalizációt legyőzni azért nehéz másokban, mert senkit sem lehet tárgyi érvekkel meggyőzni saját életérdekei, vagy önértéktérzésének vélt vagy való sérelmei ellen. Azt sem szabad elfelejteni, hogy minden racionalizációban tulajdonképpen másokat (és néha önmagunkat is) meg akarjuk győzni; innen van, hogy a vitatkozások rendszerint csak arra jók, hogy a feleket egyre jobban megerősítsék saját véleményükben. A tárgyi igazság elfogadása sokszor egyenlő volna az illető önértéktérzésének megsemmisítésével, vagy annak lényeges nivócsökkenésével. Az alázatosnak látszó emberek gyakran a leggőgösebbek.

A racionalizáció ennél fogva nem nevezhető **tettetésnek**, de minden esetre **önáltatás**. Az önáltatást az idézi elő, hogy tudattalan védekezésünk elködösíti szemünk előtt a tárgyilag os evidenciát és így magunk is hajlandók vagyunk hitelt adni érvelésünknek. Az önáltatás olyan tudatállapot tehát, mint a játék; mind a két esetben sajátos módon lebegünk a reális és irreális cselekvések síkjai között. Ha az önáltatás sikerrel jár, önmagunkat is teljesen becsaphatjuk, félrevezethetjük (aki sokszor ismétli ugyanazt az ürügyet, végül maga is hinni fog benne). Hozzájárul a mondottakhoz, hogy a racionalizáció rendszerint azonnali sikerrel jár; lelki feszültségünket megszünteti, vagy legalábbis csökkenti. Védekező berendezkedésünkben a racionalizáció hasznos szolgálatokat tesz: megelőzi önmagunkkal, vagy környezetünkkel való konfliktusainkat, segítségével kikerüljük az önmagunkkal való meghasonlás veszedelmét, mert a racionalizáció nem engedi belátni gondolkozásunk és cselekvésünk helytelenségét, fenntartja igazunkat; félig-meddig látjuk ugyan a kellemetlen igazságot, de felmentjük magunkat annak elfogadásától és a felelősség alól mentesülünk. A racionalizációval a fenyegető konfliktust olyan formán oldjuk meg, hogy szétvágjuk a gordiuszi csomót. A játékoság mellett tehát jellemzi ezt a védekező magatartásunkat a romantikus és kalandot kereső attitűd.

Amint a racionalizáció nem azonos a tettetéssel, éppúgy nem mondható **hazugságnak sem**, lélektani szempontból. A különbség a kettő között abban van, hogy a racionalizációban nem csak másokat vezetünk félre, (többé-kevésbé tudattalanul), hanem magunkat is. A hazugságban mindig tudjuk, mi a tárgyi igazság, míg a racionalizációban nem. Néhány esetben azonban e két lélektani tevékenységet kissé nehéz egymástól elválasztani és megkülönböztetni.

Pl. az orvos meg van hívva vacsorára, a meghívást nem szívesen fogadja el, a dolog neki nem szimpatikus, de el kell fogadnia, ha nem akar sértést elkövetni. Közvetlenül a vacsora előtt váratlanul beteghez hívják. Természetesen elmegy, - túl sokáig marad, - közben "megfeledkezik" a meghívás-

ról. Másnap eszébe jut, hogy meg volt hívva vacsorára. Most maga sem tudja igaz okot mond-e, mikor a beteglátogatást hozza fel mentő ok gyanánt. Hazugságot mondott-e, vagy racionalizált?

Hogyan ismerhetjük fel a racionalizációt másokban?

Mint minden egyéniségismerésben általában itt is a személyiség egészéből kell kiindulnunk. Az énközpontú és befeléforduló (introvertált) egyének általában sokkal hajlamosabbak a szélsőséges racionalizálásra, mint a heterocentrikus és kifeléforduló (extrovertált) egyéniségek. Általában minden ember hajlamos a racionalizációra, de különös ismertetőjel éppen az előbb említett kétféle beállítódás. - Felismerhetjük továbbá a racionalizáló hajlamot abban, hogy az illető személy kényes helyzetekben habozik feleleteivel, vagy zavart mutat. A szokásos hazudozók, a kóros hazudozók (pseudologia phantastica), továbbá a kóros állhatatlanságot mutatók, nem szoktak habozni, vagy zavarba jönni, ezek "szemrebbenés nélkül" hazudoznak. A racionalizáló ebben a pontban általában különbözik a hazudótól. - Jellemzi továbbá a racionalizálásra hajlamos egyéneket a bizonyítás szenvedélyessége, indulatossága, amelyből fennebb szó volt az önértékképzéssel kapcsolatban. - A racionalizációt fel lehet ismerni továbbá arról is, hogy ügyesen csavarja el a tényeket, a hangsúlyt másra helyezi, mint ahol az a tények összefüggése szerint volna és ebben hasonlít az eljárása a ködösítéshez, a hazugsághoz, vagy érzelmi logikához. De közeli hasonlatosságot találunk a racionalizáció és a paranoia, valamint a skizofréniás gondolkodás között is. Mindezekben közös a tények kiválogatása és mesterséges csoportosítása.

Hogyan ismerjük fel a racionalizációt magunkban?

Közismert igazság, hogy magunkat megismerni nehezebb, mint másokat, ha t.i. nem a közvetlen külső vagy belső szemlélet adatait vesszük önismeretnek, hanem egyéniségünk mélyebb megismerésére törekszünk. Ilyenkor ugyanis állandó és többé-kevésbé rejtett jellemvonásaink megismeréséről van szó. A racionalizáló hajlamot magunkban felismerni azért nehezebb, mint másokban, mert önértékkérésünk minden cselekvésünkbe szükségképpen beleszövődik és így saját állásfoglalásunk bírolatába is. A racionalizáció művelete azonkívül még tudattalan is és önáltatásra vezet. Innen van, hogy saját hibáinkat kevésbé ismerjük meg, vagy ismerjük el, mint másokét. (A szálfka és a gerenda példázata.)

A racionalizáció egyik legkiemelkedőbb formája az **önigazolás**. Tulajdonképpen minden racionalizációban találunk öngazolást, mégis öngazolásnak csak azokat az eseteket szoktuk nevezni, amikor mások vagy magunk előtt cselekvéseinket nem csupán értelmeseknek, és érthetőeknek akarjuk feltüntetni, hanem egyúttal helyeslést érdemlőnek, vagy megbocsájtathatóknak is.

Az öngazolásnak többféle változatát különböztethetjük meg:

a) Ha valakinek az orvos megtiltotta a cigaretta-
tárást, és mégis rágyújt, a következővel igazolja
magát: "Egy cigaretta nem számít" "Egyszer is kei-
mal" "A dohányzás serkenti a szellemi munkát." -
Az ilyen öngazolásokban tulajdonképpen kibúvót ke-
resünk, vagy ürügyet használunk fel saját magunk,
vagy mások előtt.

b) Mikor valaki öregszi, és aggasztja ez a
gondolat, akkor a következőképpen biztatja magát:
"Vannak öreg emberek, akik fiatalabbak mint sok 30
éves." "60 éves korban még nem vagyunk öregek, az
öregség csak 70 éves korban kezdődik." "Savanyú a
szőlő" - mondta a róka az állatmesében akkor, mikor
nem érte el a magasan lógó fürtöket, amelyek pedig
nagyon szépek és csábítóak voltak. Mind a három
példa a racionalizációnak azt a formáját mutatja,
amelyet **önvizsgálatásnak** mondunk.

c) Az **ürügynek** a használata valószínűleg a leg-
elterjedtebb racionalizálási módszer. Egy tanuló
tanulás helyett moziba megy; ürügyül azt hozza fel,
hogy nagyon fáradt, s a mozi után jobban megy a ta-
nulás. Nyilvánvaló, hogy az igazi ok helyett ál-
kot, ürügyet használ. Ugyanígy járt el az a leány,
aki táncolni ment, de nem vallotta be az igazi
okát s e helyett ürüggyel él: "Nem a fiúk kedvéért
megyek, hanem csak azért, mert megígértem barát-
nőmnek, hogy ott leszek."

d) Gyakoriak a **mentegedőzések** (exkuzációk) is.
Ezeket olyankor szoktuk használni, ha valamit szí-
vesen megtennénk, de az nehézségbe kerül, melyet
nincs kedvünk legyőzni.

A nehézségek leküzdése helyett inkább kifogáso-
kat keresünk.

P1. ha valaki állítólag azért nem ad a koldus-
nak pénzt, mert hallotta, hogy úgys sok pénz ke-
resnek, vagy, hogy sok közöttük a csaló; igazi in-
dító oka azonban a fősvényesség. Ha valamit nem aka-
runk megtenni, mert áldozatot követel tőlünk, vagy
bármilyen okból nekünk kellemetlen, akkor hivatkozunk
betegségünkre, fáradtságunkra, családi vagy egyéb
körülményeinkre, és így "igazoljuk" magunkat. Áltá-
lában minden helytelen cselekedetünkre szoktunk ta-
lálni valamiféle bennünket felmentő okot, vagy kö-

rülményt, ha mást nem, akkor szorult helyzetünket, vagy rossz természetünket, vagy a körülmények összejátszását hozzuk fel, vagy idegességünket emlegetjük exkuzáció gyanánt. (Mint látjuk ezekbe a racionalizációkba a projekció is belejátszhat.).

Az önigazolás könnyen öncsalássá, önáltatássá és ennek parataxisává válhat. Az önigazolás parataxisát jellemzi, hogy valóságos jellemvonás és szokás azokban, akik ezt a védekezési formát túlságos intenzitással és nagyon gyakran alkalmazzák. Arról is megismerhetjük az önigazolás parataxisát, hogy az illető egyén a saját érvelését maga is elhiszi, végül pedig, hogy önértéktérzését minden áron fenn akarja tartani, tehát még az ilyen helytelen eszközökkel is, minő a racionalizálás és önigazolás. Az élethazugságoknak nevezett magatartások is sűrűn élnek az önigazolás módszereivel. (Ibsen Nórája öngyilkossággal pecsételi meg viselkedésének látszatigazságát, és utólag így "igazolja" magát.)

MENEKÜLÉSEK

Meghatározás

Problematicus helyzetekben az egyén a következő mechanizmusokat szokta használni: védekezés, - elhárítás, - kitérés, - menekülés. Három utóbbit sokan a védekezések egyes változatai gyanánt fogják fel. Nézetünk szerint azonban különbséget kell tenni egyfelől a védekezések és elhárítások, - másfelől a kitérés és menekülés mechanizmusai között. A különbséget abban látjuk, hogy a védekezésnél és elhárításnál a **külső világot**, **miliőt** változtatjuk meg, míg a menekülésnél és az akadályok elől való kitérésnél saját **belső világunkat**. A védekezéseknél a lelki energia kifelé irányul, míg a menekülésnél befelé fordul, vagyis kizárólagosan lelki szerkezetünket, vagy állapotunkat változtatjuk meg, hogy így a számunkra nehéz vagy megoldatlan helyzetből kiemelkedjünk. Hamlet is azt mondja: "Törj meg szívem, mert nem szólhat a száj" - jelezve ezzel azt a tipikus magatartást, amely a helyzetet befeléforduló, önmagát emésztő és csak túlkompenzációval megoldó, kirobbanó cselekvésben végződik. A védekezés nyílt harc a körülmények ellen, agresszív magatartás, - míg a menekülés olyan viselkedés, melyben nem kívánunk szembeszállni az élettel, annak nehézségeivel, hanem ehelyett belső magatartásunkat változtatjuk meg.

A védekezésnél **önértékezésünk** a fő rugó, míg a menekülésnél egy más alaptendenciánk érvényesül: ez az életbiztosítás, létbiztosítás, **biztonságérzésünknek** minden áron való fenntartása: ebből érthető, hogy a meneküléseknek elsődleges kiváltó oka a félelem, szorongás és azok az állapotok, amelyeket ez jellemez.

A védekezések és menekülések között sok különbséget találunk. A védekezések és elhárítások kevésbé differenciáltak, biológiailag korábban jelentkeznek; a gyermekek már az intelligencia használata előtt értenek az elhárítás műveleteihez, és csak később tudják a kellemetlen ingerekre való reakciójukat elhalasztani; az elhárításokra irányuló figyelem azonnal érzékszervileg beáll, mielőtt a kellemetlen inger jelentkezik. Ezzel szemben a menekülések később állanak be, differenciáltabbak, mozgásaik erősebbek, reakció idejük rövidebb, mint az elhárításoké.

A menekülések **funkcionális és biológiai jelentősége** éppen olyan nagy, mint a védekezéseké. A menekülések a lelki egyensúly felbomlását megelőző mechanizmusok és cselekvések, melyek szervezetünkben vannak megalapozva. Ugyanis viselkedéseinket szabályozó készülékeink igen bonyolultak: vannak olyan működéseink, amelyek a veszélyeket tudattalanul észreveszik és azokat megelőzni igyekeznek; ezek jelző mechanizmusok, melyek szoros viszonyban vannak a miliónek jeladásai-

val is működésbe lépnek, mielőtt a szervezet egyensúlya meg bomlott volna. Ezek közé tartoznak a meneküléseket életbe léptető szorongás, félelem, stb.

Hogy a menekülések természetét jól megérthessük, két kérdésre kell felelnünk: először, hogy mi a meneküléseknek közelebbi vagy távolabbi oka, másodsor, mi a menekülések célja, azaz: miből menekülünk, és mibe, hová menekülünk?

A menekülések elsődleges oka a félelem és szorongás. A félelemben mindig világos és határozott az a veszély, mely bennünket fenyeget és ebben különbözik a félelmi magatartás legfőképpen a szorongástól. A szorongás éppen ellenkezőleg a félelmet előidéző ok rejtett, ismeretlen, bizonytalan. Ha valaki pl. a szobájába lépve a szőnyegen egy kobra kígyót pillantana meg, akkor megijedne, - a megijedés a félelem egyik fajtája, mert a veszélynek előidéző oka reális, jelenlévő, kézzelfogható. Aki ellenben egy ismeretlen és bizonytalan eseménytől fél, pl. attól, hátha elbocsájtják állásából, vagy, hogy a vizsgálja nem fog sikerülni, vagy aki egy bekövetkező, de bizonytalan háborútól, betegségtől, földrendéstől fél, az a szorongás állapotában van. Mind a félelem, mind főképpen a szorongás abból a magatartásunkból származik, hogy érezzük: a szituációval nem tudunk megbirkózni, nem tudunk úrrá lenni, és ezért helyzetünknek a megoldására a veszély elől való menekülést választjuk.

Freud (1895) óta a pszichoanalitikusok a szorongást a következőképpen magyarázzák: valamely ösztönünk váratlan külső vagy belső akadályokba ütközik; a cselekvés ezzel megfékeződik, normális lefolyása gátlást szenved és az így le nem vezetett és felhalmozódott lelki energia szorongássá alakul át. Ilyen akadályokat főképpen a felettes én támaszt, amennyiben sokféle ösztönünket (pl. a szexuális vágyakat) megtiltja; ezt a szorongást azonban elfedi valamilyen neurotikus tünet, úgy, hogy nem mindig könnyű ráismerni. A szorongások fő telepei a különféle komplexek, pl. Oedipus-komplex, vagy a kasztrációs komplex.

A pszichoanalízis szűkebb értelmezését kitérítve, mi is beszélhetünk a szorongásról, egyrészt, mint normális és adekvát lelki jelenségről, másrészt mint parataxisről és neurózisról. A normális lelki életben is szerepelnek szorongások és ezek a lelkiegyensúly fenntartásában, a helyes életvezetésnek jó szolgálatot tehetnek. A szorongás ugyanis, mint láttuk, arra szolgál, hogy intsen bennünket és óvjon az élet veszélyeitől, amelyek minden körülmények között fenyegetnek bennünket; arra ösztönöz, hogy használjuk fel intelligenciánkat, mikor veszélyes helyzetben vagyunk, és gondoskodjunk magunk és mások biztonságáról. A gond hasonlóképpen értékes funkció, együtt a normális félelemekkel. Ezen magatartásunk alapja a veszélyeknek mindenkorai lehetősége és így vannak normális és hasznos menekülések is. A menekülések

csak bizonyos esetben válnak parataxisokká, mint majd alább látni fogjuk.

Ami a szorongást illeti, ez oly magatartás, mikor nem tudjuk feldolgozni helyzetünknek ingereit; mikor a helyzet és erőink között nagy aránytalanság van. Ha fel tudjuk dolgozni az életnek reánk ható ingereit, azaz, mindenféle feladatunkat, még a veszélyeseket is meg tudjuk oldani, akkor szorongásról nem beszélhetünk. Csak, ha a feldolgozás nem sikerült, akkor lép fel a szorongás, amely menekülésre készítet. Az ilyen "veszélyes" helyzet kényszerű gondolatokat kelt bennünk, konfliktusos helyzetben érezzük magunkat, az az érzésünk, hogy "magunk vagyunk és nincs támaszunk, nincs biztonságunk", - és ezek a gondolatok, határozott tartalom nélkül nyugtalanítanak bennünket, bénítóan hatnak ránk. A szorongó ember "gyáva", visszahúzódik az élettől, fél a felelősségtől, önmagába fordul vissza, töprengővé és deprimálttá lesz; - hogy ne kelljen magát elhatároznia, nem akar semmit reszkírozni, ürügyekkel és álokokkal igazolja magát (a szorongás tehát az önigazolással párosul). Kirgegard: "A menekülés: gyávaság,, a szenvedélyek legkellemesebbike."

A szorongás elemei tehát a következők:

a) **veszélytudat**, azonban bizonytalan, - várakozás, a lehetséges veszélyek folytonos felidézése, új- meg új kifestésekkel; de nem minden veszély, hanem csupán saját magunk fenállásának, vagy személyi pszichés összefüggésünk, létbiztonságunk veszélyeztetése idéz fel szorongást. A veszély lehet valóságos, vagy vélt, képzelt, esetleg mások veszélyeztetése is, de csak annyiban kelt bennünk ezen utóbbi veszélyszorongást, ha azt átérezzük, vagy pedig ha biztonságunkkal összefüggésben van. -

b) A szorongás tárgya sohasem aktuális, de mindig imminens, távoli, vagy bizonytalan; jellemző, hogy minél jobban nő a szorongásunk, annál jobban eltűnik a tárgy a tudatból.

A szorongásnak és vele együtt a meneküléseknek **forrásai** lehetnek: a lelki konfliktus két összeegyeztethetetlen vágy, pl. a szerelem és a kötelesség között; a bűntudat; a csekélyebbértékűség érzés; valamely komplex érintése; megrázkódtatások, fájdalmas tapasztalatok katasztrófa-reakciói (pl. szerelem, állásvesztés); a fenyegető miliő: ha megfigyelnek bennünket, ha gyanúban állunk, ha ünnepléses külsőségek között kell mozognunk, túl szigorú nevelés, igazságtalanság, akár az életben, akár a nevelésben vizsgaszituáció, feszült helyzet társakkal, élettársakkal, szülőkkel stb. - mind ezek közvetlenül előidézhetik a szorongásos lelki állapotot, ha nem tudunk velük megbirkózni, ha nincs erőnk velük szembeállni. - De közvetlenül előidézhetik a szorongást fiziológiai állapotok is pl.

kifáradás, betegségek, mérgezések és bizonyos agyi sérülések (ez utóbbiak nem minden esetben idéznek elő szorongásos állapotot, vannak esetek, mikor az agyi sérülés éppen ellenkezőleg félelemnélküli állapotra vezet; az ilyen sérültek egyszerűen semmitől sem félnek).

A szorongásnak két fő fajtáját különböztetjük meg: a) az egyik az **életszorongás** (nevezik világ-szorongásnak is). Ez az egzisztenciális szorongás onnan származik, hogy az ember, mint véges lény, érzi mindenoldalú függését és bizonytalanságát a Kozmosznak erőivel szemben: ez a teremtmény lét-helyzetének gyökeres bizonytalansága, mely szerint az élet maga: veszély (Pascal és Kirkegaard). Némelyek szerint ez az összorongás, melynek egyik formája a születéskor átélt tudattalan ijedelem, alkotná mindenféle aktuális szorongásnak alapját. b) A szorongások másik fajtája valamely tényleges, **aktuális szorongás**.

Megkülönböztetünk továbbá a szorongások körében úgynevezett **fóbiákat** és szorongási neurózisokat is. A fóbiákat jellemzi, hogy a bennük szenvedő egyén jól látja szorongásának értelmetlenségét, de mégis kényszererővel hatnak rá bizonyos "félelmet" keltő tárgyak. Ilyen fóbiák pl. a tériszony, klausztrofóbia, elemektől, pl. villám, víz huzat, való félelem, egyes élőlényektől, pl. egér, pók, kígyó, való félelem, az érintkezés félelme, betegségek, fertőzés fóbiája, stb. - A **szorongásos neurózis** egyik legjelentősebb fejezetét alkotja a mélylélektanban és a szorongások elméletében. Mivel azonban ez a jelenség határozottan a neurózisok körébe tartozik, ézen a helyen bővebben nem kell róla szólnunk. Hasonlóképpen nem említjük e helyen a skrupulozítást sem, vagy a hypochondriát, mert ezekkel szintén a neurózisok tanában kell számot vetnünk, úgyszintén a velük kapcsolatos menekülésekről, vagy egyéb reakciókról.

A szorongások mellett a valóságos félelmek is sűrűn szerepelnek menekülésünk előidéző okai gyanánt.

Igy pl. félhetünk büntetésektől, hibáink leplezésétől, reális indítékaink fölfedezésétől, más személyektől, ezek mind kiválthatnak meneküléseket.

A másik kérdés, melyre felelnünk kell, ez: mibe, hová menekül az ember, mikor létbizonytalanságban, vagy félelemben van és más szorongást nem sikerül találnia. Erre a kérdésre a menekülések változatainak felsorolásával fogunk válaszolni.

Mi a menekülésnek a határa? - A menekülés szintén a lel-

ki mechanizmusok közé tartozik, fő célja tehát annak a lelki feszültségnek megszüntetése, vagy legalább csökkentése, melyet biztonságunk veszélyeztetése bennünk kelteni szokott. Ez a feszültség különféle fokú lehet: az izgatottságtól kezdve egészen a legmagasabb fokú feszültségig, nyugtalanságig, minden árnyalatot megtalálhatunk benne. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a menekülések csupán ideiglenes és múló hatással szoktak járni. Különösen áll ez a szorongások, vagy a bűntudat elől való menekülések különböző formáira.

Ami a menekülések velejáróit illeti, ismeretes, hogy ezek rendszerint depressziós hangulattal szoktak kapcsolatban lenni. Emellett azonban nyugtalanság és izgatottság természetesen szintén beleszövődnek a menekülések mechanizmusába.

A menekülések változatai

1) Megkülönböztetünk **totális és részleges** meneküléseket. A totális menekülésekben mindig az egész személy van érdekelve és minden helyzetben megmutatkozik az ő befelé forduló és a világgal szemben passzívabb magatartása. Részleges menekülésről csak bizonyos helyzetekben van szó.

Például:

Aki valamely szerelmi viszonyban hajótörést szenvedett, az óvakodni fog az egész női nemtől, vagy megfordítva a férfiaktól, esetleg menekülni fog olyan helyzetektől, amelyek egy új hasonló katasztrófa veszélyét rejtik magukban.

A részleges menekülésnek egyik esete a halasztás is. Ha valamely veszélyes helyzetnek alkalmait, a vele való foglalkozást halogatni törekszünk, ameddig csak lehet.

Részleges menekülés esete az is, ha valaki foglalkozást, vagy pályát, vagy munkát változtat.

Ezekből az esetekből látható, hogy a részleges menekülések még nem minden esetben parataxisok, hanem igen sokszor a helyes élettechnikának fogásai közé tartoznak.

2) A menekülések nagy csoportját alkotják a **regressziók**.

Freud szerint a regresszió abban áll hogy a libidónak feleslege tudattalanul az emberi fejlődésnek egy régebbi, tehát kezdetlegesebb szakaszára helyeződik át, és így a gyermek szeretetének a tárgya nem felel meg többé az ő valóságos életkorának, hanem "gyermekiesebb", infantilisebb marad. Ha a felnőttnél terelődik át a fel nem használt libidóenergia ilyen régebbi szeretet-vászyra, akkor szintén infantilizmusról beszélünk. Minden infanti-

lizmus. primitívebb viselkedésformákkal jár, mint amilyen az illető egyénre jellemző és szükséges volna a megfelelő életkorban. Ez a regresszió azért áll be Freud szerint, mert az illető egyén nem tud másképp menekülni a jelen frusztrációjából.

A regresszióknak ezen alapfogalmát megtartva, úgy mondhatjuk, hogy minden olyan viselkedés regresszió, amely **kezdetlegesebb eszközökkel** törekszik megoldani valamely nehéz problémát, vagyis az a viselkedésmód, mikor megoldhatatlan problémákra, vagy ha vereség, sorscsapás ér bennünket, vagy félelmi, szorongásos helyzetben vagyunk, egy primitívebb cselekvésmóddal reagálunk.

A regresszió némely pszichológusok szerint annak az öntudatlan vágyódásnak a kifejezése, hogy a "múltban" (az anyaméhben) boldogok és abszolúte védettek voltunk. A regresszió tehát kísérlet arra, hogy ebbe a boldog és védett állapotba visszatérhessünk, ha nem lehet valóságosan, akkor legalább jelképes viselkedésekkel.

A regresszióknak a hatása természetesen csak múltó lehet, mert a teljes biztonsági állapot és nyugalom sohasem érhető el, legkevesbé az az ösvágyódás, amely a fentebb említett feltevésben jut kifejezésre. A regressziók hatása csupán múltó feszültségcsökkenésben áll; a regressziós cselekvés után hamarosan visszatérünk a reális életbe, és tovább viaskodunk mindennapi problémáinkkal.

A regresszióknak ismét több esete különböztethető meg:

a) **Iudatvesztés, ájulás, tehetetlenségbe menekülés (fiziológiai biztosítás, különösen rémületben).**

Az állatlélektan is tanulmányozta a meneküléseknek ezen regresszív fajtáját, és megállapította, hogy az állatoknál milyen reakciók állanak be akkor, ha nagy félelmet idézünk elő bennük, és különösen, ha a félelemnek természetes lereagálását, t. i. a menekülést megakadályozzuk. Ilyenkor az állatoknál a következő reakciókat találjuk: merevséget, mozdulatlanságot (akinézis), reakciók teljes gátlását, amiben nem csupán az adrenalin kiválasztása játszik szerepet, hanem lélektani okok is. Ez onnan is kitűnik, hogy ezek az ijedelmi és regressziós jelenségek az ember közeledtére is beállnak bizonyos állatoknál, viszont a megszelídült állatoknál teljesen hiányzanak. Hasonló merevségbe esnek a madarak közül egyes fajták, ha megfogjuk őket; a madár úgy viselkedik, mintha azt vélné, hogy a sas vagy más ragadozó karmai között van (halálfélelem).
Tostellenreflex.

Ezeknél a regresszióknál nyilvánvaló **aránytalanságot** találunk a hirtelen lelkifeszültség és a reakciók között.

A regresszióknak ezek a formái világosan mutatják a veszély elől való menekülésnek a bélyegeit. A regresszióknak

ez a módszere nem minden esetben parataxis, mert hiszen, mint a fentebbi példákból látható, a félelemnek természetes visszahatásai gyanánt is előfordulhatnak. Parataxis az embernél csak akkor válnak, ha az előidéző ok és a reakció közt olyan nagy aránytalanság van, hogy az már nem tekinthető többé normálisnak. Ilyen esetet találunk a hisztériás rohamokban.

b) A regreszióknak egy másik formájával találkozunk a következőkben: introverzió, teljes apatia, melankolia, tétlenségbe való menekülés (lelki biztosítás, kárpótlással), különösen sorscsapások, katasztrófák következményeképpen.

Az inger és reakció közt itt is nagy **aránytalanságot** tapasztalunk.

A regresszióknak ezen esetei nem zárják ki a tudatot, úgy mint az első csoportba tartozó esetek, de kizárják az emberekkel és a világgal való kontaktusnak szükségletét. (Példa ismét: Hamlet). Ide tartoznak a konstitúció szerint gyenge kontaktus-szükséglettel bírók, a skizoid lelki alkutúak, akikben a világgal való rendes kontaktus teljes elvesztése skizofréniává is erősödhet. Ez anélkül is beállhat, hogy az illető magát a kontaktusszükségletet is elveszítené. Végül is ide sorolandók az introvertált típusúak.

Az introvertált ember típusát Jung pszichológiájából ismerjük. Azok a nehézségek, amelyekkel az introvertált egyéniség nem bír megküzdeni, vagy a külső világból erednek, vagy a belső világ élményeiből. Ha a külső világ nehézségei keltik fel a befelé fordulás hajlamát, akkor az illető kerülni fogja az embereket, a világ ügyeit és dolgait, visszavonul, tehetetlenségbe, vagy betegségbe menekül és mindenképpen önmagába zárkózik. Ha a belső világból származnak nehézségei és szorongásai, vagy konfliktusai, akkor ezek emlékeitől vagy bűntudatából igyekszik valamiképpen szabadulni. Az introverzió olyan lelki állapot, beállítódás, mely eleve meghatározza az ember cselekvéseinek, sőt tapasztalásainak a módozatait. Az introvertált ember tehát a világgal szemben negatív állásponton van, menekül előle, nem szívesen alkalmazkodik a meglévő társadalmi rendhez, inkább szubjektív tényezők döntik el viselkedését, nem pedig tárgyilagosak. Az introvertált ember ritkán száll a nehézségekkel szembe, nem harcos és küzdő egyéniség, ha érzi is az igazságtalanságokat, inkább eltűri őket, minthogy fáradtságot vegyen magának a bosszúállásra. Janet és mások ezt a magatartást "pszichaszténiából" törek-szenek magyarázni; Jung szerint az introvertáltaknál nem a lelki energia fogyatéka, hanem a jellemző vonás, hanem a beállítódás, vagyis az energiának befeléforduló iránya. Az introvertált ember egyúttal "jó ember", könnyű vele elbánni, nem törődik a külső dolgokkal, érdeklődése inkább saját élményei-

re, belső világára irányul. Érzelmi megnyilvánulásaiban nem törekszik a társadalmi élet megkövetelt formáihoz alkalmazkodni, hanem érzelmnyilvánításai inkább belső életének visszhangjai csupán. A kezdeményező erő is ritkán van meg az introvertáltban. Tipikus formái tehát a menekülés, a regresszió.

A teljes **apatia** a regressziónak az a formája, mikor a szorongásban élő ember érzéketlenné válik a külvilággal, sőt saját érdekeivel szemben is kisebb-nagyobb mértékben, és az életkedv benne nagy mértékben csökken, depressziós hangulatában csak szemlélődésre szorítkozik.

A **búskomorság** vagy melankólia szintén primitívebb életformát jelent, mint a rendes tevékeny ember életformája, süllyedt hangulattal, amely ismét kétféle lehet: vagy egyszerű gyász-hangulat, szomorúság, vagy pedig sértődött bosszús, ingerült hangulat.

Váratlan sorscsapások ellen a **lelki biztosításoknak** többféle módszerével szoktunk védekezni, előlük menekülni. A regresszív menekülésnek a következő formáit találjuk a lelki biztosítások között:

Az **életszorongás** ellen Karen Horney szerint négy módszerrel szoktunk küzdeni, ezek a következők: a neurotikus szeretetszükséglet, - hatalomra, vagyonra, sikerre való törekvés, - visszahúzódság, érzelmeink elfojtása, - és a teljes alárendelődés. Mint látjuk, az itt elsorolt módszerek közül csak a két utóbbi tartozik a regresszióhoz. Ami a visszahúzódságot illeti, az különösen az introvertált típusnak jellemző viselkedésmódja. Az alárendelődésnek regressziós formája a másoktól való túlságos **függőségnek** a keresése. Ennek rokonfajtái a túlzott engedelmesség, és alázatosság, ezek akkor állnak be, ha a sorscsapások miatt, továbbá vágyaink sofosztos sikertelensége miatt elvesztettük önbizalmunkat és egyúttal egy erős és reánk hatással bíró egyéniséghez csatlakozunk, feladjuk mintegy egyéniségünket, hogy ezzel az engedelmességgel leküzdjük szorongásunkat és biztosítva lássuk magunkat. Vannak, akik nemcsak egy, hanem sok embertől, talán minden társuktól függővé teszik magukat, lesik parancsaikat, ígykeznek gondolataikat kitalálni, egyszóval egy más, erősebb egyéniségbe menekülnek. A túlzott függésnek az előbbihez hasonló formája a vallásba, Istenbe való menekülés, amely szintén a létszorongásból, vagy esetleg részleges biztonságmegrendülésből is származhatik. Az ilyen ember szintén lemond önállóságáról, nem konstituálja újra meg újra egyéniségét, hanem elfogadja mindenképpen függő teremtményi állapotát, sorsába belenyugszik, nem kérdi önmagától: mit tegyek, milyen célokat tűzsek életem elé, - hanem ezeket készen kapja Istenétől, aki megmondja neki, mit kell tennie minden pillanatban. Ennek a regressziós viselkedésformának jellegzetessége, hogy nem individualista, mert egyéniségét felolvasztja másokban, vagy Istenben, - mert reméli, hogy éppen ezáltal nyeri azt vissza. Ilyenformán tehát mégis kárpótlást keres és más síkon visszanyerni reméli egyéniségét.

Menekülhetünk a magányba is.

Néhány évtizeddel ezelőtt egy német író érdekes lélektani regényt írt ezen a címen: "Ferien von Ich". A regény vezető gondolata az volt, hogy az élet zajából és annak sérelmei közül néha-néha szükségünk van arra, hogy magányba vonulva, környezetünktől elszakadva gondolkozzunk önmagunkról, és így lelki sebeinket gyógyíttassuk. Az élet harcában ugyanis nemcsak sok lelki sérülés érheti az embert, hanem erőt vehet rajta a bizonytalanságoknak szorongó félelme is, és ezért mintegy magányba kíván menekülni és ott távol a társadalmi kapcsolatoktól és a teljes élettől, primitívebb életformák közt élhet. A magány valóban alkalmas arra, hogy a benne élők kigyógyuljanak sebeikből és szorongásaik feloldódjanak. "Minden nagy gondolat és életmegújulás a magánynak és egyéni megfontolásoknak a gyümölcse" (J. Neumann).

Regresszív meneküléssel találkozunk akkor is, mikor az egyén a **tömegbe** (Man) menekül. A tömegben ugyanis szintén elvesztjük egyéniségünk bizonyos önállóságát, tudatunkat ellepik és megszállják a tömegből eredő benyomások, a koncentrációt kívánó gondolkodás megnehezedik, nem kritizálunk, egész gondolkodásunk leegyszerűsödik, felelősségérzetünk csökken, könnyen hívőkkel válunk, a tömeg szuggessziója alá kerülünk, amit egyénileg nehéznek, vagy lehetetlennek tartottunk, azt most könnyűnek látjuk, - amit nem látunk közvetlenül világosan, azt hamarosan vágyainktól megfestve, fantáziásan fogjuk fel; általános nivellálódás áll be a tömeg tagjai között, és felfogásunk ezen megszűkülése pártoskodásokra, egyoldalú lelkesedésre kirobbanó, sőt gonosz cselekedetekre vezethet. A tömegben elmerülő ember tehát elveszti önuralmát, énes rétegét, identifikálódik a vezérrel, indulatkitöréseknek áldozatává lesz és így egy primitívebb állapotba esik vissza.

Az indulatoktól vezetett tömegnek hatását az egyénre azonban nem szabad összetéveszteni a jól szervezett **csoporthatás** vagy **közösség** hatásával. A közösség hatása ugyanis nem süllyeszti le az egyéniség érték színvonalát, hanem ellenkezőleg azt fölemeli. Viszont a tömegbe való menekülés regresszív állapot, mert fölment bennünket attól, hogy önállóan és felelősséggel döntsünk; a tömeg átlagossá tesz és személytelené. Mivel félünk önmagunktól (szorongás), azért szolgáltatjuk ki magunkat a tömegnek.

Mind a kettő t.i. a más személyekbe, vagy a vallásba, vagy a tömegbe való menekülés tipikus formája a modern ember viselkedésének, aki elvesztette létbiztonságát, szorongások

közt él, és a meneküléssel keres magának valamilyen biztosítást.

Regressziós menekülésnek tartja a modern pszichológia a **tétlenségbe** vagy **alvásba** való menekülést is.

Megfigyelték, hogy a gyermekek sokszor, ha rosszul viselték magukat, vagy félnek a felnőttektől egyszerűen "aludni akarnak menni".

Hamlet is, az öngyilkosság gondolatával kacérkodva azt kérdezi magától: Jó volna meghalni, az életnek nehézségeitől menekülni, - aludni, - csak az a kérdés, nem fogunk-e a halálban álmodni is?

Ismeretes a pszichoterápiában az u.n. alvó kúra, amely nemcsak pihenést biztosít és regenerálódást a test számára, hanem egyben biztosítást ad a világnak minden féle ingerei és bántalmai ellen. (Azt a kérdést e helyen mellőzzük, vajon az álmódás és az álmok értelmezése mennyiben mozditják élő a lelki meggyógyulást.)

A tétlenségtől meg kell különböztetnünk a valódi vagy látszólagos tehetetlenséget. A regresszió egyik formája a **tehetetlenségbe való menekülés**. Sokszor a legegyszerűbb kibúvónak az látszik számunkra valamely kellemetlen helyzetből, hogy "tehetetlennek" "képtelennek" mutatjuk magunkat akár általánosságban mindenre, akár pedig csak egy bizonyos feladatnak az elvégzésére. A tehetetlenség tehát lehet általános, vagy részleges, tudatos, vagy tudattalan. A tudatos tehetetlenség rendszerint egybeesik a tettetéssel (l. fentebb). A menekülésnek itt tárgyalandó regressziós parataxisa mindig tudattalan mechanizmusokon alapszik.

A hisztériában és a neuraszténiában ez a tudattalan színjátszó mechanizmus működik, mikor valaki "képtelennek" mondja és érzi magát valamely normális és sokszor igen egyszerű feladatnak elvégzésére.

Ide tartoznak az u.n. **negativizmusok** is (Kahlbaum). A negativizmusok erősen a rendellenesség és a kóros állapotok felé hajló viselkedésformák, melyekben az egyén elzárkózik a külvilág hatásai elől, megközelíthetlenné teszi magát, ellenáll a normális emberi kapcsolatok szabályainak, a befolyásolási kísérleteknek és gyakran a kívánt dolgoknak éppen az ellenkezőjét teszi. A negativizmus hasonlít a dacoláshoz és a makacssághoz. Abban különbözik ezektől, hogy azt a látszatot kelti, mint ha nem venne tudomást a körülötte folyó eseményekről. Ez a viselkedés azonban csak látszólagos, mert a későbbi gyógyulás után kiderül, hogy mindenre pontosan emlékszik. A negativizmusok közül különösen gyakori a napokig tartó némaság (Mutisme) és a táplálék visszautasítása (az éhségsztájk negativis-

ta formája).

A gyermekkorban gyakran találkozunk a negatívizmussal való meneküléssel. Azok a gyermekek használják ezt a regressziót, és azokkal szemben, akikről azt hiszik, hogy őket "nem szeretik", akiktől félnek.

A képtelenségeknek gyermekori reakciói közé számlálják még a következőket is: a gyermekek túlozzák valóban meglevő, de csekély jelentőségű hibáikat, defektusaikat, hogy így kibújjanak és mentesüljenek bizonyos feladatok alól. Azonban csakhamar kigyógyulnak az efféle rendellenességekből, ha észreveszik, hogy a magukra rótt "képtelenségek" nagyobb terhet jelentenek számukra, mint az élvezett előnyök.

Ide tartoznak továbbá az u.n. szeszélyek, sírás, toporzékolás, a konvulzív görcsök is. Ezeknek oka vagy a hiányosnak érzett szeretet és gyöngédség a környezet részéről, vagy ezzel ellenkezőleg a túlságos elkényeztetés és becézés.

A serdülőkori hebefrénia (*dementia praecox*) szintén a regressziónak feltűnő formája, de ez már nem parataxis, hanem valóságos elmebaj. Mégis, ha itt tárgyaljuk, annak oka az, hogy a kezdő ismertetőjelek nehezen ismerhetők fel, és alig választhatók külön akár a befeléfordulástól, akár a negatívizmustól. Ugyanis a hebefrénia első jelei és tünetei csak fokozatosan tűnnek elő. Első az élet dolgai iránt való érdeklődés megcsappanása, azután következnek: mások társaságának kerülése, az általános figyelmetlenség, hanyagság, - majd néha az ingerültség, izgatottság, melynek külső okát nem tudjuk felfedezni. Általában a normális alkalmazkodást az ilyen beteg egyre jobban elveszíti. Az alapbenyomásunk a hebefrénianál tehát ugyanaz, mint a regresszióknál: a beteg elfordul, elzárkózik és menekül a világtól. Nem cselekvő, hanem lehetőség szerint passzív; a környezetettel csak annyi érintkezést tart fenn, amennyi okvetlenül szükséges; magányba süllyed, de ott sem folytat nagyobb gondolati tevékenységet, hanem tétlenül tölti idejét; gyermeki tehetetlenségben várja, mi fog vele történni; apatikus, érzelmi feszültségek nélkül.

Speciális képtelenségnek mondjuk a következőket: a lelki vakságot és süketiséget, a pszichés eredetű bőr- és tapintás-érzéketlenséget, amelynek hasznos és célszerű jellegét nehéz felismerni (lásd a hisztériát), a mozgásos paralíziseket, a különféle apraxiákat.

Nevezetes formája a regressziónak a betegségekbe való menekülés.

Egy 3 éves gyermek, mikor új testvére született, szorongásos izgalomban hasmenést kapott. Ez elfogadható betegség gyanánt is, meg csecsemőkori szorongásba való visszaesés gyanánt is.

Ismeretesebb a különféle iskolabetegségek, amelyek szintén primitívebb állapotokba helyezik vissza a gyermeket, és őt megóvják az erőfeszítések-től, melyek a normális életben annyira szükségese-
sek. A "túl jó" gyermekek, az elkényeztetettek gyakrabban használják ezen öntudatlan regressziós módszereket, mint az edzettebb és rakoncátlanabb gyermekek.

A felnőttek szintén könnyen esnek "betegségek-be" melyeknek eredete pszichikai mechanizmusban van, olyankor mikor nagyobb feladat elől menekülnek (hivatalbetegség).

Kezdetlegesebb állapotokba sokszor visszaesnek a gyerme-
kek, mikor vágyaik megtagadásával együtt elvesz biztonságér-
zetük, szorongásba esnek, és ilyenkor egyben kompenzációkat
is keresnek.

Sok gyermeknél az ujjszopás rendellenességét menekülés-
nek és kompenzációnak lehet értelmezni.

Ugyanilyen körülmények között sok gyermek sejt-
píteni kezd, pöszén beszél, azaz régebbkori beszélő
szokásokba esik vissza, jóllehet tudatosan be-
szélni. Itt a meneküléssel magamutogatás (exhibi-
cionizmus) is társul.

Előfordul, hogy gyermekek oly dolgokat tesz-
nek, melyek másokat, a felnőtteket bosszantják, pe-
dig rendszeren is tudnak viselkedni. Az ok: reg-
resszió és kárpótlás, esetleg álarc.

A felnőtteknél is találunk régi fejlődési sza-
kaszba való visszaeséseket. Így pl. felnőtt hiszté-
riás nőknél néha megmarad a bakfisos viselkedés,
beszédben és mozgásban; hisztériás férfiaknál, for-
radalmároknál és színészeknél Kretschmer megtalálta
az u.n. kamasz-szindrómát: ataktikus mozgásossá-
got, túlzott érzelmi kifejezéseket, patetikus maga-
tartást. Ezek mind regressziós jelenségek.

Külön fejezetbe tartozik a gyermekeknek és felnőtteknek
menekülése a **"butaságba"**. Ez a jelenség voltaképpen a tehe-
tetlenségek és képtelenségek sorozatába volna illeszthető,
de bizonyos okokból külön tárgyalást igényel.

Ez a különleges ok abban van, hogy a butaságba
való menekülést a pszichoanalízis során fedezték
fel. Nem valódi, értelmi alacsonyabb fokot jelent,
az a "butaság" melyről itt szó van, hanem egyrészt
a csekélyebbértékűségi érzésben gyökerezőnek mond-
ják, másrészt pedig az analízisben ahhoz a szakasz-

hoz tartozik, amelyet "ellenállásnak" neveznek. Az analízis folyamán ugyanis az elemzett személy egyszer csak ellenállást kezd kifejteni, az elemzővel szemben, ennek az ellenállásnak értelmi kifejezése ez: "ehhez a kérdéshez én ostoba vagyok", vagy: "ostoba vagyok és csúnya", és ehhez a gondolathoz depressziós érzések járulnak. A pszichoanalízis szerint ez a "butaság" a szexualitás zavaraival jár együtt, és az a feladata volna, hogy enyhítse a konfliktusokkal járó szorongást. Hogy ebben a lélektani mechanizmusban higgyünk, először hinnünk kellene a pszichoanalízis egészében. A normális életre alkalmazva ezt a problémát annyit mondhatunk, hogy az itt említett "butaság" voltaképpen azonos a képtelenség fentebb említett módszerével.

A pszichoanalitikus felfogás a butaságba való menekülést a gyermekkorban is megtalálja, de itt is egyoldalúan csak a nemi életre szorítja. A gyermekkorban a nemi dolgok iránt való kíváncsiságot a Ps.A. a fő kíváncsisági formának tartja s ebből azt következteti, hogy a gyermekben kialakul ez a felfogás: a nemi dolgok iránti kíváncsiság bűn, főbűn, - a butaság pedig erény: a butaságba menekülés pedig abból a szorongásból ered, melyet érzünk mindnyájan ösztöneinkkel, főképen pedig a nemi ösztönnel szemben. (S.Feldmann)

Végül meg kell emlékeznünk a regressziók között az **öngyilkosságba való menekülésről** is, illetve a vele való fenyegetődzéssel. A konfliktusok elől való menekülésnek tipikusan regressziós formái ezek, melyekben valamilyen "semmi" következik az élet nehézségei után. Hozzájárul azonban az előbb említett gondolathoz még a szinpadiasságnak és büntetésnek a célzata is. Az öngyilkosok ugyanis sokszor valóságos teátrális hatást adnak meggondolatlan cselekvésüknek, mindenképpen nagy hatást akarnak előidézni környezetükre, vagy az egész világra. Sok öngyilkosságnak pedig büntető jellege van: mennyire fognak bánkódni azok, akik a szerencsétlen embert állítólag öngyilkosságba "kergették", - ezt a gondolatot olvashatjuk ki gyermekek és felnőttek nyilatkozataiból, vagy hátrahagyott írásaiból. Az öngyilkosság tehát ezekben az esetekben nemcsak menekülés jellegét viseli magán, hanem a szinpadiasságot és a büntetés célzatát is.

c) A menekülésnek harmadik fejezetében szólnunk kell a **komplexekről**. Vannak ugyanis, akik komplexalkotásba menekülnek.

Freud komplexeknek nevezi azokat a képzeleteinket, s azt a **képzetcsoportot**, amelyek **érzelmileg terhelve vannak**, és valamilyen kellemetlen élményekhez fűződnek a múltban és így énünk elfojtásra ítélte őket; ennél fogva részben **tudattalanok**, részben **tudatosak**; lelkiéletünkben neurózisokra és különféle zavarokra vezetnek.

Mivel a komplexek ezen felfogás szerint mintegy idegen

test gyanánt vesznek részt lelki életünkben, és mindenféle zavarok forrásai, azért sokáig úgy tekintették a beléjük való menekülést, mint minden regresszió közt a legcélyszerűlenebbeket. Ezt a felfogást azonban a jelenkorban háttérbe szorította Jung elmélete, aki a komplexbe való menekülésben regressziót lát ugyan, azonban nem tartja vélegesen veszedelemesnek a személyi fejlődésre nézve a komplexalakítást, hanem csak akkor, ha nem küzdünk ellene és belenyugszunk a komplextől előidézett parataxisos viselkedésbe.

Hogy ezt a felfogást világosabban láthassuk, számot kell vetnünk a komplex mivoltával és jelentőségével az ember lelki életében.

Hogyan keletkeznek komplexeink? - A komplexek valamely kellemetlen, szégyenletes, vagy kínos (esetleg gyermekkori) élményhez fűződnek, ez a kiinduló pontjuk. Az erre emlékeztető nézeteinket, emlékeinket a tudat a maga természetes védekezésével elfojtani törekszik. Ezek a képzetek összefüggő csoportot alkotnak, innen a "komplex" elnevezés. A tudattalan lelki rétegbe visszazúzva; a komplexek nem szűnnek meg, hanem energiaforrások maradnak és a tudattalanból hatást gyakorolnak tudatos életünkre. Ézelmi rezonanciájuknál fogva oly cselekvéseket és viselkedéseket idéznek fel bennünk, melyek saját magunk előtt is érthetetlenek számunkra, mindaddig, míg fel nem fedezzük a kapcsolatot köztük és a komplexek között. A komplex hatásai megmutatkoznak az u.n. reves cselekvésekben, sőt téves életbeállítódásokban is, rossz hangulatainkban, nyugtalanságokban, oktalan szorongásokban fantáziánk képeiben, álmainkban, rögeszménkben "dresszátmokban", cselekvéseink akaratlan gátlásaiban és fékezéseiben, fóbiákban, idegességekben, testi tünetekben, pl. bűnlásokban, - egyszóval mindenféle zavarokban, s mindez anélkül történik, hogy az egyén okát tudná adni saját furcsa és értelmetlen viselkedésének.

Jelenlegi pszichológiai felfogásunk szerint (Jung) a komplexek alkotják egyrészt tudattalan lelki-világunkat; ezek alkotják tudatos gondolkozásunkat, emlékezésünket, cselekvésünknek háttérét; egyszóval a komplexek nem alkotnak kivételeket és idegen testet lelki életünkben, hanem annak rendes folyamatához hozzátartoznak. Normális jelenség pl. az, hogyha reggel rossz hírt kapunk, ennek gondolata egész nap gátol munkánkban és rossz hangulatban tart bennünket egész nap. Jung tehát a komplexnek fogalmát nagyon kiszélesíti, és megfosztja azt "patológikus" jellegétől. Mindamellett el kell ismernünk, hogy a komplexek mégsem egyjelentésűek a normális emlékezésnek vagy felejtésnek műveleteivel és ezek hangulati következményeivel; felfogásunk szerint a szoros értelemben vett komplexek valóban regressziós jelenségek és így is kell őket kezelniük. Viszont egyet értünk Jung felfogásával abban, hogy a komplexek helyes lelki kezeléssel sokkal kevesebb kárt okoznak a lelki életben, mint ahogyan azt Freud követői láttak.

A komplexek keletkezésének vizsgálatából látjuk és a cselekvés elméletének alapján jól megérthetjük, hogy azok

lényege bizonyos rendellenes gátlásban áll. A komplex úgy keletkezik, hogy valamely cselekvésünket nem tudjuk végrehajtani, visszariadunk annak megvalósításától, mégpedig valamilyen szorongásból eredő gátlás miatt. Ez a szorongásunk okozza azt, hogy képteleneknek érezzük magunkat valamilyen problémának, - életproblémámnak, - megoldására; sem valódi, sem pótcselekvésre nem tudunk találni, ebből a helyzetből keresés, bátortalanság, az eszközök hiányának a gondolata származik és sújt bennünket, és ez a szorongást még jobban fokozza. Úgy érezzük, hogy kényszerhelyzetben vagyunk.

A komplexek szerepe tehát életdrámánkban valóban az, hogy idegen test gyanánt helyezkednek el lelki életünkben; a komplex valóságos zsarnoka vagy vérszopó piócája lehet életünknek, egész személyiségünket uralma alá vetheti és hamis megvalósítások felé terelheti; a komplex mechanizmusa gépies, kivételeket nem enged, és gyakran valóságos téves körbe, vagy neurózisba viszi áldozatát. Így tekintve a komplex-állapot valóban regresszió és parataxis.

Attérve most a pszichoterápia szempontjára fel kell ismernünk a komplexek szerepének és jelentőségének másik és kedvező oldalát is. Ebből a szempontból igaz, hogy a komplexek idegen test gyanánt ékelődnek be a lelki energia körforgásába, azaz van bizonyos önállóságuk, disszociált "részszelekciók", - de nem céltalan és értelmetlen az ő jelenlétük. A komplexeknek a zavaron kívül, melyet első pillanatban okoznak, van önmagukon és a zavaron túlmutató magasabb rendeltetésük is. Beilleszkednek a személyi egésznek, az egyéniségnek rendszerébe, mint annak célszerűen működő altagozatai. A komplexek csak addig uralkodnak rajtunk, míg felelősséget nem vállalunk értük; ha szembeszállunk velük, le tudjuk győzni és akkor eltűnnek.

A tudatunktól és személyes énünktől elszakadt és önálló komplex természetesen ellenáll az én szándékainak, az én eltávolító törekvéseinek, versenyez vele és zavarja azt, ilyen értelemben a komplex és a tőle irányított viselkedés parataxis marad; azonban az én -nek módja van a komplex által, továbbfejlesztve önmagát, tökéletesedni. A komplexeket ezen értelemben olyan állásfoglalásoknak, attitűdöknek tekinthetjük, amelyek bizonyos irányba törekszenek életünket magukkal ragadni, műszerek, lelki szervek, melyeket meg kell fosztani önállóságuktól és saját javunkra felhasználni.

A komplexek legyőzése vagyis az új vezető gondolat kialakítása a személyiség javára úgy történik, hogy a komplexek téves problémamegoldásai helyett helyes megoldásokat keresünk. A komplex ugyanis mindig szorongásos és menekülésszerű, regresszív megoldást keres élethelyzeteinkben. Komplexekkel énünket megcsaljuk, illúzióba ringatjuk, azért, hogy valamely fontos, feladatunkat szabotálhassuk. A komplex abban áll, hogy önértékelésünknek engedünk, mikor a komplexeket látszólag "elszenvedjük", mert így akarunk kitérni jó lelkiismerettel az életnek valódi követelményei elől. A komplex által a magát meg nem értő egyéniség egészéből kiin-

dulva alkot az ember egy rész-ént magának, hogy ez a személy egészét meneküléssel biztosítsa.

Ha átlátjuk a komplexeknek ezen funkcióját, szerepét, az emberi élet drámájában, akkor beláthatjuk azt is, hogy a komplexek nem minden esetben rosszindulatú jelenségek életünkben. Mac. Dougall (1923) szerint vannak **rosszindulatú és jóindulatú komplexek**. A modern pszichoterápia felfogása szerint minden komplex lehet jó- vagy rosszindulatú, aszerint, hogy gazdája miképp tud vele bánni. Vagyis a komplexek útmutatásul szolgálhatnak értékes élettartalmak kialakítására, bennük az élet küzd saját jogaiért, természetesen a küzdelem folyamán még nincs meg a kellő összhang, a komplexből folytonos feszültségek és ellentétek származnak, mindaddig, míg az egyén le nem győzi őket. Ez a mai pszichológiai felfogás a komplexekről, mint a menekülés egyik jellegzetes formájáról.

Hogyan ismerhetjük meg, hogy valakinek minő komplexei vannak? - A komplex felismerésének módszerei a következők:

a) A **szabad asszociáció** módszerével felfedezhetjük azokat a komplexeket, amelyek életértékeinket, vágyainkat, szorongásainkat tükrözhetik (tartalmi önelárulás). A szabad asszociációban ugyanis a v.sz. nem azt mondja, amit akar, vagyis a képzetek nem önkényesen válogatódnak ki és rendeződnek, hanem elárulódnak benne legtitkosabb gondolatai. A szabad asszociáció helyesen kezelt módszere felszabadítja a v.sz.-t a reális élet felszínes logikái kényszerétől és leleplezi azokat a módokat, amelyek tudattalan lelki rétegében komplexeket alkotnak. Helyesen mondja Freud, hogy ebben a módszerben nincsenek szabad ötletek, hanem csak szimptómacselekvések. A tartalmi önelárulás módszerén alapszik a **projekciós teszt** is. Természetesen a nyert adatok összefüggéseinek értelmezéséhez, jelentéseinek megállapításához érzékre, szakértelemre és gyakorlatra van szükség.

Ugyanez a megegyezés érvényes a komplexek felfedezésének második módszerére is az **álomértelmezésre**. Álmainkban szintén leleplezik és elárulják magukat egyebek mellett komplexeink is.

b) Leleplezik komplexeinket a **hiányzó vagy hibás reakciók** is. Az asszociációkban mutatkozó hiányok arra mutatnak, hogy a v.sz. bizonyos képzeteket kikerül, elnyom és ez komplex-indikátornak tekinthető. Ugyanez áll a hibás válaszokra is.

c) Ha a válaszok és reakciók magukba véve helyesek is, sokszor **megnyúlhat a reakciós idő**, és ez szintén következtetést enged valamiféle komplexre. A bűntettek diagnózisánál ezt a szempontot már régóta érvényesítjük.

d) Komplexindikátorok végül a **mimikai és viselkedésbeli feltűnő mozzanatok**. Ilyenek pl. a követ-

kezők: az u.n. tévcselekvések, - ha valamiről macacsul hallgatunk társalgás közben, - vagy ha valamire állandóan visszatérünk (ami vesszőparipánk) - vagy, amit sokszor "rögeszménknek" mondanak az emberek, azaz eszmegócok, gondolatjárásunknak nehézkedési központjai (pl. Don Quijote): ezek mind jelezhetik a pszichológus számára a különböző komplexek jelenlétét a lélekben.

A modern pszichológia meggyőződése szerint mindenkinek vannak komplexei, ha nem is minden komplex veszélyezteteti egyformán a lelki egyensúlyt, vannak enyhébb és súlyosabb lefolyású komplexfolyamatok, de egyéniségről - egyéniségre változik a komplexek leküzdése is, vagy pedig az illető egyén élete végéig alávetve marad a komplex zsarnoki uralmának. Vannak továbbá tipikus komplexek is, melyek közül a főbbeket elsoroljuk.

Közismertek a pszichoanalízisben nagy szerepet játszó Oedipus- és kasztrációs komplexek. Az Oedipus-komplex körül számtalan vita folyt; manapság már túlsúlyba jut az a vélemény, hogy ez a komplex nem oly általános és szükségszerű, mint azt felfedezője, Freud gondolta. Csak a legritkább esetben tudjuk valóban igazolni ennek a komplexnek azt a gyermekkori formáját, amelyet Freud feltételez. Elnevezése nem valami találó Kretschmer szerint. A kasztrációs komplex pedig, ugyancsak Kretschmer megállapítása szerint egyáltalában nincs is és nem igazolható sem törzsfelföldési, sem egyéni fejlődési szempontból. Az említettekhez hasonló komplexek azonban csakugyan léteznek, de azok nem szexuális eredetűek, hanem önértéktérzésünkből fakadó konfliktusok eredményei.

A valódi szexuális komplexek igen nagy helyet foglalnak el az ember lelki életében. Jung szerint a komplexek legnagyobb része ebbe a csoportba tartozik. (Csalódott szerelem.) E gyakoriságnak az a magyarázata, hogy minden ember egyik legfontosabb, sokaknak legfőbb, vagy egyedüli igazi életproblémájuk éppen a nemek viszonyában van. Olyan probléma ez, melyet jól vagy rosszul, ideiglenesen vagy véglegesen egyszer, vagy többször életében mindenkinek meg kell oldania, vagy a megoldást esetleg élete végéig halogatnia kell.

Hasonló komplexek képződhetnek a többi nagy életkérdés területén. Flet és halál, házasság és gyermek, élethívatal és felsőbb transzcendens világához való viszonyunk területein. Innen ered az a számtalan részleges komplex, melyekkel az emberek életükben küszködnek. Pl. van család-komplex, apa-komplex, anya-komplex, ezek nem szexuális komplexek, hanem pl. az apai szigorúságnak, vagy az anyai

szeretet hiányának a komplexei, pénz- szegénység-komplex, nyugdíj-komplex, iskolai-komplex, betegség-komplex, csekélyebbértékűségi-komplex, szerencsétlenség- és háború-komplex, vallás-komplex, stb.

A menekülések változatai (folytatás)

3) A menekülések egyik formáját találjuk az **ábrándozásban**, vagyis a múltba való menekülésben, mely öltheti esetleg a jövő színes kifestésének ábrándját is.

Az ábrándozásról már volt szó a védekezések fejezetében. Ábrándozással védekezhetünk a jelen élet mindenféle kellemetlen és hiányos helyzeteivel szemben; de egyúttal menekülési formának is szoktuk használni. Kettő közt az a különbség, hogy a védekezések alapja önértéktérzésünkben van, azt védelmezzük különféle mechanizmusokkal, - a menekülések alapja pedig a szorongás érzése.

Az ábrándozásba való menekülés **süllyedt hangulattal jár**, és a **passzív, tehetetlen, befeléforduló** ember jellegzetes mechanizmusa. Az ilyen szívesen kitér a döntések elől, mert szorongását csak így tudja legyőzni, vagy legalább is annak lelki feszültségét enyhíteni. Az ábrándozásnak előbb említett két alaprugója sokszor összebonyolódik és nehéz megállapítani egyes esetekben, védekezésről, vagy menekülésről van-e szó.

4) A menekülésnek furcsa és ellentétes formája az, amikor **tevékenységet változtatunk**, vagy **lázasan tevékenységbe menekülünk**. Ennek a menekülésnek az a közvetlen célja, hogy ne legyen módunk és időnk foglalkozni saját igazi problémáinkkal, mert ezek szorongást keltenek bennünk. Gondjainkat elnémitjük, "feledést keresünk" kínzó és bennünket nyugtalanító problémáink elől.

Példák:

Csalódott menyasszonyok, elvált asszonyok sokszor ebből az okból iratkoznak be az egyetemre, vagy művészkednek, vagy izgalmas életpályát keresnek (táncosnő) azért, hogy feledést keressenek a múlt kínzó képzetei ellen.

Mások szórakozásokba, utazásba menekülnek és nem gondolják meg, hogy az utazás magányossá teszi az embert, kiszakítja ugyan a rendes környezetéből, de annál inkább alkalmat ad arra, hogy a magányban újult erővel elevenedjenek fel azok a gondolatai, amelyekről menekülni kíván. Hasonló a helyzet sok szórakozás közepette is.

Vannak, akik kábítószerekkel, narkotikumokkal, alkohollal, ópiummal, gasztronómiai élvezetekkel igyekeznek ellensúlyozni komplexei kialakulását. Ezen menekülések közül többet egyúttal kompenzációs jellegűnek is lehet mondani, pl. az édességek élvezését a gyermekkorban. A hatásuk rendszerint ide-

iglenes és még nagyobb csalódásra, vagy kiábrándulásra vezethet esetleg telítettségre, vagy életunalomra (Spleen) is.

Kérdés, hogy a fentebbi menekülési mechanizmusok mikor válnak parataxisokká? Az ábrándozás, a munkába vagy élvezetekbe való menekülés parataxisává válik, ha nemcsak pillanatnyi célokat, vagy ideiglenes enyhülést akarunk velük elérni, hanem hogyha szokássá, rendszeres mechanizmussá fejlesztjük őket. Más szavakkal az a kérdés, milyen mértékben élünk velük. Koronkint kedvező hatással lehetnek reánk, előmozdíthatják a helyes alkalmazkodást és a lelki egyensúlyt; főképp a valóságos felejtést mozdíthatják elő; de ha szokássá válnak, megakadályozzák az igazi egyéniség kifejlődését és hibákká válnak. Különösen kedvezőtlen az az eset, mikor alkalmasabb módszereket is találnánk kínos helyzetünkből való szabadulásra, mégis inkább ezeket a hamis módszereket választjuk. Az így kialakult parataxis **neurózisok** magjává is lehet. Végül az ilyen radikális menekülések mindig öncsalással is járnak.

AGRESSZIÓK

Meghatározás

Az agresszió fogalmát a mai lélektanban kétféleképpen szokás értelmezni.

Tágabb értelemben agresszióknak mondják mindazoknak a **tendenciáknak** összegét, amelyek biztosítják az ember **életképességét**. Így fogva fel a dolgot az agresszivitásban, mint diszpozícióban bennefoglaltatik az embernek a tevékenységre való szükséglete, az önértékesítés, az önértékérzés és más tendenciák is, pl. a gyakorlati ügyesség, stb.

Szűkebb értelemben azonban agresszióknak nevezzük az **ellenállásnak** és a **támadásnak** együttes viselkedésformáját. Igaz ugyan, hogy az ellenállás és az agresszió, vagyis a támadás viselkedésformái nagyrészt fedik egymást; de ezt a két lélektani fogalmat mégis meg tudjuk egymástól különböztetni. Az ellenállás inkább szenvedőleges, a támadás inkább aktív magatartásnak jellemezhető. Az agresszió olyan viselkedés, melyben **ártani** törekszünk valakinek, egy meghatározott személynek, vagy olyasvalakinek, vagy tárgynak, amely az illető **helyett** van, akár a valóságban, akár pedig a támadó egyénnek felfogása, elképzelése szerint.

Az agresszió a **düh**, és **harag**, vagy ezen indulatok csekélyebb fokainak, pl. a bosszankodásnak; - vagy a **gyűlöletnek**, - **féltékenységnak** indulataival jár együtt.

Az agresszív viselkedés könnyen **kiterjeszkedhet** és az eredeténél szélesebb körökre is vonatkozhatnak: pl. egész társadalomra, vagy annak kisebb csoportjaira, osztályaira; más személyekre is átvivődhet az agresszió (transzfer), akit egyetemlegesen, vagy egyenkint felelőssé szoktak tenni lelki feszültségünkért.

Mi az agresszió oka? Az agresszió két fő okát ismerteti a lélektani irodalom és tapasztalás:

a) az egyik a sérelem, amely önértékérzésünket érte, vagy életértékeinkben károsított meg bennünket; - b) a felhalmozódott energia, amely **vágyaink megtagadásából, vagy megghiúsulásából** eredve lelki feszültségben és izgalomban tart bennünket.

A **támadásnak** az **ereje** egyenes arányban szokott lenni a sérelemnek, vagy megghiúsulásnak nagyságával. Az agresszív viselkedés szoros kapcsolatban van a kompenzációval. Támadással igen sokszor kompenzáljuk, vagy túlkompenzáljuk sérelmeinket, vagy vágyaink megghiúsulását (ezzel a kérdéssel, különösen a "frustration" kérdésével különösen sokat foglalkozik az amerikai pszichológia).

Az agresszióknak, mint normális lelki jelenségnek szintén az a célja, hogy **lelki feszültségünket** megszüntesse, vagy legalább csökkentse.

Az agresszióknak a lelki feszültségre való hatását nem lehet mindig pontosan megállapítani. Ha önbecsülésünk, önértékérzésünk szenved egyenes sé-

relmet, akkor leghatásosabb védekezés vagy támadás a fizikai erőszak szokott lenni. Azonban az ilyen esetekből számos rossz következmény is szokott származni és ezek visszahatnak a támadóra. Az erőszakos támadás ugyanis nem mindig találkozik a társadalom helyeslésével és ez visszahat a támadó magatartására is. A civilizált társadalomban mindenki tudja, hogy semmiféle társadalmi rend sem épülhet fel összes tagjai korlátlan agressziójának megengedésére. Azon kívül érzi a támadó, hogy az ő támadása sokszor benső szorongásokra, önvádra, bűntudatra, vagy lelki konfliktusokra vezet. Senki sem boldog, ha ilyen támadásokat intézhet, de senki sem lehet el mindenféle agresszivitás nélkül. Minden agresszió megakadályozná az egyén kifejlődését, aktivitását, integrációját, - és szociális lelkületre, tehetelenségre vezetne.

Az agresszió változatai

Mint láttuk, az agresszióknak két fő lélektani forrása van, t.i. a sérelem és a vágy megghiúsulása. Az agresszió különféle fajtáit is ezekből a szempontokból lehet áttekinteni.

1) Vannak olyan szükségleteink, vágyaink, amelyek az **önértékérzéssel** nincsenek **ugyan kapcsolatban**, de ha megghiúsulnak, támadásra vezetnek.

Példa:

Ha egy gyermek a szobába be van zárva és minden vágya kiszabadulni és kint játszani, de környezete, anyja ezt megakadályozza, könnyen megtörténhetik, hogy a gyermek dührohamot kap, toporzékol, tör-zúz, vagy anyját megüti. Itt a játszás vágya szenvedett blokádot, azaz el van torlaszolva, míg a másik szabadon érvényesülhet. Ilyenformán a támadás fog működni és ennek feszültsége megszűnik, lereagálódik. Az eredeti vágy azonban megmarad s a problematikus helyzet tovább tart. A lélektani helyzetnek a bonyolultságát mutatja azonban az, hogy a düh lereagálása esetleg hozzájárulhat az eredeti vágy csökkentéséhez, vagy megszűnéséhez is. Hogy ez a mellékeredmény bekövetkezik-e, attól függ, mennyire teljes és direkt maga az agresszió, -továbbá hogy milyen mértékben van érintve az **önértékérzés** az első vágyban, vagy mennyire támogatja azt.

2) Ha **önértékelésünket** közvetlenül érte valamilyen sérelem, megaláztatás, vagy valamilyen vágyunk megghiúsulása, akkor rendszerint bosszút szoktunk állni, lehetőleg ugyanolyan sértéssel, vagy "visszasértéssel" - ez ennek a magatar-

tásunknak lélektani alapsémája.

3) Olyan **vágyunknak** megghiúsulása, mely bizonyos önérté-
képzést is foglal magába, szintén agressziót kelt, és ez az
agresszió megszünteti magát az alapfeszültséget is és ugyan-
akkor a vágnak a feszültségét is.

Példa:

A szülők megtiltják egy fiatalembernek, hogy
egy fiatal leányt az apja autóján mulatságba vi-
gyen. A tilalom fő oka: a fiú nem tud jól vezetni.
A fiú azonban ragaszkodik feltett szándékához, mert
így akar a leánynak imponálni. Szóváltás támad, a
fiú megsérti apját, emlékezteti őt egy fiataikor
autókaramboljára, hasonló körülmények között. A fiú
önérzete ezzel helyre volna állítva, a leány előtt
is, még ha az autózásból semmi sem lesz is.

4) **Direkt agresszió:** ha valamely vágyunk nem teljesül-
het, vagy ha sértés ér bennünket, - minden más vágy komp-
likációja nélkül, - akkor a következő sémacselekvéseket ta-
láljuk: megtámadjuk azt a személyt, akit felelőssé teszünk a
vágy megghiúsulásáért. Ez az ellenséges érzületű támadás leg-
jobban meg szokta szüntetni a lelki feszültséget.

Az agressziónak legtisztább formája, egyben azonban kü-
lönféle **akadályokba** szokott ütközni.

A támadót visszatartja sokszor a fizikai erő-
szaktételtől a társadalom rosszallása; - a felnőt-
tek is megakadályozhatják a támadást, - visszatart-
hatja a támadót saját önuralma, elvei, - a követ-
kezmények megfontolása (pl. a megtámadott fél
visszaüthet, vagy erősebb, tekintélyesebb stb.).
Ugyanilyen akadályai vannak a sértő megjegyzések-
nek, inzultusoknak, és szóbeli támadásoknak is. A
direkt támadást sokszor lehetetlenné teszi egyse-
rűen a felmerülő fizikai akadályok, pl. ha a táma-
dó, vagy vágyunk megghiúsítója ismeretlen egyén,
vagy ha egyáltalán nem köthető személyekhez (pl.
gazdasági válság, általános szegénység, rossz fi-
zetés, az életszínvonal csökkenése), bár ilyenkor ag-
gresszióvá válik mindig keres olyan személyeket, aki-
ket felelőssé lehet tenni vágyaink megghiúsulásáért.

5) Van **indirekt agresszió** is. Ez az agresszió az azon
esete, amikor nem nyílt cselekvési erőszakot alkalmazunk,
hanem **jelképes támadást** intézünk ellenfelünk ellen. Ilyenkor
az agresszió veszít, vagy veszíteni látszik intenzitásából.
- A másik lehetőség az, hogy **megváltoztatjuk a támadás cél-
tábláját**, vagy megváltoztatjuk mind a kettőt.

Példák:

Sokszor eltitkoljuk, álcázzuk támadásunkat, mi-
kor azt bók alakjába öltöztetjük, - vagy ellensé-

günket bírálgatjuk, kisebbítjük, becsmételjük mások előtt, - élcelődünk felette, - különféle tréfák céltáblájává tesszük.

A sport és vetélkedés vagy versenyzés szintén a támadó hajlamainknak jelképes levezetéséül tekintendő.

Gyermekek engedetlenséggel támadják meg azt a társadalmi rendet, amely őket fegyelmezi.

Ha az álcázást a leleplezés veszélye fenyegeti, akkor néha képzeletben támadjuk meg ellenfelünket és fantáziás kielégülést érzünk.

Ha agressziókat nem irányíthatjuk arra a személyre vagy más tényezőre, amely haragunkat fölkelte, akkor agresszióink céltévesztetté válik, azonban feszület-enyhítő erejéből semmit sem veszít, pl. ha vágyaink megghiúsítója valamely természeti folyamat, és így a direkt támadás az ellen teljességgel lehetetlen (pl. rossz időjárás), akkor szeretünk egy-egy személyt, vagy személyeket, vagy osztályt, fajt, vagy általában az embereket behelyettesíteni és rajtuk legalább szóval bosszút állni, haragunkat kitölteni. Sőt még tárgyakat is szívesen semmisítünk meg haragunkban, hogy így lelki feszültségünk megenyhüljön. Ilyen céltévesztett, de hatásos agresszió az u.n. "jelképes lereagálás" módszere. Ha pl. egy házaspár veszekszik, és a férj haragjában a tányért a földhöz vágja, akkor jelképesen semmisítette meg az agresszióknak a tárgyát (az agresszióknak igzi tárgya tulajdonképpen a feleség lett volna). Hasonló szimbolikus lereagálással válaszol Hamlet is atyja felfedezésére, hogy t.i. a király az ő gyilkosa: előveszi jegyzőkönyvét, feljegyzi magának a hallatlan és megdöbbentő igazságot. Hasonló jelképes lereagálások azok a levelek, amelyeket a sértő félhez intézünk, amikor is szavakkal és írásban sértjük őt viszont. - Még jelképesse is válik eljárásunk, ha a levelet nem adjuk postára, hanem összetépjük vagy tűzbe vetjük. Haragunk elpárolog, a feszültség megszűnt.

Hasonló szimbolikus lereagálást találunk a gúnyrajzokban is, amelyek karikatúrákban fejezik ki sértő agressziókat.

Eltévesztett agresszió nyilatkozik meg az u.n. "örmeisterpszichológiában". Helytelen támadás, ha haragunkat olyan személyre koncentráljuk, aki ártatlanul szenved, mégpedig minél alárendeltebb helyzetben van valaki, annál erősebben szokott kirobbanni belőle a céltévesztett agresszió.

Helytelen támadás irányulhat egy egész társadalmi osztályra vagy csoportra is, melyet saját vágyaink, törekvéseink megghiúsulásáért felelőssé tesszünk. Sok vandalizmus, társadalmi igazságtalanság, közvagyon rombolása származhatik az ilyen célté-

vesztett agressziókból.

A szimbolikus lereagálások sokszor jelképszerűek is lehetnek: zavart lelkiéletű gyermekeknek az orvos néha megengedi támadó hajlamaik kielését játékos formában, jelképesen, pl. a rossz fiút helyettesítő bábut szabad megverni, játékszereket összerombolni, vérengző jeleneteket rajzolni stb. Ezekben az agressziókban tudattalan azonosítást és fantáziabeli kielégülést is találunk.

Az agresszióknak mechanizmusa többé-kevésbé **tudattalan** is lehet. Ha a támadás, közvetlen direkt, akkor az egész művelet tudatos szokott lenni. Ha a támadás közvetett, indirekt, akkor ritkán találunk teljes tudatosságot. Ugyanígy nem szoktunk teljesen tudatában lenni saját támadó mechanizmusunknak akkor sem, ha a támadás álcázott.

Meg kell említenünk még azt is, hogy nem minden olyan viselkedés **valódi agresszió**, amely első pillanatban annak látszik. A valódi és nem valódi agressziókat tehát jól meg kell különböztetni egymástól. Ha valamely vágyunk nem teljesedett, akkor nem minden egyes esetben váltódik ki ebből a lelki feszültségből az agresszió, hanem vannak más módok is, melyekkel igyekszünk visszaállítani lelki egyensúlyunkat. Így pl. különféle értelmi műveletekkel meg szoktuk kísérelni az akadályok elhárítását, melyek a vágy teljesedésének útjában állanak, megszervezzük cselekvésünket, és kerülő úton igyekszünk a vágytárgyat elérni; vagy helyettesítjük az eredeti vágytárgyat egy másikkal; esetleg elhalasztjuk vágyainkat, vagy elfojtjuk, lemondunk róluk. Belenyugszunk a helyzetbe, vagy félelem, szorongás is támadhat bennünk. Csak akkor, ha ezeket az eseteket valami oknál fogva mellőzzük, akkor kerül a sor az agresszióra; helyesebben szólva, bizonyos temperamentumbeli adottságoknál először kell számolnunk az agresszióval, és csak másodsorban választ az illető egyén a felsorolt lehetőségek között. Tehát az agresszió is, mint minden más viselkedésforma, függ az egyéniségtől.

Az agresszióknak a **patológiában** is nagy jelentősége van. Ehelyen csak a hisztériát említjük, amelynek az agresszió egyik legjellegzetesebb vonása.

A MOTIVÁCIÓ PARATAXISAI

A cselekvés mozzanatai

Az emberi cselekvés mozzanata a **motiváció**. Cselekvési motívumnak, vagy indítéknak olyan **ingert** szoktunk nevezni, amely szervezetünket, vagy pszichés személyiségünket **tartósan** és mindaddig ingerli, míg valamilyen módszerrel az inger hatásának **véget nem vetünk**. Motívumok, indítékok tehát mindazok a külső vagy belső világunkból származó ingerek, amelyek viselkedésünkön mindaddig uralkodnak, amíg vagy az ingeren, vagy pedig saját személyiségünkön valamilyen változtatást nem teszünk. Másképpen kifejezve: minden cselekvés **helyzetváltoztató viselkedésben áll**.

Lélektani értelemben a cselekvés indítékait többféleképpen szokták csoportosítani. Indítékok származhatnak **szükségleteinkből, vágyainkból, hajlamainkból, impulzusainkból, döntéseinkből, szokásainkból**. A felsorolt indítékok természetesen egymásba szövődnek, egymástól lényegesen és élesen el nem határolhatók. Azt is hozzá kell tenni a gondolatokhoz, hogy az említett indítékok több-kevesebb **gondolkodással, képzetekkel** kapcsolódnak, és amikor a közönséges nyelvben valakinek cselekvési motívumairól beszélünk, rendszerint ezeket a kapcsolódó képzeteket szoktuk indítékon érteni, pl. ha valakinek "vágyairól, vagy szükségleteiről" van szó, akkor mindig a képzetekbe burkolt és öltöztetett vágyakról vagy szükségletekről beszélünk, ezeket értjük motívumokon.

Az **igazi motiváló erő** azonban nem a gondolatokon van, sem pedig a hozzájuk kapcsolódó érzelmekben, mint azt általában a közönséges gondolkozás hiszi, hanem abban a **lelki feszültségben** lappang, amelyet a szükségletek, vágyak stb. keltenek bennünk. Az érzelmek a legszorosabban összefűződnek a lelki feszültségnek az állapotával, de vele mégsem teljesen azonosak. A vágyódásban pl. oly lelki feszültséggel találkozunk, amelyben egyszerre van öröm és bánat, tehát különböző és ellentétes érzelmek; a vágyódás lényegéhez azonban csak egy bizonyos feszült izgalom tartozik, és az mindaddig változatlanul megmarad, ameddig a vágyódást valamilyen módon el nem intézzük. Viszont az érzelmek ugyanezen elintézés folyamata alatt sokféleképpen megváltozhatnak.

A cselekvések motívumaiban mindig van bizonyos **elővételezés** (anticipáció). A vágy természetében rejlik pl., hogy anticipálja a vágy teljesedésének állapotát, a vágytárgy elérsét. Szükségleteink kielégítésre törek és a cselekvésben a kielégülést tudatosan, vagy tudattalanul elővételezzük. Ugyanilyen anticipáció jellemzi az összes cselekvési motívumokat, amelyik mindegyikének megvan egy elővételezett végső "célja", egy olyan állapota a személynek, amely az indítéknak természetesen és adekvát módon megfelel, - azt kielégíti, vagy megvalósítja. A kielégülés, megvalósulás a cselekvés utolsó befejező mozzanata.

Vannak **általános anticipációk**, amelyek minden emberi

cselekvésben bennfoglaltatnak. Ezek az általános elővételezések természetesen nem zavarják az egyes konkrét indítékok saját külön anticipációit, hanem azokkal együtt irányítják cselekvéseinket. Ilyenek: a siker és a boldogság. Minden cselekvésünket a siker reményében szoktuk megkezdeni, és tudva vagy tudattalanul egy olyan állapot elérésére törekszünk, amely lelki összhangot, egyensúlyt, vágyaink teljesedését, és egyéniségünk kiteljesedését jelenti számunkra. Jelentős szerepet játszik ebben az anticipációban **önértékérzésünk** is.

A cselekvésnek második mozzanata a **gátlásban és szabályozásban** áll. Indítékeink ugyanis oly energiatöltéssel rendelkeznek, hogy magukra hagyva hasonlóak volnának a reflexek működéséhez, melyet a "minden vagy semmi" elve szabályoz. Ez annyit jelent, hogy pl. szükségleteink önmagunk szerint teljesen, minden korlátozás nélkül törnek a kielégítés felé; vágyainkat sem szabályozza magának a vágnak természete, mert a vágy is zabolátlanul igyekszik tárgyát elérni; minden más motívumra ugyanezt a jellemzést alkalmazhatjuk, ha tisztán önmagunkban tekintjük őket. Az emberi személyiség azonban úgy van megszerkesztve, hogy motívumainkkal bizonyos gátló és szabályozó erőket, korlátokat állít szembe. Az emberi cselekvés tehát a motívumok és azok gátlásai és szabályozásai között, mint két ellentétes sarkalatos pont között zajlanak le.

Honnan erednek motívumainknak ezen gátlásai és szabályozásai? Részint idegrendszerünkben, részint pedig pszichés szemléletiségünkben. Ennek az utóbbinak vannak oly szerkezeti részek-elemei, melyekből a gátlások és szabályozások kiindulnak. Ezek: az eszményi én, az egyén erkölcsi standardjai, és a lelkiismeret.

Cselekvéseink harmadik mozzanata gyanánt az erősítő és gyengítő **járvások tényezőket** tekinthetjük. Ezek a tényezők hozzájárulhatnak mind a cselekvések indítékaihoz, mind a szabályozásokhoz és gátlásokhoz, és mindegyiket erősíthetik, vagy gyengíthetik működésükben. Sok ily tényezőt sorolhatunk fel, ezek közül kiemelkednek a pszichopátiák. A túlérzékeny pszichopata egyéniség pl. sokkal erősebben áll valamely vágnak, vagy szükségletnek uralma alatt, mint az érzéketlen egyéniség.

A cselekvés irányítása a negyedik mozzanat a cselekvés egészében, ez az **instrumentáció**, ez az értelem műve, mely cselekvésünket megtervezi, megszervezi, eszközökkel ellátja. Az értelem munkáját természetesen nem szabad úgy felfogni, mintha az időbeni sorrendben csak a negyedik helyen lépne be a cselekvés folyamatába; általában az itt felsorolt mozzanatok nem egymás után követik egymást a cselekvésben, - kivéve természetesen a motivációt, mely a cselekvés elején, és a megvalósítást, mely a cselekvés végén foglal helyet, hanem úgy kell e mozzanatokot felfognunk, mint az egységes cselekvés-egésznek megkülönböztethető és jól körülírható mozzanatait, amelyeket inkább csak a kényelmesebb tárgyalás kedvéért választunk külön egymástól. Az értelem munkája az egész cse-

lekvés folyamatába minden ponton beleszövődik. Mégis van egy külön szerepe is, melyet instrumentációnak nevezünk el.

A cselekvésfolyamat mozzanata a kielégülés vagy megvalósítás. Ezeknek különféle módozataival alább fogunk foglalkozni.

Ebben az áttekintésben nem foglalkozhatunk a cselekvés egyes mozzanatainak tüzetes leírásával, bennünket csupán a cselekvések parataxisai érdekelnek. Első helyen a motiváció parataxisaival kívánunk foglalkozni.

Motívumok és parataxisok

1) Szükségletek és tendenciák. - Sok pszichológus cselekvéseink legfőbb, vagy egyedüli indítékait a szükségletekben találja. A szükségletek lehetnek biológiai, vagy pszichikai, - valódi, quasi- és álszükségletek.

Biológiai szükségletek: az evés, ivás, kiürülés, mozgás, szexuális stb. szükségletek.

Pszichés szükségleteink: az érzékszervek működésének szükséglete egyes képességeink szintén töreksenek működni, tehát bennük is van működési szükséglet, pl. nem csak a szem "akár" látni, vagy a fül hallani, hanem az értelem is ki akarja fejleszteni működését, innen ered a kíváncsiság, a tudásnak szükséglete, vannak szellemi, erkölcsi, esztétikai stb. szükségleteink. Ezek mind pszichés szükségletek.

A biológiai és pszichés szükségletek természetesen szorosan összekapcsolódnak, egymásbaszövődnek, egymást kondicionálhatják.

Megkülönböztethetünk valódi szükségleteket, ezek elsődlegesek és szervezetünk, valamint lelki szerkezetünk belső törvényszerűségeivel együtt vannak adva. Lewintól származik a "quasi-szükséglet" elnevezés. Ez annyit jelent, hogy bizonyos szükségleteink nem elsődlegesek, hanem másodlagosak, azaz más eredeti szükségleteinkből, vagy az élet összefüggéseiből, feladataiból származnak. Az a szükséglet pl. melyet érzünk, mikor egy idegen feladatot meg kell oldanunk, vagy leckét kell tanulnunk, nem belőlünk származik, hanem abból a feladatból, melyet számunkra kitűztek. A quasi-szükségletnek cselekvésindító ereje azonban éppen olyan nagy lehet, mint bármely eredeti szükségleté, mondjuk a szomszóságnak a szükséglete. A feladatokból eredő szükségletet quasi-szükségletnek nevezzük. Az álszükségletekről bővebben nem kell szólanunk. Ezen nem gyökereznek semmilyen elsődleges szükségletek, hanem képzeletünk alkotásai, illúziók, - de a valóságcs szükségletek feszítő erejével bírhatnak és így ugyanolyan kielégüléseket követelhetnek.

A szükségletek keltik fel a különböző érdeklődéseket is. "Az érdeklődés" szónak gyöke az "érdek". Az iránt érdeklődünk, ami érdekünkben áll, és vajon mi áll inkább érdekünkben, mint mindenkorai szükségleteinknek a kielégítése? A szükséglet és érdeklődés tehát szorosan összetartozó jelenségek.

A szükségletek cselekvéseinknek valóban igazi és legmélyebb indító okai szoktak lenni. Nem szabad tehát őket összetéveszteni más olyan ingerekkel, amelyek cselekvéseinket kiválthatják ugyan, azonban őket nem motiválják.

Ha pl. egy hotelban vagyunk és megszólal az ebédre hívó csengő, és mi abbahagyjuk munkánkat és sietve az étterem felé tartunk, akkor cselekvésünk igazi motívuma nem a csengőszó, hanem a táplálkozás szükséglete. A csengetyűszó minden esetre úgy szerepel cselekvésünkben, mint kiváltó alkalomszerű inger, de nem mondható mozgásunk igazi motívumának. Mégis a közönséges beszédben e kettőt össze szoktuk keverni: "Miért sietesz?" Kérdezik tőlünk. "Azért, -feleljük - mert már csöngettek."

Ehhez hasonló példa: mikor a bombázások alkalmával megszólalt a sziréna, vagy a rádió felhívása, mindnyájan gyorsan a pincébe mentünk. Cselekvésünk motívuma, az életbiztosítás volt, kiváltó ingere pedig a figyelmeztető jelzés.

Szükségleteink konkrét alakban a **vágyakban** jutnak kifejezésre. A szükségletek ugyanis **hiányérzetekkel** kezdődnek, a hiányérzetekből vágyódás keletkezik, vagy pedig kísérik keresés, tapogatódzás és az izgalom külső jelei is. Ha szükségletünk azonnal kielégül, akkor vágyódásról nincs szó, a rövid cselekvés, amely a hiányérzettel, szükséglettel és a megfelelő lelki feszültséggel kezdődött, - nyomban véget is ér. Ha azonban a szükséglet kielégülése elmarad, vagy megakadályoztatik, akkor a szükségletérzés egyre inkább felduzzad, megnövekszik, a vágy egyre erősebbé válhat, egészen az elviselhetetlenség fokáig.

Vegyünk egy egyszerű példát. A szomjúság a vízfelvételnek elemi szükséglete, . Hiányérzésekkel kezdődik és folyadékfelvétel iránti vágyódással folytatódik. Ha a szomjúság keletkezésekor azonnal kéznél van egy pohár friss víz, mellyel szomjúságunkat olthatjuk, akkor nincs alkalom a vágnak kifejlődésére. Ha azonban semmiféle mód sincsen a szomjúságunk csillapítására, pl. képzeljük magunkat a Szaharában eltévedt vándorok helyzetébe, akik már két nap óta szenvednek égető szomjúságot, - akkor világosan látjuk a vágyódásnak természetét.

A vágyat tehát így határozhatjuk meg: olyan szükséglet, melynek kielégítése elé akadályok gördülnek. Ezzel a megha-

tározással jól összeegyeztethető az a másik definíció, amely szerint a vágy: kezdődő, de akadályszenvedő cselekvés.

A vágnak a természetében rejlik tehát az akadálnak, a megakadályoztatásnak a fogalma. Az akadályok természetesen többféle lehetnek, vagy leküzdhetők, vagy leküzdhetetlenek. Mindegyik esetben kiválthat a vágy normális és adekvát cselekvést, azaz a vágy teljesítését és előidézhethet különféle parataxisokat is, mint alább látni fogjuk.

A szükségleteknek és vágyaknak a szerepe az emberi életdrámában rendkívül nagy. Ha nem vagyunk is azon véleményen, hogy kizárólagosan csak a szükségletek fogalmával meg lehet magyarázni teljesen az emberi cselekvések motivációját, annyit mégis elfogadunk, hogy a szükségletek, de még inkább a vágyak cselekvéseink fő rugói az életben. Életünk története - vágyaink története. Vágyainkkal szemben való helyes állásfoglalásra, azok helyes kezelésére múlhatatlanul szükség van, ha életünket helyesen és bölcsen kívánjuk irányítani.

A szükségletekkel szoros kapcsolatban állanak **tendenciáink** (törekvéseink) is. A tendencia meghatározása: **meghatározott helyzetekben nekik megfelelő válaszokra való diszpozícióink, készségünk, hajlamunk van.** A tendenciák lelki dinamizmusunknak irányvonalai, erővonalai, törekvések, melyek a szükségletekből fakadnak és ezért külön kell velük a cselekvés lélektanában foglalkoznunk. Számtalan tendenciát lehet megkülönböztetni az egyének életében; ezek közül e helyen csak az **alaptendenciákkal** és azok parataxisaival fogunk foglalkozni.

Tendenciáink szintén **reflex-jellegűek**, azaz önmaguk szerint "automatikusan" hajlandók működni. Jellemzi továbbá őket, hogy **tudattalan** mechanizmusoknak tekinthetők, azaz nem vesszük észre rejtett működésüket, csupán e működés eredményét. Ilyen módon sokszor olyan tevékenységünkbe is beleszövődnek a tendenciák, amelyeket egészen más okból és tudatosan indítottunk el. Ilyenkor a tendenciák mint kedvező vagy kedvezőtlen cselekvési segédmotívumok szövődnek bele tetteinkbe.

Például:

Valaki kedvetlenül teljesíti kötelességét, mert az hajlama ellen van, túlozza a kötelességteljesítés nehézségeit: ez a túlzás tudattalan ellenkezéséből származik, vagyis egyes tendenciák segítségére jöttek az eredeti és elsődleges motivációknak.

Főbb tendenciáink rendszerét a következő táblázatban tekinthetjük át:

1) **Életünk és személyiségünk fenntartására és biztosítására** irányuló tendenciák: önfenntartás, melyet a közfelfogás "ösztönnek" nevez; önmagunk biztosítása és megóvása; önérvényesítés és önértéktérzés.

Ide tartoznak továbbá szervezetünk működését fenntartó tendenciáink is: táplálkozás, érzékszervek tendenciái, védekezés, menekülés, támadás tendenciái.

Önértékkérzésünk két összetevőből fakad: az egyik abban áll, hogy kellemes érzést érzünk, valahányszor működést fejthetünk ki, és oka lehetünk a körülöttünk vagy bennünk levő változásoknak. A másik összetevő abban a törekvésben áll, hogy megszerezzük mások becsülését, tetszését, elismerését, csodálatát (szociabilitás). Ez az utóbbi tényező ismét két résztendenciát foglal magában, úgy mint a vezetésbe való beállítottságot, és az önmutogatás tendenciáját. (Vierkandt.) A helyes önértékkérzés arra törekszik, hogy az egyén valóban belső értékkel bírjon és hogy az elismerést jogosan érdemelje ki magában. Az önértékkérzés egyik parataxisét éppen innen fogjuk levezetni.

Önértékkérzésünk a legmélyebb tendenciáink közé tartozik, igazi alaptendencia és érzület, amely természetes állapot mibennünk, és kényszerítő erővel hat. Nincs olyan emberi személyiség, aki normális állapotban és normális színvonalon teljesen mentes volna az önértékkérzéstől. A bírósági tárgyalásokon még a legmegrögzöttebb gonosztevő is értékesnek, valamint becsesnek tartja és védi önmagát. Ez a magátólértetődő és pozitív önértékkélmény egyúttal felszínes is, azaz nem sokat szoktunk rajta gondolkodni, olyan a számunkra, mint az atmoszféra, amelyben élünk. A negatív értékkélmény, melyet koronként tapasztalunk magunkban, csak mint a természetes pozitív önértékkélménynek zavarja jut bele tudatunkba.

Önértékkérzésünk rendszerint egyes egyéni tulajdonságainkon alapul, ezek a mi "jeles kvalitásaink", és innen terjeszkedik ki egész egyéniségünkre, fordítva ritkán történik meg az átvitel.

Önértékkérzésünk és hangulatunk között kölcsönös hatást észlelünk; egymást kölcsönösen emelik vagy süllyeszti; ha azonban magunkat valami okból értéktelenségnek tartjuk, ennek erősebb a hatása a hangulatunkra, mint az ellenkező eset. Értéktelenségünk (részleges) érzése depresszióval jár. De a depresszió mellett megvan a negatív önértékkérzésnek serkentő és ösztökélő hatása is.

Önértékkérzésünk tendenciája háromféle eshetőségnek van kitéve: a) vagy kielégül, b) vagy nem elégül ki, c) a harmadik eset pedig a szégyenérzés. A szégyenérzés mint az önértékkérzéssel járó alapvető attitűd, akkor áll be, ha "hibát" követtünk el. E hiba lehet valóságos, de lehet képzelt hiba is, az eredmény mind a két esetben ugyanaz. A szégyenérzésben nemcsak kielégületlen marad önértékkérzésünk, hanem ehhez még hozzájárul az a sajátos védekező érzés is, amely mások megvetését, utálatát, elítélését, nemtetszését adja tudomásunkra.

A szégyenérzés tehát társadalmi hatás egyéniségünkben és nagyon változó; eredete nem rejlik a nemzeti szeméremérzésben és szégyenlősségben; a szégyenben az a megatartásunk uralkodik, mintha valaki szemlélne, figyelne bennünket, - továbbá az a beállítódás, hogy másokat vesszünk viselkedéseink zsinórmértékéül, és félünk, hogy embertársaink előtt valamely kényes oldalunk lelepleződik. A szégyenérzés alapja tehát embertársaink ambicionált értéktétele. Természetesen a szégyenérzés valamely hiányunk, gyengeségünk, ügyetlenségünk, nevetségesség, bűnös, vagy szabálytalan cselekvésünk leleplezésétől, tanujától való féltelomban és szorongásban gyökeredzik. Ha magunk vagyunk cselekvéseink tanúi, akkor saját magunk előtt is szégyeljük magunkat, pl. vannak, akik sötétben elpirulnak.

Az önértéktérzéssel rokon megatartás az önérték és önbecsülés. Jellemzi ezeket az önértéktérzés öntudatossága és reflektáltsága.

Az önállítás némelyek szerint valamennyi énes tendenciánk közül a legelsőbb, még az önfenntartás tendenciájánál is alapvetőbb, de nem fejez ki mást, mint amit az önmagunk fenntartására és érvényesítésére (l. alább) vonatkozó tendenciánk jelent.

Az előbbiakkal rokon továbbá az önmegóvás tendenciája is, amely főképpen a védekezésekben és a menekülésekben nyilvánul meg.

Az. önállítás és önértéktérzés tendenciája legerősebb a nagy praktikus emberekben, de ezeknél párosulni szokott az önérvényesítéssel és a hatalomvágygal is. Ide tartoznak a nagy reális politikusok, kereskedők, felfedezők, pl. Napóleon, Bismarck, stb.

2) Életünket és egyéniségünket nemcsak fenntartani, és megóvni kívánjuk, hanem kiterjeszteni, fokozni, gazdagítani is. Ez a törekvésünk a kiterjeszkedés és életfokozás tendenciáján alapszik. Az ember többé-kevésbé vágyik anyagi javak szerzésére, lakás, ruha, birtok stb. alapigényeinek tárgyai közé tartoznak, - de törekszünk hatalomra is ("hatalomra törő akarat"). - felülemelkedni kívánunk másokon, - sőt vannak hajlamaink az agressziókra is. Mindezek együttesen az önérvényesítés gyűjtő fogalmához tartoznak.

Az említett alaptendenciák parataxisait úgy fogjuk legcélszerűbben felismerni, ha figyelembe vesszük a parataktikus viselkedések főbb ismertető jeleit. A parataxis abban áll, hogy egymagában véve egészezséges és nélkülözhetetlen viselkedésformákat túlozzuk, vagy ha ezen viselkedésformánk lényeges hiányt, defektust mutat, és ennek következtében a környezethez való alkalmazkodásunk nem sikerül. Alkalmazkodáson természetesen az optimális, azaz lehető legjobb alkal-

mazkodást értjük. Az ilyen alkalmazkodás legkevesebbet áldoz fel egyéniségünkben és mégis legnagyobb sikert és eredményt éri el.

Az **önértékérzés parataxisai** a következők:

a) Ha túlságosan hajhásszuk mások tetszését, becsülését, elismerését, akkor a következő parataxisokba eshetünk: hiúság, büszkeség, gőg, és ezek változatai.

A **hiúságban** összehasonlítást teszünk magunk és mások között, azért, hogy a saját felsőbbségünk értékességünk, csínosságunk, stb. kitűnjön. A büszke ember is összehasonlítja magát másokkal, különbözősége azonban az, hogy a hiú egyénél ez az összehasonlítás csak arra való, hogy biztosítsa őt valódi vagy vélt nagyobb értékeiről. A hiúnak szüksége van továbbá mások elismerésére is, míg inkább mások hízelgésére. A hiúság szociális magatartás, mert elképzelhetetlen egy vagy több más személy nélkül, akikkel összehasonlítja magát a hiú egyén, vagy akiknek az elismerésére szomjazik. A hiúság tehát erősen összekapcsol bennünket másokkal, még a sértett hiúság is. A hiúságnak különleges fajtája a narcizmus, vagyis az öntetszelgés, az önimádat, amikor valaki "önmagába szerelmes". A hiúság magatartásának két alapmechanizmusa, t. i. az összehasonlítás és a felülemelkedés itt is megvan, csak hogy az összehasonlítást az alany önmagával, saját tükörképével végzi.

A **büszkeség** magatartásában szereplő összetevő tényezők a következők: distanciáló önértékérzés, az én -nek magát élvező felmagasztalása, a másokkal való összehasonlítás, melynek eredménye esetleg mások megvetése lehet, még akkor is, ha a büszke ember nem formulázza meg ítéletét, - továbbá az elszigetelődés és kizárólagosság. A büszkeségnek hatása a társadalomra: kialakítja egy csoportban az osztály szellemet, kasztuszellemet és így még jobban fokozza az elszigetelődést. A büszkeség lehet kritikátlan, ez azon eset, mikor a büszke ember nem törődik másoknak (jogosult) véleményével, hanem megveti azt. A kritikátlan büszkeség patológikus esetekben megalomániára, azaz nagyzási hóbortra vezethet. De lehet a büszkeség démoni: ez az az eset, amikor a büszke ember a maga értékét természetfeletti hatalomnak, vagy a sorsnak köszönheti és önmagát ezen hatalmak eszközeként tekinti. A büszkeség harmadik faja az arisztokratikus büszkeség, amely egy osztálynak, származásnak (kék vér, vagy paraszti származás) pátozával néz más emberekre, az a kifejezetlen hit él ebben a büszkeségben, hogy az ilyen egyéneknek nincs szükségük teljesítményekre, hogy azokkal kiválóságukat igazolják, mert az arisztokratikus büszke úgy is más anyagból van

gyúrva, mint a többi ember: jellemző magatartása a méltóság és leereszkedés.

A büszkeségnek legmagasabb foka a **gőg**.

Amint a helyes önértékképzésből helyes büszkeség származhat, pl. "női büszkeség", - éppúgy torzulhat el az önértékképzés hiú büszkeséggé vagy gőggé is.

A büszkeségnek gyermekkori és serdülőkori formája a **hencegés**. Természetesen megtaláljuk ezt a viselkedésformát primitívebb felnőttekben is, ekiknél ez sokszor gyermekkori maradvány. Hasonlóképp jellegzetes tünet a serdülőkorban a **túltengő önérték**, ez krakélerségre, kérkedésre, szemtelen agressziókra, párbajra, verekedésekre, forradalmiaskodásra is vezethet. Vannak felnőttek, akiknél ezeket a tüneteket szintén megtaláljuk.

b) Az önértékképzés negatív parataxisa a **túlzott szerénység és alázatosság**. A túlzott szerénység a csekélyebbértéktől való érzésből és a minusz-szituációból ered, abban az esetben, ha a helyes nevelés nem világosítja fel az egyént a helyes magatartás módjáról és saját értékes tulajdonságairól. Az igazi alázatosság nagyszerű tulajdonság, a legnagyobb emberi egyéniségeknek jellegzetes sajátossága. Abban áll, hogy pontosan ismerjük érdemeinket és hiányainkat, nem túlozunk semmiben sem, hanem a lehetőség határáig tárgyilagosságok vagyunk magunkkal szemben (ami a legnehezebb); ehhez csatlakozik egy bizonyos szerénység és belátása annak, hogy milyen keveset tudunk a világ titkairól és milyen kevés az, amit egy ember a legjobb erőfeszítése mellett is elérhet az életben. Az alázatosság az igazival ellentétben önmagáról igen nagy véleménnyel van, és titokban büszke a teljesítményére, el is várja azok elismerését, külsőleg azonban szerénykedik és látszólag kevésbé becsüli önmagát és saját teljesítményeit. Ez a magatartás: álarc. - Az alázatosság egészen a látszatos megsemmisülésig fokozódhat. - A helyes és egészséges **szégyenérzésnek** is megvannak a maga parataxisai a túlzott érzékenykedésben, mimózaszerű szemérmességben és az **álszégyenben**.

c) Az **önállítás és önérvényesítés túlzásai** mutatkoznak a túlzott érvényesülés hajhászásában, a **törtetésben**, vélt jogainknak mindenáron való érvényesítésében ("Ha per úgy mond, hadd legyen per!"), abban a követelődésben, hogy mindig nekünk legyen igazunk, - megnyilatkozik továbbá az önállóságra való időszerűtlen törekvésben (serdülőkor), - végül megmutatkozik a magamutogatásban (exhibicionizmusban) is. A exhibicionizmusnak többféle fajtáját különböztethetjük meg. Nem szólunk itten a szexuális exhibicióról, amelynek a gyökere a nemi ösztön eltévelyedésében van. Ehelyett csak arról a magamutogatásról beszélünk, amely az önérvényesítésnek egyik túlzása, de nem szexuális gyökerű. Ezt a magamutogatást sokan egyszerűen "**hiúságnak**" nevezik, és ennek a tényezőnek van is szerepe a jelzett magatartásban. Az itt emlegetett önmutogatásnak igazi forrása a fel-

tűnni vágyás, imponálni vágyás, önmagunk életérzésének kiterjesztése, az életöröm kifejezése, és az állatvilágban esetleg az ellenfél elijesztése.

d) Az önmegóvás anomáliái a következők: ide tartoznak elsősorban a már tárgyalt védekezési és menekülés mechanizmusok, az élményközlést megakadályozó zárkózottság, amely az emlékiratok és ön-regények íróit arra serkenti, hogy élményeiket irodalmi formában közöljék, - bizalmatlanság, gyanakvás, féltékenység egyfelől, - másfelől pedig az előrelátás, számítás, elattomosság, kétazínúság, cselszövésre, tetetésre, iróniára való hajlam; sőt ide tartozik a gyávasság és az önállótlanúság parataxisa is. Viszont a kellő önmegóvás hiánya is forrás magatartásokra vezethet. Ilyenek: könnyelműség, meggondolatlenség, könnyű bizalmaskodás, pontatlanság, gondatlanság, rendezetlenség, okatlan vidámság, és túlzott vállalkozószellem.

e) Az önos magatartások visszás formái közé tartozik az egoizmus is. Az egoizmus, vagyis önszeretet, önzés tulajdonképpen nem öszerehető tartozéka az emberi személynek, vagyis nem eredeti élettenencia, hanem másodlagosan keletkezik az ember és emberiség fejlődése folyamán. Eredetileg ugyanis velejár az emberi természettel a más személyek és dolgok iránt való együttérzés, szimpátia, főként pedig a részvétérzeleme. Az egoizmus úgy keletkezik, hogy az egyén ezeket a szimpátia érzelmeiket legyőzi, magából valamiképpen kiirtja, vagy háttérbe szorítja és az így megmaradt önállításunkat érvényesíti másokkal szemben. Ez a magatartás tehát egyfelől bezárkózást jelent másokkal szemben és közömbösséget, vagy egyenesen irtani kívánást, agressziót. A modern orvosi lélektan ezt a magatartást a "kedélytelenség" szavával jellemzi. Az egoizmus, vagy önzés tehát önmagunk fokozott igénylésében áll, saját javunk szeretetében, művelésében, - de mások kizárásával. Az önzés nemcsak közömbösséggel vagy agresszióval szokott társulni, hanem irigységgel, kapzsisággal is stb. Ami az embernek önmagához való viszonyát illeti, ezt önszeretetnek nevezzük. Az önszeretet túlzó foka az önbecézés, önmagunk érdekeinek és kedvteléseinek túlzott gondozása, saját jólétünkről való aggódo és izgatott gondoskodás. - Az egocentrizmus is az önzésnek egyik fajtája. Ez az énközpontúság különösen jellemző a gyermekkorban; a kisgyermek ugyanis kizárólag csak a saját képzetét és érzése szerint képes a személyén kívül eső világot felfogni és értékelni; hiányzik belőle az a képesség, hogy más szemével is tudja nézni a rajta kívül eső világot és annak tárgyi mértékét, megítélési szempontjait másokból merítse. Sok felnőtt is megmarad az énközpontúságnak ezen a gyermekies fokán. Az egoizmus és az egocentrizmus azért tekinthetők parataxisoknak, mert megakadályozzák a teljes értékű személyiség kifejlődését. Az ilyen fejlődéshez ugyanis elengedhetetlenül szükséges, hogy más embereket ugyanolyan személyeknek ismerjünk el, mint amilyenek magunk vagyunk, és így a tárgyi világ mértékeit ne csupán önmagunkból kölcsönözzük. A gyermeket, a kezdetleges embert, a lelki zavarokban szenvedő fel-

nőttet jellemzi az önzésnek és egocentrizmusnak az a kényszere, hogy saját álláspontjukat folytonos öngigazolással védelmezzék.

Motívumok és parataxisok

3) Alaptendenciáink közé tartozik a más emberekre irányuló **szociális tendencia**. A szociális irányulások két csoportra oszlanak, lehetnek **barátságosak és ellenségesek**. Lehetnek továbbá alá-, fölé- és mellérendelő tendenciák. Külön kiemelkedő ezen tendenciák közül a vezetés hajlama, vagy az állatvilágban a vezetés ösztöne. Mindezeket együttesen **társas vagy szociális tendenciáknak** nevezhetjük, amelyek száma a felsoroltakkal korántsem mondható kimerítetnek.

Miben különbözik egymástól az ösztön és a tendencia? Abban, hogy az ösztönök is tendenciák, azaz alapvető irányulások az emberi és az állati természetben, minden ösztön: tendencia, de nem minden tendencia ösztön. Az ösztönök ugyanis olyan tendenciák, melyek egy meghatározott fajhoz (spécies-hez) vannak kötve, főképp ennek fennmaradását szolgálják, - átörökölték, gépiesen működnek, - de emellett csekély mértékű tanulást sem zárnak ki, - az élőlény működését oélszerűen, de tudatosan megszabják, és így rendkívül hasznosaknak bizonyuló mechanizmusok. Ahogy pl. a, pók hálóját szövi és zsákmányát elfogja, ahogy a méh a sejtet építi és mézet raktároz el, vagy anya-királynőt nevel: ezt a működésmódot az ösztönre szoktuk visszavezetni. Az embernek is vannak ösztönei, pl. a táplálkozás, a gyűjtés, a nemi élet ösztöne, sőt ide sorolható a társas ösztön is. Az ember ösztönei abban különböznek az állatok ösztöneitől, hogy viszefejlődtek, abban az értelemben, hogy elvesztették eredeti gépiességüket, és azonkívül jobban alá vannak rendelve az intelligencia uralmának, mind az állatok hasonló ösztönei. Az emberi nemi ösztön pl. majdnem elvesztette, vagy csak nagyon haloványan őrizte meg működésének időszakos jellegét. A tavasz ugyan még mindig a "szerelem idénye" az emberi nemnél is, de nyilvánvaló, hogy ennek az ösztönnek tevékenysége nincs meghatározott időszakhoz kötve, és függ az intelligencia irányításától.

A társas tendencia vagy ösztön az emberi társadalomnak legerősebb rugója. Kiváltó ingere az ugyanazon fajhoz tartozó, vagyis emberi lények észrevétele; az ugyanazon nemhez tartozás azonban (genus) még nem meríti ki az emberi társas irányulásnak indítékát, hanem ezen kívül még hat reá embertársainak hozzánk hasonló erkölcsé, felfogása, nyelve, nemzetisége, osztálya, szokásai, - azonkívül hatással vannak rá embertársainak kora, feladatai, élményei, sorsa, - egy-

szóval a csoportos és különvett egyéniségek mindenféle tulajdonságai is. Ez a tendenciánk arra törekszik, hogy embertársainkkal fizikailag együtt legyünk, együtt éljünk barátságban, vagy ellenségeskedésben, szeretetben, szerelemben, vagy gyűlöletben, velük megegyezésben, együttműködésben, vagy féltékenységben. Tendenciánk kielégül, ha a fent elősorolt viszonyok valamelyikébe beszerveződünk, beleszövődünk. E beszerveződésnek számtalan módja van és mindegyiknek van természetesen érzelmi velejárója és érzelmi rezonanciája is. Ha azonban tendenciánk nem elégül ki, akkor a pozitív szociális érzésállapot helyett negatív érzéseket tapasztalunk. Ilyen pl. az egyedülvalóság érzése, vagy ha visszautasításra találnak beilleszkedési kísérleteink, akkor a kizsárfoltottság vagy visszautasítotttság kedvezőtlen élményeit érezzük.

Magától értetődik, hogy az ember társas lénynek születik és bizonyos értelemben teljesen a társadalomnak a függvénye, amely az emberbe besűríti a maga gondolati, érzelmi és akarat tartalmát. Senki sem független attól a kortól, vagy társadalomtól amelybe született és amelyben él. A társas tendenciáknak azok a működési formái, melyekről fentebb megemlékeztünk, szintén a fennálló és megszervezett társadalmon belül érvényesülhetnek csak. A "magányosság", vagy "kizsárfoltottság" állapotai ebben az értelemben nem jelentik azt, hogy az illető teljesen kiszakad az emberi társadalomból és lelki Robinsonná válik; hanem csak annyit jelent, hogy megelőző szociális helyzete bizonyos tekintetben megváltozott. Ebből lesznek érthetőkké a társas ösztön parataxisai.

A vezető ösztönt, vagy helyesebben a vezetés ösztönét a csoportokban élő és szervezettebb állati társadalmakban figyelhetjük meg a legplasztikusabb formában. A vezetés ösztönének a lényege a fizikai vezérlés, irányítás, utasításadás, kezdeményezés a csoportban; az anya vezetési fiókait, tanítja őket életbevágó dolgokra, stb. A nevelés és vezetés ösztönei összetartoznak. Az embernél a vezetés ösztönének felkeltő ingere azoknak a társaknak szemlélete, észrevétele, akik maguktól nem tudnak bizonyos feladatokat végrehajtani. A tendencia célja, ahogy a többieknek élére állva, őket megnyerje, és engedelmességre, követésre szorítsa. Előfordul, hogy a vezér egy magánál erősebb, ügyesebb vetélytársra talál és ilyenkor alá kell magát neki rendelnie, vagy meg kell vele küzdenie.

Az alárendelődés, mellérendelődés, szervezés, együttműködés és szolidaritás tendenciái és ezek ellenkezői szintén lényegesen hozzátartoznak az emberi társas viselkedéshez. Egyik legfontosabb ezek közül az alárendelődés tendenciája (ösztöne). Jelentősége igen nagy mind a csoportokban élő állatoknál, mind az embernél. Az embernél az alárendelődést a legkülönbözőbb ingerek válthatják ki. Ilyen inger pl. a vezérnek fizikai ereje, kiválósága, értelmi vagy általános egyéni adottsága, bátorsága, tevékenysége, tiszteletet parancsoló külseje, állása, hatalma, gazdagsága, küldetésében

való hit, tekintély és más jellegzetességek, - de ingerül szolgálhat az alárendelődésre a társadalom szervezete, intézményei, osztályai, törvényei és ezenkívül még eszmei okok is. Az alárendelődés érzelmi állapota nem azonos a csekélyebbértékűségi érzéssel; de van az alárendelődésben bizonyos tekintélyi sugalmazás, valami felsőbbrendű kényszernek érzése. Az alárendelődési tendencia célja: éppen az alárendelés, a csoportnak és az együttműködésnek lehetőségét biztosítani. E tendencia kielégül, ha megfelelő vezért találunk, kiben megnyugszunk és megbízunk. A gyermeknél az engedelmességen kívül a biztonságérzés és rejtettségerzés is együttjár az alárendelődés kielégülésével. Ha ez a tendencia nem elégül ki, vagyis, ha a vezetésben csalódtunk, akkor különféle parataxisokra nyílik alkalom.

A szociális tendencia keretébe tartoznak még az említettekén kívül a **szimpatikus és altruisztikus magatartások** is. Ezek közül néhányat elsorolunk, hogy így a szociális tendencia parataxisainak egyes különleges formáit tárgyalhassuk. Ide tartoznak a "kedély" néven összefoglalható tendenciák: részvét, együttérzés, (szimpátia) kegyelet, szolidaritás, hála, tisztelet, becsülés, hódolat és végül a legfontosabb: a szeretet és szerelem viselkedésformái. Ugyanide kell sorolnunk az előbb elsoroltakkal ellentétes magatartásokat is, mint aminők a gyűlölet, bosszú, megvetés, gúny, irigység, kíméletlenség, stb. Mint szemmel látható, két egymással ellentétes csoportját lehet megkülönböztetni a más személyekre és dolgokra irányuló tendenciáknak; az első csoportba tartozókat lekötő jellegűeknek szokták nevezni, míg az utóbbi csoportba tartozó tendenciák feloldják az ember és ember közötti kapcsolatot (legjobb példa a szeretet és gyűlölet ellentéte).

A fent említett tendenciákat egyenként és kimerítően nem tárgyaljuk, hanem a legfőbbeket közüljük, mert ez a tárgyalás elégséges alapul fog szolgálni a parataxisok elemzésére.

Legelőször a szeretet és a gyűlölet pszichológiájával kell tisztába jönnünk. A szeretet tendenciájában és érzületében a következő mozzanatokat lehet megkülönböztetni. A szeretet bizonyos vonzalomnak érzése emberi személy, vagy ügy, vagy eszme iránt, vágyódás a szeretett tárgy iránt, - és esetleg vágyódás a másik személy vágya után, - van továbbá a szeretetben önátadás és egyesülési vágy is, amely kellemes kielégülést ígér és tetszéssel, gyönyörrel jár; természetesen nem hiányzik a szeretet érzelmei közül a kellemetlen esetleg kínos feszültség sem, amely mindaddig tart, amíg a szeretet tárgyat el nem érjük. A szeretet fogalmában benne van tehát az egyesülésnek sokféle fajtája pl. együtt lenni a szeretett lénnyel, javán munkálni, vele szellemileg, vagy fizikailag egyesülni. Ezek a viselkedésmódok számtalan árnyalatban mind hozzátartoznak a szeretet néven ismert magatartáshoz.

A **szerelem** szintén a szeretet fogalma alá tartozik, mert annak lényeges tulajdonságai benne mind megvannak. Mégis különböznek egymástól, amennyiben t.i. a szerelemnek külön

gyökere van a szexuális ösztönben, és ilyenformán a szerelem elsősorban, de nem kizárólagosan a nemi kapcsolatra vonatkozik. Freud abban hibázott, hogy nemcsak minden szerelemnek, hanem még a szeretetnek is csupán egyetlen forrását látta a szexualitásban.

Helyes lélektani alapon meg kell különböztetnünk egymástól ezt a három folyamatot: szexuális szerelem, - erotika - és szeretet. Ez a három folyamat összekapcsolódhatik egymással, de fogalmilag élesen el kell őket választani egymástól. A szexualitás ugyanis a két nemnek természetes, ösztönszerű, és testi egyesülésére, birtoklására vonatkozik. Erotikán pedig az u.n. "lelki" vagy szellemi "oldalát" szoktuk érteni a szerelemnek, vagyis a szeretett személy lelki tulajdonságainak értékelését, és a hozzájuk való vonzódást. Az u.n. "plátói szerelem" tulajdonképpen a "lelkek" vonzalma. A szeretet viszont olyan kapcsolat, amelyből a testi birtoklás nemi vágya hiányzik, a szeretett személyt vagy tárgyat a magunk számára szellemi értéknek ismerjük el és ez az értéktudatunk áthatja egész magatartásunkat, érzelmissé, meleggé teszi a szeretett személyhez vagy tárgyhoz való viszonyunkat. A szerelemnek felkeltő oka és ingere a testiség körében marad; kifejlődésének formái, a csábítás, flirt, udvarlás, meghódítás stb. különböző viselkedésformái mindnyájan egy végső célra irányulnak és ez a testi egyesülés. Természetesen belejátszának ezekbe a viselkedésformákba magasabbrendű képzetek; érzelmek és törekvések is, pl. a szeretett tárgy "esztétikai" szépsége; a szerelem lényege azonban mégis a fiziológia és biológiai jelenségek körén belül marad. - Ezzel szemben az erotika felkeltő oka és ingere nem a nemi ösztön és a testi birtoklás, hanem bizonyos "átszellemült szépség", amelyet persze sokszor nehéz elkülöníteni a szexuális komponensről. - A szeretet forrása pedig a szeretett személynek vagy tárgynak értékesége reánk nézve. Ez az értéke abban áll, hogy a szeretett lényt úgy szeretjük, ahogy van, pl. az anya nemcsak ép és egészséges gyermekét szereti, hanem esetleg fogyatékoságban szenvedő gyermekét még jobban, mint az épét és egészségeset, mert mind a kettő úgy értékes az ő számára, ahogyan van.

A társas tendenciák parataxisait részben már érintettük. Legjobban megérthetjük őket, ha vizsgáljuk, milyen hiányokat, defektusokat, vagy túlzásokat találunk az egyébként egészséges társas ösztönöknek működésében. A hiányok és túlzások az embert általában asszociálissá, vagy antiszociálissá szokták tenni. Mind a két eset a társadalmi alkalmazkodásnak valamiféle zavarát mutatja, de egyben az egyénnek

lelki konfliktusaira is vezethet.

a) Magának a **társas ösztönnek** működésében megfigyelhetjük azt az esetet, amikor ez az ösztön, vagy vágy nem tud kielégülni, az egyén nem tud a neki megfelelő társadalmi osztályba, miliőbe, körbe kielégítő módon beilleszkedni. Ha az egyén nem tud egyetértéshez, bizalmassághoz, barátság-hoz, otthonias érzéshez, stb. hozzájutni, akkor eluralkodik lelkén az **egyedülvalóság** érzése. Ha pedig ezen beilleszkedés közben viaszautasításra talál, akkor a **kitaszítottság**, **mellőzés**, igazságtalan sérelmek érzése keletkezik benne, és ezek gátlások gyanánt szolgálnak lelki életében, nem engedik azt optimális alkalmazkodáshoz jutni, vagy esetleg védekezéseket, meneküléseket, támadásokat is keltenek benne.

b) A **vezetőösztönnek** is megvannak a maga parataxisai. Ha a vezető egy magánál erősebbre talál, akkor rendszerint harc fejlődik ki a vezetésért a két egyéniség között. Hogyha ilyen harc valami oknál fogva nem lehetséges, akkor **menekülések**, vagy **védekezések** fogásaihoz folyamodik a gyengébb fél. A harc és a védekezés vagy menekülés végződhetik belenyugvással, vagy lelki sérüléssel (trauma) is - az állatvilágban a legyőzött vezér egyúttal a társadalmi kitaszítottak közé tartozik (a kivert bika).

c) Az **alárendelődés tendenciájának** ki nem elégülése esetén az alárendeltekben **csalódás** támadhat, s a vezérben való csalódás a tanácsstalanság, zavar, magárahagyottság, vagy elveszettség érzését vonhatja maga után. Ez az érzés szintén gátlásokkal jár és a rendes társadalmi életet megzavarja. Egy másik parataxis a vezetővel szemben az **engedetlenség** és **lázadás**, amely gyakran tömegjelenséggé válhat és a tömegek ismeretes regressziós tüneteit mutathatja. A lázadásból azonban egyúttal büntudat is származhatik, melynek szorongásai további kedvezőtlen viselkedésekre vezethetnek.

d) A **védő- és nevelő tendenciájának** ki nem elégülése és sérelmei szintén parataxisos gátlásokkal járhatnak. Ha az anyai ösztön **nem elégülhet ki** ápolásban, szeretetnyilvánításokban, vagy ha ez az ösztön természeténél fogva gyenge, akkor a társas viselkedésnek egyik alapvető fogyatkozásával állunk szemben. A gyermeket vagy utódot védelmezni, táplálni, nevelni oly alapvető tendencia, amelyet bátran nevezhetünk ösztönnek. Ha ennek működése külső vagy belső gátlásokat szenved, akkor "ösztönsérülésről" beszélünk. Ily ösztönsérülés nemcsak az állatvilágban, hanem a magasabb pszichés működéssel bíró embernél is előfordulhat. Az ápoló ösztön túlzása viszont a **gyermek elkönyeztetésére** és megrontására vezethet és ennél fogva tulajdonképpen társadalomellenes viselkedés.

e) A "**kedély**" meg nem felelő alakulásának következő lehetőségei vannak. A "**kedély**" mint láttuk, az altruista érzelmek összességét jelenti. A kedélytelen gyermekek és felnőttek éppen ezen érzelmek született vagy szerzett hiányosságában vannak. Az orvosi lélektan szerint teljesen normális értelmesség mellett is lehetséges az altruista érzelmeknek teljes vagy részleges hiánya, az "erkölcsi gyengeelméjű-

ség" vagy "moral insanity". Vagyis az ilyen fogyatékoságban szenvedő egyén értelmi működése nem mutat fel lényeges defektust, az illető jól ismeri az altruista érzelmeknek mi voltát, és jelentőségét, - és ezek mégis hiányoznak az ő magatartásából. Magasabb fokon a kedélytelenség a pszichopátia súlyosabb ismertető jeleit mutatja. Nevezik még a kedélytelenséget "érzelmi szegénységnek", "tompaságnak" is, amely tehát nem függ az egyéni intelligenciától, sőt más lélektani funkciótól sem, hanem többé-kevésbé állandó és alig megváltoztatható tulajdonság. A kedélytelen és főképpen részvétérzés nélküli embereket arról lehet megismerni, hogy állatkínzók, és nem éreznek részvétet emberek iránt sem, szegyen, bánat, becsületérzés hiányzik belőlük; tompák, a gyűlölet és a dac, vagy a szorongó elzárkózottság jellemzi magatartásukat; hidegek, elégedetlenkedők, asszociálisak, gorbábák, kegyetlenek, - és ami a fő dolog: nem szenvednek ezen lelki tulajdonságaik terhe alatt.

Az állatokat kínzó gyermekek, a játékszereiket romboló és kártevő gyermekek mutatnak példát erre a lelki állapotra, de csak abban az esetben, ha az állatkínzás, vagy rombolás nem származik a gyermek kíváncsiságából és tudásvágyából; az utóbbiak ugyanis a gyermek természetes cselekvési tendenciái, melyekkel a körülötte lévő világot tanulmányozni törekszik.

f) A szeretet és szerelem fogyatkozásai és túlzásai a fiziológiai okokon kívül az én és a te helyzeten és tökéletlen viszonyából származnak. Ehhez a helyes és tökéletes viszonyhoz ugyanis szükség van bizonyos naivitásra, az igazi szeretethez szükségünk van arra a magátólértetődő meggyőződésre, hogy szeretetünkre a másik félnek is szüksége van, ez neki valódi java, és így mi az ő számára fontosak és kívánatosak vagyunk. Ahol ez a meggyőződés, naivitás hiányzik, ott a szeretet nem fejlődhet ki. Ha tehát hiány van a szülői szeretetben, melyet semmivel sem lehet pótolni, vagy hiány van a melegségben, a biztosításokban, akkor a gyermek "magárahagyottnak" érzi magát. - De ellenkezik a helyes szeretettel a túlzás is, a gyermek elkényeztetése, a túlságos kötődés (fixáció) is. A gyermek megkötése és a szeretetnek valamiféle kizárólagossága szintén ártalmára vannak a valódi szeretetnek. A szeretetnek ez a túlzása mutatkozik meg az u.n. majomszeretetben vagy az esztétikai szeretetben. Aki gyermekét majomszeretettel szereti, azaz túlzó becézéssel és óvással láncolja magához, az könnyen megfoszthatja a gyermeket a fejlődésnek egyik legbecsesebb eredményétől, az önállóságtól. Aki pedig a gyermeket csupán kedvessége, vagy szépsége miatt "szereti", az tulajdonképpen nem a gyermeket, hanem önmagát szereti, vagyis saját gyönyörűségét hajszolja. Ugyanezek a megállapítások, megfelelő változásokkal alkalmazhatók a felnőttekre is.

g) A szeretetnek különleges rendellenessége az u.n. neu-

rotikus szeretetszükséglet. (Karen Horney.)

Normális szeretetszükségletnek nevezzük egy kultúra keretén belül és annak szokásai szerint kifejlődő azt a vágyunkat, hogy velünk foglalkozzanak, ne hanyagoljanak el bennünket, kedveljenek, örüljenek jelenlétünknek, szeressenek, - és ennek örüljünk, és ez számunkra életértéket jelent, - boldogító érzést, melyet azoktól várunk, akiket mi is szeretünk. A neurotikus szeretetszükséglet ezzel szemben azokban fejlődik ki, akik nem kapják meg az élettől jogosan várt, vagy túlzóan követelt "szere-tetadagot" és így hiányérzéseiket neurotikus viselkedéssel igyekeznek helyreépíteni. (Nem vetjük fel azt a kérdést, hogy az itt leírandó viselkedés valóban "neurózis"-e, vagy csupán parataxis. Mi ez utóbbi vélemény felé hajlunk.) Az ilyen szeretetszükségletet érző egyén lelki feszültsége fokozottabb, azaz nyugtalanabbul keresi a kielégítő szeretetet, mint a rendes viselkedésű emberek; viselkedésében van valami kényszerjellegű, azaz nem válogat a szeretetet kielégítő tárgyakban;; túlértékeli magát azt a viszonyt, amely számára hiányzik, vagyis a szeretetet; telhetetlen, féltékenységre hajlamos és érzékenykedő minden visszautasítással vagy sikertelenséggel szemben; és végül mindenféle túlzásokba viszi áldozatát, csak hogy szeretetet nyerjen, melyre annyira szomjazik. A neurotikus szeretetigény gyermekben és felnőttekben egyformán észlelhető, s mindegyiknél a vélt vagy valódi szeretethiányra vezethető vissza. A gyermekeknél jól megfigyelhető a neurotikus szeretetigénynek az a reakciója, amikor az ilyen gyermek minden áron magára törekszik vonni a felnőttek figyelmét, hogy vele foglalkozzanak és különféle fogásokat, trükköket használ, hogy szeretetet csikarjon ki. A normális gyermek csak akkor kíván figyelmet és vele való foglalkozást, mikor arra valóban szüksége van. Viszont a szeretetmegvonással való fenyegetés a leg-érzékenyebben érinti mind a normális gyermeket, mind pedig a főképpen a neurotikus szeretetigényben szenvedőt. Amit itten a gyermekekről mondtunk, áll a felnőttekre is, természetesen azokra, akik valami okból elestek a szeretetnek attól a részétől, mely nélkül senki sem élhet egészségesen vagy kiegyensúlyozottan.

h) A szerelem különféle parataxisai szintén az én és a te helytelen kapcsolatán alapulnak, megjegyezve, hogy itten csupán a sexualitás és erotika területéről van szó. A parataxisok ezen a téren is vagy a kapcsolat hiányosságából, vagy pedig túlzásából eredhetnek.

Nem szólnak itten a szexualitás és erotika azon zavarai-

ról, amelyek biológiai és fiziológiai okokon fordulnak, - erről az orvostudomány tárgyal. E helyen csupán azokat a visszás és káros viselkedéseket említjük, amelyek pszichés alapúak. Ilyenek a pszichés alapú hidegség (frigiditás) és impotencia, a transvestitio, a homoszexualitás, a sadizmus és mazochizmus. Ezek olyan fogyatkozások, amelyeknek pszichikai okuk van, vagy legalábbis ilyen eset is lehetséges a biológiai okok mellett. A szerelmi élet túlzásai közé tartoznak: a gátlástalan és differenciálatlan ösztönkielégülés keresése, vagyis a kicsapongás, korai és házasságon kívüli viszonykezdés, vagy ilyenek folytatása, a szerelmi partnernek a váltogatása, amit különösen a korán elbukott lányoknál és a prostituáltaknál láthatunk. Ezen parataxisoknak pszichológiai jelentősége főképpen abban van, hogy a házasságon kívüli nemi élet megbomlasztja az erkölcsi érzést, felborítja az egyéniségnek lelki egyensúlyát és ez társadalomellenessé teszi különösen a fiatalabb lányokat, akik úgy érzik, hogy ők a társadalmon "kívül" vannak, és abba többé vissza nem térhetnek, vagy pedig csak egy rendes házasság útján. A férfi és a nő felfogása az u.n. szabad szerelmem kérdésében azt a különbséget mutatja, hogy míg a férfi a házasságon kívüli nemi élet miatt többnyire nem tesz magának szemrehányást, és azt megengedettnek tartja, addig a nő, különösen az első nemi érintkezés előtt, megkívánja és igényli a tiszteletet, megbecsülést, a viszony állandóságát és törvényességét. Viszont, ha ezekről lemond és magát kiszolgáltatja a bizonytalan nemi kapcsolatoknak, akkor könnyen összeomlik benne a nőiességről és annak értékéről felépített gondolati világ. A normális és egészséges női pszichének csak a jogilag rendezett és társadalmilag elismert házassági forma felel meg. Az ezenkívül folytatott szerelmi élet nemcsak a hivatásos prostituáltaknál, hanem a jogi házasságban élőknél, vagy magányos nőknél is lelki zavarokra, bűntudatra szokott vezetni. Ebből érthetők a szerelmi életnek mindenféle, részben nevetséges, részben pedig tragikus bonyodalmai, amelyekről nemcsak az élet, hanem a regény- és drámairodalom hű képet ad.

Külön fejezetben volnának tárgyalhatók a nemi kapcsolat és a házasságot megelőző viselkedéseknek leírásai. Ide tartoznak az udvarlás, a flirt, a szerelmi játék, csábítás, és kacérság, reménykedés majd elutasítás, a férfi ostroma és hódítása stb. Ezeknek mind megvannak a maguk parataxisai is, melyek közül kiemelkedik az alaptalan remény és csalódás.

Meg kell emlékeznünk az u.n. szerencsétlen házasságokról is. A normális és szabályos nemi kapcsolatnak széttrése, széthullása a legkülönbözőbb okokból eredhet. Ezeket itt részletesen nem sorakoztatjuk fel, csupán arra mutatunk rá, hogy a valódi és értékes házassági kapcsolatnak nem szabad egyedül a szexuális szerelmen alapulnia, ("szerelmi házasságok"), mert a szexuális szerelme változásoknak lehet alávetve. A házasság több, mint egyszerű szexuális kapcsolat. Életközösség, melyhez hozzátartozik a felek kölcsönös szeretete, megbecsülése, a házasságról való magasabb felfo-

gás, s végül a gyermekek nevelése is. Vannak pszichológusok, akik szerint a túlságosan intenzív nemi vonzalom inkább veszedelmes a házasságra, mint előnyös annak tartósságára, természetesen fennáll a veszedelem a másik végleten is, ezek az u.n. "észházasságok", vagy "érdekházasságok".

Különösen veszélyt jelenthet az egyéniségre és a partnerre nézve az az eset, ha a szerelem **szenvedéllé** válik. Megkülönböztetünk nemes szenvedélyeket és kártékonyakat. A szerelem is lehet nemes szenvedély, de legtöbb esetben kártékony szenvedéllé szokott változni. A szenvedély ugyanis olyan tartós és erős vágy, amely egész egyéniségünket, de különösen intelligenciánkat uralma alá veti és a vágy szolgálatába állítja. Ezért szokás mondani, hogy az ember egy "szenvedély rabja" lehet. Ha a szerelmi szenvedély olyan cselekedetekre ragadja áldozatát, amelyek ellentétben vannak a társadalmi renddel, és amelyek a két partnernek lelki konfliktusokat idéznek elő, akkor kártékony szenvedélyről van szó. Ilyen cselekmények lehetnek pl. sikkasztás, hazudozás, szélhámoskodás, meg nem engedett harc egy vetélytársal, mindenféle álcázások, a nő vagy a férfi félrevezetése, mindenáron való kitűnni vágyás, (a férfi részéről), és feltűnni vágyás a nő részéről, stb.

Mindezekből kitűnik, hogy a szerelem lehet társadalomépítő és az egyén tökéletesedését előmozdító tendencia, de lehet ezekkel ellentétes irányú is.

Végeredményben azt lehet mondani, hogy a szerelem parataxisainak egyik végső foka a szereptetnek és a szexualitásnak egymást meg nem értő és egymással ellentétes szerepben van. Hogy a két lelki attitűd egymástól teljesen független, azt különösen Karen Horney megjegyzéséből láthatjuk világosan: "Vannak, akik a szexualitásban teljes kielégülést találnak, de ezt a szót: szeretet, ki sem tudják ejteni." Ahol tehát ez a két elemi érzelem egymás ellen vagy egymást kizáró módon érvényesül, az emberi személyben, ott valószínűleg visszasságok, és konfliktusok fognak fellépni.

i) A szeretetnek negatív tükörképe a **gyűlölet**. A gyűlölet valamely személynek vagy tárgynak, eszménynek, intézménynek stb. egyik lényét megragadó **tiltakozás és tőle való elfordulás**. Amint a szeretet: valamely értékről való teljes áthatottságunkat fejezi ki, - úgy a gyűlölet valamely értéktelenségnek vagy rossznak megfelelő áthatottságot, állásfoglalást fejez ki. Ehhez járul a tárgy megsemmisítésére irányuló tendencia vagy tevékenység, ez oly erős, lehet, hogy sokan a gyűlöletben saját létüket is kockára teszik a gyűlölt dolog vagy személy megsemmisítéséért. Az a megsemmisítés, amelyre a gyűlölet lényege szerint irányul, lehet valóságos vagy jelképes, vagy teljes, vagy részleges.

A gyűlöletet nem szabad összetéveszteni a haraggal. A haragban is megsemmisítésre törekszünk, t.i. a sértő tárgynak valamilyen valódi vagy képzeltes megsemmisítésére, de a különbség az, hogy a haragban csupán egy ellenféllel állunk szemben, aki

lehet jó is, - míg a gyűlöletben magával a megtestesült "rosszal". A gyűlöletnek az az alapmeggyőződése, hogy az értéktelen, vagyis rossz dolog önmagában halálra van ítélve, ellene küzdeni kell, és az csakis valamilyen megsemmisítéssel küzdhető le.

A gyűlölet **érzelmi velejárója** lehet a szomorúság, ha t.i. a gyűlölt személynek jó sorsa van, uralmon van; a harag; a félelem; - viszont örömet találunk a gyűlöletben, ha a gyűlölt személynek vagy tárgynak kára van, vagy megsemmisül.

A gyűlölet **irányulhat** egyes fizikai vagy erkölcsi személyre, még értetlenekre is (állatkínzás), csoportokra, személytelen tárgyra, eszményre, intézményekre stb. Az embergyűlölet olyan fajta ennek a beállítódásnak, amelyben a gyűlölet az egész emberi nemre kiterjed. (Ennek az alapja rendszerint a túlzott érzékenység és sértődöttség szokott lenni, mely sajátos módon néha altruizmust is foglal magában.)

A gyűlöletnek egyik formája lehet az **agresszió** és harc is (konkurencia), együttjár azonban vele igen sokszor a **türelmetlenség, vagy fanatizmus**.

A gyűlöletnek **szociális eredete** van. Csak egy másik vagy több más személlyel való együttélés során keletkezik bennünk gyűlölet. Azok az okok, melyekből a gyűlölet lélektanilag levezethető, következők lehetnek: a nem tetzés, - önzésünk, önérvényesítésünk valamilyen sérelme, - gyűlöljük vágyaink teljesedésének, sikereinek akadályozóját, pl. a vetélytársakat, - eredhet a gyűlölet sértett hiúságból vagy büszkeségből, az elismerésnek a hiányából is, - abból is, ha azt hisszük, hogy igazságtalanul bántak velünk, - mindezek az esetek az önzés vagy önértéktérzés különböző sérelmeiből fakadnak. Különleges esete a gyűlöletnek a nem viszonzott szeretet, vagy szerelem. Ismeretes, hogy a legnagyobb szeretet vagy szerelem hasonló nagy gyűlöletbe csap át. A szerelem ugyanis, - hogy csak ezen viszonyról foglalkozzunk, - a legnagyobb odaadást és ha kell, a legtisztább önfeláldozást kívánja és váltja ki a szerelmesekből. De ha a szeretett lény erre méltatlanná válik, megcsalja a másik félt, vagy más diszharmonia merül fel, vagy ha nem lel a szerelem a várt viszonzásra, akkor a szerelmet gyűlölet váltja fel. Helyesebben úgy fejezhetjük ki magunkat, hogy a szerelmemhez a gyűlölet társul, a jelzett körülmények között. Éppen azért, mivel a szerelem fennmaradt, nem múlt el és nem vált közömbösséggé, gyűlöletté lesz, mert célját nem érthette el. A gyűlölet azért is társul ilyenkor a szerelmemhez, vagyis a viselkedés "ambivalens" lesz, minthogy a kibékülésnek nincs meg a lehetősége, amíg a két érzés egyformán erős. A gyűlöletnek ugyanis az egyik jellege a befolyásolhatatlanság, legyőzhetetlenség, - de ugyanaz jellemzi magát a szerelmet is. (Észérvekkel egyik sem változtatható meg.) Ez az ambivalens állapot csak egyik vagy másik összetevőnek, tehát vagy a szerelmemnek, vagy a gyűlöletnek megváltoztatásával szűnik meg.

A gyűlöletnek egyik forrása a félelem, és szorongás is. "Csakhamar meggyűlöljük azt, amitől félünk" - mondja Antoinius Shakespeare-nél. A félelemből származó gyűlölet jellemző passzív magatartása, mert a félelem visszatart bennünket a támadástól. A félelem tehát átalakul gyűlöletté, s a továbbtartó félelem vagy szorongás még növeli a gyűlöletet. Ide tartozik a minusz-szituációnak mindenféle állapota, tehát a csekélyebbértékségi érzés is, melyeknél különös újabb vonás az, hogy a gyűlölethez csatlakozni szokott a győzelem reménye. A primitív emberek és népek félelme az ismeretlen és idegen emberektől szintén átalakulhat gyűlöletté (hospes-hostis).

A gyűlölet egyik eredő forrása az irigység. Az emberi társadalomban sok irigység halmozódik fel azokkal szemben, akik gazdagabbak, vagy hatalmasabbak és ebből az irigységből könnyen gyűlölet válhat. Az ilyen gyűlölet, mint általában a gyűlöletnek egyéb formái is, ritkán jogosult. Mindamellett tapasztalati tény, hogy a belátás és az igazságérzés az irigységet nem tudja eloszlatni a nagy tömegekben, melyek a hatalom súlya alatt, vagy szegénységben szenvednek. Az igazságtalan hatalommal szemben látszik a gyűlölet egyedül jogosultnak, de nem látszik, mert valóban nem az. Ugyanis az elnyomott vagy csak a gyűlöletben éli ki magát, mely volta-kepp stagnálás és változást hozni nem tud, - vagy bosszúállásban robban ki. Ekkor a helyzet felcserélődik s az elnyomottból elnyomott lesz, az elnyomottból elnyomó. Mind a vágyonnal, mind a hatalommal szemben fennálló gyűlölet paraxisa helyett a helyes kiegyenlítődés, a valódi demokrácia az egyedüli társadalmi segítség (helyes munkamegosztás, "a megfelelő ember a megfelelő helyen", viszonyosság és a politikai egyenlőség, haladás és munka a gyűlölet helyett).

A gyűlöletnek egyik változata a gyanakvás. A gyanakvás akkor lép fel, hogyha a gyűlölet tettekben nem robbanhat ki. Ilyenkor a gyűlöletben rejlő lelki feszültség annyira felhalmozódott, hogy különböző patológiai állapotokra, paranoiára is vezethet. A gyanakvás nagy elégtétellel szokott kieszelni olyan sakkhúzásokat, melyek a gyűlölt személy vagy tárgy megrontására, kellemetlenségek okozására alkalmasak.

A bosszú és a ressentiment szintén a gyűlölet változatainak tekinthetők. A bosszúállás: kirobbanó, tettekben levezetődő gyűlölet, amelynek segítségével a gyűlölet tárgyát részben vagy egészben, jelképesen vagy reálisan megsemmisítjük.

A ressentimentben jellemző a tehetetlenség állapota, vagyis mikor gyűlöletünkben gúzsba kötve érezzük magunkat, holt szeretnénk a gyűlöletnek szabad folyást engedni. Ekkor a gyűlölethez rendszerint a harag és düh szokott kapcsolódni. A ressentiment az alulmaradásnak bosszúja, mely annál veszedelmesebb, minél öntudatlanabbá válik, - rágalmoz és becsmérel mindent, ami a gyűlölet tárgyával összefüggésben van. Az erős ember és a felsőbbrendű egyéniségek a ressentimentet nem ismerik; ezek inkább lázadók, mint tehetetlenségben alattomosan meghúzódnak. A ressentiment, mint minden gyű-

lőlet reaktív, tagadólagos és értékfosztó jellegű tendencia. (v.ö. Madách Luciferjét)

j) A fentebb említett negatív tendenciák sorába tartozik a **féltékenység** is. Ez a magatartás és indulat **elsődleges** keletkezésében, mert nem más indulatból való átalakulás az eredete, hanem ősi, és külön forrásból származó társas tendencia (Wallon). Eredete a kora gyermekségig, a kilencedik hónapig visszanyomozható, jól meg kell különböztetni a gyűlöletről, haragtól, irigységtől, vagy bármilyen más szociális viselkedésformától. A féltékenységekben fiziológiai és szociális mozzanatok lehet megkülönböztetni. A féltékenység: szeretet és szerelemfélést; valamely olyan javunknak a féltése, melyre kizárólagos jogot formálunk magunknak és amelyről azt látjuk, hogy mások abban jogtalanul és a mi kárunkra részesülnek. A féltékenységet az a gondolat is felkeltheti: "hátha nem vagyok képes a másik fél szeretetét, vagy szerelmét elnyerni, vagy megőrizni". a féltékenységekben a felelősséget, hibát a riválisra hárítjuk, - és így természetesen könnyen feltámadhat a féltékenyben a vetélytársnak a gyűlölete, vagy az ellene irányuló harag.

k) Végül meg kell emlékeznünk a szociális parataxisok között a **bűnözésről** is, amely a legtöbb fejtörést okozta eddig a szociális magatartások elemzőinek.

A bűnözés tág jelentésű szó, a pszichológusok ebben a jelentésben érdeklik a következő mozzanatok: a bűn jelenti egy cselekedetnek illegalitását, vagyis a törvényekbe és szabályokba való beleütközését; - jelenti továbbá, az előbbivel együtt vagy anélkül az erkölcsi rosszat; - végül a pszichológia körébe tartozik a bűntudat keletkezése, fennállása, vagy hiánya.

A pszichológus legfőbb kérdése nem a bűn jogi értelmezésére irányul, hanem főképpen arra: **miért** cselekedett a bűnöző úgy, ahogyan cselekedett, - és **hogyan**, azaz minő lelki folyamatok közbejöttével viselkedett bűnösen.

A **bűnözésnek okait** sok forrásban keresték. Így voltak, akik "**született gonosztevékről**" beszélnek és keresték azokat a fiziológiai és pszichológiai ismertető jeleket, amelyek egy emberi személyt bűnözővé tesznek, illetve jellemeznek. Kiderült azonban, hogy ilyen döntő és a személlyel veleszületett jegyek nem állapíthatók meg, és így született gonosztevők nincsenek.

Foglalkoztak továbbá a pszichológusok a **testi egészségnek** és a bűnözésnek viszonyával is. A bűnözők orvosi vizsgálatából általában az tűnik ki, hogy a büntetett bűnözőknek nagy többsége éppoly "egészséges", mint a velük egyforma szabad emberek. Egy további elméleti kérdés az, hogy bármely testi betegség előidéző hatással van-e a bűnözésre? E kérdésre azt választ kapjuk, hogy semmiféle tes-

ti betegség önmagában véve még nem független és önálló oka a bűnözésnek. De megállapíthatjuk azt is, hogy bármilyen betegségnek lehet olyan pszichikai hatása, rezonanciája, amely kedvező állapotot teremthet a bűnözési hajlam működésére. Ilyen hatásuk van a krónikus betegségeknek, t.i. nyugtalanságot okozhatnak, gyermekeknél fegyelmetlenséget, engedetlenséget idézhetnek elő; innen érthető, hogy a fiataloknál a bűnözések legnagyobb arányszáma a nyugtalan serdülőkorra esik. A betegségek pszichés hatásai közé tartozik továbbá az is, hogy a beteg hajlandó a betegségéből eredő mínusz-szituációját túlkompenzálni. Ugyanebbe a fejezetbe sorolhatók az izgató szereknek, különösen az alkoholnak fizikai és lelki hatásai is.

A bűnözésnek gyökerét némelyek az **értelmességnek**, vagy a **műveltségnek hiányaiban** vélték megtalálni. A bűnözésnek és az értelmességnek, továbbá a tudásnak egymáshoz való viszonya azonban nem enged meg az ilyen feltevést. A fegyenceknek és a művelt szabad embereknek (tanítóknak) vizsgálatából kiderült, hogy a bűn és a büntetőtörvénykönyv rendelkezéseinek ismerete, ezek fogalmi feldolgozása mind a két csoportban átlagosan ugyanazon értelmi színvonalat mutatta, sőt a fegyencek sokkal élesebben különböztettek bizonyos jogi esetek beszámíthatósága, súlyossága között, mint a nem bűnözők. Lévedés volna tehát azt hinni, hogy a magasabb értelmesség, vagy tudás csökkenteti a bűnözésre való impulzust. Meg kell azonban említenünk az idetartozó vizsgálatoknak azt az eredményét is, hogy a bűnözők túlnyomó nagy része közepes intelligenciájú, vagy valamivel a közepes színvonal alatt helyezkedik el, továbbá, hogy több a bűnözők között a kevesebb iskolai osztályt végzett egyén, mint a nem bűnözők között. (Ez a statisztikai adat természetesen nem sokat jelent, ha megfontoljuk, hogy a népesség általános megoszlása is ugyanezt a képet mutatja: többen vannak a társadalomban a tanulatlan, vagy csekélyebb műveltségű egyének, mint a magasabb iskolát végzetek.)

Egy más vizsgálati szempont: a bűnözők **társadalmi viselkedése** (szociális kompetencia). A bűnözők előéletét vizsgálva azt tapasztalták a pszichológusok, hogy a bűnözők társas viselkedése nagyobb fokú, eleveőbb, hatásosabb, mint a nem bűnözőké. A bűnözők a társas életben élénken részt vettek a büntetés előtti időben, ügyesek, életvidámak voltak: *savoir vivre, savoir faire*.

Természetesen nem hagyják figyelmen kívül a lélekbúvárok a bűnözés okainak nyomozásában a **miliónek és a körülményeknek** fontosságát sem. Első tekintetre világos, hogy bűnöző, züllött, nyomorúsá-

gos, bizonytalan, nagyvárosi milióból sokkal több bűneset származik, mint azoknak ellenkezőiből. Viszont azt sem kell hosszasan bizonyítani, hogy maguk a milióbeli hatások még nem magyarázzák meg a bűnözésnek létrejöttét. Vannak ugyanis a legromlottabb milió kellős közepén élő ártatlan gyermekek és felnőttek, - "liliomok a szemétdombon" - és viszont lehetséges az is, hogy jómódú, rendezett életkörülmények között élő egyének is követhetnek el bűnöket. A milió csupán erősítő tényezője szokott lenni annak a lelki folyamatnak, amely bűnözésre vezet.

Ugyanezt kell mondanunk az **átöröklés** hatásáról is.

A bűnözésnek igazi lélektani alapját a pszichológusok tekintélyes része a rossz érzelmi alkalmazkodás diszpozíciójában találja meg. A bűnöző egyének lélektani vizsgálatából kiderült ugyanis, hogy jellemző vonásuk az érzelmi állhatatlanság, változékonyság, labilitás, - ennek következtében az adott helyzetben nem tudnak normálisan és kielégítően alkalmazkodni. Ebből az érzelmi állhatatlanságból szokott következni a szükséges erkölcsi gátlások hiánya, vagyis nem tudja magát a bűnöző visszatartani a tett elkövetésétől. A bűnözőt jellemzi továbbá, hogy már előéletében sem élt teljes harmóniában a társadalommal, otthonnal, iskolával, egyszóval nem tudott optimálisan alkalmazkodni a fennálló viszonyokhoz. Ezzel függ össze az is, hogy nem szívesen tűri a szociális korlátozásokat, nem szereti a fegyelmet és a rendet és a büntetések, fegyelmezések nem sok hatással vannak viselkedésére. Jellemző tünet továbbá, hogy a bűnözők érdeklődnek a "rossz" emberek, cselekedetek, mindenféle izgató és romantikus történet iránt, ezeket szívesen olvassák detektív regényekben, vagy látják filmekben és sokszor utánozzák is. Általában az életnek normális ingerhelyezeteire parataxissal, vagyis rendellenesen válaszolnak, erre nagy hajlandóságot mutatnak. Szeretik a változást, az izgalmat, szívesen merülnek el a nagyvárosok forgatagában, ahol ismeretlenek maradhatnak. Az érzelmi állhatatlanságnak ezen leírásához meg kell jegyeznünk, hogy ez csupán akkor vezet bűnözésre, hogyha **állandó diszpozíciót** jelent. Ugyanis alkalmi bűnözők is vannak a társadalomban, akiket pillanatnyi gátlás zavar, vagy túlságosan erős motívum vezet úgynevezett "rövidzárlati cselekvésre" vagyis bűnre, de nem az állandó diszpozíció, az érzelmi állhatatlanság.

Foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is vajon a bűnözést nem a pszichopátia okozza-e általában? A vizsgálatok adatai szerint a büntettek 50%-a az általános intelligenciának átlaga alatt van abban a

népességben, ahol a bűnözők élnek. Ennek az 50%-nak 30%-a határozottan gyengeelméjű. (A szabadon élők között a gyengeelméjűség 2-5% között mozog a háború előtti Európában). A jelzett 30%-ból ismét 25% oly alacsonyrendű, hogy intézeti kezelésre szorul, és hülye. Ezeknél a gyengeelméjűeknél jellemző az elkövetett bűnnek minősége is: szexuális erkölcsstelség, vérfertőzés, gyilkosság, rablás, egyszóval durvább kihágások és bűntettek, ezeknél a lélektani magyarázat a gátlás hiányban vagy "könnyelműségben" keresendő, melyek az érzelmi állhatatlanság kirívó tünetei. A bűntettek átlag feletti 50%-a azonban természetesen magasabb fokú intelligenciával bír, ezeknek jellemző bűnei a több értelmességet feltételező lopások, (pl. autót gyengeelméjűek nem szoktak lopni) vagy sikkasztások stb. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a bűnözés és az intelligencia között nincs magas korreláció, - mindamellett az intelligencia hiánya előmozdíthatja a bűnözést.

A bűnözések a mondottaknál fogva sem az elmebajnak, sem a pszichopátiának rovatába nem sorolhatók, ezek normális cselekedetek és viselkedésformák, szociális parataxisok.

Motívumok és parataxisok (folytatás)

4) Mint láttuk, tendenciáknak konkrét alakjai a vágyak, igények, követeléseink. A vágyakról ennek következtében nem is kellene külön szólnunk, azonban a vágyaknak olyan lefolyástörvényeik is vannak, amelyek szükségessé teszik vágyaink sorsának, a vágyak kezelésmódjának és **parataxisainak** külön ismertetését.

Vágyainkat ebből a célból csak a döntés utáni állapotukban fogjuk vizsgálni, vagyis azt kérdezzük, mi történik bennünk, ha valamely jelentkező vágyat elfogadunk, vagy elvetünk?

Az **elvetett** vágy sorsa: a felejtés vagy elfojtás. Az **elfogadott** vágy ismét többféle lehetőségnek a választútjain mehet keresztül. Ha a vágy akadály nélkül megy teljesülésbe, azaz sem blokádnak, sem megghiúsulásnak nem fenyeget, akkor a vágy normális és adekvát módon kielégül; ez a cselekvésnek legjobb eshetősége. Ennek parataxisai: a telítődés és fixálódás (ezekről a megvalósítás fejezetében bővebben lesz szó).

Lehetséges azonban, hogy a vágynak tárgyát ily közvetlenül és nehézség nélkül nem érhetjük el, hanem a vágy teljesedése elé **akadályok** gördülnek.

Az akadályok ismét két csoportba oszlanak. Vannak oly akadályok és korlátok, melyek **leküzdhetők**, és akkor velük szemben a következő cselekvésformák szoktak megvalósulni: az akadályokkal szembeszállunk, - kísérletet teszünk a vágytárgy elérésére, kerülő úton, mesterkélt eszközökkel, vagy

egyenes úton, természetesen - lehetséges az is, hogy választunk ellentétes vagy különböző vágytárgyak között, - s végül az utolsó ide tartozó lehetőség a kompromisszum, megalkuvás.

Ha a vágyak elé tornyosuló akadályok **leküzdhetetlenek**, akkor a következő viselkedésformákat láthatjuk: támadhat lelki konfliktus, - neurózis, - lemondás, - vágyelhalasztás, kompenzáció, - szublimáció, - szabályozás, - felejtés, elfojtás.

A feltüntetett táblázat egyes eshetőségeinek elemzése rávezet bennünket a vágyak ekonomiajának parataxisaira.

a) Ha az elutasított vágy felszínesebb, akkor **könnyen felejthető**, fokonként kivonul életünkéből, elveszíti motiváló vagy nyugtalanító hatását és így nem avatkozik be többé életdrámánk menetébe. Elutasított vágyainkra általában nem szeretünk visszatérni. Ebben az esetben a vágy problémája nemcsak "elintéződött", hanem meg is oldódott.

A felejtés azonban nem oly egyszerű dolog, mint sokan vélik és nem minden esetben tűnik el vágytárgyunk nyomtalanul a tudatvilágunkból. Ha a vágyuk mélyebben gyökereszik, közelebbről érinti életérdekeinket, akkor nem szokott egyszerűen feledésbe menni, hanem **tovább tart**, néha egy egész életen át.

Mind a két esetben a vágnak **meghiúsulásáról** (frustration) van szó, az előbbi esetben megszűnik a vágy okozta lelki feszültség, az utóbbi esetben nem. A vágyak **meghiúsulásáról** olyankor beszélünk, mikor semmiféle tárgy sincsen, mely a vágyat kielégíthetné.

Akár **meghiúsul** valamely tárgy, akár pedig blokádozva van, vagyis akadály merül fel a vágy elérésében, mind a két esetben beáll a **lelki feszültség**, vagyis lelki egyensúlyunk megbomlik, nyugtalanságba, esetleg idegességbe esünk, és ez addig tart, míg a vágy el nem hal, vagy pedig valami megoldást, elintézetést nem nyer. A lelki feszültség tehát ösztönző hatású, további cselekvésekre sarkall bennünket. Ha a vágy elé különféle akadályok emelkednek, akkor a lelki feszültség annál inkább fokozódik, minél több és minél nagyobb az akadály. A lelki feszültség hatása nem mindig kedvező gondolkodásunkra: helyzetünk ugyanis nyugodt megfontolást kívánna, az akadályok eltávolításának, vagy megkerülésének eszközeit értelmes számításokkal kellene megtalálnunk, ehelyett különféle nyugtalanító érzelmek rabságába esünk, aminő pl. a szorongás, reménytelenség, elégtelenségünk érzései, biztonságérzésünk veszélyeztetése, - vegyesen a sikerek reményével. Ha a tehetetlenség és tanácstalanság érzése válik úrrá rajtunk, akkor zavart helyzetben találjuk magunkat. Ide tartoznak még az elégedetlenség, bosszankodás, bánat, belenyugvás, kétség stb. érzései. Ezek mind a lelki feszültség kísérő érzései.

b) Az elutasított vágnak azonban nemcsak a felejtés lehet tudatunkból eltávolító eszköze, hanem az elfojtás is. Az elfojtás járhat sikerrel is, ez a kedvezőbb eset, de igen sokszor csak annyit érünk el az elfojtással, hogy a vágy és a vele kapcsolatos képzetcsoport visszahúzódik a tudattalanba és ott komplexé alakul.

A feledésre nem vezethető, tehát sikertelen elfojtásnak következményei viselkedésünkre ismeretesekek. Ezek a parataxisok onnan származnak, hogy a vágy a tudattalanban egyáltalán nem szűnik meg, nem vesztette el energiátöltését, hanem tovább hat, és mintegy jeleket és üzeneteket küld tudatos lelki rétegünkbe. Az elfojtás következményei lehetnek: általános nyugtalanság, - szomorúság, fájdalom, harag, lelki zavar (pl. a szerény ember zavarban van, mert egyfelől szeretné mások tetszését is elnyerni, meg azt is, hogy ezt a törekvését ne vegyék észre, ez utóbbit elnyomja: viselkedészavar), - továbbá ilyen követelmény a képzelődés, fantáziakielégtelenség, álmok, - szeszélyek, váratlan életfordulatok (pl. hirtelen megtérések, amelyek egy elfojtott vágnak hirtelen jelentkezései gyanánt is értelmezhetők), - szublimációk stb.

c) Az elutasított vágy a fentebbieken kívül még követelhet magának más érvényesülést is. Így érvényesül az elutasított vágy jelképes kielégülésekben, pótcselekvésekben fantázia-kielégülésekben, lelki konfliktusokban és neurózisokban, reakcióképződésekben (lásd: a védekezéseknél és meheküléseknél).

d) Tekintsük azt az esetet, amikor a vágyunk elé tornyosuló akadályok és nehézségek leküzdhetők. Ebben az esetben csak akkor beszélhetünk parataxisos viselkedésről, ha az akadályok legyőzésében nem használunk normális és adekvát eszközöket, azaz hogyha a társadalmi életnek elismert szabályait nem tartjuk kellő tiszteletben, ha az akadályokkal szembeszállunk, erőfeszítéseket teszünk az akadályok becsületes legyőzésére, vagy kísérletet teszünk a tárgy elérésére az intelligencia és ravaszság különféle, de megengedhető eszközeivel, akkor viselkedésünk még nem parataxis, hanem harc, becsületes küzdelem, akár sikerrel végződik az, akár pedig fiaskóval. Ha igaz meggyőződéssel, erkölcsi tekintély felhasználásával, értelmes, esetleg merész tervekkel, kitartással dolgozunk vágyaink megvalósításáért, s ha a vágyak magukbanvéve is erkölcsösek, - akkor mentesek vagyunk minden parataxistól. Ellenben, ha átluton, intrikával, hazug szuggessziókkal, rábeszéléssel, vesztegetéssel, presszióval, hamis diplomáciával, női kijárással és közbenjárásokkal, kémkedéssel és rosszhiszemű vélemények keltésével, stb. közelítjük meg vágyaink célját, akkor nem mentesülünk eljárásunk helytelenségének vádjá alól.

e) A nehézséget igen sok esetben megalkuvásszerű megoldással, kompromisszummal győzzük le. A kompromisszum olyankor szokott előfordulni, amikor ellentétes, vagy különböző vágyaik vannak egyidőben, és egyikről sem vagyunk hajlandók lemondani. A kompromisszum tehát tulajdonképpen egy konfliktusnak a megoldása gyanánt tekinthető; hogy minő konfliktusokat lehetséges kompromisszummal megoldani, azt nehéz eldönteni. E helyen csupán azt akarjuk megvilágítani, hogy a kompromisszum lényege: nem kell lemondani sem az egyik, sem a másik vágyról, hanem mindkettőnek lényegét megtartva, a mellékesnek látszó követelményeknek kölcsönös engedményeket teszünk. A kompromisszum tehát minden vágynak részleges kielégítése.

A kompromisszumhoz hasonlító az ellentétes vagy különböző vágyak koordinációja. Ez abban áll, hogy az elvetett vágyakat összhangba hozzuk a megengedettekkel, és így őket cselekvéseink motívumai közé illesztjük. Ezzel megszűnik az elvetett vágyak zavaró hatása.

A koordináció különösen akkor nehéz ha egymással ellentétes, egymást kizáró vágyak összehangolásáról van szó, pl. ha egy fiatalember szeretne egyszerre független és önálló is lenni, - és ugyanakkor semmi lehetősége sincs a saját lábán megállani. Az ellentétes vágytárgyak közötti választásban mutatkozik meg az akaratnak igazi szerepe: a döntés. A döntést igen sokszor a habozás, mérlegelés, lelki harc előzi meg. Nagy küzdelem fejlődik ki az ellentétek, indítékok között akkor, ha azok egyformán erősek, és ha mindegyik vágytárgynak vannak pozitív és negatív mozzanatai. Két pozitív tárgy között könnyebb a választás. Milyen lelki állapotban vagyunk ilyen esetekben? Néha nem tudunk dönteni és megvárjuk, míg a helyzet megváltozik; más esetben tanácsot kérünk, tisztázzuk a helyzetet, vagy egyenesen másokra bízunk a döntést. Vannak oly egyének, akik minden nehéz esetben határozatlanok, képtelenek dönteni és boldogok, ha másra bízhatják a döntést, és így a saját maguk előtti felelősségtől, vagy önvádtól mentesülnek (parataxis). Mások a vágyaknak és a döntéseknek ideiglenes, vagy végleges elhalasztásában keresnek menedéket. A folytonos halogatás, a döntésnek végtelenségig való kitolása természetesen ugyanolyan parataxis, mint az előbbi.

Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy vágyaik felfüggesztése, elhalasztása a legegészségesebb lelki higiéniának egyik fontos egyike. A nevelésben is arra törekszünk, már a csecsemőkortól fogva, hogy a gyermek tudjon "várni", azaz szokja meg, hogy vannak vágyak, melyek nem teljesedhetnek azonnal és teljes egészükben, hanem el kell őket ha-

lasztani, mert a későbbi megvalósulás több megelégedéssel és igazi sikerrel jár. A vágyak elhalasztása tehát a helyes önuralomhoz mindenképpen hozzátartozik. Parataxisá csupán abban az esetben válik, ha olyankor halogatjuk a döntést, mikor arra szükség nincsen, vagy a normális vágykielégítés helyett szükségtelen pótlást, vagy szimbólumot használunk; - vagy pedig az előbbiekkal ellentétben önkínzó módon halasztjuk tovább vágyaink teljesedését, vagy mondunk le róluk, holott azok jogosak.

f) A vágyak nemcsak megghiúsulnak, hanem blokádnak alá is kerülnek, vagyis **leküzdhetetlen akadályok** gátolják meg vágyaink teljesedését. Vizsgáljuk meg, milyen tényezők alkothatnak ilyen legyőzhetetlen korlátokat?

Akadályok: lehetnek **fizikai tényezők**, pl. a távollás, mely elválasztja egymástól a szerelmeseket, elromlik az autó, betegség jön közbe, stb. társadalmi tényezők, pl. tilalmak, - a felnőttek intézkedései, melyek megakadályozzák a gyermek vágyainak szabad teljesítését, - visszautasítás (pl. szerelemben), - a társadalom szokásai, törvényei, rendeletei stb. Ha ezeket igazságosnak érezzük, akkor lélektani értelemben véve csak részben beszélhetünk igazi korlátozásról. Valódi legyőzhetetlen akadály csak akkor áll fenn a mondott esetekben, ha a korlátozásokat igazságtalanoknak érezzük. Ilyen természetűek sokszor előítéleteink is (pl. egyes fajok, vagy rendszerek ellen).

Gazdasági tényezők is szerepelhetnek legyőzhetetlen akadály gyanánt, pl. pénzhiány, ezek sokszor egyenesen önértékezésünket befolyásolják.

Személyes fogatkozások, mint legyőzhetetlen akadályok, szintén kiváltanak bizonyos parataxisos viselkedést (lásd fentebb a csekélyebbértékűségi érzés tárgyalásánál).

Egymással ellentétes vágyak is lehetnek leküzdhetetlen akadályok.

Végül ide tartoznak **egyéniességünk**ből fakadó akadályok is: életstandardjaink, moralitásunk, lelkiismeretünk, büntudatunk.

Ha ezek az akadályok valóban legyőzhetetlenek számunkra, akkor a következő **parataxisok** keletkezhetnek: lelki konfliktusok, - elégtelenségi érzések, és komplexek - lemondás, - vagy ellenkezőleg lázadás, - s végül mindazok a menekülések és védekezések, amelyekről az előzőekben volt szó.

5) Vágyainkból igen könnyen **szenvedélyek** keletkezhetnek. A szenvedély, mint láttuk, tartós és erős vágy, mely önmagában véve már parataxis jellegével bír. A szenvedély, ellenállásunk gyengesége vagy hiánya miatt egész valónk, de különösen intelligenciánkat teljesen hatalmába keríti, ener-

giabontással és koncentrációval, cselekvésrendezéssel, krónikus viselkedésformává válhat. A szenvedélynek van élettani telepe is: ez a thalamus, ahonnan erős ingerek hatnak agykérgi kapcsoló központjainkra; vagyis a szenvedélyben az indulati központ izgatja gondolkozásunkat. A szenvedélyek általában véve agresszív természetűek.

A szenvedélyeknél az agresszió azzal kezdődik, hogy a vágy akadályokba ütközik, melyeknek az egyén semmiképp sem hajlandó magát alávetni, ez akadályokra való különféle válaszviselkedések rendkívül jellemzők a szenvedélyre: fiaskók, balesetek, újraelkezdések, ravasz alkalmazkodások, melyet mind izgatott lelkiállapot kísér, pl. harag; bosszúság, bánat, öröm. (Sokan tévesen ezekben az indulatokban látják a szenvedélyes viselkedés rugóját, pedig az nem más, mint a vágytól okozott lelki feszültség.)

A szenvedélynek megvan a maga **logikája**, amelyet nem szükséges külön leírni, már ismerjük: ez az érzelmi logika és önigazolás.

A szenvedély rabságában levő emberrel nem lehet vitatkozni, neki mindig és mindenben "igaza van", - már t.i. ami az ő szenvedélyét illeti. Az események is mindenben őt "igazolják"; ha egy gondolatrendszerről van szó, amelyet a szenvedélyes ember védelmez, akkor tárgyilagosságot érvelést semmiképpen sem enged meg vagy tűr el. A gondolkodás rendes eszközei számára nem elégségesek a győzelemhez, azért rendkívüli eszközökhöz folyamodik, melyek közé tartoznak a felderítések, hazugságok, az "államcsínyek" fogásai, a közvetlen bizonyosság megszerzésének rendkívüli módjai, a "csodák", vagy a vakhitterre való hivatkozás.

A szenvedély logikájának különböző fajtái vannak, úgymint:

a) a **maniákus** gondolkodás, amelyben felfokozott izgalom uralkodik

b) a **paranoiás** gondolkodás, amelyet jellemez a rendszerezés túlhaltott és irreális művelete

c) a **skizofréniás** az elszakad a világ normális szemléletétől értelmének gyengesége és ellentmondásossága által.

Ezek a viselkedésformák megtalálhatók a **normalitás övében** belül is, mint a szenvedélyek jellegzetes gondolkodásbeli parataxisai.

Az előrebocsátott leírás szerint minden szenvedély: parataxis. Lévedés volna azonban azt hinni, hogy minden szenvedély egyformán erkölcsi rossz, vagy hibás viselkedés. Vannak **nemes** és **nemtelen** szenvedélyek. Hegel szerint: "Semmi nagy dolog sem valósult meg a világon szenvedély nélkül." -A szabadság ügyéért való lelkesedés, a tudósnak szenvedélyes

igazságkeresése, nemes szerelmi szenvedély és mások szolgálhatnak például az értékes szenvedélyekre, amelyek minden visszasságuk és a normalitástól való különbözőségük mellett is hasznot hajtanak a társadalomnak és az egyénnek.

Ehelyütt azonban inkább a **kártékony** szenvedélyekről emlékezzünk meg. Ezekkel ugyanis mind az orvostudománynak, mind a neveléstudománynak és a pszichológiának sok nehézsége van.

a) Az első csoportba tartoznak az alkohol, morfin, kávé, kokain, hasis, meszkalin, jade opium, -egyszóval a **kábítószer**ek élvezésének a szenvedélyei. Ide sorozzák még a nikotin, vagy különböző orvosságok túlzott használatában jelentkező szenvedélyeket is, minők pl. az altatószerek, bróm stb.

b) A másik csoportot az u.n. **tevékenységi szenvedélyek** alkotják. Ide sorozhatjuk az előbbivel ellentétes nézet alapján a poriomániát, vagy a "csavargási szenvedélyt", melynek alapja a környezetből való menekülés erős vágya, vagy az a vágy, hogy új élményeket keressünk, a vágy: feledni, vagy szabadsághoz jutni, lerázni a mindennapi élet bilincseit. Kiegészíthetjük ezt a csoportot a következő tevékenységi szenvedélyekkel: kleptománia, tékozlás, takarékoság, gyűjtés, zsugoriság és egyes szexuális szenvedélyek túltengései stb.

Motívumok és parataxisok (folytatás)

6) Cselekvéseink kiindulópontját, mint láttuk, tetteinknek különböző motívumai alkotják. Ezen motívumok közül vizsgáltuk a tendenciák, vágyak, szükségletek és szenvedélyek szerepét az emberi lélekben, és azok parataxisait. Hátra van még két alapotívumnak elemzése, ezek: az akarás és a szokások.

Hogy az **akarás** parataxisainak kellő megismeréséhez eljuthassunk, először látnunk kell, milyen mozzanatokból áll az akarás, mint lélektani folyamat?

a) Minden akarásnak egy **célképzet** teszi a kiinduló pontját. Az akarásban **valamit** el akarunk érni, ez a valami cselekvésünk célja gyanánt lebeg előttünk és egyúttal **értéket** jelent számunkra.

b) Az akarásban rendes körülmények között lezajlik az **indítékok harca**. Ezen azt a lelki állapotot értjük, hogy a cél elérésére egyes végyaink, hajlamaink, gondolataink ösztönöznek bennünket, -míg mások attól bennünket visszatartani, elriasztani igyekeznek. A motívumok harca: vágyaink harca. Ebben a harcban egyéniségünk mintegy két részre hasad és egymással vitát folytat. A vitát a "legerősebb motívum" győzelme dönti el. Legerősebb motí-

vumnak azt a vágyat nevezzük, amelyhez döntésünkkel hozzájárultunk, amelyet a sok közül kiválasztottunk magunknak.

c) Az akarásnak a leglényegesebb mozzanata éppen ebben a **választásban és döntésben** áll. Nem minden választás igazi döntés, - jóllehet minden döntés: választás. Azok a választásaink, amelyekbe igazi életérdekeink nem játszanak bele, csak felszínes "döntések", nem pedig valódiak. Ha pl. egy kísérleti személy elé két üres gyufáskatulyát teszünk, melyeknek órá nézve semmiféle értékük vagy jelentőségük nincsen, és felszólítjuk, hogy válassza ki az egyiket, akkor itt valóban történt választás, de teljesen mindegy, hogy melyik skatulyára esett a választás. Hasonló helyzetben vagyunk, amikor kabátunk gombjain számoljuk ki, hogy elmenjünk-e valahová látogatóba vagy sem. Az igazi döntéseknél nem mindegy az, mit választunk a lehetőségek közül. Igazi, szoros értelemben vett akarati döntésről akkor beszélünk, ha az egyén a nehezebbik részt vállalja a lehetőségek közül, vagy pedig ha minden vágy ellenére "nem"-mel válaszol. Az igazi döntés tehát mindig önmagunk, azaz erősebb vágyaink ellenére jön létre.

d) A döntés után automatikusan következik a **végrehajtás**. Ha ez nem következik be önmagától, akár nyomban a döntés után, akár a későbbi időpontban, akkor a döntés vagy elhatározás nem valódi. Ebben az esetben a végrehajtáshoz újabb döntésre, ez esetben igazira van szükség. Az olyan áldöntéseket, amelyekre nem következik be önműködően a tett, "akarhatnámságnak", vagy szándéknak nevezzük. Minden akaráshoz kell egyébként a **szándék** is, ami nem más, mint a végrehajtásnak terve.

e) Az akarásnak vannak bizonyos **kvalitásai, tulajdonságai**. Ilyenek a következők: a döntés gyorsasága, véglegessége, az akadályok legyőzésében mutatkozó kitartás. Ezek a tulajdonságok mind alapul szolgálnak az akarás parataxisainak a keletkezéséhez.

Az **akarás parataxisait** úgy vizsgálhatjuk meg rendszeresen, ha sorba vesszük az elsorolt lélektani mozzanatokat.

a) A szilárd akarati **céloknak hiánya** az akarást rendszertelenné, szeszélyessé, ingadozóvá teheti. "Az életben valamit nagyon kell szeretnünk és akarnunk, ha boldogok akarunk lenni." (Péterfy Jenő.) Az előbbihez csatlakozó hiba valamely **helytelen vagy rossz** akarati cél dominanciája. Az akarás céljainak kitűzésében természetesen értelmünk vezető szerepe jut uralomra. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy értelmünk a maga célkitűzéseivel teljesen meg tudná határozni az akarat döntését (értelmi determinizmus). A művelt és magasrendű értelem nagyszerű célokat tűzhet ki az akarás

elé, de semmi sem garantálja, hogy az akarás azokat a célokat meg is fogja valósítani. Az értelem mellett ugyanis vágyaink szerepelnek elhatározó erőforrások gyanánt, mikor döntésről van szó.

b) Az **indítékok harcának** egyik hibája az, ha ez a harc a végtelenségbe nyúlik, az egyén nem tud dönteni, folyton tanácsokat kér másoktól és így a motívumok harcát nem tudja befejezéshez juttatni. A határozatlan, befolyásolható, ingtag, skrupulozus egyének lelki tusája minél tovább tart, annál kevesebb reményt nyújt a befejeződésre. A motívumok harcának hosszadalmasságát még növeli a túlérzékeny, u.n. "kényes" lelkiismeret is. De egy másik végletbe esnénk, ha a motívumok harcát túlságosan gyorsan kívánnánk befejezni. A meggondolatlan, felületes, túlságosan gyors tempójú, "ideges" lelki feszültségben szenvedő, vagy szeszélyes egyének szoktak hajlamosak lenni a túlzottan gyors döntésekre. A két véglet között áll a meggondolt, minden érvet mérlegelő, nyugodt egyéniség.

c) A döntés helyett igen sokan megelégszenek szándékokkal, melyekről mindenki tudja, "a pokolhoz vezető út jó szándékokkal van kikövezve." A döntés parataxisa továbbá a határozatlanság mellett annak lassúsága is, vagyis az a körülmény, hogy hiányzik akarási készségünknek "prompt" készséges működése. Az a tulajdonságunk, hogy a változásoknál a kedvezőbb, csábítóbb, nekünk kellemesebb motívumot részesítjük előnyben, lélektanilag annyit jelent, hogy nincs ellenállóképességünk, hanem "sodródunk". Az u.n. akaratí gyengeség nem más, mint a kellő ellenállásnak vagy gátlásnak a hiánya, - ennek a következménye, hogy az illető nem tud erőlyesen "nem!"-et mondani, hanem a vágyak csábítása ránézve ellenálhatatlan, ő tehát nem "akar", hanem csak "sodródik". Az u.n. akaratgyengeséget nem lehet egyszerű akaratí elhatározással legyőzni, mert ehhez éppen bizonyos akaratí energia volna szükséges, és ez a tárgyalt esetben hiányzik. Sok akaratgyengeségben szenvedő egyénnél megrendítő példáit láthatjuk annak a küzdelemnek, amelyet saját gyengeségével szemben eredménytelenül folytat.

d) A **végrehajtás** parataxisai minden tekintetben a döntésnek természetétől függnek és ezért ezekről részletesebben kell beszélnünk.

e) Az **akarat** **kvalitásainak** problematikájánál nem kell hosszabban időznünk. Csupán a kitartás kérdését kell némileg megvilágítani. Ez ugyanis összefügg az u.n. "akaraterő" kérdésével.

Igazi értelemben az **akarat erejéről** nem beszélhetünk. Az akarás legfontosabb mozzanata ugyanis a döntés, - ez pedig egyetlen pillanatnyi aktus, amely vagy megvan a maga vagy nincs meg a maga teljességében, de nem lehet erősebb vagy gyengébb. Amikor tehát a népies pszichológia az erős akaratról beszél, akkor voltaképpen nem helyes megfogalmazásban szól az akaratnak egy más tulajdonságá-

ról. És ez: a kitartás.

Általános felfogás szerint, az olyan magatartást szokták "erős akaratnak" tartani, amely élénk érzelmeikkel, izomerőfeszítéssel jár, pl. kezünket ökölbesorítjuk, vagy "fogcsikorgatva" akarunk valamit, egyszóval izomerőfeszítéseket végzünk, és heves érzelmeikkel kísérik az akarás folyamatát. A pszichológiai vizsgálatok kimutatták, hogy az ilyen "emóciós akarás" nemhogy használna az akarati elhatározás hatásosságának, hanem ellenkezőleg félrevezeti magát az alanyt, aki azt hiszi, hogy az efféle akarás valóban hatásos, tartós és eredményes lesz. Az igazi eredményes akaráshoz nem az érzelmeknek hullámozása szükséges, hiszen az elhomályosítja magát a döntési aktust, hanem arra van szükségünk, hogy az akarás célja világosan álljon előttünk, annak értékéről nyugodt megfontolással meggyőzzük magunkat, és úgy cselekedjünk. Tehát minél nyugodtabb, izgalomtól mentes az elhatározásunk, annál több a valószínűség arra, hogy döntésünk a valóságba át is fog menni.

Az "erős akarat" fogalmát tehát fel kell cserélnünk a kitartó akarásnak a fogalmával. **Kitartó**nak nevezzük azt az egyént, aki a cselekvés célja elé tornyosuló nehézségeket sorban legyőzni képes. Minél több a nehézségek száma és minél nagyobbak ezek, annál több akarati kitartásra van szükség. A siker titka igen sok esetben éppen az akarati kitartásban és szívósságban van: ez az az akarat, "mely előbb vagy utóbb diadalt arat".

Az akarásnak egyik parataxisát ennél fogva nem annyira a "gyenge" akaratban fogjuk találni, hanem a **kitartás hiányában**. Vannak emberek, akik már az első nehézség láttára felhagynak a küzdelemmel, vagy nem tudnak ellenállni a kényelemre csábító motívumoknak és ezért nehezebb feladatok megoldására nem képesek. A másik végletet képviseli az **akarat-embereknek** az a típusa, aki semmiféle nehézségtől sem riad vissza és még a lehetelent is megpróbálja a siker érdekében. Ez utóbbi jellemvonás a fanatikusok sajátja szokott lenni; a fanatizmus végletes formája már a pszichopátiák közé tartozik.

7) Motívumok gyanánt szolgálhatnak az **impulzusok** is, és ezekből fakadnak az u.n. impulzív cselekvések és innen érthető az impulzív ember típusa.

Az impulzív cselekvések jellegzetes törvényszerűségeit három pontban tárgyalhatjuk: a) először megismerkedünk az impulzus legelemibb formájával, - ezt serkentésnek fogjuk nevezni, - b) azután áttérünk a serkentések kialakulásának mozzanataira, - c) végül feltüntetjük az irányított ösztönzések tulajdonságait, és a bonyolultabb viselkedésformákba való beleszövődéseit.

a) A serkentések (Drang) a lelki történéseknek, főképpen a mozgásoknak végső dinamikai mozzanatai, oka, - minden mozgásnak és történésnek bevezető pszichikai minimumai, - ezek azok a végső lökések, amelyek közvetlenül előidézik valamely pszichomotoros jelenséget. Az impulzusoknak ez a legősibb faja a serkentés, érzéssel és lelki feszültséggel járó energetikai egység, amely személyiségünknek biológiai rétegéhez tartozik. Nem tekinthető azonban a serkentés pusztán élettani jelenségnek, hanem pszichikus egységben kell felfogni, amely érzelmi mozzanatokkal felbonthatatlan egységben jelentkezik, és legalább is homályos élményekkel nem. A lelki feszültségek és érzelmek ugyanis, amelyek állandó izgalomban tartják vegetatív idegrendszerünket, teszik az alapját a lelki élet dinamikájának, és belőlük fakadnak a serkentések. Ilyen serkentéseket előző élményeink és indulataink szoktak előidézni, de mint látni fogjuk különösen idegéletti zavarok, vagy rendellenes lelki állapotok és rendellenes mozgásosságnak a kezdetén szoktak jelentkezni.

Ewald vizsgálataira támaszkodva elsoroljuk a serkentéseknek a szerepét a különböző rendellenes állapotokban, melyekből világosan kitűnik a serkentések szerepe a normális mozgásokban és cselekvésekben is. A serkentések világosan megmutatkoznak pl. idegéletti zavarokban, mint aminő pl. chorea; a chorea mozgásaiban az én -nek semmi szerepe nincsen, az energetikai mozgás indítás az én -től függetlenül jön létre, a beteg azt hiszi, hogy az ő mozgásai "maguktól" folynak le, az ő akaratán kívül; világosan látható tehát a személyi idegenergia kisülése ezekben a chorea-mozgásokban, melyeknek végső impulzusát a szabálytalan energiatöbblet kirobbanása okozza.

Hasonló szerepe van a serkentésnek a mániás állapotokban is, és azokban a pszichomotoros izgalomban, amelyek már az én részvételével mennek ugyan végbe, de megindításuk nem szándékos és így az én számára motiválatlanok. Az ilyen állapotokban világosan kidomborodik a serkentésnek homályos, tárgyaltalan jellege, - feszültsége és előretörő, előrehozó mozgása, - ámde a személy rendszerint nem így éli át a mániás feszültséget, hanem lelki tartalommal, tárgyképzetekkel telíti. Ezért él a mániás önmagával örökös ellentmondásban: azt hiszi magáról, hogy nem beteg, pedig mindenki látja rajta. A serkentéssel izgalmi állapot, tartalmatlan nyugtalanság jár együtt, - de járulhatnak még hozzá gátlások is pl. a klimaktikus depresszióban. Ezek az izgalom és nyugtalanságok mozgásban keresnek levezetődést, a depressziók egyúttal szorongásokkal

is társulnak és ilyenkor könnyen telítődhetnek a múlt képzeeteivel. A serkentés tiszta alapja azonban az, amely képzetekkel nem társul, sőt szorongással sem. A lelki életben azonban a serkentéseknek ez a teljesen tiszta formája ritkán észlelhető.

A serkentéstől okozott vagy vele azonos nyugtatlanság levezetődhetik az u.n. sztereotípiákban is. A sztereotípiák végnélkül egyformán ismétlődő és ezért értelmetelenné látszó cselekvések, melyeknek előidéző oka a serkentésben rejlő energiafőlösleg, amely nem találja meg a célszerű levezetődését. A sztereotípiák tehát oly cselekvések, amelyek hivatva vannak a serkentés nyugtatlanságát betölteni, és így levezetni. A sztereotípiákban sokszor kényszer cselekvések is előfordulnak. E kényszerjelenségek ismét egyes formákat mutatnak: megkülönböztethető bennük az eredeti energiatöbblet, és serkentés, - és bizonyos gátlás is pl. a pedantériával járó kényszerű sztereotípiákban világosan látjuk azoknak céltalanságát, azt a jellegét, hogy pusztán a biológiai levezetésekre szolgálnak, ebből a célból ceremóniákkal telnek meg, és az eredmény: a cselekvő személy megkönnyebbül az így elért lereagálódásokkal. A szervezet tehát önszabályozó mechanizmusokat alkalmaz a sztereotípiákban egyensúlyának helyreállítására.

Ugyanezt a jelenségsorozatot találjuk azokban a mozgáscselekvésekben, melyeket az idiotáknál, és encefalitikusoknál megfigyelték: ugyanaz a serkentő feszültségi állapot, mely ezekben az esetekben is érthetetlen és megtaláljuk a levezetődés és feloldódás állapotát is.

Kidomborodik azonban egyúttal az impulzusnak végső magva is a leírt jelenségekben, ez az alakatlan, tartalmatlan, határozatlan és irány nélküli erő, amely minden rész cselekvésnek végső mozgatója. Ez a mozgató erő természetesen nemcsak a rendellenes jelenségekben működik, hanem a normálisakban is.

b) Már a serkentések leírásánál láttuk, hogy az önmagában tárgyaltalan és homályos serkentés igyekszik tárgyakat felvenni magába, irányt keres, jóllehet ez a jellege kezdetben még hiányzik a lelki energiának. Az impulzus kifejlődésének második szakaszát éppen az jellemzi, hogy a serkentések tárgyakhoz kötődnek, bizonyos cél felé tájékozódnak és így lassan ösztönzésekké alakulnak át.

c) Ösztönzéseknek (Trieb) nevezzük azokat a serkentéseket, amelyekben már homályosan vagy világosabban adva van az ösztönzésnek tárgya is, ezt a tárgyat az ösztönzés keresi, míg meg nem találja, - egyre inkább kialakul a határozott és konkrét ösztönzés s tapasztalások és kielégülések során: ha az

ösztönzéseket kielégítettük, akkor irányuk egyszerre fixálódik, megállapodik. Így alakulnak ki azok a részleges és konkrét ösztönzések, amelyek a fajtnak és az egyénnek a jellegzetes "triebjei".

A német Trieb szót a magyar lélektani irodalom rendszerint az "ösztön" szóval adja vissza. Ha pontosan akarunk beszélni, akkor különbséget kell tennünk e két fogalom között: ösztön (instinktus) és ösztönzés, impulzus (Trieb) között. Az ösztönök kész, átörökölt, fajtához kötött cselekvés mechanizmusok, - az ösztönzések pedig minden cselekvésen tehát az ösztönös cselekvésekben is egyaránt szerepelnek, és a cselekvés legkisebb, de végső energetikai mozzanatát jelentik. Ezért mi az impulzus fogalmát élesen elkülönítjük az ösztön fogalmától és ösztönzésnek nevezzük el.

Ilyen ösztönzésekkel találkozunk a normális életben is. Ismeretesebbek a csecsemőnek u.n. impulzív mozgásai, ezeket akkor tapasztalhatjuk, amikor egy csecsemő nyugalmi és kielégített állapotában különösen külső ingerek nélkül hátára fektetve magára hagyunk; ilyenkor kapálódzik, tagjait mozgatja, gögicsél, nézeget, vagyis olyan belső energiaforrásokból származnak, pl. a szöveteknek a változásai-ból, vagy mozgásszükségletből stb. Ezekben az impulzív mozgásokban tehát az eredeti serkentés működik, amely energiafolyamatok változásaiban áll.

Az impulzusok tehát a mondottak alapján cselekvéseinknek olyan rugói, amelyek mindig tudatosak és valamely szükségletünkből, vagy tendenciánkból erednek és azok energiaegységeket adnak, hogy így működésre ingereljék őket; az impulzív cselekvések tehát mindig ötletszerűen és **alkalomszerűek**. **Az impulzus: alkalomszerű készletetés.** Az impulzus hasonlít a reflex működéséhez, de tőle mégis különbözik, mert az impulzív cselekvésekben egész személyiségünk részt vesz; valahányszor **alkalom** nyílik valamely képességünk működésére, akkor legtöbb esetben, ha t.i. nem gátoljuk meg az impulzus működését impulzív cselekvések jönnek létre. Az impulzív cselekvésekben **egész személyiségünk** részt vesz. Az impulzív cselekvéseket **képzeteink, gondolataink, emlékezésünk, képzeletünk** is befolyásolja.

Az impulzusok mindig **meginduló mozgásokkal** kapcsolatosak. (pl. a kisgyermek, ha meglát valamit, önkéntelenül nyúl a tárgy után).

Példák az impulzív cselekvésekre: ha egy gyermek süteményt lát az asztalon, azonnal utána nyúl. Ha ez az impulzív mozgása nem ér célt, de látja hogy az asztal alatt van egy elgurult alma, akkor ez után fog nyúlni. A gyermek élete tele van alkalomszerű cselekvésekkel. Az impulzív mozgásokat a csecsemőkorban már említettük.

De a felnőtt is tele van ilyen alkalmoszerű, impulzív cselekvésekkel. Ha valaki egy fűttségűt, vagy kiáltást hall az utcán sokszor önkéntelenül is arra fordul: vannak azonban, akiket ez a jeladás közömbösen hagy. A különbség nem az ingerszituációban rejlik, hanem az illetőnek eredeti beállítottságában.

Ha a városban sétálunk, vásárlási cél nélkül, gyakran előfordul, hogy egy kirakatban egy nekünk tetsző tárgyat, árucikket látunk meg, és nyomban ösztönzést érzünk, hogy azt a tárgyat megvásároljuk. Az impulzív természetű egyén nem sokat gondolkodik ilyen esetben, hanem mintegy ellenállhatatlan vágytól sarkallva, bemegy az üzletbe, a tárgyat megnézi, talán alkudni is kezd rá, - mindezt anélkül, hogy előre megfontolta volna, vagy anélkül, hogy szüksége, vagy pénze volna rá.

Egy tudós írdasztalánál ül, szorgalmasan dolgozik, de több óra munka után kipillant az ablakon, látja, milyen szép idő van és egyszerre kedve támad kisétálni. A munkát abbahagyja, és nyomban enged a jelentkező ösztönzésnek.

Ismeretes a közmondás: alkalom szüli a tolvajt. Az alkalmoszerű tolvajok nem mindig igazi tolvajok, abban az értelemben, hogy helytelen cselekvés nem valami állandó hajlamból származik, hanem impulzusból.

Az alkalom nagy szerepe képességeink működtetésében minden téren nyilvánvaló. Impulzusaink benn rejlenek lélektani funkcióinkban és képességeinkben. A szem "látni akar", a fül "hallani akar", stb. ami annyit jelent, hogy érzékszerveinkben energia halmozódik fel és az működni kíván. Érzékszerveink tehát csak alkalomra várnak, hogy működhessenek és ilyen alkalmat keresnek is maguknak, ha ugyan már előbb ingerek alakjában nincs adva a működési alkalom. A pedagógusok azért óvják a gyermekeket a "rossz alkalmaktól".

Látva így az impulzív cselekvések természetét, áttérhetünk annak *parataxisaira*. Ide tartoznak az explozív cselekvések, a túlságosan erős impulzív cselekvések, a rövidzárlati cselekvések, a Kretschmer-féle, primitív reakciók és az impulzív típus.

a) A **túlzott erejű impulzív cselekvésben** a felhalmozódott energia minden ésszerű gátlást és szabályozást **áttör**, valóságos kényszerre válik, ellenállhatatlan módon zajlik le. Sok gyűjtogató "piromániás" szenved ily ellenállhatatlan kényszerek nyomása alatt. De előfordulhatnak efféle impulzív cselekvések mérsékeltabb energianyomás alatt is, mint a mindennapi életben sokszor láthatjuk, különösen a labilis és gátoltalanabb természetű egyéneknél.

b) Az előbbiekhöz hasonlítanak az **explozív cselekvések**,

ezek úgy jönnek létre, hogy bizonyos tendenciák, pl. a szerelemnek, vagy a gyűlöletnek energiái annyira felhalmozódnak, hogy robbanásszerűen keresnek maguknak levezetést. A gyűlölet pl. jelentéktelen alkalmakat használ fel sokszor arra, hogy teljes erejével kitörjön. Ilyenkor a kiváltó inger egyáltalában nem ad magyarázatot a robbanó erejű cselekvésekre.

Példa:

Haragban és gyűlöletben élő házastársak között elég egy elejtett megjegyzés arra, hogy hatalmas drámai jelenet és veszekedés törjön ki közöttük. A külső szemlélő sokszor nem érti az explozív indulatkitöréseket.

c) **Primitív reakciónak** nevezi Kretschmer azokat a viselkedésformákat, amelyeknél az impulzus, vagy a motívum nem futja be a cselekvésnek rendes állomásait, hanem azokat áttörve, hirtelen cselekvésbe megy át; ezért más elnevezéssel **"rövidzárlati cselekvésnek"** is mondja őket. Különösen hiányzik ezeknél a cselekvéseknél az értelmi megfontolás, gátlás és szabályozás. Minden impulzus, amennyiben annak feszültségi ereje akadálytalanul **"reflexszerűen"** érvényesülhet, rövidzárlati cselekvéseket indít meg. Ezért nagyon fontosak cselekvéseinkben a gátlások és szabályozások.

Ilyen primitív reakciók mutatkoznak pl. a pánikban, vagy az u.n. "mozgásviharban", ilyenkor az impulzus áttöri a szabályozásokat és mozgásba hozza az "értelmesség alatti" és "akaratalatti" pszichés készülékeinket. Ilyen primitív reakciókat főképpen a kóros elváltozású, idegbajos, vagy elmebajos egyének viselkedésében láthatunk (hisztéria, schizofrénia, impulzív elmebaj, stb.).

A rövidzárlati cselekvések normális egyéneknél szoktak lezajlani, bonyolult cselekvések alakjában. Példa: Ausztráliában történt, hogy egy fiatal leányt a havasokból, ahol 16 éves koráig élt, egy kisebb városba vittek, ahol szolgálatba állt. Az új és szokatlan környezetben nagy erővel tört rá a honvágy (nostalgia). Sem nem evett, sem nem aludt, a környezetbe beilleszkedni nem tudott, - míg egyszer vasárnap délután magára maradván felgyújtotta a házat és elmenekült. Cselekedetének mechanizmusa nyilvánvalóan a nagyerejű honvágyon alapult, amely rövidzárlati cselekvést váltott ki. Természetesen ez a mechanizmus nem tudatos, hanem a tudattalan lelki rétegben működött, és nem engedte a normális megfontolásokat, gátlásokat, szóhoz jutni.

Leányanyák gyermekgyilkosságai, szerelmi bánatból eredő öngyilkosságok is gyakran értelmezhetők rövidzárlati cselekvések gyanánt, hasonlóképpen az indulatban elkövetett gyilkosságok, szökések is.

d) Az impulzus kielégülése mindig a lelki feszültség csökkenésével, vagy megszűnésével jár, és ilyenformán **kielégülésnek, gyönyörnek a forrása**. Ha a személyiség ennek a kielégülésnek keresésében nincs tekintettel az életnek követelményeire, a társadalmi korlátozásokra, akkor az impulzus gátolatlan erővel valósítja meg célját, és a gyönyör **öncélúvá** válik. Az ilyen impulzív cselekvés: **dekadenciajelenség**.

A nemi ösztönből fakadó impulzusok pl. csak addig ésszerűek, ameddig az élet céljait szolgálják, és nem pusztán a bennük rejlő és öncélú gyönyörködést (hedonizms).

Ilyen öncélú nemi gyönyörködést nemcsak az emberi, hanem az állati világban is megfigyeltek. A szelídített állatoknál, pl. a kutyáknál és majmoknál megfigyelhető a nemi önkielégítés, amely éppen úgy, mint az embernél pusztán a gyönyörszerzés célját szolgálja.

e) **Impulzív típusnak** az olyan egyént nevezzük, akinél cselekvéseinek nagy része alkalomszerű impulzusoknak, kirobbanó cselekvéseknek sorozatában áll. Az impulzív típussal szemben áll az önfegyelmezett ember típusa, aki tud magán uralkodni, aki "öntudatos". Ennél a típusnál t.i. az impulzívnál jellemző a gátlások hiánya, vagy a motívum túlságosan nagy ereje.

Az impulzív típusba soroljuk a csecsemőket; a szélsőyes embereket, - a "primitív" egyéneket, akik túlteszik magukat bizonyos gátlásokon, és ez vagy eredetieskedésből, vagy túlzott szabadságvágyból, önállóságra való törekvésből, erős élet-ösztönből, vagy könnyelműségből, állhatatlanságból származik.

8) Motívumaink sorozatában utolsó helyen meg kell emlékeznünk a szokásokról. A szokások ugyanis cselekvéseinknek szintén igen sűrűn előforduló motívumai gyanánt szolgálhatnak.

A **szokás olyan hajlam, amely egy már végbevitt cselekvésnek megismétlésére készítet bennünket: s ennek oka csupán abban van, hogy a cselekvést már egyszer vagy többször véghezvittük.**

Ha a szokások nagyon erősek, akkor **automatizmusokká** válnak.

A szokások a **szerzett tendenciák** csoportjába tartoznak. De tekinthetők **kondicionált reflexeknek** is, amelyek sok ismétléssel és gyakorlással megszilárdultak. A szokásoknak szilárdsága és hatása azonban csökken, sőt el isvész, ha időnként meg nem újítjuk azt az ingerhelyezetet, amelyből a szokás első alkalommal fakad. (Ez a törvény a feltételes reflexeknek egyik törvénye.) A **szokások a szoktatásnak, vagy gyakorlásnak eredményei.**

A szokáscselekvéseket jellemzi a cselekvés könnyűsége, sima lefolyása és kellemessége. (Funkciógyönyör.) Jellemzi továbbá, hogy a megszokottól való minden eltérés **nyugtalanosságot**, kényelmetlenséget okoz. A szokás eredménye az is, hogy tevékenységünk gyorsaságánál, könnyűségénél, gépiességénél fogva **elveszti tudatosságát és szándékosságát**, ugyannyira, hogy jól kifejlődött szokásaink uralkodnak rajtunk, és nem mi uralkodunk rajtuk. Azért mondják, hogy a szokás "második természet". Ehhez járul, hogy a szokáscselekvésben könnyen elveszít-hetjük cselekvésünknek **értéktudatát**.

A szokásoknak egyik sajátos törvényszerűsége abban áll, hogy szoktatással sok kellemetlen dolgot előbb közömbössé tehetünk, vagy végül annyira megszokjuk őket, hogy elmaradásuk hiányérzéssel jár, és végül a kellemetlen dolog egyenesen kellemessé alakulhat át. Példa erre a dohányzás, ami kezdetben kellemetlen, mert mérgezési tünetekkel jár, de kitartóan ismételve először közömbössé, végül nélkülözhetetlen élvezetté lesz.

A szokások cselekvéseinknek sánpár gyanánt szolgálnak, vagyis **irányt** adhatnak más motívumból származó cselekvéseinknek; másfelől azonban van a szokásoknak **saját motíváló erejük** is. Ilyenkor a szokáscselekvést csak azért ismételi-jük, mert már egyszer vagy többször végbevittük, és ez nekünk kielégülést okoz.

Sok **parataxis helytelen szoktatások** eredménye. A rossz szokások száma légió, és ezzel kimerítően nem szükséges foglalkoznunk. Annyit megemlítünk azonban, hogy a rossz szokások különösen akkor válnak parataxisá, ha leküzdhetetlenül erősek, megszilárdulnak, - és az egyénnek vesszőparipáivá, rögeszméivé válnak. Fontos a pszichológiának az a tétele is ebből a szempontból, hogy nehezebb a megszerzett szokásokat lerombolni, mint kezdettől fogva helyes szokásokat meggyökereztetni magunkban. Mivel a szokás hatalma szerfelett nagy az élőlényeknél, majdnem "mindenható", ezért a nevelésben a legnagyobb gondot kell fordítani helyes és egészséges szokásoknak kifejlesztésére. James szerint az ember gyakorlatilag véve nem egyéb, mint "szokásköteg".

Motívumok és parataxisok (befejezés)

9) A cselekvés folyamatának elemzésénél láttuk, hogy bármilyen motívumból induljon is ki cselekvésünk, annak mindig van valami célja és a célnak tudatos vagy tudattalan előrelátását anticipációnak nevezzük. Bármilyen részletcélja legyen is az emberi cselekvésnek, pl. vagyonszerzés, valamely állás elnyerése, vagy egy tudományos probléma megoldása, stb. stb., ezen részletcélok felett lehet mindig két általános cél: a siker és a boldogság. Ezek a legáltaláno-

sabb cselekvési anticipációk. A siker és a boldogság elővételezéseinek parataxisairól úgy szólhatunk célszerűen, ha először megvizsgáljuk ezen elővételezések pszichológiáját.

A siker élménye több feltételtől függ. Ezek: a várakozás, a célkitűzés és az igény, valamint az igényszínvonal magassága.

Fentebb felsorolt feltételek nem szorulnak bővebb magyarázatra. Világos ugyanis, hogy minél erősebb a várás feszültsége, annál nagyobb lesz a sikernek az élménye is. Az is világos, hogy csak akkor van valódi sikerélményünk, ha a kitűzött célt elérjük. Csalódások olyankor szoktak bekövetkezni, ha a kitűzött cél igen magas és azt képességeinkkel rendes körülmények között nem érhetjük el. Ez a kérdés azonban szorosan összefügg az igénnyel és igényszínvonallal. Ezek elérésétől függ ugyanis a sikernek élménye a legnagyobb megértésben.

Az igényszínvonal a siker vagy sikertelenség hatása alatt különféle módon eltolódást szenvedhet. Ha a siker igazi, reális siker, akkor sokaknál az igényszínvonal felfelé szokott eltolódni, ami annyit jelent, hogy az elért sikerek után még nagyobbakra vágyunk. De bekövetkezik az az eset is, hogy valakit az elért sikerek tétlenné tesznek, azaz az illető megelégszik az elért eredménnyel és lelki feszültségét elveszíti, tétlenségbe süllyed. Hasonló a helyzet sikertelenség esetében is. A sikertelenség arra buzdíthat, hogy megismételjük a sikertelenséget okozó cselekvést, azzal a reménnyel, hogy a következő esetben sikerülni fog; a sikertelenség tehát új nekibuzdulásnak, és erőfeszítéseknek forrása is lehet, mégpedig akár ugyanazzal az értékszínvonallal, akár pedig leszállított nívóval. Sok embert a sikertelenség nemcsak színvonal leszállításra ösztönöz, hanem egyenesen kedvét veszi a további próbálkozásoktól. Ilyenkor a cselekvések félbeszakadnak, minuszszituációban érezhetjük magunkat. Ezzel ellentétben azok, akiket az eredménytelenség újabb erőfeszítésekre serkent, sokszor a túlzó önérvényesítés eszközeihez folyamodnak.

Ha összehasonlítjuk saját igényszínvonalunkat annak a feladatnak a színvonalával, amelyet meg kell oldanunk, akkor a következő lélektani jelenségeket tapasztalhatjuk. Ha a feladat színvonala magasabb, mint a saját egyéniségünkben fakadó igényszínvonal, akkor a magasabb feladatszínvonal ösztönöz, biztató hatással lehetne ránk. Ilyenkor kifejlesztjük olyan erőinket is, amelyekről eddig talán nem is volt tudomásunk, amelyekben csak lappangó állapotban szunnyadtak. Az ilyen biztatás tehát emeli önérzetünket és öntudatosságunkat. De

függ a magasabb feladat kitűzésétől teljesítőképességünknek emelkedése is, az az többlet-érünk el ilyen körülmények között, mint ha alacsonyabb színvonalú feladattal bíztak volna meg. A követelések hatása fejlesztően hat a tárgyi teljesítményre.

A siker és sikertelenség élménye cselekvéseinknek általános indítékai közé tartozik. Az ide tartozó **parataxisok** magából a sikerből, vagy sikertelenségből és személyiségünknek hozzájuk való állásfoglalásaiból érthetők meg.

Sikerélményre minden egészséges és normális embernek **szüksége van**. Sikerek nélkül, vagy legalábbis azok élményei nélkül hamarosan elveszítenők lelki egyensúlyunkat. Az első parataxis tehát a sikerélmények teljes hiánya az egyénnek az életében, akár valóságos sikerek hiánya következtében keletkeznek ezek az élmények, akár pedig illúziós önmeztévesztésből. Ez az utóbbi eset a **pesszimizistáknak**, az örökké elégedetleneknek, a hangulati deprimáltaknak az esete, akiknél nyilvánvaló a nagy különbség az igényszínvonal és a valóságos sikerek színvonala között. Éppen ezért az egészséges és normális életszemlélet megkívánja, hogy egyfelől mindenki valóságos és jól megalapozott sikerek élményeihez jusson, másfelől pedig, hogy igényszínvonalunk ne legyen túlságosan magas és végül, hogy megszabaduljunk ábrándos és romantikus képzelődéseinktől az étellel és a valóságos siker feltételeivel szemben.

Vörösmarthy "A merengőhöz" című költeményében figyelmeztet bennünket az igényszínvonalnak és a realitásnak különbségéből fakadó érzelmi veszedelmekre, arra, hogy ne keressünk ábrándokat és a valóságban keressük a számunkra elérhető sikereket, ha boldogok akarunk lenni.

Egy más parataxist figyelhetünk meg azoknak viselkedésében, akik az előbbivel ellentétben ott is sikereket vélnek elérni, ahol azok a valóságban nincsenek. Ezek a **túlzó optimisták**, akiket viszont a folytonos csalódás veszedelme környékeztet.

Még több parataxis származik a **sikertelenségekből**. Mint-hogy az emberi élet telve van sikertelenségekkel, azért a lelki egyensúly kérdése azon fordul, hogyan tudjuk elviselni sikertelenségeinket, hogyan tudunk velük leszámolni, és hogyan tudjuk őket egyéniségünk továbbfejlesztésére felhasználni? Vannak, akik tetteik sikertelenségeért nem vállalják a felelősséget, hanem azt minden esetben hajlandók a környezetre, a véletlenre, a körülményekre, vagy más személyekre hárítani, akikre egyben hibákat is vetítenek. Hasonló eljárás az öngazoláshoz való folyamodás is. Előfordul továbbá, hogy sikertelenség esetén magát a feladatot, - akár mások tűzték azt ki, akár az illető maga, - jelentéktelennek, értéktelennek tüntetik fel azok, akik fiaskót vallottak a feladattal szemben. Előfordul továbbá sikertelenség-

gek esetén a kegyes öncsalás is: ez az az eset, mikor lát-szatteljesítményeket, álteljesítményeket valódiaknak mon-dunk és ezzel nemcsak másokat, hanem magunkat is félrevezet-ve, igyekszünk önértéktérzésünket megvédeni. Mint látjuk, a sikertelenség, de főként a tőle való félelem milyen sok visszás viselkedésre vezet. Ezek között a fő a csekélyebbér-tékűségi érzésből eredő védekezés.

Más eset az, ha a siker érdemetlenül, azaz úgy került el bennünket, hogy cselekvéseinknek sikerülni is kellett volna. Az érdemetlenül elbukott hős felveheti Madách Ádámjának at-titűdjét: "Az ember célja a küzdés maga." Ha valóban szociál-lisan gondolkodó ember a sikert a tárgyi teljesítményben ke-resi, melyet nem mindig kísér elismerés, hanem igen sokszor eredménytelenül végződik minden törekvése, mégsem szűnik meg tovább is jóra törekedni. Madách Ádámjának igényszínvonala és személyiségi színvonala egyaránt a legmagasabb. Ezzel el-lentétben sokan vannak, akik a küzdelmet abbahagyják, az el-ső, vagy második sikertelen próba után. Viszont az üres tör-tető sikert hajhász és elismerést kíván reális ellenszolgál-tatás nélkül; ez a csalások és félrevezetések rovatába tar-tozik.

10) Cselekvéseink másik nagy anticipációja a **boldogság**.

A boldogságról különféle nézeteket találunk mind a bölcseleknél, mind a pszichológusoknál. Vi-tájukat nem kívánjuk eldönteni, csak annyit jegy-zünk meg, hogy a boldogság, pszichológiai mivolta nem merülhet ki egyszerűen a kellemes érzések soka-ságának a keresésében és megtalálásában. Hasonló-képpen nem tartjuk kielégítőnek a budhisták telje-sen tagadólagos boldogságfogalmát sem, valamint a passzív de igenlő megnyugvásnak és rezignációnak azt a szemléletét sem, amely pl. a keresztény val-lásban tükröződik. A mai civilizáció emberének ba-nális kompromisszum-hangulata sem fedi azt a bol-dogság-fogalmat, amelyre a tevékeny és sikereket óhajtó embernek szüksége van, hogy élete kiegyen-súlyozott legyen.

A boldogság helyes meghatározását az **életteljességben** találuk meg. Az életteljességhez a következő feltételek szükségesek: egészség, - munkaképesség, - a fájdalomnak és az örömmek az egyensúlya, - vágyainknak melyek ésszerűek mérsékelt beteljesedése, - vagyis sikerekkel gazdag élet, jóindulat, erő és reménység, - lelki egyensúly, vagyis konf-likтусoktól való mentesség, lelki harmónia, tudásunkat a legjobb lelkiismeretnek kell irányítania, és viszont a tudás irányítsa a lelkiismeretet, - biztonságérzés, bizonyos fokú lelki függetlenség és szabadság, - és végül társadalmi meg-becsülés. Az életteljességben meg kell tudni oldani az élet-nek mindenkire nézve egyenlő problémáit: élet és halál, sze-relem és házasság, gyermek és társadalmi elhelyezkedés, és végül a transzcendens világhoz való viszony. A boldogsághoz,

a fentebbi értelemben véve ezt a szót, **küzdelem** is tartozik. A életteljességet ugyanis senki sem kapja készen, azért küzdeni kell és ha megfogyatkozik, helyre kell állítani. Mindez nem lehet végbe küzdelmek nélkül. A küzdelemben a fő vezető gondolat: egyéniségünk értékes magvának teljes kifejlesztése, még áldozatok árán is. Már régen elhangzott a felhívás: "Légy az, aki vagy!" - ami annyit jelent, hogy külső és felszínes egyéniségünkötől, hibáinktól megszabadulva, törekednünk kell egyéni alaptulajdonságainknak és helyes jellemvonásainknak teljes kifejlesztésére. Boldog: a teljessé vált egyéniség. "Reif sein ist alles" (Goethe). A boldogság nem abban áll, hogy a sorsnak és az intéző hatalmaknak folytonosan panaszos számlákat nyújtunk be, sikerek, vagy örömek elmaradásáért, kiegyenlítés végett, ahogyan teszik pl. az örökös panaszkodók, kverulánsok, - hanem áldozatot kell hoznunk, nehézségeket kell legyőznünk, önmagunkat sokszor meg kell tagadnunk, hogy így többekké, tökéletesebbekké válhassunk. A nehézségeken "túl kell nőni". (Jüng). A boldogság tehát az a végső értékhelyzet, amelyet ilyen folytonos küzdelemmel érhetünk el csak.

A boldogságvágy és boldogságkeresés **parataxisait** könnyen levezethetjük a fentebbi meghatározásból és a tapasztalásból.

a) Akinek nincs kellő **életbölcssége**, kiegyensúlyozott világnézete, annak nincs is meg a szilárdsága az élet változásai között, s ezért boldogságát is elvtelenül és szeszélyesen keresi. Nincs életének igazi nagy végső anticipációja, nincs végső cél és terv az életében; sok modern embernek éppen ez a körülmény okozza tragédiáját, amint az az irodalomból is kitűnt. A helyes boldogságvágy átszármazik a részleges anticipációkra is, - viszont ennek hiánya hiányossá teszi az élet részleges céljaihoz való viszonyunkat is.

b) Parataxisok származnak az **egészség, élvezőképesség, és munkaképesség lényeges megfogyatkozásából** is. Ezeken a fogyatkozásokon is túlnőhetünk kompenzációval, - az azonban az igazi boldogság eléréséhez még nem szokott elvezetni. Ez csak akkor lehetséges, ha a hiányokat nem kompenzáljuk, hanem valóban feldolgozzuk, saját tökéletesedésünk javára.

c) A **lelki egyensúlynak bármiféle megzavarása vagy elvesztése** természetesen szintén a boldogság elvesztésével jár. A lelki konfliktusok rendszerint neurózist okoznak, vagy legalábbis diszharmónikussá, egyensúlyvesztetté, nyugtalanná teszik az embert, és az a meghasonlás súlyosan ránehezedik az illetőnek egész életére, minden részleges vállalkozására.

d) Hasonló visszássá helyzetben vannak azok, akik a boldogságnak más lényeges komponensét vesztették el, mint, aminek a **biztonságérzés, függetlenség és társadalmi megbecsül-
tetés.**

Mindezekre a kedvezőtlen állapotokra az ember a legkülönbözőbb **védekezőkkel, menekülésekkel, és agressziókkal szokott válaszolni.**

Gátlások és parataxisok

Cselekvéseink lefolyásában második mozzanat gyanánt látuk a motívumok **gátlását és azok szabályozását**. Aki helyesen tudja szabályozni cselekvéseinek motívumait, az önuralommal bír. A gátlások és szabályozások helyes egyensúlyban tartják a különböző erejű motívumokat, s ennek az egyensúlynak az eredménye az önuralom.

A gátlások és szabályozások **parataxisai** vagy a gátlások hiányaiból, vagy pedig azoknak túlzásaiból származnak.

a) A gátlásoknak a teljes hiánya, vagy egy bizonyos cselekvési területen mutatkozó fogyatéksége **gátolatlanságra**, vagy **állhatatlanságra** vezet.

Az állhatatlan embert jellemzi, hogy erősebb motívumnak nem képes ellenállni, különösen nem tud ellentmondani vágyainak és szenvedélyeinek. Az állhatatlan ember egyúttal megbízhatatlan, kiszámíthatatlan; ebbe a típusba tartoznak igen sokan a szédülők és kóros hazudozók közül, akiknek ismertető jelük az, hogy szavukra, ígéretükre semmit sem lehet adni, csak egyben következetesek, t. i. a következetlenségben.

Az állhatatlanság tehát a gátlásoknak teljes vagy részleges hiányából magyarázható. Az állhatatlan embernek nincsenek u. n. erkölcsi gátlásai. További lélektani kérdés, mily, összetevőkből áll és honnan származik az állhatatlanság? E kérdésre a pszichológusok a következő választ adják. Az állhatatlanság eredhet akaratgyengeségből, amellyel kapcsolatos a miliőhöz való túl könnyű alkalmazkodás (konformizmus) az utánnzásra való hajlam és a szuggesztibilitás. Innen érthető az állhatatlan embernek a felelőtlensége és magabiztossága. De származhat az állhatatlanság a kedélynek különböző fogyatékságaiból is. A kedély fogyatkozása ugyanis maga után vonja az emberekkel való konfliktusnak, szeretetnek, részvétnek hiányát, - ez viszont önzésre és önközpontúságra vezet, és előmozdítja az egyénnek kiszámíthatatlanságát és megbízhatatlanságát: az állhatatlan ember könnyen csatlakozik másokhoz és ugyanolyan könnyen el is hagyja őket, ha érdeke úgy kívánja; életvezetésében nincs következetes vonal; nincs egység, - az állhatatlan ember infantilis, primitív és éretlen benyomást kelt a szemlélőben. Az állhatatlanság szociális magatartás, természetesen negatív, azaz megbízhatatlan a társadalmi követelmények szempontjából.

Mint láttuk, az állhatatlan embernek tipikus jellemvonása az akaratgyengeség. Mit értünk akaratgyengeségen? Fentebb láttuk már, hogy szigorú értelemben véve az akarásnak nincs "ereje", az nem lehet erős vagy gyenge, mert egyetlen elhatározói

aktusban áll. Erős akaratnak a következetes akaratot nevezzük, - gyenge akaratnak pedig ennek ellenkezőjét. Ilyen formán az állhatatlan embertípust jellemzik: a céltudatosság és magabiztosság hiánya, nincsenek határozott elvei és viselkedésbeli standartjai, nincs benne szilárdság, hanem könnyen befolyásolható, szuggesztibilis, nem tart ki az egyszer kitűzött akaratni cél mellett. Nincs meg benne az elveken nyugvó szilárdság és biztonság.

De hiányzik az állhatatlan emberből sok olyan érzelembeli, kedélybeli mozzanat is, amelyek a normális és kiegyensúlyozott viselkedésű egyéniséget jellemezni szokták. Így pl. hiányozván az állhatatlanságból az altruista érzelmek, egyben hiába keresünk benne melegséget, vagy lelkesedést, amelyek az akarást támogatni szokták és amelyek az akaratni célokhoz való ragaszkodást, tehát az állhatatosságot biztosítják. Mivel az állhatatlanból hiányzik az öntudatos önátadás, azért hiányzik belőle természetesen a befogadási készség, hiányzik a példaképek követése és ehelyett az önzés lesz benne uralkodóvá.

Természetes tehát, hogy az állhatatlan emberen a vágyai uralkodnak, esetleg impulzusai szabnak irányt cselekvéseinek, abban a sorrendben, ahogyan felmerülhet benne és tisztán erőmegoszlásuk szerint. A gátolatlanság éppen abban áll, hogy motívumaink szabadon burjánozhatnak és szabadon élnek ki a bennük levő energiákat; az ilyen egyéniség nem korlátozza többé önmagát, hanem vágyainak és impulzusainak a rabja; egyszóval hiányzik belőle a legértékesebb emberi tulajdonság: az önuralom.

A gyermekek nehezen nevelhetőségének egyik fő oka éppen az állhatatlanságukban van. De különösen feltűnő ez a hibás viselkedés a serdülőkorban. A serdülőkor különösen ki van téve az impulzív cselekvések változatos rohamainak, akarata, jelleme még nem szilárdult meg a serdülőnek és éppen ezért tipikusan megbízhatatlan szokott lenni. Könnyen beleegyezik abba, amit ötletei, impulzusai sugallnak neki, válogatás nélkül fogadja el a tárgyakat, alkalmakat, melyeket az élet elébe ad. A gátolatlanság oly nagy formában is jelentkezhetik, hogy átalakul az egyén ennek a hatása alatt impulzív vagy explozív típusúvá.

Az állhatatlanságot rendszerint büntudat szokta kísérni, vagy legalábbis nyugtalanlás, lelkiismeretfurdalás; ha azonban a kedélytelen összetevője nagyon erős ebben a lelki struktúrában, akkor találkozhattunk a teljesen hideg lelkiismeretlen, szemrebbenés nélkül hazudó, vagy csaló, vagy házasságszédelgő, sikkasztó, stb. állhatatlan típusával.

b) Az állhatatlan típusnak ellentéte a gátolt ember, akit túlzott, helytelen gátlások jellemeznek. A gátoltságnak különböző típusait lehet megkülönböztetni.

A gátolt embert saját **helyzetei úgy megkötik**, hogy sohasem érkezik el nagyobb vagy szabadabb énkifejtéshez; szükséges motívumainak nincs meg a kellő erejük és lendületük; ilyen motívumok volnának az egészséges vagyonszerzés, szerelem, érvényesülés stb. vágyak, azonban lelkiismeretéből vagy ideális énjéből eredő gátlásai visszaszorítják és nem engedik érvényesülni.

Gátolt a **túlságosan jóviseletű gyermek**, aki gépiesen engedelmeskedik, akiben minden érzelmekifejezést meggátol a nevelés, amely kifejeződések túlzottaknak látszhattak. Az ilyen gyermek gyengeségnek és rosszasanak a keveréke.

Gátoltnak mondhatjuk a **pedáns embert és a szokásnak rabjait** is. A pedantériára áll a francia közmondás: "A pedáns ember a nagy dolgokban kicsiny, és a kis dolgokban nagy." A pedáns: gyámoltalan, félénk, túlérzékeny szokott lenni és a túlzott pontosságát vagy kompenzációi, vagy páncél gyanánt szolgálja. Gyengesége tehát gátoltsággá lesz és ez ellen pedantériával védekezik. Csak, ha kiemeljük begyakorolt ceremóniái közül, akkor tűnik elő valódi egyénisége.

Gátlásokban szenved a **túlságosan sugalmazható**, azaz szuggesztibilis egyéniség is. Nem tud "nem"-et mondani, mert nem tud ellenállni, bizonytalan, önbizalma hiányos, saját kezdeményező motívumai nincsenek, mert meggátolódtak; az ellenfél könnyen legyőzi, nem azért, mert az értékesebb, jobb, hanem azért, mert erősebb és gátolatlanabb. A szuggesztibilis egyénnek viszont lehetnek értékes tulajdonságai is, aminek a finom érzékenység (mások helyett is szégyelli magát, tapintatos), -de hiányzik belőle a szabadság és felsőbbiség érzése; ezért inkább alárendelődő, mint uralkodó hajlamai vannak. Gátlásos jelenségek továbbá, a megszállottság, a fixálódás és a kényszer különböző jelenségei is. Ami a kényszerképzeteket és kényszercselekvéseket illeti, meg kell jegyeznünk, hogy azok rendszerint izgalmi állapotban keletkeznek, e képzeteknek erős hatásuk van, és ezért könnyen megvalósulnak. Viszont megvalósulásukkal erős gátlásokat idéznek elő az egyéniségben. A kényszerképzetek egyik példája az a gondolat, hogy: "nem fogok elpirulni." Ehhez kapcsolódik az a másik kényszerű gondolat, hogy szándékunk nem fog sikerülni; így áll elő az a furcsa gátlásos állapot, melyben nem érezzük magunkat többé szabadnak, és amely ellen nem lehet erős akarattal sikeresen küzdeni. (A fixálódásokról egy alább következő fejezetben lesz szó.)

Gátlásos hatása van sokszor annak a gondolatnak is, amellyel sokan tépelődnek, amely mintegy **"megszállja"** tudatunkat: "Az életnek nincs semmi értelme számomra." Ez a gondolat olyankor szokott valóságos megszállássá válni, ha az élet megoldási kísérletei a szenvedő egyén számára nem sikerülnek, vagy kilátástalanok: ha kiesett valamely közöséből, nincs többé értékes feladat számára az életben, nincs kötelesség, felelősség, vagy reális kapcsolat, hanem

csak énes körbe bezárt szűk világ marad meg számára. Ebben az esetben az egyéni értékérzés és erőfeszítés szenved gátlást.

Az ilyen lelki állapot következménye az állandó lehangoltság, az a beállítódás, hogy mindenütt saját magát igazoló tényeket keres és fedez fel, - az ilyen egyén érzékenysége, sértődöttsége egyre inkább fokozódik, - gátoltsága miatt hiányzik belőle a kellő életbátorság, - a felelősséget másokra, a körülményekre hárítja; főképpen a saját gátlásai miatt vádolja meg az embereket, a sorsot, a világot. Ez a viselkedés, mint láttuk, menekülés, álarc, és úgynevezett homlokzat is lehet, mert ebben találja meg látszólagos biztonságát.

Van neurótikus gátoltság is, amelyben a szórakozottság, a koncentráció hiánya, a határozatlanság, félénkség dombo-rod-nak ki. Ennek az állapotnak oka az ellenállásra való kép-telenség, az, hogy nem tud megbirkózni az illető az életnek nehézségeivel és gátoltságában énjét fedezékbe hozni törek-szik, tehát menekül a nehézségek elől. A fentiekből kitűnik, hogy a menekülés sokszor kapcsolódik a gátlásokkal.

Gátlásokat okozhatnak a félelmi állapotok is. Ismeretes az állatok viselkedésében a félelemnek a hatása, mely általános gátlásokat okozhat. Ugyanez a jelenség természetesen az embernél is teljes mértékben előfordul (megijedés, meg-rettenés, "földbegyökeredzik a lábunk"), vagyis általános mozdulatlanság és gátlásosság áll be. Fontosabb azonban a félelem, normális jelenségeinél az állandó félelmi beállítottság, a félénkség, és a különféle fóbiák, melyekről más-sutt szoltunk.

A félénkség társadali hatás alatt beálló zavar és gátlásos viselkedés. Ha például társaságban van az, aki hajlamos a félénkségre, zavarba jön, elpi-rul, elveszti fellépésének biztonságát, egyszerűen általános gátlás jelenségei mutatkoznak nála. Bi-zalmatlan önmagával szemben, az emberekkel való rendes kontaktusát elveszíti, szorongásba esik és attól fél, tudattalanul, hogy mindenki reá néz és őt bírálja. Ugyanez a jelenség tapasztalható a lám-palázban, esetleg a vizsgákon is.

A félelmi állapotok egyik fajtája az a szorongás, amely létünk bizonytalanságának problémáival való foglalkozásból ered. Ez a gond. Mind a félénkségnek, mind a gondnak túlzá-sai paratxisra vezetnek.

Fölmerül a kérdés, hogy a gátlások okozzák-e a szorongást, vagy fordítva, szorongásainkból erednek-e a gátlásos állapotok? - Freud nézete sze-rint a gátlások okozzák a szorongást, különösen az

elfojtás, mert a gátlások alkalmával az indítékok háttérbe szorított energiája nem talál rendes levezetésre és így szorongássá alakul. Ez a kiinduló pontja az úgynevezett szorongásos neurózisnak is. Vannak azonban, akik ezt az okozati viszonyt megfordítva képzelik el. Reánk nézve ez az elméleti kérdés nem elsődleges fontosságú, mert sok gátlásos állapotban mindig együttjár a gátlással a szorongás is, és így gyakorlatilag elegendő tudnunk, hogy a kettő szoros kapcsolatban van egymással.

Láttuk, hogy a gátlásoknak és a szabályozásoknak az a céljuk az emberi személy életében, hogy ellenőrizzék és kiegyensúlyozzák a motívumok erejét és így szabályos és normális cselekvésekre vezessenek. Azt az egyént, akiben a motívációk és a különféle szabályozások egyensúlyban vannak, úgy szoktuk jellemezni, hogy az illető "tud magán uralkodni." A szabályozások célja tehát az **önuralom**.

Az önuralomnak teljes megértéséhez röviden áttekinthetjük a gátlások, illetve szabályozások és a motívumok egymáshoz való viszonyait:

Ha a gátlások (szabályozások) és a motívumok egyenlő erejűek, akkor beáll a **tehetetlenség állapota**. - semmit sem tudunk tenni, cselekvésünket felfüggesztjük.

Ha mind a gátlás, mind a motívumok egyaránt mutatnak előnyöket és hátrányokat, akkor a **dilemma**, vagy a lelki konfliktus állapotában vagyunk.

Ha a motívumok erősebbek, mint a gátlások és szabályozások, akkor impulzív, rövidzárlati cselekvések jönnek létre. Ha viszont a gátlások túl erősek, akkor a **gátolt ember** típusa áll előttünk. Gyenge vagy hiányzó gátlások a gátolatlansághoz, az **állhatatlan emberhez** juttatnak el.

Az önuralom a személyi viselkedésnek egységes alapirányzatán nyugszik. Ezt az egységes, állandó viselkedési irányunkat a jellemünk szabja meg. A jellem ugyanis nem más, mint egy állandó vonatkoztatási rendszer, amelyre minden egyes cselekedetünket vetíteni szoktuk, és megítéljük, hogy helyesen, vagy helytelenül jártunk-e el, szabad-e, vagy nem szabad bizonyos helyzetekben így vagy amúgy viselkednünk. Az önuralom tehát a jellemen nyugszik, innen van állandó egyforma iránya minden viselkedésünknek. Az önuralom továbbá magába foglalja összes gátlásainkat és szabályozásainkat, már amennyiben t.i. ezeket jellemzi, helyesli és megengedi.

Önmagán tehát az tud uralkodni, aki elsősorban indulatainak (pl. harag, fájdalom, öröm, stb.) megnyilvánulásait le tudja küzdeni. De ezenfelül szükséges az önuralomhoz még az is, hogy a helyes

motívumokat, megfelelő mértékben érvényesülni engedik. Ebből a szempontból tehát nincs önuralma sem az impulzív embernek, sem a gátlásokban szenvedőnek, sem pedig annak, aki tehetetlenségében nem tudja megoldani az eléje kerülő életproblémákat, hanem cselekvését felfüggeszti, holott éppen szükség volna rá.

A cselekvés erősítő és gyengítő tényezői: parataxisok

Mind cselekvésünk motívumaiban, mind pedig a gátló és szabályozó tényezőkhez egyaránt járulhatnak bizonyos erősítő és gyengítő tényezők, amelyek a lelki élet különböző területeiről származnak, és energiájukat vagy csökkenő hatást hozza hozzáak akár a motívumokhoz, akár a gátlásokhoz, és így beleszővődnek dinamikájába.

Ezek a járulékos tényezők eredhetnek **átöröklésből**, vagy a **milió hatásaiból**, - lehetnek különféle betegségeknek következményei, - eredhetnek a **belső elválasztású mirigyek** hatásaiból, - vagy pedig tisztán **pszichés jellegűek** is lehetnek, pl. az értelmesség, a képzelet, az emlékezés egyéni emlémeinek hatásai a motívumokra vagy gátlásokra, stb. Ezen járulékos tényezők közül első helyen a **belső elválasztású mirigyek hatásaival** fogunk foglalkozni és megvizsgáljuk, minő változásokat idéznek fel cselekvéseink motivációjában, vagy gátlásaiban.

A pajzsmirigy befolyásolja a növést és az intelligencia kifejlődését. A pajzsmirigynek elégtelensége tudvalevőleg kretinizmusra vezet, amelyet jellemez a testi és értelmi fejlődésnek megakadása. Ha a pajzsmirigy nem teljesen elégtelen működésű, hanem csupán csökkentértékű működést fejt ki, akkor ennek hatására azok a normális átlag alatti intelligenciát mutató egyének alakulnak ki, akikkel az iskolai életben és a felnőttek között is sokszor találkozunk, és akik fokozatosan átmenetet alkotnak a gyengeelműek csoportjához. Soroljuk elő az ide tartozó egyéneknek jellemző vonásait. Gyermekkorban sokszor a jóltápláltságnak, elhízottságnak benyomásait keltik, de inkább felfúvódottak, mint valóban kövérek. Jellemzi őket a lassabb fejlődés, későn tanulnak meg járni, a fogzásuk is késői, álmatlanok, lassú mozgásúak, fáradékonyak, különösen reggel mutatnak fáradtságot, olyankor, mikor más gyermekek kipihentek és frissek. Arc kifejezésük tompa, szemük nem élénk, kezük száraz és hidegben hamar elkékül. Érverésük lassú. Pszichikus viselkedésükben feltűnik az, hogy hajlanak a féltékenységre, és az apatiára, lassan reagálnak és többé-kevésbé közömbösöknek mutatkoznak.

Aktivitásuk közepes, vagy csekély fokú és lassú tempójú. Emlékezésük is lassú, hangulatuk hajlik a depresszió felé; általában tunyáknak látszanak. Értelmi fejlődésük hátramaradt, iskolai előmenetelük közepesenél gyengébb, érdeklődéshianyról, és állandó szomorú hangulatról panaszkodik környezetük.

A leírt jellegzetességekkel élénk ellentétben állanak azok, amelyeket a pajzsmirigy élénk, vagy túlélénk működése idéz fel a gyermekkorban. Az ilyen gyermekek megelőzik a többiekét a járásban, beszédben, fogzásban, élénkek, nyugtalan alvók, a szemük tágra nyílt, élénk és kifejező, kezük nedves, arckifejezésük mosolygó és élénk. Mindig éhesek, sokat mozognak, álmaik sokszor nehezek, éjszakai fölriadás könnyen előfordulhat náluk. Értelmességük, figyelmességük átlagon felüli, általában bizonyos lelki feszültség, könnyű izgatottság észlelhető náluk. Együttal bizonyos fokú állhatatlanságot is mutatnak, amely azonban nem tévesztendő össze a teljes gátlástalansággal (lásd fennebb). Hangulatuk emelkedett.

Ezek a pszichés tulajdonságok nemcsak a gyermekort jellemzik, hanem megmaradnak igen sokszor a felnőtt korban is.

A pajzsmirigy a valamennyi között a legfontosabb belső elválasztású mirigy, amely nemcsak a nővére van hatással, továbbá az általános intelligenciának kifejlődésére, hanem hatást gyakorol a nemi élet fejlődésére is. Megjegyzendő, hogy egyetlenegy belső elválasztású mirigynek működését sem lehet elszigeteltnek tekinteni, mert ezek egymás között kölcsönös hatást fejtenek ki.

A mellékvese termékei, a surrenaline, adrenalin főképpen a szimpatikus idegrendszerrel van összefüggésben. A mellékvese termékeit izomzatunknak nagyobb működése serkenti, ez mutatkozik meg pl. a haragban, mikor is az adrenalin a vérbe ömlik és bennünket nagyobb izomműködésre serkent (pl. öklünket összeszorítjuk, támadó mozdulatokat végzünk). Az adrenalin a fáradtságnak legjobb ellenszere a szervezetben.

A mellékvese elégtelensége ennél fogva főképpen abban mutatkozik, hogy a szervezet aktivitása meglássábbodik, lankad, és csakhamar erős fáradtságot érez. Pszichés hatása még a melankólia felé hajló depresszió, szomorúság és kimerültség érzése.

Viszont a mellékvese fokozottabb működése nagy élénkséggel, izgalommal, fáradhatatlanság és örökös frissesség érzéseivel kapcsolatos, kíséri az életörömmel vidám hangulata is.

A hypophysis az agyalapi részen helyezkedik el és két része van, egy elülső és egy hátsó lebeny. A hypophysis részben magyarázatául szolgál a növes

zavarainak, tehát kormányozza a növést és egyúttal beavatkozik hormonaival a szexuális élet fejlődésébe is. A késői nemi fejlődést éppúgy erre a mirigyre vezetik vissza, mint a törpe, vagy óriás növésnek rendellenes jelenségeit is. Az óriási növés ezen mirigy túlságos működésének a következménye; a gigantizmust jellemzi a végtagok rendkívüli nagysága, a fejnek, de különösen az alsó állkapcsnak viszonylagos túlméretezettsége. Ha pedig a hypophysis működése csökken, elégtelen, akkor aránylag kis végtagokat, nőies kezet, vagy lábat találunk még a férfiak fejlődésében is, kis alsó-állkapcsot, kicsiny arcot látunk, zsírpárnákkal, különösen a mell és a medence tájékán és ezekhez csatlakozik még a nemző szervek elégtelensége a fiúknál.

Ugyanazon időben kifejlődhetnek az előbb említett jellegekkel kapcsolatosan bizonyos pszichés tulajdonságok is: az értelmesség hátramarad, nehéz felfogás és hibákkal teljes jellem fejlődhet ki a hypophysisnek túlzott működése következtében.

A hypophysisnek hátsó lebenye főképpen a vérnyomásra van hatással és gyengeségi állapotokat hozhat létre; gyomor és bélrenyheség, az epeműködés kedvezőtlen alakulása és más jelenségek szintén ebbe a körbe sorolhatók.

Mivel a hormonok nemcsak természetes úton kerülnek a vérbe, hanem az orvosi tudomány adagolása folytán gyógyszerek gyanánt is hatnak, azért sikerült egyes viselkedésformákat gyógyszerekkel kedvezően befolyásolni, pl. lustaságot, vagy lopást. Ez arra mutat, hogy a belső elválasztású mirigyek működése szoros összefüggésben van cselekvéseink motivációjával és gátlásaival.

Az epiphysis, vagy tobozmirigy, amelybe Descartes a lelket helyezte, oly működést fejt ki, amelynek természetével még korántsem vagyunk tisztában, lehetséges azonban, hogy hormonjai elősegítik a gyermekek beszédének gyors kifejlődését, és bizonyos ismeretek könnyű megszerzését (személetek). Hasonlóképpen előmozdítja úgy látszik, az általános tevékenységi hajlamot is. Ha a tobozmirigy termékeinek orvosságszerű adagolásával gyógyítunk, akkor egyes gyermekeknél könnyen izgalmasságot, nyugtalanságot, zavargó viselkedést idézhetünk elő.

Az ovárium és a testiculások főképpen a serdülés korában bírnak nagy jelentőséggel. A nemi élet kifejlődése nagy mértékben ezeknek a mirigyeknek rendes működésétől függ. A serdülés korá előtt az ovárium elégtelen működése a leányoknál fiús jelleget, - a testiculások elégtelensége pedig a fiúknál lányos külsőt hoz létre. Ugyanezen mirigyek pszichés kapcsolatairól a szerelmi élet különböző

parataxisainál már megemlékeztünk.

Nevezetes belső elválasztású mirigy a thymus. Ez a gyermekkori fejlődésnek uralkodó csillagzata, amely a pubertás korában veszíti csak el uralkodó szerepét. Ha a thymus működése elégtelen, akkor különösen két kedvezőtlen viselkedésformában észlelhetjük azt: a fizikai tompaságban és az apatiában.

A máj ugyan nem tartozik a belső elválasztású mirigyek sorozatába, de mégis meg kell említenünk szerepét és hatását a motívumoknak és a gátlásoknak működésére. Ismeretes és közmondásszerű a "rosszmájú" ember különös magatartása, és ez a közmondás fiziológiai folyamatokon alapszik. A máj működésének erősítő hatása van a szomorúság, depresszió hangulataira, a féltékenységre, a könnyű felizgathatóságra, a sötét gondolatokra, - úgy, hogy ezen példákból is világosan látható a máj működésének lélektani fontossága.

A belső elválasztású mirigyeken kívül meg kell emlékeznünk bizonyos agybetegségek hasonló irányú hatásairól is (encephalitis). Az encephalitis különböző fajtái egy elterjedt orvosi vélemény szerint, felszabadító hatással vannak tendenciáinkra, főképpen azokra, amelyeket a nevelés, az értelmesség, az erkölcsi és társadalmi gátlások megfékezve tartottak; más szóval gátlásainkat meggyengítik, lerontják, és egyben különféle feszültségeket és izgalmakat okoznak, amelyek viselkedésünket és szerepléseinket perverziókká alakítják át.

Vannak, akik a hazugságokat, lopásokat, zabolátlan és gátolatlan indulatkitöréseket, szabálytalan cselekvéseket, mint aminők a kicsapongások, szökések, társadalomellenes viselkedések, - szexuális támadások, amelyek primitívek és gyerekesek, - az agyvelőgyulladásoknak következményei gyanánt fognak fel. Ezek az esetek tehát egyszerre gátolatlanságok is, meg bizonyos ösztönöknek és tendenciáknak felszabadulásai. Jellemzi ezeket a viselkedésformákat még a figyelemnek rendkívüli mozgékony-sága és az egyénnek erős izgalmi feszültsége. Ezek a betegek nem félnek semmitől, impulzívek és érzelmesek.

Vannak olyan parataxisos viselkedések is, amelyeknek indítékait, illetve gátlásaiknak a megszűnését nem valami betegség okozta, hanem valamilyen mérgező anyagnak, pl. krónikusan fogyasztott alkoholnak a hatása (intoxication). Az ilyen mérgezésnek a hatása ismeretes: szerepet játszik pl. bizonyos előítéletek keletkezésében vagy a féltékenységben.

Nikolái nézete szerint mindezekben az állapotokban a gátlásoknak és szabályozásoknak erői fel-

szabadulnak, megsemmisülnek úgy, hogy a páciensek értelmi állapota hasonló lesz az álomnak állapotához. Valamint álmainkban teljesen szabadjára vannak bocsájtva motívumaink, érzelmeink, - kritika nélkül fogadjuk el álomképeinket merő igazság gyanánt, vagyis teljesen szugesszív állapotban vagyunk és képzeletlángolatokat fűzünk egymáshoz reális logika nélkül, éppúgy viselkedik az encephalitikus ember a betegség után; mikor is gátlás nélkül kiszolgáltatja magát motívumainak, ítéletével nem tudja őket meggátolni; pedig megállapítható, hogy értelme teljesen intakt, sőt tette fölött még bánatot is érez. Ezek tehát nem abnormisak, hanem parataxisaik a betegség folytán előállott hatásból származnak, vagyis motívumai túlságosan megerősödtek, gátlásaik pedig megszűntek. Ha bünt követnek el, akkor, azt nem készítik elő és nem fontolják meg előre; nem is akarnak rosszat cselekedni és sokszor csak a tett elkövetése után eszmélnek arra, mit cselekedtek. Jellemzi őket a már említett félelemhiány, nem lehet őket megfélemlíteni, viszont jól emlékeznek tetteikre és semmilyen büntetés nem fogja őket visszatartani extrém esetekben attól, hogy újra el ne kövessék azokat; a fájdalom és szenvedés sem bír rájuk nézve különös hatással.

Az encephalitikusok fő perverziói a szexuális élet körében mozognak, igen sok homoszexuális is van soraikban.

Az encephalitikusok betegségei igen különbözők. Az orvostudomány más betegségformákkal is összefüggésbe hozza őket (pl. tüdővész, vörheny, tifusz) stb.

A fentebb elősorolt erősítő vagy gyengítő tényezők mellett még meg kell emlékeznünk oly betegségekről vagy mérgezésekről is, amelyek szintén hatással vannak cselekvéseink indítékainak és gátlásainak játékára. A **nemi betegségek** közül az örökölt vérbaj hatása különösen a paranoiás viselkedés kifejlődésére ismeretes. A **tuberkulózis** jellemváltozást idézhet elő, nem az alapjellem, hanem a szerzett jellemnek a változását, pl. a társas hajlam megerősödését, hisztériás jelenségeket, vagy a hazudozásra való hajlamot fejleszthetik ki. A **ragadós betegségek** hatással lehetnek érzelmi világunkra és értelmi képességeink működésére is, különösen a szugesszibilitásra.

Erősítő és gyengítő hatások származnak bármely cselekvésünk motivációjára, elmúlt életünk **emlékeiről**, különösen a **lelki sérelmekből**, melyeket elszenvedtünk, megrendüléseinkből és kiemelkedő **élményeinkből**, mindabból, amin életünkben átéltünk, komplexeinkből és tapasztalatainkból. "Az ember egyénisége nem más, mint életének története."

Hasonló mozzanatok származhatnak természetesen lelki betegségekből is, vagyis az **elme- és kedélybetegségekből**.

Mivel azonban ez utóbbiaknál már magának a motivációnak a tartalma, vagyis maguk a cselekvés indítékai abnormisak szoktak lenni, azért ezeknek az eseteket nem tárgyalhatjuk pusztán az erősítő vagy gyengítő tényezőkkel kapcsolatban, hiszen azok a normális cselekvésekre vonatkoznak.

Melyek azok a **parataxisok**, amelyek az erősítő vagy gyengítő tényezők különleges hatása alatt jönnek létre?

Nemcsak a különféle hormonális befolyások, nemcsak a legkülönbélebb betegségek utóhatásai tartoznak a cselekvéseknek erősítő vagy gyengítő tényezői közé, hanem még sokkal nagyobb mértékben tekinthetők ilyenek gyanánt a **pszichopatiák**.

A pszichopatiáknak meghatározásában egy német és egy francia rendszert vehetünk alapul, megjegyezve, hogy sem pszichopata kontitúcióról, (alkatról), sem pszichopata személyiségről nem fogunk beszélni, mert ezeket a kifejezéseket többé-kevésbé túlzottaknak tartjuk, hanem csupán pszichopaticus **jelenségekről, reakciókról és típusokról**. Még a típusokra és formakörökre való csoportosítás is erőszakoltnak látszik és ez az oka, hogy a pszichopatiáknak olyan sokféle rendszerezésével találkozunk a lélektani irodalomban.

Delmas meghatározása a pszichopatiákról a következő jegyeket tartalmazza: a pszichopatiákban egy csoport pszichikus tendencia egyesül, melyek rendszerint velünk születtek, korán megnyilatkoznak, az élet kezdetén, többé-kevésbé felűnő viselkedést okoznak azzal, hogy az egyén többi tendenciáit és azok működését megváltoztatják, és az mindenféle kombinációkban lehetséges. A pszichopatiák nem elmebetegségek, sem nem kedélybetegségek, de átalakulhatnak ilyenekké; inkább lelki egyensúlyi zavaroknak tekinthetők és a következő formákat ölthetik:

a) a mániás és melankolikus kedélybetegségnek megfelel a normalitás körében a **ciklotimiás pszichopatia**, - és az alaptevékenység, amelynek mind a két elváltozás az eredménye, az **az aktivitás**.

b) a túlságos érzelmesség kedélybajának megfelel a **túlzott érzelmesség pszichopatiája**, - mind a kettő az érzelmességen alapszik.

c) a paranoia pszichozisának megfelel a pszichopatiás **paranoid viselkedésmód**, - az említett két jelenségnek végső gyökere az **avidításban van (bírvány)**.

d) az erkölcsi lelki zavarnak megfelel a **perverzitás**, mint pszichopatia; - közös gyökerük a **jóság**.

e) a **mythomániának**, ami pszichózis számba megy, megfelelője a **mythomániás pszichopatia**, - mind a két jelenség a **szociabilitáson nyugszik**.

A német irodalomból a jelenkorban kiemelkedik **Kurt Schneider felfogása és rendszere**. E felfogás szerint, a pszichopatiás jelenségek középutat tartanak a normális lelki élet és az elme- és kedélybetegségek között. A pszichopatiák az érzelmi és akarati életnek a normálistól eltérő rendellenességei, amelyek részint motívumok gátlásain, részint ezek fokozásán, részint defektusain és végül zavarain ala-

pulnak; az akaratí és érzelmi élet területén.

Ha a francia és német iskola ezen meghatározásait egymással összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a kettő között nagy hasonlóság van. A meghatározásból levezetett típus-rendszerek szintén mutatnak egymáshoz hasonlóságot. Mivel Kurt Schneideré terjedelmesebb, azért az alább következőkben az ő pszichopatia rendszerét ismertetjük.

a) Az első pszichopata típus a **mániás**, vagy **hipertimiás**. Jellemző tulajdonságai túlzott vidámság, mozgékony-ság, tevékenység túlhajtása, és az érvényesülésre való igény. Általában megelégedettek, öröme és szenvedésre egyformán fogékonyak, de mentesek érzelmeik nyilvánításában a túlzásoktól. Hajlanak az idetartozó típusúak a fecsegésre, tréfacsinálásra, sokan közülük kedvelik az alkoholt és az nekik könnyen meg is árthat. Nem mentesek továbbá a rövidzárlati cselekvésekre való hajlandóságtól sem. A bűnözők között sok fiatalkorú hipertimiást találhatunk. A társaságban élénk részt szeretnek venni, sokszor a társaság mozgóató lelkei, vezető szerepre szívesen vállalkoznak. (social efficiency). Különösen veszélyessé válik ez a típus önmagára és a társadalomra nézve, ha az említett jellegzetességekhez még mások is társulnak pl. a gyengeelméjűség, vagy az explozióra való hajlam. A zúllás veszedelmének is erősen ki lehetnek téve a hipertimiások az ilyen esetekben.

b) A **depressziós** pszichopata szemérmertes, szégyenkező, nehezen megnyilatkozó, rendszerint nyugodt, de nem azért, mintha lassú volna a reagálása, hanem, mert alaphangulata nyomott, pesszimiztikus és szkeptikus. A múltat értéktelennek, a jövőt fenyegetőnek érzi. Tiszta és naív öröme nemigen képes. A depressziós pszichopátának hiányzik az élethez való naív bizodalma, helyett hajlik az önelemzésre, esetleg önkínzásra, hipochondriára, és az öngyilkosság gondolatai sincsenek tőle távol. Ez a lelki állapot főképpen a szorongást és menekülést mozditja elő, vagy pedig annak túlkompenzációja gyanánt a mesterséges és túlzott vidámságot és tevékenységet. A depressziós pszichopáták két csoportba oszthatók: az egyikbe tartoznak a tisztán gyászos érzellemmel bíró komor hangulatúak, - a másikba pedig azok, akiknek süllyedt hangulata bosszús és ingerlékeny feszültséggel társul. A társadalmat ezek a pszichopáták nem zavarják, ritkán találkozunk velük a bűnözők között, hasonlóképpen kevesen alkoholisták, inkább hajlanak a honvágyra és a belőle eredő esetleges rövidzárlati cselekvésekre.

c) Az önmagukban bizonytalan pszichopáták ismét két alosztályba csoportosíthatók. A szenzitívek,

vagy túlérzékenyek könnyen sérthetők, még a rendes benyomásokkal is, de azokat feldolgozni és azoktól megszabadulni nem tudnak. Hajlamosak az elégtelenségi érzésekre, nem bíznak önmagukban és önmagukat vádolják, ha velük avagy környezetükben valami helytelen, vagy kellemetlen dolog történik, akár bűnösök, akár nem. A szenzibiliseket jellemzi továbbá a túlzottan kényes lelkiismeret, nagy igényeket támasztanak önmagukkal szemben, és így bűntudat keletkezik bennük reális alap nélkül. Ami velük történik, az mind súlyosbítni szokta a lelki állapotukat. Jellemző a szenzitívek serdüléskori életére, hogy különösen a szexuális élet terén oly lelkiismeretfurdalásoknak vannak kitéve, s oly hibákkal vádolják magukat, amelyeknek reális alapja nincs. - A másik csoportot **kényszerképzeteseknek** nevezi el a pszichológia. (Anankaszták.) Ezeket a pszichopatákat kényszerű erővel fellépő, őket valószínűleg megszálló gondolatok gyötrik, amelyek nem teljesen értelmetlenek ugyan, de mégsem felelnek meg teljesen a realitásnak, a baj az, hogy a pszichopaták ezekről a gondolatokról nem tudnak megszabadulni, és képtelenek velük kritikát gyakorolni. A kényszer-gondolatok árnyékot vetnek minden cselekedetükre. Különösen befolyásolják a szexuális életből eredő motivációt. Ami a cselekvések motívumait illeti, jellemzi az idetartozó pszichopatákat, hogy különösen impulzív és szenvedélyes cselekedeteik állanak ezen kényszerképzeteik hatása alatt. De eredhet lelki alkatból pedantéria, bátortalanság, szögletesség, bizonytalanság a fellépésben, gyakori elpirulás, dadogás is. Megjegyzendő, hogy a kényszerképzetesek közt inkább az intelligensebb emberek vannak túlsúlyban, viszont telve vannak skrupulusokkal teljesítményeik, életpályájuk követelményeivel szemben. A nemi életre vonatkozó aggodalmaskodásaikat már említettük. Sok egyetlen gyermek is tartozhat a pszichopatáknak ebbe a csoportjába.

d) A **fanatikusok** egyetlen túlzott eszmének az uralma alatt állanak, amely talán önmagában nem is esztelen, és megokolható volna, azonban túlságosan nagy teret foglal el az illető egyéniség gondolkodásában és cselekedeteiben; a fanatikus hasonlít a szenvedélyes gondolkozáshoz annyiban, hogy minden ellenérvet elnyom és oly cselekedetekre vezethet, amelyek az illetőnek kárára vannak. A fanatikus pszichopata rendszerint tevékeny, agresszív, vagy ha nincs elegendő energiája, akkor legalább programokat készít és tüntet saját túlértékelt eszméje mellett. A fanatizmusnak jelenségcsoportjába tartoznak a **kverulánsok** és a **próféták** is. A kverulánsok az örökös panaszkodók, akik panaszaikkal elá-

rasztják a világot és számukra nem a felelet, hanem az a fontos, hogy kiadjanak önmagukból, hogy panaszkodhassanak. Az igazi fanatikus sokszor fantasztá, a valóságtól távolálló eszmék megvalósítására törekszik, de lehet titokban rajongó is. A serdülőkorban a fanatizmus sokszor egy-egy kiválonak képzelt egyéniséghez való vak ragaszkodásban és követésben merül ki. A harcos fanatikusok közé tartoznak azok, akik elveken lovagolnak, azok a bírák, akik jogi elvekért feláldozzák az igazságot és az emberbaráti érzelmeket, továbbá ide tartoznak a szekta alapító, túlbuzgók különféle eszmék apostolai; ez utóbbiak között találkozunk csekélyebb intelligenciájú egyénnel is. A fanatizmusnak a társadalmi hatása általánosan ismeretes. Hasonlóképpen könnyű belátni, hogy a fanatikus nagy ösztönző erővel hat az illető egyének motivációjára, valamint a megfelelő gátlásokra is.

e) A **túlzott érvényesülésnek** pszichopatiája abban áll, hogy többnek akarunk látszani, mint amik vagyunk, hiúk és hatásvadászok vagyunk, a cél érdekében különféle hazugságokat engedünk meg magunknak, melyek végül önáltatássá válnak. Minél színpadiasabban viselkedik az érvényesüléshajhász pszichopata, annál megbízhatatlanabb, annál kevésbé alkalmas őszinte érzelmi kapcsolatra, s e kapcsolatai sohasem lesznek mélyek. Hatása a motivációra e pszichopatiának szintén könnyen érthető: különösen az önző tendenciák emelkednek ki a többiek közül és vezetik az egész tevékenységet. Az idetartozó pszichopata egyéniségek több csoportra oszlanak: az első csoportba soroljuk az **excentrikusokat**. Fő törekvésük s feltűnésvágy, a feltűnési viszketegség. Hogyha a feltűnést csak önfeláldozással lehet elérni, akkor még attól sem riadnak vissza. Nagybőrszabású dolgot azonban és tartós hatású eredményt nem szoktak elérni. - A második csoportot a **hencegők és renomisták** alkotják, akik nemlétező kitűnőségükkel dicsekszenek, gyakran fantáziában szegények és rendszerint csak alkalmi szédelgéseket követnek el. - Legnépesebb a **hazudozók** csoportja. A hazudozó pszichopataék csoportját nem könnyű pontosan elkülöníteni az egyszerű túltengő fantáziának a csoportjától, amelybe tartozókat még nem nevezhetjük pszichopataknak. A megkülönböztetést a következő elv szerint ejthetjük meg: a fantasztá meghamisítja a világnak a képét, - a pszudológus azonban arra törekszik, hogy saját értékét hamisítsa meg úgy, hogy a világ kedvezőbben ítéljen róla, mint ahogyan megérdemli a pszudológus kórképének kiegészítő mozanata a meglehetősen nagy fantázia és tevékenység. Az ilyen hazudozók és szélhámosok rendkívül merészek is szoktak lenni, eleve feltételezik, hogy

hallgatóik nekik hitelt adnak; hogy elbeszéléseit, melyeket önmagukról kitalálnak, vagy kiszíneznak, kész igazság gyanánt fogadják. A pszepdológusnál egyébként a szélhámosság nem öncél, nem is mindig anyagi előny szerzése, hanem az ő érvényesülési vágyának a kielégítése érdekében történik. Természetesen vannak vegyes típusok is, ezeknél az anyagi előny és a hazudozás, csalás egyenlő mértékben keveredhetnek egymással. Ha az anyagi előny túlnyomó, akkor közönséges gonosztevőről van szó. A pszepdológusok többnyire férfiak, (75%) ennek a fele 25 éven felüli egyén, többnyire családtalanok, nőtlenek, és nagyon intelligensek szoktak lenni. A büntetettek között nagy számban fordulnak elő. Nők inkább a szexuális henccegés, renomistaság terén tűnnek ki és ebben a csoportban sok a fiatalkorú. Hasonlóképpen hazug vagy nagyon kiszínezett elbeszélésekkel sokszor elcsábítják a renomista szédelő nők a férfiakat. Az önérvényesítés tendenciája, mint látjuk sokféleféppen megerősítés tendenciája, mint látjuk sokféleféppen megerősítheti a cselekvésnek olyan motívumait, amelyek egyébként normálisak és egészségesek lehetnének, valamint feloldja sokszor a szükséges gátlásokat.

f) A **hangulati labilitás**, mint pszichopatia a következő ismertetőjelekkel bír: az ilyen pszichopatak rendszerint krízisszerű, hirtelen fellépő és gyorsan eltűnő rövidebb-hosszabb depresszióban szenvednek, amely állapot izgatott és bosszús jellegű. A krízis elmúltával ismét normális hangulataba esnek vissza. Ebből az érzelmi állhatalanságból magyarázzák egyes pszichológusok a következő impulzív cselekvéseket: elszökések, iszákosági rohamok, néha-néha fellépő pazarlás, stb. A pszichopatiának ez a formája sohasem vegyül össze az epilepsziával.

g) A következő pszichopatia Schneider rendszere szerint az **explozív cselekvések** túlzásában jelentkezik. Minthogy erről fentebb már bővebben szölotunk, azért e helyen a pszichopata jelenségek leírását mellőzhetjük.

h) Ugyanezt a megjegyzést tesszük a **kedélytelen pszichopatakra** vonatkozóan is.

i) Az **állhatalanokról** is volt már szó.

j) Az **aszténias pszichopatak** csoportja majdnem teljesen fedi az u.n. neuraszténiasok vagy ideggyengeségben szenvedők csoportját. Az aszténiasokat jellemzi, hogy magukat az élet feladataival szemben gyengének, elégtelennek érzik. Az aszténiasok első osztályát azok alkotják, akiknek közönségesen ismert neve a hipohonder. Ide tartoznak, akik rosszul érzik magukat, állandó panaszai vannak, egészségi szempontból, testi funkciók zavarairól beszélnek, de ennek oka nem annyira a fizikai hely-

telen testműködésben van, mint inkább az állandó aggodalmas önmegfigyelésben. Ezeket a betegeket az a titkos és tudattalan vágy vezérli, hogy betegek legyenek és ezzel környezetük ápolását és becézését kivívják maguknak. Ez a magatartás sokszor összeesik valódi betegségekkel is, de a pszichopatia nem tartozik hozzá. Csodálatos, de teljesen érthető jelenség, hogy a pszichaszténiásoknál az állandó megfigyelés következtében valódi testi tünetek keletkeznek, úgy, hogy gyors kifáradás, álmatlanság, fejfájás, szív-, epe-, vagy menstruációzavarok, - ezeket követik az efféle panaszok, mint: csökken a munkaképesség, nem tud figyelni a beteg, kiesnek emlékezetéből fontos adatok, stb. Ezek a tünetek azonban szintén nem szükségképek. - Az aszténiások második osztályát azok alkotják, akiknél bizonyos lelki elidegenedést tapasztalunk a reális világgal szemben. A világ az ő számukra idegennek, távolinak, az érzéki szemlélet fátyolosottnak tűnik fel. Elvesztve a friss és naív életközösséget az idetartozó pszichopatiák hasonlítanak az autista gondolkodásmódú egyénekhez, bár velük nem téveszthetők össze. Az ilyen "pszichikus gyengédség" nagyon érzékenyvé teszi azt, aki annak súlya alatt szenved. Az ilyen állapotot rendszerint nagy betegségek után, mint azok utóhatásai szoktak beállani. De keletkezik a pszichaszténiás állapot nagy lelki megrendülések után is.

f) Az elsorolt pszichopatiák természetesen ritkán fordulnak elő a maguk elméleti tisztaságában és teljességében. Azok a típusok, melyeket leírtunk, mintegy határesetek, amelyek a valóságban csak többé-kevésbé állapíthatók meg. Azt is meg kell jegyeznünk továbbá, hogy az egyes pszichopatiák sokszor kapcsolódnak és vegyülnek egymással és így a valóságos életben bonyolult és rendkívül változatos képet nyújtanak, melyeknek elemzéséhez a pszichológusnak vezérfonalul szolgálhatnak a fentebb leírt típusformák.

Többször rámutattunk a pszichopata jelenségeknek és reakcióknak arra a szerepére, melyet a cselekvésben játszanak. Világos, hogy minden egyes pszichopatia-formánál külön kell döntenünk, vajon erősítő, vagy gyengítő szerepe van-e cselekvéseink motivációjában, vagy gátlásában.

A cselekvés instrumentációja és annak parataxisai

Minden cselekvésünk a motivációval kezdődik és a gátlásokon, szabályozásokon keresztül tör célja felé, ami nem más, mint a megvalósítás és kielégülés. E két végpont között vannak olyan közbeeső folyamatok is, amelyek szélsőséges

esetekben öncélúakká is válhatnak. Ilyenek: az érzelmek és a gondolkodás. Érzelmekben ugyanis sokszor előre átéljük a megvalósulást, a kielégülést, az érzelmek sokszor pusztán elővételezései egy olyan végső állapotnak, amely esetleg sohasem érhető el. Hasonló szerepe van gondolkodásunknak is a cselekvés menetében. **Valahányszor az anticipáció fennakadást szenved,** vagyis a motívumaink a szükséges gátlásokkal egyetemben nem teljesülhetnek, akkor megoldhatatlan problémák keletkeznek tudatunkban és ezeket a problémákat a gondolkodás segítségével törekszünk megoldani. A gondolkodás szerepe tehát a cselekvésnek instrumentációjában, azaz olyan eszközöknek a megtalálásában áll, hogy amelyekkel a problematikus helyzetből kijuthatunk és motívumainkat végső kielégüléshez, megvalósításhoz vezethetjük.

Gondolkodásunk ugyanis nem öncélú a maga természete szerint, hanem cselekvésünknek, alkalmazkodásunknak szolgálatában áll. Első funkciója a problémák megoldása, főképpen cselekvésünk menetét akadályozó nehézségek elhárítása. A gondolkodás biológiai feladata, hogy jól fogja fel a problémát és azt helyesen oldja meg. Mutassa meg, minő kapcsolatok vannak motívumaink és azok között az eszközök között, amelyekkel a motívumok megvalósíthatók. Tüntesse fel a cselekvésnek feltételeit, lehetőségeit, eszközeit. Alkosson feltételeket ezekről az eszközökről, azokról a tárgyakról, személyekről, helyzetekről, amelyek inger gyanánt szolgálnak cselekvéseink számára. Ezenfelül meg kell terveznie és szerveznie az emberi cselekvést, azt ellenőriznie és kormányoznia kell, és célt adva és irányítva, továbbá tévedések, rossz megoldások esetén fel kell újítania a problémát, hogy azt helyes megoldás felé terelje. Gondolkodásunknak végül ki kell számítania a cselekvés minden következményét is. Így válik a gondolkodás cselekvésünknek szerves kiegészítő részévé.

Melyek azok az **eszközök**, amelyekkel a megvalósítás felé irányíthatjuk cselekvésünket? - Elsősorban ide tartoznak cselekvéseink konkrét **tervei**, ezek közül kiemelkedik az egész életet, vagy annak részét felölelő életterv. De ilyen eszközök még a cselekvés külső és belső feltételeinek megismerése, ezek **irányítására**, és **kormányzása**, gondolkodással és ennek egyes változataival, aminők: a titok, az intrika, az ötletek, a válogatás, a ravaszság, az udvariasság, bölcsesség, okosság, hazugság, egyszóval a gondolkodás technikája. Eszköz gyanánt szolgálnak továbbá az **ellenőrzések** is, melyek igazolásra szólítják fel a gondolatainkat. Cselekvésünk egész instrumentációja felett áll **világnézetünk**, amely általános irányt és tartalmat ad a gondolkodásnak. Ez a **cselekvés instrumentációja**. Ezen előrebocsájtott tételekből jól fogjuk érteni az instrumentáció parataxisait.

Mint láttuk, a cselekvésnek instrumentációjához tartozik a tervezés, az a tevékenységünk, hogy egy meghatározott célhoz megfelelő eszközöket állítsunk össze. Láttuk, hogy terveink közül különös fontossággal bír az életterv. Az **életterv** a gondból nő ki. A gond a gondolkodásnak az a fajtája,

melynek alapja az ember létbizonytalanságában van, és az ebből eredő életbiztosítási törekvésben.

A világban lenni, létezni annyit jelent, mint bizonytalanságban lenni, de kívánni a biztonságot. A gond alapja tehát az általános szorongási állapot; a gond maga még nem céltudatos tervezés, hanem csak érzelmes beállítódás, melynek helyét az állatvilágban az ösztön foglalja el. Az embernél a negatív aggodást felváltja az előrelátó és értelmes gondoskodás, ami a gondnak pozitív alapja. A gond teszi lehetővé a tervnek alapítását.

Az instrumentáció egyik parataxisát abban látjuk, ha a gond és gondoskodás valamely tervünk különösen az életterv megállapításában vagy fogyatékos, vagy túlzottá vált. Vannak gondterhelt emberek, akik a realitás mértékén túl szorongásos lelki állapotokat élnek át. A gondolatok viszont semmilyen tervünkben sem, legkevésbé az élettervben sem mutatnak kellő meggondoltságot, realitásérzetet és előrelátást.

Parataxist találunk továbbá magának az élettervnek kialakításában is akkor, ha nincs világos életcél, mely valakit a legfőbb értékei felé irányítson, vagy, ha oly alacsony az igény-színvonala, hogy alacsonyrendű életjavakkal is beéri, vagy egyik napról a másikra él, anélkül, hogy az élet értelméről, vagy értékéről gondolkodnék. Világnézetünknek egyik fő feladata és szerepe az, hogy segítsen bennünket cselekvéseink instrumentációjában, azaz oldjon meg minden életnehézséget, amely előttünk áll. Ha valakinek nincs meg a kellő, - bár nem mindig elméletileg felépített, de homályosan átértékel - világnézete, akkor vágyait, törekvéseit nehezen tudja valósulásukhoz vezetni, mintha kezében volna az az univerzális kulcs, amely a legtöbb problémának megnyitására szolgál, és ez a világnézet. Világnézetünk kezdetleges, primitív meggyőződésekből és tételekből szokott összeszövődni; inkább bizonyosságot keresünk, mint egzaktan bizonyítható igazságot, mikor világnézetünket kialakítjuk; az öntudatos ember azonban törekszik ezen intuitív érzelmi állásfoglalását értelmesen is igazolni, és főképpen kerülni a hamis előfeltevéseket, mert ilyeneken nem nyugodhat szilárd világné-

Az instrumentáció fogyatkozásai a korlátozottság, ügyetlenség és ostobaság. Viszont túlzásokba sem szabad esnie a helyes életvezetésnek. "Egy gramm okosság többet ér, mint egy mázsa szőrszálhasogatás." "Egy csepp mézzel több legyet foghatunk, mint egy hordó ecettel."

Az instrumentáció parataxisai közé sorozhatjuk az előbbieken kívül tehát azokat az eseteket, mikor valaki az igazsággal nem tud bánni. Az igazsággal ugyanis jól kell tudni bánni, mert az veszélyes dolog. Az ilyen ember nem szűnik meg az igazságot érvényesíteni, csak hogy ehhez nagy művészet szükséges.

ges. Az igazság méz, de ha tévedések lerombolására irányul, akkor könnyen keserűvé válik. Vannak igazságok, melyek egyesekre hízelgők, másokra lesújtó hatással vannak. Az értelmes embernek sokszor elég egy utalás, egy intés, de ha ez hiábavaló, akkor az okos ember elhallgat. Az igazságokat továbbá meg kell néha aranyozni, hogy kellő hatást érjenek el.

Vannak, akik mindent túlságosan erősen fognak meg; igen sok erős meggyőződésű ember ostoba és minden ostoba erős meggyőződésű szokott lenni. Minél tévesebb az ítélete, annál makacsabbul ragaszkodik hozzá. Ha igazságunk szembeszökően bizonyos is, mégis helyesen cselekszünk, ha engedékenyek vagyunk, hiszen okainkat mások is ismerik. Többet veszíthetünk makacs kitartással, mint amennyit nyerhetünk a győzelemmel. Vannak keményfejű emberek, akiket lehetetlen meggyőzni; a bölcs ember ilyenkor elhallgat.

Udvariassággal és jótéteménnyel jobban le lehet kötelezni az embereket, mint az igazságnak egyszerű, vagy nyers követelésével. Először jót kell tenni az emberekkel és csak azután kell hozzányúlni cselekvéseinek rugóihoz, a motivációhoz. Akit lekötöztünk, lehet, hogy többet fog adni, mint amennyit igényeltünk. Az udvariasság nem ajándékoz, hanem kötelez; és a nemes érzület a legnagyobb lekötöttség. Az udvariasság jól kezeli az egyéneknek azokat a meggyőződéseit, melyek megegyeznek saját magunknak vagy annak a csoportnak erőnyeivel, amelybe tartozunk. Ha jó viszonyban akarunk lenni valakivel, tisztelnünk kell meggyőződéseit, még akkor is, ha azok csupán hiedelmek.

A ravaszság magában véve még nem parataxis. A ravaszsággal ugyanis ellenfeleinknek, vagy a megtámadott ügynek gyenge pontjait igyekszünk kipuhítani és saját győzelmünk érdekében kihasználni. A ravaszság igen sokszor tudattalan értelem, melyet nem lehet tanítani, vagy megtanulni, az velünk született egyéni vonás. A ravaszságban van önzés is, mégis sokszor visszatartja az embert rossz cselekedeteitől. A ravaszság főképpen akkor válik parataxissá, ha vagy gonosz cél érdekében működik, vagy pedig túlzássá válik.

Az instrumentáció többi parataxisait fentebb már részletesen elemeztük. Ezek: a racionalizáció, az önigazolás, és az érzelmi logika. Mindegyik visszaél a gondolkodásnak természetes rendeltetésével, mely abban van, hogy cselekvéseinket a helyes végső célok felé irányítsa.

A cselekvés befejezése. Parataxisok

A cselekvések folyamatának befejezése a megvalósítás és kielégülés. Motívumainkat a megvalósításhoz vezetjük, a cselekvésnek minden elsorolt mozzanata ennek a végső célnak szolgálatában áll; alanyilag pedig a végső cél a kielégülés.

A megvalósulás a cselekvés végső mozzanatának tárgyi oldala, - a kielégülés pedig alanyi mozzanat. A kettő között a viszony nem egyszerű, hanem meglehetősen bonyolult. A legjobb és eszményi eset az, ha motívumaink megvalósítása egyszerűsre mind teljes kielégülésünket is magával hozza, ami annyit jelent, hogy nemcsak sikerre vezetett fáradozásunk, hanem valóban megoldottuk az előttünk álló életproblémánkat és egyben lelki feszültségünk megszűnt, vagy csökkent és bizonyos mértékben "boldogok" vagyunk. Jelenti továbbá azt is, hogy "munkát" végeztünk, valamint alkottunk, és ez az állapot újabb cselekvési sor megindulását kezdeményezi bennünk.

Természetes, hogy ha a cselekvés nem juthat el erre a tökéletes nyugvópontra és befejezettségre, akkor a legkülönbözőbb változatok lépnek fel; vagy nem volt lehetséges a cselekvés befejezése, hanem azt félbe kellett szakítani, vagy felfüggeszteni, vagy nem teljes megoldással kellett megelégedni, problémánkat nem sikerült megoldanunk, hanem azt csak jól-rosszul "elintéztük", stb. - mindezen esetekben nem áll vissza teljesen lelki egyensúlyunk, hanem nyugtalanság, kelletlen érzés, kínos lelki feszültség uralkodik tovább is rajtunk.

Ha a szükséglet és lelki feszültség valóba feloldódott, még esetleg álúton, vagy kerülő úton történt megoldás esetében is, akkor beáll az alanynak a megnyugvása, az egyensúly szubjektív érzése helyreáll, ennek az érzésnek foka és minősége több körülménytől függ, úgy mint a meglévő lelki feszültségtől és egész egyéniségünktől, annak előtörténetétől és jelenlegi pszichés konstellációjától.

A megvalósítás és kielégülés eszközei igen különfélék. A megvalósítást és a kielégítést szolgáló eszközöknek szerepe bizonyos törvényszerűségek szerint igazodik. Ezek a törvényszerűségek a következők:

a) Vannak olyan motívumok, különösen egyes szükségletek, amelyek pszichés folyamatok nélkül is kielégíthetők, pl. a lélegzés, vagy más automatizmus, reflexmozgások és folyamatok. Ezeknél pszichés folyamatok csak akkor lépnek közbe, ha az automatikus folyamatokban zavar áll be. Ha a rendestől igen eltérő az így megzavart tevékenység, akkor nagymértékű lesz a pszichés és tudatos beavatkozás is - magasabbrendű megvalósításaink és kielégüléseink azonban nem folyhatnak le pszichés folyamatok és eszközök nélkül.

b) Claparède szerint az elővételezés törvénye igazgatja azokat a motívumainkat, amelyek közvetlenül és azonnal nem teljesülhetnek valami oknál fog-

va. Az ilyen szükségletek előre jelentkeznek, vagyis megelőzik a szervezetnek veszélyeztetését. ("szomjúság")

c) Egy más törvényszerűség a **felidőzésnek** jelenségében jut kifejezésre: minden szükséglet megjelenésével együtt feltűnnek azok a reakciók, amelyek egy előző helyzetben kedvezően és sikeresen kielégítették az illető szükségletet, vagy motívumot. Ez vezet a szokások és fixációk kialakulására is.

d) A **tapogatódzás törvénye**: ha új helyzetbe kerülünk, amelyben semmi hasonló előzmény nem segít bennünket előzetes reakcióknak megismétlésére, vagy mikor a hasonló viselkedések megismétlése nem vezet eredményre, vagyis kielégülésre, akkor keresgélünk, tapogatódzunk, próbálgatunk, keresünk újabb viselkedéseket, mert a szükséges viselkedésformák és reflexek nem állnak rendelkezésünkre.

e) Vannak esetek, amikor valamely szükségletünk, vagy motívumunk csupán egy **segédmotívumnak** vagy **másodlagos** szükségletnek kielégítésével érhető el csak. Ilyenkor ezt a másodlagos szükségletet kell kielégítenünk, hogy így a fő célt elérhessük. Pl. ha nagyon szomjasak vagyunk, azonban a szükséges vizet csak kút ásásával érhetjük el, vagy forrás keresésével, akkor először ezt a problémát kell megoldanunk. Lehetőséges persze az is, hogy a másodlagos megoldás, további harmadik, negyedik ... stb. megoldást feltételéz, hogy a megvalósításhoz elérkezhessünk.

f) **Vágyainknak szükségleteinknek és az őket kielégítő, megoldó eszközöknek** (az u.n. "felhívó jellegű" tárgyaknak) viszonya nem egyértelmű, hanem különböző változatai vannak. Vannak olyan szükségleteink, vagy általában motívumaink, melyeknek kielégítésére, csupán **egyetlenegy** tárgy alkalmas pl. valakinek szerelmét kizárólagosan csak egyetlen személy elégíti ki (lásd a fixálódás jelenségét). Lehetséges azonban az az eset, hogy egyetlen szükségletet több vagy sok felhívó vágytárgy is egyaránt kielégíthet, ez az eset áll fenn pl. a serdülőkori szerelmi vágyakozásnál, amely diffúzabb, határozatlanabb jellegű irányulás, semhogy egyetlenegy személyre koncentrálódott volna; ebben az esetben a felhívó jellegek is határozatlanabbak, a fiatalember szerelme kezdetben csak általánosságban a másik felé irányul. Más példa: aki fázik, melegegethetik azzal is, hogy mozog, azzal is, hogy a tűzhöz megy, azzal is, hogy alkoholt iszik, stb. Általános tudományos hajlamát sok ember különböző kutatásokkal elégítheti ki, amelyek a legváltozatosabb tárgyra irányulnak. A gyermekszeretet vágyát is a legkülönbözőbb módon lehet kielégíteni: cirógatás-

sal, hozzá intézett nyájas szavakkal, együttléttel, közös játékkal; önszeretetét kielégítheti a gyermek saját maga testével való különböző helyes és helytelen foglalkozásokkal, u.m. saját tagjaival, hangjával történő játékban, ujjszopogatással, orrának piszkálásával, nemi szerveivel való játékkal, teljesítményeiben való gyönyörködéssel, játékkal stb. A felnőtteknél is megtalálhatjuk ugyanezeket a kielégülési formákat, pl. szerelmi autoerotika, önmagunkban, teljesítményeinkben való gyönyörködés, hiúság, farizeizmus, és más számtalan cselekvés, azonkívül, melyeket a gyermek viselkedéseiben találunk. Végül lehetséges az az eset is, hogy egyetlen felhívó jellegű tárgy egyszerre több különböző motívumunknak, vágyunknak tesz eleget, pl. ha egy fiatal ember neki tetsző állást kap, akkor kielégülhet nemcsak függetlenségi vágya, hanem önértekezése, társadalmi igényei, biztonságérzése és egyéb vágyai is teljesebbé mehetnek. Vagy, ha a házasságban valakinek nem csupán szerelmi igényei válnak valóra, hanem hatalmi, vagy birtoklási vágyai is kielégülnek.

g) A felhívó jellegű, vagyis kielégítést ígérő tárgyakkal sokasága, száma, annál nagyobb, minél nagyobb a motívumnak lelki feszültségeket okozó ereje. A felhívó jellegek köre tehát nő a feszültség erejével, és csökken a feszültség csökkenésével. Ha a feszültség igen nagy, akkor bármilyen tárgy és alkalom jó és megfelel a kielégülésnek; ha nincsenek ilyen tárgyak a lelki mezőben, akkor vagy nyugtalanul keressük őket, vagy pedig a feszültség kirobbanó cselekvésekre vezethet (éhség, éhínség: rablásokra, erőszakosságokra viheti az embereket, a szerelmi inség hasonlóképpen). Viszont a felhívó jellegek és az alkalmak hatástalanok maradnak, ha a szükséglet vagy a vágy teljes kielégülést nyert, még inkább, ha az alany a telítettségnek vagy a fixációnak állapotában van.

h) A kielégítésnél nem csupán egyes vágyak és motívumok veendők tekintetbe, hanem elsősorban az egész személyiséget kell a pszichológusnak tekintetbe vennie. Sokszor előfordul, hogy ha nem elégülhet ki egyik vágyunk, talán ki tudjuk elégíteni valamely másik vágyunkat, és így általa az egész személy feszültségi állapota csökkenhet. A szublimáció tárgyalásánál láttuk, hogy ebben a folyamatban tulajdonképpen helyettesíthető vágykielégítésről van szó, legalábbis az esetek nagy részében. A szublimációban ugyanaz a tendencia elégülhet ki más módon, azaz más és más vágyak kielégítése helyettesítheti egymást. A feszültség csökkenése azért áll fenn, mert nem a vágy kívánja tulajdonképpen a kielégülést, hanem a vágyakozó személy.

A megvalósítások és kielégülések eshetőségeit a következő vázlatban tekinthetjük át:

A cselekvés vagy teljesen befejeződik, megvalósítással, és kielégüléssel, - vagy félbeszakad, - vagy felfüggesztődik, elhalasztódik, - ezek a fő variációk.

Más szempontból lehet a cselekvés befejezése valódi, végleges, vagy provizórikus, - és nem valódi megvalósításhoz vezető. Ilyen nem valódi befejezéseket fogunk látni a megfelelő parataxisoknál.

Lehet a megvalósítás és kielégülés közvetett, vagy közvetlen. Közvetlen megvalósítás az az eset, amikor szomjúságunkat egy pohár vízzel csillapítjuk, ami minden közbevetett cselekvés nélkül rendelkezésünkre áll. Közvetett megvalósításra láttunk példát fentebb.

Lehet a megvalósítás továbbá részleges, vagy teljes, hiányos és túlzott, lehet adekvát és inadekvát.

Minden megvalósítás és kielégülés lehet természetes és mesterséges. Minden motívumunknak van egy természetes és megfelelő megvalósítása és kielégülése, amely őt szerveztünk és személyiségünk normális működése szerint megilleti. Ettől eltérő különféle megvalósítások és kielégülések, amilyenek pl. a pótcselekvés stb., már többé-kevésbé a parataxisok csoportjába tartoznak, különösen a mesterkelt módszerekkel végbemenő kielégülések, amelyek az emberi személyiség és kultúra bonyolultságánál fogva rendkívül sokfélék lehetnek.

Megkülönböztetünk objektív és szubjektív megvalósulásokat. A szubjektív megvalósulások csupán alanyi tükröződések, melyek nem mindig fedik a tárgyi megvalósításokat. Kielégülési hatásuk azonban egyenlő, vagy sokszor nagyobb mint a tárgyi megvalósulásoké.

A felhívó jellegek, vagyis kielégülést ígérő tárgyak hatásfoka szerint megkülönböztethetünk ellenállhatatlan erejű felhívásokat, pl. ha egy fuldokló meglátja a mentőövet, vagy akárcsak a szalmaszálat; parancsoló jellegű felhívásokat, ilyen minden törvény, mely súlyos büntetésekkel, pl. halállal fenyeget; továbbá megkülönböztetünk kísértő csábító felhívó jellegeket, pl. ha váratlan látogatást kapunk ez ösztönözhet bennünket kötelességmulasztásra; végül ide tartoznak az alkalmi impulzusok is, pl. ha étkezés közben az asztalon van az újság, akkor ösztönzést érzünk annak olvasására, pedig tudjuk, hogy az helytelenség.

A megvalósítások és kielégülések lehetnek továbbá állandó jellegűek, ilyen pl. a kultúrembernek a könyv, és lehetnek változók, pl. ha időközönként vágyunk társaságba menni, néha pedig visszavonulunk.

Ha a megvalósítások és kielégülések parataxisait rendszeresen át akarjuk tekinteni, akkor legcélszerűbb a fent feltüntetett vázlatot követni. Első vezérgondolatunk itt is az a kérdés, hogy jelentkeznek a megvalósításokban hiányosságok, vagy túlzások? Másodsorban pedig főképpen a valódi és nem valódi, természetes és mesterséges megvalósítások és kielégülések példáit kell megtalálnunk. Vizsgálunk kell to-

vábbá, vajon a cselekvés valóban befejeződik-e, vagy félbeszakad-e?

a) Első helyen vizsgáljuk meg a félbeszakított cselekvések pszichológiáját.

A cselekvések félbeszakításának lélektani mozgatait főképpen Lewin vizsgálataiból ismerjük (a fentebbi csoportosítások is nagyrészt Lewintől származnak). Ha egy cselekvést külső körülmény miatt, vagy belső parancsra erőszakosan félbeszakítunk, akkor ennek első következménye az lesz, hogy rendszerint kellemetlen, zavaró érzést érzünk, újabb lelki feszültség, nyugtalanság támad bennünk. Ezt követi az a tendenciánk, hogy a félbeszakított cselekvésre minél előbb visszatérjünk. Ez a nyugtalanság csak akkor vezetődik le, ha a félbeszakított cselekvést megfelelő befejezéshez juttatjuk. Kapcsolatos továbbá az előbb említett jelenségekkel még az is, hogy a félbeszakított cselekvésre jobban visszaemlékezünk, mint más hasonló, ugyanazon körülmények között végbemenő cselekvésekre, amelyeket nem kellett félbeszakítanunk. Az emberi természetnek követelménye az, hogy minden megkezdett cselekvést a befejezésig eljuttasson. Ebből következik, hogy az indokolatlan félbeszakítást már magában véve parataxisnak, visszásnak érezzük.

Más a helyzet a cselekvések indokolt félbeszakításánál, vagy **felfüggesztésénél**, a befejezés **elhalasztásánál**. Vágyaink elhalasztása nemcsak hogy nem tekinthető minden esetben parataxisnak, hanem éppen ellenkezőleg, ez a cselekvési forma lényeges összetevője önuralmunknak és fontos követelménye az önnevelésnek. A cselekvések befejezésének elhalasztása csupán akkor jelent parataxist, hogyha ez beteges halogatásra vezet. Az "akarat betegségei" közé szokták számítani azoknak az egyéneknek a magatartását, akik nem tudnak valamely cselekedetet megkezdni, vagy befejezni akik nem tudnak "reszkírozni". Ezeket régebben abulikusoknak nevezték. Elhatározásaiknak, döntéseiknek nincs végleges jellegük; az ilyen egyének maguk helyett a döntést másokra szeretik bízni (vö. az akarat parataxisait).

b) A másik végleten foglalnak helyet azok az esetek, amikor cselekvésünk azért nem fejeződik be megfelelően, mert **nincsenek a cselekvésre felhívó jellegek**.

Ha a pszichikus mezőben nincsenek jelen ilyen felhívó jellegű tárgyak, amelyek bennünket befejezésre ösztönöznének, akkor olyan állapotban vagyunk, melyet így lehet jellemezni: "nem vagyunk igénybe véve". Ilyenkor a véletlen belső impulzusok ötletszerűen szoktak megvalósulni, pl. egy pa-

don üldögélő tétlen ember egyszerűen felkel, minden külső inger nélkül, csupán azért, mert egy változatosságot kívánó impulzus hirtelen uralomra jutott viselkedésében. Ilyenkor tehát ötlészerű cselekvéseknek egész sora következhetik be. Egy másik hasonló helyzetben tapasztalható cselekvés: a keresés, - egy harmadik az unalomszerű állapot, vagyis az, amikor a cselekvési szféránk nincs foglalkoztatva és az egyén egyébként a kielégültség állapotában van és abban megmarad. Ezt az állapotot azonban jól meg kell különböztetni az igazi unalomtól, amelyben rendszerint depresszió és kielégületlenség is van, az előbbi állapottal csupán a negatív minőségben egyezik. Végül visszavezethetjük a teljes felhívási hiányt a felejtésre és elfojtásra is.

Ezek az állapotok természetesen csupán **túlzott formájukban** válnak zavaró parataxisokká.

Lehetséges az az eset is, hogy az egyén olyan munkát végez, amelynek sem felhívó jellegeit nem érzi, sem a velük kapcsolatos kielégülést; tehát megvan a megvalósítás mozzanata, ámde hiányzik minden kielégülés. Ez az eset forog fenn minden kényszermunkánál, vagy olyan tevékenységnél, amely számunkra nem nyújt kielégülést. Ilyenkor a lelki feszültség egyre nő, esetleg az elviselhetetlenségig; a felhalmozódott feszültség aztán parataxisokban keres magának levezetődést. Ilyenek az **explozív, rövidzárlati cselekvések, indulatlereagálódások**, sőt sokan egyes neurózisokat (pl. a fizetési neurózist), vagy a bűnözéseket is részben ezekre vezetik vissza. A modern munka ki nem elégítő volta sokszor szolgál okul társadalmi kirobbanásokra.

c) A cselekvés befejezésénél mutatkozhat egy más parataxis is, t.i. a **telítettség** a normális és megfelelő kielégülés túlzásában áll. Hasonlít a telítettség állapota ahhoz a kémiai oldathoz, amely több új alkotórészt magába olvasztani már nem tud. A rendes kielégülés és a telítődés között nagy különbség van. A normális kielégüléssel cselekvésünket befejezettnek látjuk, új célt nem minden esetben kívánunk magunk elé tűzni, esetleg játszunk, szórakozunk, vagy pihenünk. Feszültségünk feloldódott. Még az is előfordulhat, hogy normális kielégülés után egy idő múlva új hajlamunk támad ugyanarra a jól sikerült cselekvésre, amely kielégülésünket okozta. A telítődésben azonban ezeknek a magatartásoknak ellenkezőjét tapasztaljuk: mivel "telítve" vagyunk, attól elfordulunk, esetleg utálattal nézünk rá, egészen új cselekvési célokat iparkodunk magunk elé tűzni, vagy a megunt cselekvési célt megváltoztatjuk, elejtjük, - mert túlságosan el vagyunk telve a cselekvések eredményeivel.

A telítődésre közönséges példát sokat szolgáltat az élet. Vannak, akik megunják a szerelmi vagy házassági partnert, mint Hamlet is mondja, mikor az öngyilkosság okait felsorolja ("Útált szerelem kínját"), - beleunhatunk telítődhetünk valamely foglalkozással is, vagy ilyen hatással lehet reánk a megszokott környezet, egyhangú életrend, stb. A telítődésből eredő cselekvések valamilyen változtatosságot kívánnak. Ennek elmaradása különféle parataxisokra vezethet, ezek között rendszerint indulati lereagálások, meggondolatlan rövidzárlati cselekvések foglalják el a legnagyobb helyet.

d) Ugyancsak cselekvéseink befejezésének egyik rendellenessége a **fixáció** is.

Láttuk, hogy a kielégüléseinkben sokszor előfordul, hogy valamely szükségletünket, vágyunkat több különböző tárgy is kielégítheti. Különösen a gyermekkorban, de a felnőttek szokásainak kialakításában is az a törvényszerűség figyelhető meg, hogy vágyaink és az őket kielégítő tárgyak között laza és határozatlan viszony áll fenn. Ez a differenciálatlanság azonban egyre jobban megszűnik, minél előbbre haladunk korban, vagy minél jobban kialakulnak szokásaink: a felhívójeleknek köre egyre szűkül, a kielégítést adó tárgyak száma egyre kisebb lesz, a szelekció egyre szilárdabb és a vágyak, meg a kielégítő tárgyak viszonya egyre jobban kialakul. Ez a folyamat a **megszilárdulás**. Ha megszokjuk meghatározott vágyainkat meghatározott módon kielégíteni, akkor más kielégítési formák bennünket hidegen hagynak, nincsen felhívó jellegük.

Ha azonban ez a megszilárdulás igen erőssé válik, és kizárólagosan csupán **egyetlen** tárgyra szorítkozik, akkor **fixációról**, rögzítődésről van szó. A fixálással más olyan felhívó jellegű tárgyakat is kizárunk, amelyek rendes körülmények között alkalmasak volnának vágyaink, szükségleteink kielégítésére.

A megszilárdulások **hasznos** magatartások az emberi életben; hiányuk bátortalanságra, bizonytalanságra, ingadozásra, érzelmi egyenetlenségre vezethet. Viszont a fixálódásokban mindig túlzásokat kell látnunk, és ezek mindig parataxisai a viselkedéseknek. Belőlük helytelen szokások és feszültségek keletkeznek. Fixálódhatnak bennünk kielégülési formák, amelyek nagy feszültségüknél fogva követelő sőt kényszerítő jellegűek lehetnek.

Példák: anya- és gyermek-fixációk. Ha egy gyermek túlságosan ragaszkodik anyjához, még akkor is, mikor már felnőtt, akkor könnyen beállhat a zavar az illetőnek párválasztásában: az anyai imágótól

nem tudván megszabadulni, nem képes neki megfelelő élettárs választására. Megfordítva: lehetséges, hogy egy anyának a gyermek iránti szeretete oly kizárólagossá és merevvé válik, hogy a gyermeket nem engedi kellő önállóságra jutni, hanem azt mindvégig kisgyermek módjára kívánja maga mellett tartani és így fejlődésében megakadályozza. Szerelmi fixációk is előfordulnak, t.i. ha a szerelmi partner halála, méltatlansága, csalása vagy más az eredeti viszonyt megsemmisítő események ellenére is megmarad a szerelmi vágy, nem változik meg és így fixációjával az illető személyt rendellenes viselkedésre kényszeríti.

A fixációk mindig felhalmozódtak és elintézetlen feszültségekkel járnak. Innen származnak azok a veszélyek is, amelyeket minden merev és rögzített kielégülési forma magával hoz. Így tehát a fixációk megakadályozzák más beállítódásoknak és viselkedéseknek egészséges kifejlődését, pl. a szerelmi élet egyes fixációi miatt (pl. autoerotika) nem alakulhat ki az illető személy életében sem valódi egészséges szerelem, sem tágabb körű társadalmi élet, barátság az illető élete gátoltságnak, vagy per szeverációknak tüneteit mutatja.

A fixáció, vagyis kielégülési formáink merevsége többé-kevésbé nagyfokú lehet. Szerencsére ritkán fordul elő a teljes kizárólagosság és merevség a fixációs viselkedésekben; ha t.i. nagy és erős szükségletek támadnak, nagy változások enyhítik meg az illető egyéniségét, akkor hirtelen kitágul a felhívó jellegek köre, a fixáció eltörlődik és az illető normális lelki működése helyreállhat. A fixáció ugyanis nem teremti önmagától a kielégítő tárgyak felhívó jellegét, csupán a felhívás formáit és alkalmait szabja meg.

A fixáció keletkezésének különösen az első kielégítés van igen nagy hatással. Ami életünkben először bizonyult vágykielégítésnek, - vagy ellenkezőleg első ízben bizonyult nem kielégítőnek, - azt hajlandók vagyunk egyszer s mindenkorra megrögzíteni, pozitív vagy negatív irányban, azaz elfogadni vagy elvetni. Az első tárgy okozza ugyanis a legerősebb benyomást bennünk és válik a következő kielégülések mintájává (első barátság, első szerelem, első nagy élmények, olvasmányok, tapasztalatok minden téren).

A fixálódás azonkívül függ még az ismétléstől is, vagyis az első kielégítést követő újabb kielégülésektől is. A tapasztalat azt mutatja azonban, hogy az első benyomásból eredő megszilárdulást és fixációt nem mindig erősíti meg az ismétlés.

Az itt tárgyalt törvényszerűségekből az a tanulság, hogy a szokások kialakítását a gyermekkor-

ban kell kezdenünk, mert ekkor a vágyak kielégítésére szolgáló tárgyak még nem fixálódhattak. Az a közismert igazság, hogy az egyszer fixálódott vágykielégítéseket nagyon nehéz lerontani és helyükbe újakat iktatni. Továbbá: "amit a Jancsi nem tanult meg, azt a János sohasem fogja megtanulni".

e) A nem igazi megvalósítások és kielégítések eseteire átérve, találkozunk az **indulati lereagálások** eseteivel. Impulzusaink, motívumaink ugyanis sokszor erős indulatokkal járnak, és ez a körülmény különös hatással van egész cselekvésünkre, de különösen kielégüléseinkre. Az indulatok természetével jár, hogy igyekeznek "kitombolni magukat", és ez által kifejező mozgásokat, melyek velük kapcsolatban vannak, fokozzák; e tombolás után csökken, vagy elmúlik a lelki feszültség, - megnyugszunk, - és ezzel a kielégülésnek egyik formáját tapasztaljuk magunkban. Ezt a folyamatot nevezzük lereagálásnak. Ilyen indulati lereagálásokkal találkoztunk már a fentebb elemzett parataxisoknak igen sok esetében. Ilyen indulati lereagálások a harag, dac, bosszúállás, nevetés, sírás stb. ezek közül néhány nevezetesebb folyamattal kissé bővebben foglalkozunk.

A **nevetés** lehet indulati lereagálás, és többé-kevésbé értékes megvalósítása, befejezése valamely cselekvésnek. A nevetés olyankor szokott egy cselekvés végső pontján bekövetkezni, amikor aránytalanság van a feszültség és feloldódás, a célkitűzés és megvalósítás között. Nevetni és nevetéssel elintézni valamely problémát akkor szoktunk, ha a megvalósítás könnyebben jön létre, mint azt az előzményekből sejtettük. Másszóval a cselekvésre felhasznált energia túl soknak bizonyult, és a többlet nevetésben puffan el. Ebből a leírásból kitűnik, hogy a nevetés, mint megvalósítás sokszor a biopozitív parataxisok, a pótcselekvések közé tartozik. Értékes megvalósítás ez annyiban, mert emeli önértéktérzésünket. Azért nevetünk, hogy magunkat felemeljük, vagy másokat értékükben leszállítsunk, vagy azért, hogy ne kelljen sírnunk. Ebben a magatartásban nyilatkozik meg egyik legértékesebb tulajdonságunk, a humor érzéke. Az ilyen megoldások tehát nem tartoznak ugyan az adekvát megoldások közé, de rendkívül hasznosak az emberi életben. "Minden igazi humor: akasztófahumor."

A **sírásnak** sokféle oka lehet. Emellett sokféle szerepet is játszhat lelki életünkben; többek között lehet lereagálási forma is. Ebben a vonatkozásban a sírás azért érdekli a pszichológust, mert annak a lelki feszültségnek lereagálása, amelyet a csalódás okoz.

A **harag** kitörései is lehetnek indulati levezetődések. A feszültséget a haragban különféle sér-

tések, jogtalanság érzések okozzák, vagy az a tapasztalat, hogy bizonyos esetek az életben ellene vannak kollektív érzelmeinknek, vagy igazságérzésünknek. A haragnak különböző formái közül kiemelkedik a bosszankodás és a felháborodás. A bosszankodás csekélyebb feszültségű érzéseinknek levezető formája, míg a felháborodás inkább valamilyen nemesezzelmünknek megsértéséből fakad. Hozzájárul az a körülmény, hogy sokszor jogos és fontos várakozásunk hirtelen nem teljesül, ilyenkor erkölcsi felháborodás szokott rajtunk erőt venni (akiknek nincs semmi várni valójuk és akik hozzászoktak az önkényhez, nem szoktak felháborodni vagy fellázadni, ezek más lereagálási formát használnak.)

Indulati lereagálás a bosszúállás is, melynek lélektani feltételei a következők: mivel a megtörtént sérelmet nem lehet meg nem történtté tenni, még egyszer lejátszhatjuk a történetet, de úgy mint a visszafelé forgatott filmet: szemet szemért, fogat fogért. A sikerült bosszúállásnak a kielégülési formája az öröm. Ez az öröm azonban egy kissé különbözik a kárörömtől, amely fennállhat egyéni sérelem és bosszú nélkül is. A bosszúállás tehát lélektanilag tökéletes lenne, ha t.i. vele cselekvéseink sorozata lezárulhatna, a valóságban azonban nem így van és ez mutatja a bosszúállásnak visszás (parataxis) jellegét. A bosszúállással ugyanis újabb konfliktusanyag szokott felhalmozódni: akin bosszút álltunk, az törekszik viszontmegtorlással élni; ez természetesen részünkről is újabb bosszúállási cselekvést indít meg és ez így folyik tovább a végtelenségig. - A lereagálásnak magasabb foka, és egyben sokkal értékesebb formája a megbocsátás. Ennél a lereagálásnak az a gondolat az alapja, mintha semmi sem történt volna, úgy viselkedni a sértés ellenében. Ezzel el van kerülve az imént emlegetett téves kör, amelyből nagyon nehéz az ellenfeleknek kikerülni. A megbocsátásnak felejtés a következménye, - éppen úgy, mint a sokáig folytatott és végül önmagától elernyedő bosszúállási kölcsönös játékoknak. Mind a kettő a lelki feszültség megszűnésére vezet és ez által a megvalósításnak és kielégülésnek bizonyos formájához érkezünk el.

A dac és a dacolás szintén hozzátartozik az indulati lereagálások csoportjához. Ez a viselkedésforma különösen a gyermekkorban, a serdülőkorban és a hisztériás lelki állapotokban fordul elő. Jellemző tulajdonsága, hogy a gátolatlan és szabályzatlan önállítást és akarást helyezzük szembe egy másik félnek akaratával; a dacolás hasonlít a párbajhoz, amelyben két személy küzd egymással életre-halálra és egyik sem akar engedni. A dacolásban tehát oly lelki feszültségről van szó, amelyben

igazságtalannak, vagy méltánytalannak, vagy egyszerűen alkalmatlannak, kellemetlennek érezzük a másik fél akaratát, és saját akaratunkat helyezzük vele szembe, a harag, és megvetés indulataival kapcsolatban. Ameddig a dacolás tart, addig bizonyos kielégülést is érzünk. A dacolás jól ismert parataxis, amelyből hiányzik az életnek egyik legfontosabb kelléke: az ésszerű alkalmazkodás.

A **jelképes lereagálásról** szintén volt már szó. Ehelyen mint kielégülési formát tárgyaljuk. A jelképes lereagálás nem nyújt közvetlen kielégülést, hanem csak közvetett kielégülést szerez az egyénnek. A jelképes lereagálás ugyanis, mint a neve is mutatja, bizonyos jelképeknek, szimbólumoknak a használatában áll, amelyek alkalmasak érzelmi feszültségeknek feloldására. E lereagálásnak tehát és a szimbólumoknak csupán szubjektív jelentőségük van, tárgyilag véve nem alkalmasak a feszültség levezetésére. Így pl. a káromkodásnak, szitkozódásnak, szidalmaknak, amelyek távollévő vagy akár jelenlévő személyeknek szólnak, önmagukban véve nincsen romboló, megsemmisítő hatásuk, de az izgatott személyt lecsendesítik szimbolikus romboló jellegüknél fogva. Vagy, ha valaki haragjáank levezetésére tör-zúz maga körül mindent, ennek a cselekvésnek kielégítő és megnyugtató hatása onnan van, hogy az összetört tárgyak az ő szemében az "ellenséget" jelentik és jelképezik. A szimbolikus lereagálás tehát közbeiktatott és helyettesítő cselekvésekkel elégíti ki az elégedetlen és haragos személyt. A törtető ember pl. beadványokat intéz a felettes hatósághoz, levelet ír, előszobákban várakozik, pártfogókkal tárgyal és azoknak hízeleg, stb. stb., - és ezek az ő lelki feszültségét csillapítani vannak hivatva. Hasonlóképpen jelképesen lereagálódik a szerelmesnek lelki feszültsége, ha - jobb híjján - az imádott lénynak leveleivel, arcképével, tárgyival, a reá vonatkozó gondolatokkal foglalkozhatik.

Végletes esetekben a teljes indulati lereagálódás nem sikerül egyik formában sem így pl. a serdülőkorban, a skizoid lelki állapotokban a feszültség és a zavar sokszor olyan erős, hogy teljes lereagálásra nem kerülhet sor; ezeknél tovább fennmarad a kínos feszültség, a tanácstalanság és a lelki zavar.

f) Cselekvéseink befejezésének parataxisai közé tartoznak a **mozgásos lereagálások** is. E mozgásos lereagálások az u.n. **mozgási sztereotípiákban** mutatkoznak meg legérdekesebben. A mozgási sztereotípiák lehetnek jelképesek is. Rendeltetésük az, hogy a ki nem elégített szükségletet, vagy konfliktust, melyből nyugtalanság származik, valamiképpen levezessék és így az alanyt mégis kielégítéshez juttassák.

Megfigyelték pl. hogy fogságban a ragadozó állatok zsákmányoló ösztöne nem elégülhet ki; még ha jól táplálják is őket, mozgási sztereotípiákba esnek oly mozgásokat végeznek, amelyek a zsákmányszerzésnek mozgásaihoz hasonlítanak, és ezzel levezetik a kielégítetlen ösztönnek feszültségeit. Egy másik példa a következő: egy nőtény medve, amelyért két hím harcolt mesterségesen hányást idézett elő magán; ez mindannyiszor megismétlődött, valahányszor a hímek harca is megismétlődött. A pszichológusok ezt a jelenséget a megakadályozott menekülési ösztönből eredő felhalmozódott lelki feszültségre vezetik vissza. Hasonló helyzetben a küzdő majmok egyike ujjába harap, és ez sztereotípiává válik, vagyis akkor is megmarad, amikor az eredeti ok már megszűnt.

Gyermekeknél a mértéken túl mutatkozó és a későbbi években is makacsul megmaradú ujjszopást szintén lehet mozgási sztereotípiának értelmezni. Ebben az esetben a gyermekeknek kielégítetlen szeretetszükséglete idézi fel ezt a rendellenes és autoerotikus kielégülést, melyben a gyermek saját maga szolgáltatja a gyönyörködés forrásait. Hasonló sztereotípiák még a gögicselés, saját testrészeivel való játék, babrálás és mindenféle mozgás, amelyeknek rendes céljuk és értelmük nincsen. Hasonló gépies ismétléseket a felnőtteknél is találunk pl. céltalan és folytonos járást, jelképes szertartásos járásoknak ismétlése, amelyek mind a nem valódi kielégülésnek és megvalósításoknak szolgálatában állanak. Az ismétlés és az ismétléskényszer annál veszedelmesebb parataxiszá válik, minél inkább az u.n. "rossz szokások" formáját öltik fel, pl. alkoholizmus, dohányzás, onánia stb. Mindezek azért oly veszedelmesek, mert egyfelől többé-kevésbé kényszerítő jellegűekké válhatnak, másfelől pedig kellemes benyomásokkal járnak, kielégüléseket okoznak és így a lelki egyensúlyt fenntartják, bár hamis úton és hamis eszközökkel. Az egyensúlyi állapotnak ez a fonák visszaállítási módszere circulus-vitiosus-ba vezet, ez az a híres "Teufelskreis" amely pl. így alakul a csekélyebbértékségi érzésben szenvedő egyéneknek gépies cselekvésméltléseiben: az illető visszahúzódik a társaságtól, - ez csak megerősíti csekélyebbértékségi érzését, - ebből kifolyólag még jobban visszavonul, - újabb megerősödése az előbb említett állapotnak és így tovább. Az ilyen állapot parataxisos jellege szembeötlően világos.

g) Ha a megvalósítás akadályokat szenved, akkor azok a különböző befejezések szoktak bekövetkezni cselekvéseinkben, amelyeket láttunk a védekezések és menekülések, kom-

penzációk és pótcselekvések formáiban. Ezeket e helyen újra tárgyalni természetesen nem szükséges, csupán azoknak kielégítési mozzanatait és hatását kell figyelembe vennünk.

Láttuk, hogy sokszor előfordulnak a **fantáziakielégülések**, amikor a rendes és adekvát kielégüléseket az élet megtagadja. A fantázia-kielégülések egyik különleges formája az ábrándozás. Ennek kielégítő ereje és hatása természetesen függ az egyéniségtől, a vágy természetétől is, legfőképpen azonban attól, hogy a normális és adekvát kielégüléshez hasonlít-e belső cél szerint a kielégítő fantáziatárgy. Tehát nem a külső hasonlóság számít, hanem a fantáziában megjelenő élménynek "funkcióértéke".

Ez a funkcióérték igen különféle lehet, az egyéniségnek mértéke és lelki szerkezete, valamint a lelki konstelláció szerint. Sokszor egy-egy olvasmány, regény, vagy fantáziabeli elképzelés, amely más ember számára csekély jelentőséggel bír, nagy kielégülést nyújthat olyan egyén számára, aki benne erős asszociációkat vagy érzelmi viszhangot kelt.

h) Hasonló a helyzet a különféle **pótló kielégülések** hatásának terén. A pótló kielégülések, melyek a pótcselekvésekhez kapcsolódnak, igen sokfélék lehetnek. Hatásuk ugyanaz lehet, mint a valóságos kielégüléseké (önillúziók), - maguk után vonhatják az eredeti vágytárgyak elfelejtését, vagy elejtését. Rendes körülmények között azonban a pótló kielégülések, mint nevük is mutatja, csak helyettesítik, mégpedig több-kevesebb sikerrel, a valóságos és természetes kielégüléseket. A kielégülés sikeres elérése itt is attól függ, hogy a cselekvés eredeti "belső céljához" mennyire hasonlít az a cél, amelyet a pótló tárgyval elérhetünk. Más szóval azonos-e a kielégítő tárgynak értékével. Ez a kielégítő érték mindig egyéni jellegű, mert attól függ, milyen szerepe van az egyénnek aktuális cselekvésében. Teljes értékűvé nem akkor válik a pótcselekvés, ha tartalmilag hasonlít az eredeti cselekvésről folyó de el nem ért kielégüléshez, hanem akkor, ha a lelki feszültséget megszünteti, vagyis ha a személy befejezettnek érzi a cselekvést és a pótkielégülésben megnyugszik.

Ebből a szempontból fontos a pótmegvalósítások **nehézsége és realitásfoka** is. Vannak esetek, amikor a nehezebb pótcselekvés kielégítő értéke nagyobb, mint a könnyebbé, vagy az eredeti cselekvésé; sokszor azonban kiderül, hogy nem a nehezebb feladat megoldása szerez nagyobb pótkielégülést, hanem inkább az eredetihez "hasonló" cselekvés, és ez alkalmasabb a pótló kielégülésre. Fontos továbbá, mint láttuk, a személynek általános állapota is. Ha az egyén általában megelégedett, vagy elégedetlen, akkor természetesen megváltozik ezen állapotok sze-

rint bármely pótcselekvésnek pillanatnyi funkciódérteke, azaz egyéni kielégítő jellege is.

Fontos annak belátása, hogy a pótcselekvések általában véve nagy szerepet játszanak a normális lelki életben éppen úgy, mint a parataxisok terén. A pótcselekvések lehetnek jók és hősiesek, éppen úgy, mint gonoszak és alacsonyrendűek. A védekezések és menekülések cselekvésformái megmutatják, hogy az erkölcsi jó és erkölcsi rossz vonalán egyaránt kifejlődnek a különféle pótcselekvések. A nevelés is nagyrészt abban áll, hogy társadalmilag megfelelő és értékes pótcselekvéseket fejlesszen ki a gyermekekben és fiatalokukban, és ezeket megfelelő kielégítések gyanánt iktassa be a cselekvés folyamatába, pl. megbocsájtás, helyes kompenzáció stb. A bűnözés lélektana szempontjából is nagy jelentőségük van a helyes pótcselekvéseknek és pótkielégüléseknek: a bűnözőt úgy foghatjuk fel, mint kezdetleges személyiséget, akinek nincsenek pótcselekvései és pótló kielégülései, hargját pl. nem tudja szimbólikusan lereagálni, vagy nem tud megbocsájtani. Ilyen körülmények között a pótló cselekvések és kielégülések sokszor érdekesebbek lehetnek, mint a valódiak.

A szexuális vágyak durva és természetes kielégítése helyébe a magasabbrendű személyiség olyan pótcselekvést tesz, amely a közösségi érzéssel, vagy az eszményi erotikával szövődik egybe és így nyújt kielégülést. Ez a kielégülés magában véve az eredetitől eltérő pótlásokat tartalmaz ugyan, mégis magasabbrendű és értékesebb, mint a primitív kielégülés. Az emberi személy cselekvéseinek rendkívüli bonyolultságát mutatja az a körülmény, hogy az efféle kielégülések az eredeti vágnak a célkitűzését teljesen mellőzhetik is: az első szerelem rendszerint olyan természetű, hogy nem kívánja meg a testi kapcsolatot, sőt ettől visszariad.

Az értékes pótkielégülések tehát nagy jelentőségűek, mert életelmozdítók és a társadalom javára is szolgálnak. Élénkítik az életnek egyhangúságát, biztosító szelepek gyanánt szolgálnak társadalomellenes törekvések ellen, támogatják értékes törekvéseinket, és megkönnyítik szenvedéseinket. Sok tekintetben a vallásosság sem egyéb, mint biopozitív pótcselekvés, s a művészi alkotás is részben kompenzációra vezethető vissza. "Mir gab ein Gott zu sagen, was ich leibe." (Goethe)

A pótcselekvések tehát csak abban az esetben válnak parataxisokká, ha olyan kielégüléseket hajhásznak, amelyek az egyént túlzásokba viszik és ezáltal társadalomellenesekké válnak, pl. ha csalódott szerelemből gyűlölet, rombolás, gyilkosság stb. származik.

i) Külön kell foglalkoznunk a megakadályozott vágyaknak és motívumoknak azzal a következményével, amikor ebből a

vágyból bűntudat származik.

A bűntudat és szorongás problémájával főképpen a pszichoanalízis foglalkozik. Ettől függetlenül azonban más irányzatok is vizsgálták a bűntudat keletkezését. Ebből a szempontból fontos, hogy a gonosztevők között nem találunk nagyobb mértékben lelki betegeket, mint a normális és erényes emberek között. A jogilag elítélt bűnözők nem a neurotikusok vagy elmebetegek közül kerülnek ki legnagyobb mértékben, ellenkezőleg: a valódi bűnözők, akik hidegvérrel hajtják végre gonosztetteiket, igen sokszor semmi lelkiismeretfurdalást nem éreznek, nem neurotikusok, nincsenek konfliktusaik és nem érzik azt a bűntudatot, amit sokszor a kényes lelkiismeretű, magukat ok nélkül vádoló neurotikusak szoktak érezni s alatta szenvedni. Az igazi bűntudat oly cselekvésekből ered, melyeket az egyén megengedett magának önvédelemből, önértéktérzésének fenntartása kedvéért, - ezeknek biológiai és lélektani hasznosságuk kétségtelen, - baj azonban az, hogy az egyén lelkiismerete szerint mégsem lett volna szabad megtörténniük, mert az igazi lelki egyensúlyt nem állítják helyre, azt meghamisítják és így titkos helytelenítésre vezetnek.

Ez a bűnösségtudat megnyilvánulhat: a felfedezés, leleplezés ellen való feltűnő törekvésben, - megjelenhet sifírozva, vagyis jelképekben; - lelki vagy testi tünetekben; - rossz hangulatokban, nyugtalanságban, homályos szorongásokban és végül kifejezett önvádban. Mindezek a parataxisok függetlenek a tárgyi ítélettől, pl. a bíróságnak elítélő vagy felmentő verdiktjétől. Nevezetes példa ebből a szempontból is Dosztojevszkijnek: "Bűn és bűnhődés" c. regénye amely felülmúlhatatlan lélektani finomsággal és mélységgel elemzi a bűnösnek lelki állapotát, melyben az küzd a felfedezés ellen és egyúttal szomjúhozza a bűnhődést és elégtételt. Az önvádnak ez a természete okozza, hogy bármilyen nagy tekintély biztosítson is bennünket az önvádnak alaptalanságáról, és szorongásaink tárgytalanságáról, ez hatás nélkül marad. A lelki egyensúly felbomlása hozza magával, hogy belsőleg fenyegetettnek érezzük magunkat, szorongás érzéseink nem szűnhetnek meg, mert hiszen "saját magunk ellen hibáztunk", - s ezen hiba alól a külső felmentés nem szabadít fel bennünket, ellenkező esetben pedig semmilyen külső elítélés nem kelt bennünk hasonló szorongásokat. Viszont azok az öngazolások, védekező magyarázatok, melyeket a bűnvádban és szorongásban élők fel szoktak hozni, csak kábító szerek, öncsalási kísérletek, melyek nem vezetnek felszabadulásra.

Így értelmezhető a bűntudatnak parataxisa, amely tulajdonképpen kísérlet gyanánt tekinthető arra nézve, hogy az egyén helyreállítja a megzavart lelki egyensúlyt, - intő és figyelmeztető jel, melynek szerepe az egyéniségnek továbbfejlesztése, felszabadítása, tökéletesítése.

És általában ebben a tételben fejeződik ki minden parataxisnak magasabb értelme a lelki élet ekonómiájában: "Per aspera ad astra."

VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ ÉLETMŰVE

1.

Számomra egyszerre boldogító és nyomasztó a megtisztelő feladat: méltó módon bemutatni professzorom Dr. Várkonyi (Hildebrand) Dezső életművét, aki 1971-ben 83 éves korában bekövetkezett haláláig közel hat évtizeden át alkotott.

Nyomasztó ez a feladat, mert a mesterére felnéző tanítványnak a legjobb esetben azzal kell beérnie, hogy tudása és tiszta szándéka szerint is csak tökéletlenül érzékeltet egy hatalmas művet.

Nyomasztó ez a feladat azért is, mert mestere szellemében úgy kell szólnia, hogy reá mutatva a nemzet fennmaradását és jövőjét szolgálja, félretéve azt a jogos és nemes haragot, amelyet az alkotó ereje teljében lévő Várkonyi professzor félreállításával és agyonhallgatásával az 50-es években a magyar szellemi és pszichológiai kultúra évtizedekre kiható lerombolása és elsilányítása olyan sokunkban kiváltott.

Ugyanakkor boldogító is ez a feladat, mert hosszú hallgatás után lehetőségünk nyílt Várkonyi (Hildebrand) Dezsővel, de az egész társadalommal szemben is fennálló adósságunknak legalább részleges törlesztésére. Ez a jubileumi alkalom fáklagyújtás Magyarországon - Babits Mihály szavaival kifejezve - "Gyémántszóró asszony" országunkban:

"Éjszaka ez testvér!... Szükség van a fényre,
Vetni, amaz örült asszony útjai elébe."

Mi ez az elszórt gyémánt? Mi ez az életmű? Tőle tanultuk, hogy a pszichológia az emberi életdráma tudománya. Életműve egy kiteljesedett életdráma, amely sorsával, alkotásaival és személyiségének belső fejlődésével együtt teljes.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső "kiművelt emberfő" volt, akiben - gróf Széchenyi István értelmében és szavaival - "az ember igazi személyiséggé" teljesedett. Integrált személyiség volt, akinek hatalmas életművét sorsának, belső vívódásainak és személyisége világosan végigkövethető szüntelen fejlődésének ismerete nélkül nem érthetjük meg.

Filozófus, pszichológus és pedagógus volt. Pedagógiáját csak pszichológiája, pszichológiáját csak filozófiája ismeretében érthetjük meg igazán.

2.

Kozmikuság, tágult látóköre, kivételes intellektusa, elméle volt. A filozófia számára mégsem volt csupán tudomány, elméleti konstrukció, hanem konstruktív küzdelem az emberi

lét végső kérdéseivel az ember létének értelmét adó kiteljesedése, emberi hivatásunk betöltése érdekében.

A filozófia és a pszichológia viszonya kezdettől fogva - 23 éves korában megjelent "Pszichologizmus és logizmus" című első tanulmánya óta - foglalkoztatta. A filozófiában eredetileg az ismeretelméletben - az 1922-ben megjelent "Tudati adottság filozófiája"-nak kritikájával - alkotott. Ehhez azonban a lételméletben is saját, következetes álláspontot kellett kialakítania. Ezért az egységes tudás végső alapjainak feltárásához az ismeretelméleti felfogást szervesen a lételméletre építette. E két filozófiai tudomány viszonyát "A Pszichológia alapvetése" című monográfiájában (1926) így jellemzi: "A metafizikai lélektan azon gondolkodás alapján formálódott ki, mely a filozófiában nem fenomenológiát, vagyis érvényes lényegeket apriori megismerését, sem érvényes észértekek rendszerét, hanem a levés és létezés tanát látta, amely szerint a létfilozófiába futnak bele az egyes részlettudományok irányvonalai, vagy benne nyugszanak az egységes tudás végső alapjai."

Várkonyi professzor a tudati adottság filozófiájának, a konszciencializmusnak kritikája során az ismeretelmélet összes kérdéseinek alapját tevő realitásproblémát veti fel és az ismeretelméleti idealizmus álláspontjának önellentmondásait - teljes spektrumában Berkeley-től s Mach-tól kezdve Kant-on keresztül Hegelig - elemzi. Igen árnyalt és brilliáns logikával vezetett gondolatmeneten mutat rá, miért van szükség egy "transzcendens minimum" felvételére ahhoz - ezen a tudattényeken kívüli "külső valóságot" érti -, hogy a realitásproblémát megoldjuk. Kritikai realizmusa annyiban új és annyiban viszi előbbre a filozófiai gondolkodást, hogy egyrészt a konszciencializmus tartalmának és érveinek bírálataban árnyaltabb és teljesebb a korabeli realista felfogásokhoz képest, másrészt továbbblép és a létező összetételének és szerkezetének lételméleti alapkérdésében is - ezt egy 1958-ban tartott előadásában foglalja össze - állást foglal. A valóság egységes lényegének problémája a legkiélezettebben a legbonyolultabb lény, az ember esetében vetődik fel, mint a test és lélek spiritualista, materialista vagy dualista problémája, még pontosabban a lélek problémája. "Lélekről vallott felfogásunk": - írja egyik íróasztal-fiókban maradt munkájában -: "az állományi egység elmélete: az emberben a tevékenységeknek egyetlen alanya van és ez a testtel egyetlen állománnyá egyesült lélek. Ezzel az embert, viselkedéseit és cselekvéseit legjobban megmagyarázhatjuk. Ha a testet, lelket egymástól külön működő és önálló ágenseknek tekintjük, zavarba jövünk: ki az alanya pl. az érzékelésnek, akarásnak stb." Később ezt írja: "Mégis feltevészerűen kell szólni a 'lélekről' mint:

- a tudatos és nem-tudatos kiterjedéstelen folyamatok végső hordozójáról (amely természetesen a testtel egyetlen szubsztanciát alkot),
- a belső élettények jellegzetes közös sajátosságáról,
- a belső élettények összességéről".

Várkonyi professzor elméleti felfogásában a szellemnek is korszerű, sajátos értelmezést ad: "A lélek egyúttal szellem is. 'Szellemissége': az anyagtól való belső függetlensége. A külső függetlensége nem szükségképpen jegye. A lelki élet kötődhet anyagi feltételekhez, de ez nem belső függés. Ez ugyanis azt jelentené, hogy az anyag létre tudná hozni a szellemi folyamatokat. Ez pedig nem történik. A belső és külső függetlenség fokozatosan valósul meg az érzékelés, az emlékezés, a képzelet, a gondolkodás és az akarás folyamataiban."

Ismeretelméleti tevékenységének egyik, az előzőnél konkrétabb problémája Kant térelmélete (1921). Kritikai realizmusa alapján ebben is saját álláspontot alakít ki, a "nativista empirizmust", amelyet néhány évvel később - 1925-ben - "Tér és térszemlélet" című munkájában fejt ki. Ez a probléma is, mint az emberélet annyi más kérdése, tovább foglalkoztatja őt, és több mint négy évtizeddel később 1967-ben befejezi azonos címmel több száz oldalas monográfiáját. Ebben már tovább gyarapított, érlelt tudásával a legújabb ideg- és érzékelésettani és észleléstani kísérletek eredményeit is feldolgozva nemzetközi szinten is egyedülálló interdiszciplinárisan integrált hatalmas művet alkot, - ismét megfosztva a publikálás lehetőségétől.

Hasonlóképpen foglalkozik etikai kérdésekkel is, így pl. az erkölcsi szabadsággal, amelynek tárgyalása évtizedekkel később s már életszerű pszichológiai problémaként "Az akarat szabadságáról" írt, s ugyancsak kiadatlan tanulmányában bonthatózik tovább.

Valójában ebben a korai, filozófiai nevezhető korszakában érlelődik Várkonyi professzor munkásságának magvát alkotó pszichológiai antropológiája is, amely már a pszichológia területére vezet. Azonban mielőtt erre rátérnénk, szükségesnek tartjuk néhány szót szólni hosszú ívelésű életművének műveiből kiolvasható belső építkezési módszeréről is.

Várkonyi (Hildebrand) Dezsőt foglalkoztató alapvető kérdések - töprengő lelki alkatától és sorskonfliktusától el nem különíthető módon - szinte mind már fiatal korában felvetődtek benne. Csak néhány példát említünk erre. Mint az ifjúsággal foglalkozó lelkiatya már a század tízes éveiben ír pedagógiai problémákról. Az őt élete végéig foglalkoztató gondolkodás lényegét, a szemlélettelen assztrakció kérdését már 1920-ban, "A szemlélettelen gondolkodás kérdése" című tanulmányában felveti. Ezzel kapcsolatban a sors különösen mostoha volt hozzá. Az 1952-ben írt összefoglaló munkája, "A gondolkodás lélektana" már nem jelenhetett meg. Mégkevésbé az a - feltehetően halála előtt utolsónak megírt - gondolkodáslélektani tanulmánya "A tapasztalásról", melyet e sorokkal zárt: "Filozófiai alapfogalmak nélkül egy tudomány sem keletkezhetik, mert a tudomány szokások és az észelvek felhasználásával jöhet csak létre. A pszichológia is a 'tapasztalati valóságnak' egyik egységes ellentmondás nélküli teóriája kíván lenni. Ez az a pszichológia, melyet Marx óhaj,

mikor róla mint 'valóban tartalmas és reális tudományról' beszél." Egyébként gondolkodó elméjének igényességét jelzi, hogy saját álláspontot tükröző pszichológiai és pedagógiai munkával csak akkor jelentkezik, amikor az adott témában közzétett ismereteket saját világnézetébe beépítette. Erről tanúskodnak a legkülönbözőbb pszichológiai és pedagógiai témákban előtanulmányoknak tekinthető magasszínvonalú könyvismertetései. Szintetizált saját álláspontjának kifejtésében azonban mivel minden részprobléma elemzésében a végső alapokig hatol le - mindig valami újat, eredetit nyújt. Ezen a ponton egy pillanatra megállunk, s Várkonyi professzor munkásságával kapcsolatban két kérdést kell feltennünk:

1. Milyen értelemben volt "elméleti" pszichológus Várkonyi (Hildebrand) Dezső? és 2. valóban eklektikus volt-e, mint ahogy ilyen vélemény elhangzott róla?

Korunkban, amikor a valóság és az igazság között olykor tátongó szakadék húzódik, divatosabb vált - s ez inkább kórtűnet - az elmélet és a gyakorlat szétválásáról s erőltetett egységeről beszélni. A valóban értékalkotó kultúra természetes állapotában ez a kettősség természetellenes. Igaz, Várkonyi nem volt kísérletező pszichológus, de nem volt a szó mai értelmében elméleti pszichológus sem. A szó pejoratív értelmében vett elméleti pszichológus kész eszmék rendszerét alkalmazza a pszichikai tényekre, "felülről lefelé" építkezik s nem törődik a tapasztalati tényekkel. Maga Várkonyi professzor erről így ír: "A bölcséleti lélektan" is - a kifejezést az "elméleti" lélektan szinonimájaként váltakozva használja 'felülről lefelé halad' (vagyis egy eleve elfogadott bölcséleti rendszer alkalmazása a lelki tényekre), de úgy, hogy a tapasztalás adatait tudomásul veszi és ezeket bölcséleti fogalmak segítségével értelmezi. Hogyan? Úgy, hogy "alulról felfelé" is halad: tapasztalt lelki tényekből indul ki, ezekből állapítja meg a lelki tények természetét; majd újra visszatér a tényekhez és ezeket összegezteti a létezés törvényeivel. Tehát tudományos lélektan a tapasztalat feldolgozásából épül, amelyben a bölcséleti fogalmak nélkül nem volna megbízható értékük a tapasztalati törvényeknek.

A tapasztalati és a bölcséleti vagy elméleti lélektannak a megkülönböztetése nem egészen jogos. Legfeljebb abban van különbség: hogyan és milyen mértékben alkalmazzuk a tudományos, bölcséleti fogalmakat. Nincsenek különböző pszichológiaiák, hanem csak különböző pszichológusok."

Várkonyi (Hildebrand) Dezső tapasztalatból építkező pszichológus, akinek éppen fegyelmezett bölcséleti gondolkodása tette lehetővé, hogy a 30-as évek nevelésügyi reformmozgalmában a korát messze meghaladó módon vessen fel és oldjon meg gyakorlati pedagógiai kérdéseket (a magyar közoktatásügy mai gyakorlata még mindig évtizedekkel marad el mögötte), a szociálpszichológia és az ekológiai pszichológia kibontakozása, illetve kialakulása előtt a miliő-pedagógia alapjait vetette meg. Ő volt az, aki az elméletinek tartott pszichológiájában, az emberi életdráma gondolatából kiindulva a cselekvésnek és magatartásnak a normalitás körében

megnyilvánuló rendellenességeit nemzetközi viszonylatban először nem pathológiai szempontból leírta s rendszerezte, és ezzel a mindennapi élet mentálhigiénjének gyakorlati pszichológiai fogódzó pontokat nyújtott.

Az eklekticismus vagy annak a látszata annál könnyebben vetődik fel valakinek a művészeti vagy tudományos munkásságával kapcsolatban, minél szélesebb és bonyolultabb területet fog át életműve. Várkonyi (Hildebrand) Dezső a pszichológiának szinte valamennyi területét művelte. (E területek némelyikéről ma még mások részletesebben is szólnak.) Az eklekticismusnak azonban van egy megszorító ismérve: csak annak a másoktól átvett elemekből összegzett koncepciója tekinthető eklektikusnak, akinek összegzése következetlen, elmentmondásos. Várkonyi professzor nem eklektikus. Ő olyan egységes egésszé ötvöztött életművet alkotott, amely egyetemességben is életszerűen új. Ezt akkor látjuk át, ha vele együtt megpróbálunk az ő magaslataira emelkedni. Ha emberi életdrámáinkból csak nála szűkebb horizontot fog be szemünk, elveszítjük az egészt s csupán a gazdag részletek között tévelygünk.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső pszichológiája első pillantásra egy nagy paradoxon: a gondolkodó filozófus cselekvés-pszichológiát alkot! Csak belső küzdelmei, személyiségének fejlődése érteti meg velünk, hogy ez így természetes. Amikor 1935-ben "A cselekvések elemzése" című tanulmányában először fogalmazza meg koncepcióját, amely akkorra már a maga teljességében jelenik meg, így ír: "az emberi életnek egy olyan általános szemlélete szolgál legjobb kiindulópontul, melyet mi 'életdrámának' szeretnénk nevezni. Életünket, mint egyetlen nagy életdrámát éljük és játszuk meg, - ennek középpontja mindenkor a mi személyiségünk, - körülöttünk számos epizódistával; ez a 'dráma' lehet gazdag vagy szegény a cselekményben, lehet egyenletes menetű vagy zökkenőkben gazdag, alapjellege lehet tragikus, vagy komikus, - a lényeg itt is az, hogy mindig egyetlen nagy életdrámával állunk szemben, mikor emberi életéről van szó és amikor a drámai hős cselekvéseit értelmezni megkíséreljük."

Ismét annak vagyunk tanúi, hogy a kor különböző tudományos irányzatainak (a filozófiai pragmatizmusnak, új nevelésteóriáknak, Hæberlin kultúrantropológiájának, a berlini alaklélektani iskolának) a pszichológia különböző ágainak (Janet, Bleuler, a személyiséglélektani és karakterológiai kutatások, Ch. Bühler emberi életpályát átfogó fejlődéslélektana stb.) gondolatait felhasználva hogyan születik meg egy sajátosan új és interdiszciplináris megalapozottságában is sui generis pszichológia, amelyben természetes módon nyernek értelmet, szerveződnek életteljes egységbe az ember összes pszichofiziológiai és pszichológiai funkciói. (Már ebben a tanulmányban pl. a szükségletekről egy olyan fejezetet találunk, amely rövid tömörségében is annyira teljes és korszerű, hogy ma is érvényes). A pszichológia a cselekvésnek mint az emberi élet lényegének és mint rendező elvnek a középpontba helyezésével vált az élet szolgálatában álló em-

berismeret tudományává.

A részleteiben is kidolgozott cselekvéslélektan s a folytatásának tekinthető "Az emberi viselkedés és cselekvések rendellenességei a normalitás körében (Parataxisok)" című munkák sajnos ismét csak az íróasztalnak íródtak. (Csupán két tanulmány jelent még meg 1947-ben és 48-ban: A cselekvéslélektan vezető gondolatai és a Cselekvéslélektan és nevelés.) Pedig e félévszázaddal ezelőtt született koncepció még ma is előtte jár - világviszonylatban! - azoknak a most reneszánszát élő új cselekvéskutatásoknak, amelyek nyugaton, főként az NSZK-ban bontakoznak ki. De teljesebb és életszerűbb a szocialista országokban (Szovjetunió, Lengyelország, NDK) Rubinstein munkássága nyomán kialakított tevékenységpszichológiai koncepcióknál is. A magyar pszichológiai életben néhány évvel Várkonyi professzor után Harkai Schiller Pál hívta fel a 'cselekvéstan' fontosságára a figyelmet. Az ő 1940-ben megjelent cselekvéstani munkájával kapcsolatban egy könyvismertetés konstruktív kritikájával maga Várkonyi (Hildebrand) Dezső foglal állást.

Várkonyi professzor emberszemléletéből fakad, hogy az embert szüntelen fejlődésre képes lénynek tartja s "A fejlődéslélektani rendszerekről" 1934-ben írt tanulmányában a reá oly jellemző alapossággal a személyiség fejlődésének egészét áttekintve az emberi fejlődés "végső értelmezésére" törekedett. Dialektikus gondolkodását jelzi, hogy amikor felveti a kérdést: miért nem sikerült a lelki fejlődés "alapvető" sajátosságaiból eredő törvényeit és szakaszait "tisztázni" - a választ így adja meg: "Az okot abban a körülményben kereshetjük, hogy a fejlődés fogalmát nem sikerült tisztázni mindaddig, míg a biológiai szempont nem vált a lélektani értelmezésnek alapvető és szervesen bekapcsolt elvévé - s másrészt míg a sajátosan 'lelki' fogalma éppen a vele szervesen összefüggő 'biológiai'val szemben kellőképpen nem tisztázódott". Tehát a fejlődés biológiai fogalmát veszi alapul s az "élő" fogalmát egyenes vonalban folytatva jut el a "lelki" fogalmához. A fejlődés menetét és tagolódását az egyetemes életcél és az egyes életcélok korszakról-korszakra változó egymásutánja szabja meg. A "tárgyi-alanyi" korszakok változása nem ad igazi képet erről. A biológiaiinak és lelki-nek fejlődési alaptörvényei: az érés és tapasztalatszerzés, a tagolódás és egységesülés. Az eszméletek organizálódásának fejlődéstörvényeiben a tárgyi világ jelentéseinek is - de csak az érés keretein belül - rész jut. A szintetikus-globális működések megelőzik a tagolókat. Az egyes elkülöníthető lélektani alaptevékenységek, képességek fejlődési menete külön törvényeknek engedelmeskedik úgy, hogy ezek elősegítik az egységesülést - újabb kifejezéssel: az arányos koegzisztencia kialakulását - vagy bomlasztó hatással vannak rá. A túlzott tagolódás (differenciálódás) a személyiség széteséséhez vezethet.

Várkonyi professzor csak a lelki fejlődés alapkérdéseinek tisztázása után fog neki mindmáig klasszikus kézikönyvnek számító két kötetes Gyermeklélektana megírásához. (1938

és 1940.) s Bevezetés a neveléslélektanba című könyvéhez (1937.) Ezek legtermékenyebb évei. 1934 és 1944 között írja a Cselekvés Iskolájában 37 cikkét, amelyek részben előtanulmányok is neveléslélektanához, részben alkalmazó kifejtései fejlődéslélektanának és cselekvéslélektanának. Mindegyik kivétel nélkül gyakorló pedagógusok részére élethasznú útmutatás. Ebben az időszakban lát napvilágot a Nemzetnevelők Könyvtárának sorozatában, népszerű nyelven írt 3 könyve is: "A gyermek testi és lelki fejlődése"; "A lelki élet zavarai", valamint "A gyermek és környezete".

Bár pályáját 1949-ben gyakorlatilag kettétörték, hallgatásra ítélt éveiben is szinte haláláig alkotott. Az ötvenes évek közepén néhány évig nyugdíjas szaktanácsadóként a MÁV Pályaalakmassági Vizsgáló Állomáson Horváth László Gábor biztosított számára újabb könyvei megírásához bizonyos lehetőséget. Nyitva állt ugyanakkor otthona is az őt szerető tisztelő tanítványok és barátok számára, ahol felejthetetlen élményeket jelentett a saját maga főzte és feleségével együtt felszolgált tea kortyolgatása közben a legkülönbözőbb általános és alkalmazott pszichológiai, irodalmi- és világnézetlélektani témakörben tartott előadásai.

Ebben az időszakban már csak egy-két rövidebb tanulmánya jelenhetett meg; a Pszichológiai Szemlében egyetlen egy, az általánosításról, a többi a tisztelő barátok nem minden kockázattól mentes közreműködésével. Nem mintha olyat írt volna, hiszen iskolaorvosi és gyógypedagógiai problémákról szólt, hanem mert ő írta. Pedig a már említett íróasztalfiókban maradt munkákon kívül többek között könyvet írt a bűnözés lélektanáról, a diagnosztikáról, az érzékelés lélektanáról. Ugyanúgy csupán kéziratban maradt meg - az akkori politika groteszk értelmetlenségét bizonyítva - "A szovjet lélektan elméleti alapjai és alkalmazásai" című munkája 1950-ből, amikor a szovjet pszichológiát a személyi kultusz hithő pszichológusai sem ismerték igazán, hanem csak óvatosan kerülgették. Egyébként Várkonyi professzorra mindig ez volt jellemző: politikai elfogultságtól mentesen, naprakészen volt tájékozott és tájékoztató a nemzetközi pszichológiai tudományos életéről. Már 1928-ban például nemcsak az alaklélektanról ad máig érvényesen modern értékelést - gyökereikig hatoló elemzésével ma is többet mond, mint a Gondolat Kiadónál 1974-ben kiadott alaklélektani tanulmánykötet írásai -, hanem Pavlov feltételes reflex-tanáról is.

Ugyanakkor azonban nemcsak a pszichológiában, hanem a pedagógiában is hasonlóan tájékozott volt s tudásával együtt szemléletét is fejlesztette.

4.

Az elméleti pedagógiába való bekapcsolódása gyakorlati indíttatású. 1934-ben "A cselekvő iskola lélektani alapjai" című írásában, a korábban már említett cikksorozatát így kezdi: "A mai nevelésügyi mozgalmakban és irodalomban mi sem oly gyakori, mint a réginek és az újnak a szembeállítás. A

reneszánsz óta voltaképpen mindig és szakadatlanul a nevelésnek megújulásáról és forradalmáról van szó; de olyan határozottsággal s oly meggyőződéses öntudattal talán még sohasem helyezték szembe az új világ követelményeit a régiek alapfelfogásával s módszereivel, mint ma, az 'új iskola, új nevelés' a 'réformez l'école!' jelszavainak idején. A megújulás törekvései többféle szempont szerint csoportosítják a (lényegükben azonos) reformgondolatokat; az egyik ily kristályosodó pont: a cselekvés (Ferriere), a tett (Lay), a munka iskolája (Kerschesteiner) elnevezéseiben és erőfeszítéseiben mutatkozik. Ezekben a jelszavakban és törekvésekben kifejezésre jut a századeleji, de különösen a háború utáni emberiség mély elégtétlensége a régi (főként Herbarti) szellem uralma ellen a nevelés elméletében s gyakorlatában, éppúgy, mint más régebbi kísérletekben vagy intő vészkiáltásokban;

Várkonyi (Hildebrand) Dezső mint egyetemi tanár maga is - ma így mondják - a felsőoktatásban dolgozó pedagógus volt. Pedagógiai írásainak azonban nem elsősorban ezért volt nagy a gyakorlati hatékonysága, hanem azért, mert azokat az ő emberismerete, emberi életdráma szemléletéből kiinduló cselekvépszichológiája alapozta meg. Ez annyira így volt, hogy kezdetben - "A pszichológia alapvetésében" és még a Cselekvés Iskolájában írt cikkeiben is - a pedagógiát az alkalmazott pedagógiai pszichológia részének tekintette. Csak később változott meg ez a nézete, amikor 1946-ban a Magyar Pedagógiai Társaság ünnepi ülésén tartott "Lélektani antropológia és pedagógia" című előadásában már önállónak tartott neveléstudományról beszél, melynek emberismereti, emberszemléleti alapot a pszichológia, pontosabban a pszichológiai antropológia ad.

Pedagógiai előadásai és írásai mindig széles horizontúak, a nevelés gyökeréig hatolóak, korszakindító jelentőségűek voltak. Különösen három munkája tekinthető ilyennek: a már említett "Cselekvéslélektan és nevelés", a "Lélektani antropológia és pedagógia", valamint a "A nevelés 'funkcionális' fogalma" című tanulmánya.

A nevelés tudományának szüksége van pszichológiai alapokra s ha meg akar maradni az életnek értelmet adó erkölcsiileg felelős és boldog emberré fejlesztés tudományának, akkor szüntelenül vissza kell térnie ezekhez az alapokhoz. Úgy véljük, helyénvaló ha ebből az előadásból csupán programadó zárógondolatait röviden összefoglaljuk:

1. "a nevelésben folytatnunk kell az emberismerésnek kísérletekben és tapasztalatokban nyugvó munkáját... Ebből a szempontból a magyar pedagógusoknak tennivalói megszámlálhatatlanok: és elsősorban a lélektan méltó tudományos és társadalmi helyzetét, eredményeinek elismerését és hasznosítását kell biztosítanunk... Így elkerülhetjük a sarlatánság örökké fenyegető veszélyeit s egyben nevelésünk emberibb, mélyebb és szociálisabb lesz."

2. A nevelőknek ... magasabbra kell emelni a tekintetüket és nevelésük alapjává az antropológiát kell tenniük. Az

emberi szellem zászlaját nem szabad kiejteni a kezünkéből." E tekintetben a fogyatkozás abban van, "hogy nem érvényesült eléggé közoktatásunkban a humanizmus, az igazság és a felelősség szelleme; nem voltunk eléggé tekintettel a szociális és erkölcsi gondolkodás következményeire és növendékeinket nem tudtuk mélyebben bevezetni az emberi szellemnek ezen követelményeibe."

3. "Oktatásunk eddig inkább a múltba tekintett, mint a jövőbe... Különösen a történelmi válságok idején kell döntenünk arról, fenn akarunk-e maradni, s ha igen, miképpen kell alkalmazkodnunk a jelenhez és hogyan kell biztosítanunk nemzetünk jövőjét? A nevelésnek is határozottan a jövőre irányulónak kell lennie."

4. Ki kell aknáznunk azt a gondolatkincset, amely nemzeti irodalmunkban a múlt században, a reformkortól kezdve kialakult s ezt a ragyogó századot az embernevelés, a világ-szemlélet alakítása érdekében jobban fel kell használnunk mint eddig. Madách, Vörösmarty, Arany, Széchenyi, Eötvös stb. gondolatvilágának bölcséleti és világnézeti elemeit határozottabbá kell tennünk, mint a közelmúltban történt." Madách pl. "az embert történeti fejlődésében tekinti és annak a kérdésnek a hálójában vergődik: van-e haladás? Miért küzd az ember a Földön? 'Az ember célja a küzdés maga', mondja... s így jut optimista világnézethez a történelem minden lehángoló és gyászos tanulsága ellenére is."

5. "Végül nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az emberi szellem kiteljesedésének, a szellemi művelődésnek öntörvényűsége van; egyéni útjai is vannak, amelyeket a tapasztalati lélektan még nem tárt fel, hiszen inkább csak a tipikusait és az általános érvényűt állapította meg az emberi személy fejlődésében."

"A nevelés 'funkcionális' fogalma" című munkájában Várkonyi professzor már ennek az egyéni személyiségnek öntörvényű kiteljesedéséhez ad ma is korszerű koncepciót. A funkcionális nevelés eszméjét spontaneitása miatt - a pedagógia bírálatának keretében - az 50-es években kemény kritika éri. Várkonyi professzor azonban cselekvéslélektani szemléletével ebben a kérdésben is túllép a spontaneitás keretein és a nevelésnek az élet fejlődéstörvényein alapuló tágabb és kiegyensúlyozott értelmezését adja. Értelmezése az átöröklés hatóerőit is figyelembe véve megalapozottan optimista, mikor így ír a nevelésről: "végső értelmét az a gondolat adja meg, hogy a teljes értékű fejlődésben el lehet érni az egyén tökéletességét éppúgy, mint a búzaszem kalászos szárrá fejlődve, befejezte kifejlődésének menetét és 'készlettűvé' (entelechiává)" vált Aristoteles bölcselete szerint." Egyforma erővel hangsúlyozza, hogy a nevelés a személyiség autonóm kifejlődését figyelembevevő kibontakoztatás és egyidejűleg aktív fejlesztési folyamat, s mindkét oldalról viszonylagos teljességet nyújtó kifejtést ad, amikor mind a nevelődésben, mind az aktív nevelésben - a gyermek gyakorló tevékenységében és a nevelő miliő alakításában - egyaránt hangsúlyozza a kedvezőtlen hatások lehető elhárítását és a kedvező hatások

szüntelen biztosítását.

Hol vagyunk ma mi felnőttek, pedagógusok erre tekintettel? Hol tartanánk ma, ha akkor 40 évvel ezelőtt a magyar újjáépítés idején s utána folyamatosan komolyan vettük volna, hogy a gazdasági-társadalmi kibontakozást megvalósító ember teljesértékű kibontakozása együtt halad a gyermeket és felnőttet egyaránt körülvevő emberi, társadalmi környezet humánummal telített kialakításával?

Mit sugároz nekünk utódoknak, ez az utunkon még az árokban is felénk ragyogó gyémánt, Várkonyi (Hildebrand) Dezső életműve? Először is azt, hogy értéket keresni nem kell külföldre mennünk. Vannak nemzeti nagyjaink, s ő ilyen volt, akik a világ nagy gondolkodóival tudásban és emberségben egyenrangúak. Várkonyi professzor a máig éltek között a legnagyobb magyar pszichológus.

Hatalmas szellemi öröksége áldozatos adósságtörlesztésre kötelez magyar jelenünk és jövőnk szolgálatában. Róla történő megemlékezésünk csak szerény kezdet lehet ahhoz, hogy helyrehozzuk azt a szinte helyrehozhatatlan kárt - sőt, ki mondom: bűnt! -, amit félreállítása a magyar szellemi, pszichológiai és pedagógiai kultúrában okozott. Az elmúlt négy évtizedben lassan két pszichológus és pedagógus generáció nőtt fel anélkül, hogy intenzív kapcsolatba került volna az életművéből sugárzó korszerű szemlélettel, tudással s emberformáló hatással. A mai pszichológusképzés - és még sokáig - meríthet belőle:

- életszerűen teljes, a végső problémák gyökeréig hatoló, tudományosan korszerű s differenciáltságában is egységes emberszemléletet, személyiségkonceptiót;

- megújíthatná magát úgy, hogy a pszichológia részterületeit igényes differenciáltsággal művelő, de a pszichológia antropológiai egységét megőrző képzést alakít ki.

Személyes példája elsősorban természetes egyszerűségével segíthet, hogy valóban tanáregyeniségekké váljunk. Rá is érvényesek gróf Széchenyi István szavai: "A legmagasabb műveltség legközelebb jár a tiszta természethez. Mindkettőnek legszebb bája a nemes egyszerűség."

Igazi szellemi vezető volt, akikre ma különösen nagy szükség van. Tevékenységével mindig túlmutatott önmagán valamire, ami nagyobb nála. Ezt köszönöm én is neki, az értékek világát, amely nemcsak iránytű utunkon, hanem végtelen távlatot is nyit, amelyben viszonylagossá csökken a köztünk lévő különbség és egyformán fontossá válik mindannyiunk kildetése.

Várkonyi (Hildebrand) a bencés áldozópap 1947 végén "elhagyta a rendet". Erről a katolikus egyháznak megvan a maga évezredes hagyományon alapuló hivatalos véleménye, s ezt a lépést ő maga lelkiismeretével megharcolta!

Várkonyi Dezső az ember azonban megmaradt a végső értékek haláláig hű áldozó papjának.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső egyetemességében is magyar, aki életével felelt Vörösmarty Mihály kétszer is feltett kérdésére:

"Mi dolgunk a világon? küzdeni és tápot adni lelki vágyainknak. Ember vagyunk, a föld s az ég fia... küzdeni. Erőnk szerint a legnemesebbekért. Előttünk egy nemzetnek sorsa áll."

VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ FEJLŐDÉSLELEKTANI MUNKÁSSÁGA

Társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában, amikor az értékek átalakulásának, változásának és fejlesztésének vagyunk cselekvő részesei, szükségszerű az a törekvés, hogy a különböző szaktudományok művelői fokozott érdeklődéssel fordulnak a történeti előzmények minél hitelesebb feltárásához, megismeréséhez. Különösen fontosnak tartjuk ezt a pszichológia esetében, mivel a tudomány fejlődése szempontjából olyannyira fontos történeti kontinuitás kimunkálásában - a figyelemre méltó addigi kutatások ellenére - még az ígéretes kezdeteknél tartunk. Pedig a maguk korában pszichológiai iskolát teremtő nagyhatású elődök tudományos hagyatékának elemző feldolgozása szervesen hozzátartozik szakmai önismeretünk és identitásunk gazdagításához, ösztönzést ad jelenlegi és jövőbeli feladataink eredményesebb megoldásához.

Ezzel összefüggésben ma már aligha lehet kétséges, hogy Várkonyi (Hildebrand) Dezső tudományos munkásságának, életművének saját korán túlmutató s máig ható érvényű értékeinek hiteles feltárása az utóbbi időben fellendülő pszichológiai-történeti kutatások egyik időszere - s tegyük hozzá - halaszthatatlan feladatának tekintendő. Különösen az, ha arra gondolunk, hogy Várkonyi (Hildebrand) Dezső azon tiszteletet érdemlő alkotó tudósnemzedék egyik képviselője, melynek tagjai a két világháború közötti időszak szociális, politikai, ideológiai feszültséggel telített társadalmi viszonyai közepette emberek tudtak maradni az "embertelenségben", humanisztikus elkötelezettséggel művelt szaktudományukkal, pedagógiai és közéleti tevékenységükkel a progressziót szolgálták s a felszabadult országban lojális magatartásukkal, alkotó munkájukkal igyekeztek elősegíteni a kibontakozó demokratikus, szocialista irányú fejlődést. Születésének 100. évfordulóján - akár megemlékezésünk mottója lehetne - egyik érdemes tanítványának Szántó Károlynak (1) azon helytálló értékelő megállapítása, amely szerint: "Várkonyi Hildebrand Dezső a polgári liberális haladó pedagógia egyik magasszínvonalú képviselője, ugyanakkor az európai élvonal szellemi közvetítője volt hazánkban. Kora nemzetközi színvonalán állt mindabban amit a neveléslelektani kutatások, a kísérleti pedagógia és pszichológia, a gyermektanulmány és a legjobb reformpedagógiai jelölések jelentettek".

Valójában e széles horizontú s tartalmában egyre mélyülő tudományos munkásság olyan összefüggő rendszert alkot életművében, amely nemcsak lépést tartott a pszichológiai gondolkodás, tudományos kutatás és személyiségformáló gyakorlat korabeli haladási irányával, hanem - előremutató, az objektív

értékeket feltáró kritikai elemzéseivel, új problémákat felvető és konstruktív megoldási módozatokat tartalmazó szintetizáló alkotásokkal - inspirálta azt. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ez a megállapítás teljes mértékben vonatkozik az életmű egyik alapirányultságát reprezentáló fejlődéslélektani munkásságára is, melynek személyközpontú szemléletmódja, fejlesztésre orientált nevelői beállítódása és szenvedélyes oknyomozó módszeressége karakterisztikusan átszővi egész tudományos tevékenységét. Ezért meglehetősen összetett feladatnak minősül fejlődéslélektani munkásságának akár vázlatos áttekintése és "kiemelése" az életmű egészéből.

Adott keretek között csak arra vállalkozhatunk, hogy fontosabb előzményeinek bemutatásával nyomunkövéssük Várkonyi fejlődéslélektani koncepciójának kialakulását, értékeljük kétkötetes fő művének "A gyermekkor lélektaná"-nak tudományos jelentőségét és szerepét későbbi tudományos munkásságában.

A fejlődéslélektani előzmények mégoly vázlatos számbavételénél sem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy Várkonyi a maga korában egy személyben filozófus, pszichológus és a neveléstudomány kiemelkedő művelője volt. E tudományágak érintkezési és metszéspontjainak s megtermékenyítő kölcsönhatásának érvényesülését tükrözi életútja és egész alkotói munkássága. Ebben az összefüggésben válik igazán érthetővé gyermeklélektani-fejlődéslélektani koncepciójának kialakulása és megújuló gazdagodása. Nevelői ethosza motiválta abban, hogy a pszichológiában azt kutassa, ami hasznosítható lehet a gyakorlati emberformálásban, az egyéniség szabad kibontakoztatásának tudományos megalapozásában. Orientálta ebben, "kriticista" szemléletű bölcselő habitusa, amely már alkotói pályájának kezdetétől megnyilvánul: neveltetéséből adódóan eleinte a tomista filozófiai eszméiről, majd egyre határozottabban a természettudományos gondolkodás vonzáskörében törekszik a lelkiélet feltáratlan dimenzióinak egyre hitelesebb és valóságghó megismerésére. Világnézeti fejlődéséről írja Sándor Pál (2) a következőket "... első filozófiai munkáján (A tudat fogalmáról, Győr, 1912) még szerepel az egyházi "Nihil obstat", a többiekben azonban már nem sokkal fontosabb részben a tárgyválasztás, részben pedig a szellemiség, amelyből eléggé nyilvánvaló a tomista objektív idealizmusból egy, "ismeretelméleti realizmus" felé való közeledés, ami ontológiailag az elsődlegességet a külvilágnak tulajdonítva - végeredményben, ha ez szerzőnknek nem is válik tudatossá - materializmusnak felel meg" (i.m.).

Valójában Várkonyi első filozófiai munkája sem ortodox tomista felfogásról tanúskodik, mivel a tudat problémáját programszerűen "történeti és methodológiai" szempontból tárgyalja. Az sem véletlen, hogy Hegelre és Bergsonra hivatkozik a történetiség hangsúlyozása, illetőleg elégedetlensége kifejezése célzatával a kvantitatív szemlélet eluralkodásával szemben. Az ismeretelmélet továbbfejlődését a "tudatalan" és "tudatalatti" rejtélyének feltárásától várja. Til-

takozik az ellen a felfogás ellen; amely szerint "... az ismeretelméletek bizonyos irányai egyszerűen határfogalomnak vagy ismerettani előfeltételnek vették a tudat tényét, s azt hitték, ezzel a tudományos kutatás fejlődése a tudat irányában bezárult" (3).

A tudatjelenségek vitatott problémáinak új utakat kereső alternatívái pszichológiai összefüggésben is foglalkoztatták Várkonyit. "A pszichológia alapvetése" c. 1926-ban megjelent könyvében (4) a tulajdonképpeni pszichikus jelenségek módszeres tanulmányozásának előzményeivel és főbb alapfogalmaival foglalkozik (a lélektan feladata, a tudat, a figyelem, a tudattalan, a lelki jelenségek osztályozása). Későbbi feladatának tekinti a lélektan egész anyagának ezen alapvetés szempontjai szerinti részletes kifejtését. Idézett könyvében és a tervezett további kötetekben egy "teoretikus pszichológia" rendszerének kidolgozása foglalkoztatja, amely mintegy középhelyet foglal el az empirikus lélektan és a metafizikai lélektan között. Ebben a törekvésben új gondolat a leíró, a magyarázó lélektani felfogás túlhaladása és a pedagógiai elvek megalapozására alkalmas értelmező (értékelő) lélektan kidolgozásának felvetése. E koncepció az eddigi vitatható "lélekrajz" helyett az ún. megértő lélektant részesíti előnyben, "... melyben a lélek struktúrája, továbbá a típusok és a lelki fejlődés" (I.m.) gondolatköre jut vezető szerephez.

Itt már megjelennek azok a "kulcsfogalmak", amelyeknek módszeres elméleti-kritikai elemzése szemléleti támpontul szolgál a későbbi fejlődéslélektani szintetizáló munkák előkészítéséhez. A lélek struktúrájának problémája szervesen összefügg az alaklélektan, az egész-lélektan irányzatának távolról sem egységes koncepciójával. Az alaklélektan kifejlődését és jelentőségét tárgyaló tanulmányában Várkonyi rámutat arra, hogy "... a lélektani egészek gondolata ... egyik legértékesebb fogalmunk a mai pszichológiában... A mozaik lélektan végleges eltűnése szabaddá teszi az utat a karakterológia és tipológia igaz kifejlődésére; csak az egész-gondolat adja meg a jellemtudománynak azokat a szempontokat, melyek nélkül az ember - egész sohasem volna másképp felfogható, mint egyes lelki rétegek, cselekvések" (5). Az alaklélektan jeles képviselői (Köhler, Koffka, Wertheimer) meggyőzően bizonyították, "... hogy az emberi lélek nem töredékekből álló mozaikképeket alkot, hanem bizonyos összetevés, egységesítés, szervezés jellemzi működését" (6). Ebből következően a jövőbeli kutatások feladata lesz a "komplex-lélektan" kidolgozása.

Ezzel összefüggésben erőteljesen foglalkoztatják Várkonyit a "személyiség-egészének" fejlődésével kapcsolatos kérdések. Olyan vezetőszeponctok után kutat, amelyek segítségével "egységesen" áttekinthető lenne a személyiség "fejlődés-egészének" alakulása. E megfontolás alapján teszi beható vizsgálat tárgyává a korabeli fejlődéslélektani rendszereket és arra a következtetésre jut, hogy a lélektani fejlődésfogalom helyes felfogásához csak a fejlődés biológiai értelme-

zésének alapulvételével lehet eljutni, vagyis "az "élő" fogalmát egyenes vonalban továbbfejlesztve" (7). Figyelemre méltó új gondolat az "életesnek és a lelkinak" egységében és kölcsönhatásában érvényesülő következő alaptörvények kiemelése: "az érés és tapasztalatszerzés, - a tagolódás (differenciálódás) és egységesülés (koncentráció). Ezekhez járulnak az eszmélő élőben az eszméletek organizálódásának fejlődéstörvényei, melyekben a tárgyi világ jelentőségeinek is rész jut, de csak az érés keretein belül" (I.m.). Kimutatja azt, hogy: "Sem az egyoldalú, fiziológiás-oki (Ziehen), sem a pusztán ösztönből való oki (pszichoanalízis) értelmezés nem magyarázza kielégítően a fejlődés lényegét és menetét" (I.m.). A fejlődés lényegi ismérveihez tartozik a belső mozgás "egyedi tökéletesedést" motiváló és szabályozó funkciójának értelmezése. Várkonyi szerint: "... e működés autonóm, öndeterminációs, önregulációs tevékenység. Ezen tevékenységnek az "érés", a "növekedés" és a "fázisos kifejlődés" az idő folytonosságában jelentkező alakjai, melyekben a ráhatások érvényesülése szintén benső feltételektől függ s azokból (is) determináltatik" (I.m.). A lelki fejlődés kétős determináltságának felismerése kétségtelenül új megvilágításba helyezi és jelentősen gazdagítja az egysíkú mechanisztikus koncepciókat s utat nyit az aktivitást hangsúlyozó cselekvés-elvű szemlélet gyakorlati érvényesülésének irányában.

Itt megint felbukkan egy olyan kulcsfogalom, a cselekvés, amely rendszerezhető komponensként van jelen Várkonyi fejlődéslélektani - a cselekvésben fejlődő gyermekre összpontosuló - munkásságában. A cselekvések elemzéséről átfogóan értekező tanulmányában normális emberi cselekvés lélektani mozzanatainak "hiánytalan" felvázolását veszi programba azzal a céllal, hogy "... a cselekvés lélektani szerkezetét lehetőség szerint teljesen megismerjük" (8). Ellentétben a funkcionális széttagoltságot képviselő szerzőkkel, abból indul ki, hogy: "Minden cselekvés: egység, - pszichés szükségleteknek, feszültségnek, kielégülésnek, mozgásoknak szétbonthatatlan egysége" (I.m.).

Elismeri, hogy ezt már a régebbi lélektanok is hangsúlyozták, amikor kimutatták az okozati összefüggést az "ismerés-érés-akarási-cselekvés" láncolat között. Elfogadja ezt a pszichikai egységet, de új tagokat iktat a sorozatba, bizonyultabbnak tünteti fel az oksági kapcsolatokat és több variációs lehetőséggel számol "... a régebbi, egyszerűbbnek s hézagosabbnak mutatózó felfogással szemben" (I.m.). A cselekvés szerinte nem akármilyen, hanem "szervezett egység", amelyben mindegyik összetevőnek megvan a maga szerepe, jelentősége a cselekvés egységgé szervezésében. Ezért a cselekvés igazi lélektani rajzának megszerkesztéséhez sokoldalúan elemzi a szükségletek, a lelki energia, a lelki feszültség és dinamika, a reagálásmódok, a cselekvés fajták, az akarások és a pszichés mező alapfogalmának értelmezési tartományát és kapcsolódási szálait. Ezen igényes elméleti problémákat a már vázolt "emberközpontú" pszichológiai szem-

léletének megfelelően, - új vonásokkal gazdagítva - személyiségi összefüggésben tárgyalja. Amint írja: "... a cselekvés vagy a személyiségből mint egészről indul ki vagy csak annak egyes impulzusaiból, töredék-részeiből" (I.m.), de a valóságban személyiségünknek minden alapvető összetevője valami módon hatással van a cselekvésre, alakítja azt.

Amint az eddigiekből kitűnik, Várkonyi tudományos fejlődésében az 1930-as évek derekán egyértelműen jelentős szerephez jut a személyiség egészlegességének, a cselekvésben megnyilvánuló aktivitásának s ezzel összefüggésben genezisének, fejlődésének kutatása. A széleshorizontú tájékozódás alapján közreadott tanulmányok után a szintetizáló művek egész sorával jelentkezik, amelyek közül először a "Bevezetés a neveléslélektanba" 1937-ben megjelent (9) könyvével keltett megkülönböztetett érdeklődést a korabeli kutatók és a gyakorló pedagógusok körében. Ezt követte a "Gyermekkor lélektana I. (Az első hat életév)" 1938-ban (10), majd folytatása a II. kötet (6-12. életév) 1940-ben, amelyet a szerző saját költségén jelentetett meg Szegeden. E kétkötetes munkát ma már Várkonyi főműveként tartja számon a pszichológia-történet. A két kötet - bár nem egy időben jelent meg - mégis szervesen kapcsolódik egymáshoz.

Várkonyi a munkáját vezérfonalnak szánta a gyermeklélektan tanulmányozói és előadási anyagnak a gyermeklélektan tanárai számára. Ezért különös körültekintő alaposséggal és rendszerezéssel foglalja szintézisbe mindazt amit eddig a tudományág legjelentősebb hazai és külföldi művelői feltártak. A gyermeklélektan központi fogalmaként a fejlődést jelöli meg: "A gyermeket mint fejlődő lényt kell felfognunk s ezért a gyermeklélektan: "fejlődéslélektan" (I.m.). Felfogása szerint a fejlődés aktív folyamat: "... a gyermek állandóan nagy lelki tevékenységet fejt ki, testi-lelki szervezete állandóan munkában van... nemcsak lelkileg befogadó és megőrző lény, hanem feldolgozó is egyúttal" (I.m.). A fejlődést egyszerre mennyiségi és minőségi "átváltozásokat" magában foglaló folyamatnak tekinti, amelyben érvényesül a tagozódás (differenciálódás) és az egységesülés (koncentrálódás). Hangsúlyozza, hogy a gyermek fejlődésében megfigyelhető szakaszok és ugrások ellenére a fejlődés: "egységes egész, melynek belső összefüggése van" (I.m.). Ezen egység integrációs központja a fejlődő gyermek személyisége "mint a lelki jellegzetességek" egységes szerveződése, amelyben "minden összefügg mindennel", vagyis "a lelki sajátosságok és viselkedések egymás között és a központi én-nel szoros összefüggésben vannak." (I.m.).

E konstruktív fejlődés-szemlélet következetes érvényesítésére törekvés nyomonkövethető az első életév fejlődési sajátosságaival, majd a 2-6 életév lélektani jellegzetességeiről ad elemző és árnyalt áttekintést. Önálló részben szerepel a személyiség fejlődésének bemutatása s emellett összegező jellemzésben táru fel az olvasó előtt a 3 éves, illetőleg a 6 éves gyermek "lelki képe".

A könyv második kötetében (11) Várkonyi egységes fejlődési szakasznak fogja fel a 6-12 éves életkort, amelyet második gyermekkorának, iskoláskornak vagy biszexuális kornak nevez. Az alapkoncepció, a logikai vonalvezetés és szerkezeti tagolás igazodik az I. kötet felépítéséhez, de figyelemmel van a "második gyermekkor" sajátos fejlődési jellegzetességeire. Itt hangsúlyozottabban érvényesül a cselekvésvelvű szemlélet, mivel a tanulás és a gyermeki aktivitás egyéb megnyilvánulási formái (fokozott mozgásigény) növekvő jelentőségre tesznek szert a pszichikus fejlődésben. Ennek megfelelően Várkonyi igen tárgyyszerűen, érvelően, meggyőző okfejtéssel foglalkozik az iskolaérettség, a tanulás és értelmi fejlődés, az érzelmi-affektív sajátosságok, a nem és egyéni különbözőségek fejlődési jellemzőinek bemutatásával. A részfunkciók fejlődési sajátosságait e korosztály tanulmányozásánál is a személyiségfejlődés jellegzetességeiben szintetizálja hiteles, strukturált "lélekrajzzá".

"A gyermekkor lélektana" nagy elismerést váltott ki a maga korában. Többek között Ranschburg Pál (12) írja róla a következőket: "Várkonyi könyvének eddigi két kötete az antropológiai pszichológiának az emberi egyén két első, tán legjelentősebb fejlődési időszakát vizsgáló, eddig alig látott teljességű és tárgyilagosságú, valóban szerves egészet alkotó egybefoglalását, s - hogy az ő szavával éljünk, - integrálását jelenti, mely igen fáradságos és művészi teljesített munka mögött hasonlíthatatlan szerénységgel bújk meg a szerző alkotó egyénisége". Boda István (13) szerint: "Ez a nagyszabású gyermeklélektan mind elméleti, mind gyakorlati szempontból rendkívüli értékű munkával, az utóbbi évek legértékesebb összefoglaló magyar lélektani munkájával gazdagította irodalmunkat... hasonló teljességű és hasonló mélységben vizsgálódó gyermeklélektani munkával... a külföldi irodalmakban sem találkozhatunk".

E nagytekintélyű kortársak értékítélete helyesnek bizonyult, mert Várkonyi gyermeklélektana kiállta a múlt idő, az állandó fejlődő tudományos gondolkodás és a megújuló gyakorlati személyiségfejlesztés próbáját. Szemlélete, alkotói módszeressége, tényanyagának életszerűsége és hitelessége ma is inspiráló motívumként hat, gondolkodásra és új utak keresésére ösztönöz. Erre maga Várkonyi is személyes példával szolgált, mert nagysikerű könyvének megjelenése után fáradhatatlanul dolgozott gyermeklélektani rendszerének továbbfejlesztésén, melyet maga sem tekintett lezártnak a 12. életével.

A "Cselekvés Iskolája" - Kratofil Dezső által Szegeden szerkesztett - haladó szellemű folyóiratban az 1939-1943. években 9 közleményből álló sorozatot publikált "Fejezetek a serdülés és az ifjúkor lélektanából" címmel. Tudományos megalapozottsággal s kitűnő gyakorlati érzékkel elemezte e korosztályok fejlődéslélektanának vitatott kérdéseit (Serdülés és ifjúkor, Lelki konfliktus és kibontakozás, A lelki konfliktus megoldásai, Személyiségalakulás az ifjúkorban, A serdülés és ifjúkor lelki egészségtana, Példák, elemzések)

és korszerű pszichológiai szemléletével orientálta a pedagógusokat a nevelési problémák megoldásában, a személyiség-fejlesztési feladatok eredményesebb teljesítésében. E közlemények anyagát továbbfejlesztett változatban felhasználta "A gyermek testi lelki fejlődése" (14) című 1942-ben megjelent könyvében, amelyben az ifjúkorral bezáróan dolgozta fel és foglalta rendszerbe az életkori szakaszok fejlődéslélektanának alapkérdéseit. Gondolati építkezésének két egységbe fonódó elemeként az "egész"-lélektan és a "konkrét-dinamikai" lélektan elveit követi: "A gyermeklélektanban ezért szükséges mind az egyes lelki tevékenységek fejlődésének külön vizsgálata, mind pedig az egységes szemlélet, mely a személy egészében együtt látja minden egyes tevékenység összjátékát és szerveződését" (I.m.). E metodológiai nézőpont felvetése olyan előremutató törekvés, amelynek következetes érvényesítése napjainkban is megoldatlan problémája a fejlődéslélektani kutatásnak.

Várkonyi a gyermeklélektan problematikájának vizsgálatát nem csak kiterjesztette a felnőttéshoz közelítő életkori szakaszok irányában, hanem újabb kérdések behatóbb elemzésével tartalmi elmélyítésén is munkálkodott. Ezt igazolja "A lelki élet zavarai" (15) címen 1943-ban megjelent könyve. E művében a pszichés fejlődés jellegzetes rendellenességeit (személyiségzavarok, nehezen nevelhetőség, kóros és beteg lelki állapotok), tüneteit, kiváltó okait, típusait, valamint a megelőzés és gyógyító pszichológiai kérdéseit vizsgálja csecsemőkortól a korai felnőttkorig. Ezt a problematikát elemzi tovább dominánsan a környezeti tényezők függvényében "A gyermek és környezete" (16) címen 1944-ben közreadott könyvében. E munkája elsődlegesen nevelési orientációjú, de átsugárzik rajta a személyiségfejlesztéshez nélkülözhetetlen fejlődéslélektani látásmód és elemző, értékelő módszeresség.

Összegezés helyett legyen szabad kiemelni azt, hogy Várkonyi (Hildebrand) Dezső fejlődéslélektani munkássága, amelyet nagyra értékelt a korabeli pszichológus és pedagógus szakmai közvélemény - ma is időszerű és tanulságos. Tudományos öröksége számos területen ösztönzést ad az új problémákön töprengő alkotó munkához. Műveit - olykor bekötött folyóiratok sárguló lapjain - olvasva nem ritkán rádöbbenünk, hogy milyen sok értékes üzenete szól a mához: szinte kortársunknak érezzük, pedig 100. éve született, s bár közel két évtizede már nincs közöttünk, de érezzük alkotó személyiségének jelenlétét.

Irodalom

- (1) Szántó Károly: Várkonyi Hildebrand Dezső életútja és munkássága. Pedagógiai Szemle 1984. 12. sz. 122-132.p.
- (2) Sándor Pál: A magyar filozófia története 1900-1945. Első kötet. Elvek és utak. Magvető Könyvkiadó. Bp. 1973. 120.p.

- (3) A tudat fogalmáról. (Filozófiai- történeti és ismeret-
tani tanulmány.)
Győr. Összetartás Nyomda. 1912. 86.p.
- (4) A pszichológia alapvetése. Tudományos Gyűjtemény. 19.
Pécs Danubia Kiadó. 1926. 148.p.
- (5) Az alaklélektan fejlődése és jelentősége.
Magyar Pszichológiai Szemle. 1928. 1-2. sz.: 62-88.p.
- (6) Szempontok az alaklélektan bírálatához.
Magyar Pszichológiai Szemle. 1929. 3-4. sz. 40-57.p.
- (7) A fejlődéslélektani rendszerekről.
Magyar Pszichológiai Szemle. 1934. 3-4. sz. 1-23.p.
- (8) A cselekvések elemzése.
Magyar Pszichológiai Szemle. 1935. 3-4. sz. 293-322.p.
- (9) Bevezetés a neveléslélektanba.
Bp. Országos Középiskolai Tanáregyesület. 1937. 141.p.
- (10) A gyermekkor lélektana. I. (Az első hat életév)
Szeged. Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1938. 244.p.
- (11) A gyermekkor lélektana. II. (6-12. életév).
Szeged. Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1940. 275.p.
- (12) Idézi Kiss Tihamér: Várkonyi Dezső Hildebrand 1888-
1971.
Magyar Pszichológiai Szemle. 1971. 3. sz. 417-419.p.
- (13) Boda István: Várkonyi Hildebrand: A gyermekkor lélektana I-II.
Magyar Pszichológiai Szemle. 1940. 1-4. sz. 140-143.p.
- (14) A gyermek testi és lelki fejlődése.
Nemzetnevelők Könyvtára. IV. Gyermek- és Ifjúságtanul-
mány. Országos Közoktatási Tanács. Bp. 1942. 313.p.
- (15) A lelki élet zavarai.
Nemzetnevelők Könyvtára. IV. Gyermek- és Ifjúságtanul-
mány. Országos Közoktatási Tanács. Bp. 1943. 163.p.
- (15) A gyermek és környezete.
Nemzetnevelők Könyvtára. IV. Gyermek- és Ifjúságtanul-
mány. Országos Közoktatási Tanács. Bp. 1944. 243.p.

Veczkó József

A GYERMEK ÉS KÖRNYEZETE VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ NEVELÉSLÉLEKTANI MŰVEIBEN

A címben megjelölt téma nagy terjedelmére való tekintettel azt a megoldást választottuk, hogy hat fontosabbnak ítélt gondolatkört emeltünk ki Várkonyi (Hildebrand) Dezső munkásságából, lemondva a teljesség igényéről.

Várkonyi egyetemessége és európaisága

Várkonyi professzor felfogás-rendszerét eredményesen legcélszerűbb úgy vizsgálni, ha megkeressük azokat a fontosabb rendező elveket, amelyek meghatározták tudományépítkező tevékenységét. A gyermek környezetéről vallott nézeteit és neveléslélektani álláspontját megérteni csak oly módon lehet, ha elemzési szempontjainkban a szűken vett szakmaiságot, a pszichológiai kompetenciát kitágítjuk. Várkonyi szaktudósi képéhez, gondolkodásához szervesen hozzátartozik, hogy a pszichológia és a pedagógia kérdéseit is az egyetemes, és benne az európai kultúra értékeit figyelembe véve elemzi és összegezi. Ez a látásmódja tette őt alkalmassá arra, hogy a XIX. század második és a XX. század első évtizedeiben létrejött sokféle pszichológiai irányzatból, felfogásból azokat építse be saját rendszerébe, amelyek kibírták az egyetemes és az európai kultúra értékelő kritikáját is. Ebből az értéktartó magatartásból következett, hogy soha sem csatlakozott olyan divatossá váló pszichológiai áramlatokhoz, amelyeknek elvi alapjait, tényleges tartalmát az adott kultúra szintjén nem látta igazoltnak. Csak azt támogatta és fogadta el a pszichológiában is, ami beilleszthető volt az emberi kultúra értékei közé. Ugyanakkor nem volt egyetlen jelentős pszichológiai irányzat sem a világon, amelyet átne szűrt volna saját európai igényű szellemiségén. A különböző irányzatok által feltárt ismeretek, tényanyagok közül mindazt felhasználta, integrálta, amelyek hozzákapcsolhatók voltak szaktudománya és egyben a kultúra értékeihez.

Rendelkezett azzal az átfogó és rendszerező képességgel, továbbá azzal a következetességgel, hogy minden információt, lélektani felfogást európaisága rendező elvén átvilágítson, átszűrjön, és így építse fel saját elméleti rendszerét.

Várkonyi professzor azonban nem valamilyen specifikus pszichológiai irányzat megalapítója. Nem keres kiemelkedő világhírt hozó újításokat. Az ő egyetemessége tehát nem azt jelenti számunkra, hogy az emberiség kultúráját, amelyet átfogni képes volt, eszközként használta fel egy hazai egyetemes igényű pszichológia megalapozásában.

Elméletteremtő tevékenysége és gyakorlati orientációja

Várkonyi professzor abban a történelmi korszakban élt és dolgozott, amikor az egyes pszichológiai irányzatok tanulságait, hasznosítható eredményeit össze lehetett vetni a különböző, elsősorban természettudományos indíttatású mérési technikák hasznosságával. Világosan látta, hogy általános szabályszerűségek csak több tudományág együttműködésével állapíthatók meg.

Összegez, integráló, elméletteremtő képességének köszönhetjük az első korszerűnek nevezhető neveléslélektant: "Bevezetés a neveléslélektanba" címmel (1937). E munkájában világosan meghatározza a neveléslélektan tárgyát, feladatait, módszereit és fontosabb tárgyköreit. Több munkájában egyetértően hivatkozott Busemann-ra, hogy a neveléslélektan-nak nem elegendő az általánoslélektani, a fejlődés- vagy a differenciális lélektani fogalmakat alkalomszerűen segítségül hívni. Szerinte a neveléslélektannak magát "a nevelés-folyamatnak lélektanát" köteles bemutatni. Úgy látja, hogy a neveléslélektan a "lélektani elvek, szempontok érvényesülését jelenti" a nevelés folyamatában. Tehát meg kell keresni a specifikus szabályszerűségeket, hogy eredményes szellemi eszközzé válhasson mindazok számára, akik a mindennapi gyakorlatban azt alkalmazni kívánják.

Várkonyi úgy integrált, hogy munkáiból egyetlen lélektan-irányzatot sem zárt ki, hanem törekedett az egyes felfogások, rendszerek "egybefogására". Munkáiban saját álláspontja mellett ismerteti az övétől eltérő nézeteket, és kritikai észrevételeket tesz. Neveléslélektani rendszerének leírásakor kötelességének tartja tájékoztatni az olvasót a viselkedéslélektan, a pszichoanalízis, a szellemtudományi lélektan álláspontjáról. Azt is közli, hogy az egyes irányzatokból mit vett át a saját rendszerébe és mit utasít el. Várkonyi professzor szerényen azt írja magáról, hogy ő összegez, szerintünk a XVIII., a XIX. és a XX. század első évtizedeiben felhalmozódott pszichológiai ismereteket saját kutatásaival kiegészítve elméleti rendszerre integrálja.

Elméletteremtő tevékenységében ügyel arra, hogy témájához mikor állnak rendelkezésére az absztrakcióra alkalmas tények, vizsgálati bizonyítékok, és mikor folyamodhat csupán a leírás módszeréhez. Neveléslélektanához éppen az előbbi megfontolásokból töldotta a bevezető és a leíró fogalmakat.

Várkonyi professzor nevelői elhivatottságával magyarázható, hogy elméletteremtő tevékenysége során mindig figyelt a nevelési helyzetekben, szituációkban, körülményrendszerekben történő hasznosíthatóságra. Éppen ezért elméleti rendszerét egyrészt a nevelési gyakorlatra orientáltan alakította, másrészt alávetette a gyakorlat próbáinak és kritikájának. Ugyanakkor publikációiban világosan megkülönböztethetők a szaktudományi ismeretek tartalmát és azok rendszerét fejlesztő írások, amelyek a speciális szakértőknek és a kultúra legkiválóbb képviselőinek szóltak megméréstetés céljából. Várkonyi tehát tudományteremtő tevékenységével egyidőben is-

kolateremtő, kisugárzó, a tudományos közéletet szervező és alakítóként is közreműködött. Az ilyen jellegű írásai elsősorban a Magyar Pszichológiai Szemlében, és a szegedi Acta-ban jelentek meg.

Az említett tudományteremtő és a tudományos közélet működését szervező tevékenységén kívül egész életén keresztül foglalkoztatta a pszichológiai ismeretek népszerűsítése. Ezen utóbbi állításunkat igazolja a "Nemzetnevelők Könyvtára" sorozatban ennek a "Gyermek- és ifjúság tanulmány" című alsorozatában (A gyermek környezete. A lelki élet zavarai. A gyermek és környezete), továbbá a "Pedagógiai szakkönyvek" sorozatban megjelent kötetsi (Pl. Bevezetés a lélektanba). Tevékenységét szemléletformálónak tekintjük, küldetésnek tartotta, hogy az iskolai nevelők figyelmét ráirányítsa a pszichológia legújabb eredményire. Ezt igazolja "A cselekvés iskolája" című folyóiratban megjelent 12 közleménye is (1934-1937 évf.).

Gyermek- és személyiségközpontú szemlélet vezérli

A századforduló előtti és utáni évtizedek legnagyobb hatású pszichológiai áramlata a gyermektanulmányi mozgalom volt. Jelszavukon kívül, hogy a XX. század legyen a gyermek felszabadításának évszázada, megszülettek az első lélektani laboratóriumok. (Wundt lipcsei, Ranschburg hazai). A gyermeki lélekre vonatkozó megfigyelések, leírások és kísérleti vizsgálatok nyomán pedig önálló gyermeklélektani könyvek láttak napvilágot. Várkonyi tevékenyen részt is vesz mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásokban, sőt a mozgalom küzdelmeiben is. A századforduló utáni években - a haladó szellemű értelmiségiek körében - egyre világosabbá vált, hogy mind a családi, mind az iskolai nevelés központi személye a gyermek. Míg a gyermektanulmányozók a gyermek lelkének (lelki jelenségeinek, teljesítményeinek, viselkedésének) feltárását, személyének tiszteletben tartását állították vizsgálódásuk középpontjába, (jelszavuk: ismerni a gyermek lelkét), addig Várkonyi a szempontokat kiegészítette a fejlesztés gondolatával. Ezzel elhárítja a csak spontán hatások, és a belső éreésre vonatkozó felfogások egyoldalúságainak veszélyeit. E felismerésnek nagy jelentősége van Várkonyi gyermeklélektani munkásságában, éppen ezért tevékenysége fokozatosan eltolódik a fejlesztés, a neveléslélektan irányába. Átvesszi a gyermektanulmányozóknak és a reformpedagógusoknak azt a gondolatát, hogy a gyermek fejlesztése, teljesítményének fokozása, csak nagyobb aktivizálással lehetséges.

Az is világossá vált számára, hogy a gyermeki lélek egyes területeinek, funkcióinak, tevékenységének elszigetelt mérése legtöbbször hibás eredményekhez, következtetésekhez vezet. A gyermeki lélek nem az egyes funkciók összessége csupán, hanem egységes egész személyiségrendszerként működik. Neveléslélektanának alapgondolata, hogy a külső hatások

megszervezésével megteremthetjük a gyermek lelki fejlődésének feltételeit, de a saját belső önfejlesztését mindenkinek magának kell elvégeznie. E nézettel Várkonyi megteremtette a ma számára is korszerű neveléslélektani felfogást. Ezzel az állásponttal azt is világossá tette, hogy a gyermek maga is felelős (bizonyos határokon belül) saját személyiségének fejlődéséért. E megfogalmazással elhatárolta magát a szélsőséges irányzatok képviselőitől.

A gyermeki lélek (személyiséggé) fejlesztésének feltételeiről

"A gyermek környezete" című könyvének bevezetőjében (3.o.) így ír: "Az egyes ember életsorsának magyarázatában és megítélésében mind a közfelfogás, mind pedig a tudomány két értelmező szempontot szokott követni. Az egyik felfogás az egyén életének alakulását, annak drámáját, sikerét és sikertelenségeit túlnyomó részben, ha nem teljesen, a körülményekre, a környezetre kívánja áthárítani, s mintegy ezeket teszi felelőssé az egyéniség sorsának jobbra vagy balrafordulásáért. A másik oldal nézete az emberi sorsot az átöröklött és veleszületett tényezők rovására írja; e nézet szerint az átöröklött és veleszületett képességek, lehetőségek, hajlamok, felkészültségek (dispozíciók) és együttesen: az egyéni alkat (konstitúció) dönti el sorsunkat,...". A továbbiakban leírja, hogy e nézetek nagy ritkán jelennek meg szélsőséges formájukban, a tisztánlátás, a tudományos igényesség mégis arra készíti, hogy szembenézzen, vitatkozzon e felfogásokkal. Megemlíti, hogy sokak számára "a kettő együttes hatás felfogás is elfogadható" kompromisszum. Kissé zavaró, hogy a lelki képességeken Várkonyi öröklött tulajdonságokat ért. Mai felfogásunk szerint öröklött adottságokról beszélünk, amelyek a környezet hatásai révén válnak, fejlődnek képességgé. Várkonyi a későbbiek során már mai felfogásunk szerint értelmezi a lelki képességet.

A személyiségfejlődés három alapvető feltételét említi: öröklött adottságok, környezet és nevelés. Az öröklött adottságokat mint merev biológiai programokat nem fogadja el, ezért bevezeti a lelki felkészültség fogalmát, amely szerint az öröklés a fejlődés irányát határozza meg, csak akkor manifesztálódik (pl. a zenei adottság) ha a környezetből megfelelő hatások érik. Elutasítja az "üres lap" (tabula rasa) elméletét is. Kora genetikai tudományát is segítségül hívja, gondolkodásától a természettudományos felfogás sem idegen, sőt bizonyított tényeit előítélet nélkül elfogadja, illetve felhasználja. Így ír: "A lelki felkészültségek inkább csak az irányt mutatják, amerre a személy fejlődése megindul, inkább csak azokat a lelki előfeltételeket jelenti, amelyeket a környezet betölt, de nem jelentik a fejlődés merev megkötöttségét." ¹ Tovább így folytatja: "...nagy rész

1 Várkonyi Hildebrand: A gyermek és környezete. Országos Közoktatási Tanács, Budapest, 1944. 20. o.

a környezet hatásai alatt alakulnak és érlelődnek a lelki felkészültségek valóságos képességekké és tehetségekké".²

Fontosnak tartja a környezet természettudományos felfogását értelmezni. Két sajátosságot emel ki:

"a) az élettani környezet mindig egységes egész, melynek a következők a résztényezői: az élőlény fizikai települési helye, a talaj, az éghajlat, a hő, a fény, a víz, más élőknél a szomszédsága, és együttese;

b) a természettudományi környezet szigorú oksági viszony alakjában, tehát törvényszerűen hat az élőlényekre..."

Ugyanílyan részletességgel vizsgálja a környezet társadalomtudományi fogalmát. "A társadalomtudomány rámutatott arra, hogy az egyes ember igazi környezete a többi ember, az emberiség, a nemzet, a társadalom, a törzs, a család".⁴ Fontosnak tartja kiemelni a műveltség, a kultúra, a szellemi környezet jelentőségét. Várkonyi professzor felismeri a kultúra személyiségfejlesztő szerepét.

A környezet pszichikus tükrözését, az énbén megjelenő képét a másodlagos képzetek alakítják. Tapasztalatokra, megfigyelésekre, kísérletekre támaszkodva bizonyítja a harmonikus családi milió személyiségfejlesztő szerepét. Kiemeli a személyes kötődés, a tartós személyes kapcsolat jelentőségét.

Vizsgálja a megfelelő (normális) és a rendellenes (abnormis) környezetet és ezek hatását a pszichikumra. Ezzel összefüggésben tárgyalja a lelki élet zavarainak kialakulását és megjelenési formáit.

Külön-külön részletesen elemzi a falusi, a városi, a munkás, a proletár gyermek környezetének jellemzőit és azok hatását a személyiség fejlődésére. A rendellenes környezet hatásai közül kiemeli a fogyatékos, az ideges, a hisztériás, a kóros, a züllött és a bűnöző gyermek személyiségzavarait. A környezeti típusok közül élethűen mutatja be a szegénység, a nyomor, a nélkülözés veszélyének kitett gyermek helyzetét. "A nyomor és a nélkülözések sokszor valóságos idegességi állapotokra (nyomor-neurózisokra) vezetnek. Ennek tünetei: a reménytelenség és elkeseredett vagy komor hangulat, a férfiaknál az önérték letörése (koldulás), a családi élet elhanyagolása, céltalan keresés és pénz utáni járás, a nőknél tompa bejenyugvás, korai megöregedés, a családi élet elhidegülése".

Neveléslélektan a személyiségfejlesztés szolgálatában

A neveléslélektan szerint annyit ér, amilyen mértékben szolgálja tudja a gyermek fejlesztését. Elfogadja alapelveként, hogy mindenféle nevelési helyzet, aktus, szituáció

2. Várkonyi Hildebrand: A gyermek és környezete. 20. o.

3. u.o. 22. o.

4. u.o. 23. o.

5. u.o. 163. o.

megoldásához a tanuló megismerésére van szükség. Részlete-sen tárgyalja a megismerés módszereit és technikáit, kitér a személyi lapok szerkesztésére, ismerteti a kísérlet szerepét és az egyes tesztformákat. Nagy reményeket fűzött a pszichotechnikai eljárásokhoz, jelentős előrelépésnek tar-totta Piaget klinikai módszerét. Az iskola megújításában nélkülözhetetlennek tartotta a pedagógiai kísérletezést. Ez-zel összefüggésben megfigyelhető, hogy a tesztmódszerek sze-repét a pedagógiai munkában túlbecsüli. Így ír: "A teszt-vizsgálatok nemcsak megengedhetők, hanem egyúttal a nevelés és oktatás legjobb segédeszközeinek bizonyultak".

A nevelés leglényegesebb mozzanatának, tengelyének a fejlesztő lelki ráhatást, a kibontakozás segítését, az érté-kek felé történő alakítást és gondozást tartotta. Hangsú-lyozta, hogy a ráhatásnak mindig "lelki-személyinek" kell lennie.

A nevelőhatások közül kiemeli a példaadást, mondván, hogy a gyermek mintakövető lény, és ismereteink továbbá vi-selkedésformáink többségét szociális tanulás útján sajátít-juk el. Lényegesen tartja a gyermek tevékenykedtetését, fe-ladatok végeztetését.

A nevelőhatásban a nevelőnek kulcsszerepet szán. "A ne-velő lélektana" című fejezetben összefoglalja a neveléstör-ténetben feltárt, deduktív-empirikus, és empirikus módon összegezett fontosabb nevelői tulajdonságokat: a fejlesztés és segítség képessége, a gyermeki lélek megismerésére és meg-értésére való törekvés, jó közlőképesség, imponáló tudás és magas szintű erkölcsiség. Néhány konzervatív vonás is meghü-zódik a téma tárgyalása során, pl. a nevelővel szemben tá-masztott felsőbbség gondolata.

A neveléslélektanról vallott rendszerében nem különült el az oktatáslélektan. J. Cohn-ra hivatkozva a nevelőhatáso-kat az alábbi módon csoportosítja: I. Közvetlen ráhatások, amelyek lehetnek aktívák (pl. tanítás), reaktívák (pl. a ta-nuló támogatása és ellenhatások). II. Közvetett ráhatások vagy 1. a nevelő személyiségéből erednek; a) példaadás b) "melegség", "hidegség", vagy pedig 2. a környezet egyéb ré-szeiből erednek: a) alakítás (aktív), b) kívánságok teljesí-tése, vagy távoltartás (reaktív hatásmódok).

Az oktatásban nem a formális fokozatokat tartotta lénye-gesnek, hanem az oktatási folyamatot tanulásnak fogta fel. Ma sem fogalmazhatjuk meg korszerűbben, hogy a tanítás lé-nyege a tanár és a tanuló együttes tanulása. Sok vonatkozás-ban az amerikai pszichológusok álláspontját teszi magáévá; tág értelemben tanulásnak tekint mindenféle tapasztalatszer-zést, amely kapcsolatba kerül az egyén érzésével és a sze-mélyben testi-lelki változást eredményez. Szűk értelemben "tanuláson azt a folyamatot kell érteni, mikor a növendék valamely ismeretanyagot (kézséget, ügyességet) sajátít el,

-
6. Várkonyi Hildebrand: Bevezetés a neveléslélektanba. Peda-gógiai Szakkönyvek. Országos Középiskolai Tanáregyesület. Budapest, 1937. 23. o.

vagy végül mikor a nöyendék szellemiségének ún. "alaki" gyarapodásáról van szó".

A tanítás-tanulás folyamatában kiemelte a tapasztalatszerzés és feldolgozás elvét. Az angol learning szóból indul ki, amelyik a tapasztalatszerzésben és tanulásban elsősorban az érzéki benyomásokat és azok feldolgozását tartja fontosnak (az érzékek és az idegrendszer egységes és helyes működése szükséges). Hangsúlyozza, hogy minden benyomást bizonyos értelmezés követ, ez pedig már feldolgozást jelent.

A lelki élet zavarainak összefoglalása

A téma vizsgálatakor a lelki egészség értelmezéséből indul ki. Úgy ítéli meg, hogy a lelki zavart csak úgy lehet megérteni, ha vizsgáljuk a személyiség "rendes", harmonikus vonásait. "A normális, rendes jelenségeknek körébe tartoznak a gyermekeknek és fiataloknak mindazok a jellegzetességei, amelyeket a gyermeklélektan és az ifjúkor általános lélektanára leír, ezek a feltüntetett életkornak típusos, jellegzetes sajátosságai. A gyermeknek, serdülőnek és ifjúnak közös típusain belül megkülönböztethetjük azonban még az egyes személyek egyéni vonásait is ... Ezáltal nyernek az egyes gyermekek nemcsak egyediséget, hanem egyéniséget is". Az életkori sajátosságoktól történő eltérést rendellenesnek (a-normális, abnormális), különösségnek, gyermekhibának, lelki zavarnak nevezi. Különösségnek tartja azokat a gyermekeket, akik "a rendes lelki életnek a "szélén" helyezkednek el, ott, ahol a rendes lelki világ végződik", pl. feltűnően nyomott vagy emelkedett lelki hangulat, vagy a szokottnál erősebb sugalmazhatóság (szuggesztibilitás).

A gyermekhibák megjelöléssel vitatkozik, főleg a pontosabb körülhatárolást sürgeti. Ismerteti egy német szerző rendszerességét: első csoportba az érzés és akarás hibáit sorolja, ilyen a szomorúság, az érzékenység, a szeszélyesség, a féltékenység. Második csoportba az én-ézés felfokozódása tartozik, ilyen a túlságos mozgás és tevékenység, a büszkeség, az önféjűség, a dac, a hiúság, a hangos és tola-kodó viselkedés. A harmadik csoportban az érzelmi élet fogyatkozásait sorolja fel, ilyenek a nemtörődömség (indolencia), érzélgősség, káröröm. Más jellegű gyermekhibák: a) a képzelet és gondolkodás gátlásaiból származók: butaság, szórakozottság, felületesség, gondolkodásbeli lustaság, b) a fokozott gondolati és képzeletbeli tevékenység pl. a koraérettség, nagy képzelőerő, kicsinyesség, c) az akarás és cselekvés körébe tartozó hibák egy része idegrendszeri és izomrendszerbeli gyengeségre vezethető vissza pl. nyugtalanság,

7. Várkonyi Hildebrand: Bevezetés a neveléslélektanba. Pedagógiai Szakkönyvek. Országos Középiskolai Tanáregyesület. Bp. 1937. 36. o.

8. Várkonyi Hildebrand: A lelkiélet zavarai. Az Országos Köznevelési Tanács, Budapest. 1943. 9. o.

ügyetlenség, szűgleteesség, d) az önzésen alapulók közé tartoznak a mindent megkívánók, a gyűjtő szenvedélyűk rendelkezők, a csalásra, lopásra hajlók, e) az ösztönös szenvedélyekből fakadók pl. az elzárkózta érzések fogatátokosságaiából származók pl. gonoszság, kegyetlenség, romboló kedv, düh, harag.

Várkonyi professzor "A lelkiélet zavarai" című könyvében eltekint a különböző elméleti rendszerek követésétől, azt a célt tűzi ki, hogy a leggyakrabban előforduló lelki zavarokat mutassa be és egyben keressék a rendezés lehetőségeit. Részletesebben vizsgálja a kezesség, a lopás, a züllottság, az ideges, a hisztériás, a serdülőkori védekezési formákat, a kóros, beteg lelkiállapotokat, és a fiatalkori öngyilkosságokat. Nagycbb hangsúlyt fordított az egyes fogalmak tisztázására, a jelenségek leírására, kevesebbet foglalkozott a lelki zavarok korrigálásának módszereivel.

Várkonyi professzor ésszefoglalásra, integrálásra irányuló tevékenységével elévülhetetlen érdemeket szerzett a hazai pszichológiában. Szaktudományát egyetemes és európai szinten művelte. Múltó arra, hogy a korozóó gyermek- és neveléslélektan hazai megteremtőjeként tisztoljuk őt.

Irodalom

- Várkonyi Hildebrand: A lélektan mai állása. Atheneum, 1928. I. 1-2. szám.
- Várkonyi Hildebrand: A lélektan mai állása. Atheneum, 1928. II.
- Várkonyi Hildebrand: A fejlődéslélektani rendszerről. Magyar Pszichológiai Szemle, 1934. 3-4. szám.
- Várkonyi Hildebrand: A gyermekkor lélektana. I-II. Szeged, 1938. III. 1940.
- Várkonyi Hildebrand: A hangulat problémája a lélektanban. Magyar Pszichológiai Szemle, 1941. 1-2. szám.
- Várkonyi Hildebrand: A gyermek testi és lelki fejlődése. Országos Közoktatási Tanács, Bp. 1942.
- Várkonyi Hildebrand: A lelkiélet zavarai. Országos Közoktatási Tanács, Bp. 1943.
- Várkonyi Hildebrand: A gyermek és környezete. Országos Közoktatási Tanács, Bp. 1944.
- Várkonyi Hildebrand: Az ösztönök kérdése. Magyar Pszichológiai Szemle, 1947. 1-2. szám.
- Várkonyi Hildebrand: A csalákvéslélektan vezető gondolatai. Magyar Pszichológiai Szemle, 1947. 3-4. szám.
- Várkonyi Hildebrand Bevező: Makarenko: Válogatott pedagógiai tanulmányok. Előszó. Bp. 1948. Új Magyar Könyvek.

VÁRKONYI, A PROFESSZOR

Professzori pályánk nagy szomorúsága, hogy ha írásainkból egy és más esetleg fenn is marad, az előszóban elhangzott és leírt nyomokat csak ritkán hagyó megnyilatkozásaink, az előadások, a szemináriumok és a közvetlen érintkezések tartalma visszahozhatatlanul elenyészik, pedig ez szintén az életmű szerves és a hatásában sem elhanyagolható részét alkotja.

Várkonyi (Hildebrand) Dezső emberi és tudósi arcának az egyik, és talán a legmarkánsabb vonása épp az, hogy nemcsak írásaival, pusztán személyiségének varázsával is nagy hatást gyakorolt mindenkire, aki a közelébe kerülhetett. Már csak azért is nagy veszteség volt az, hogy alkotóerejének teljes birtokában fosztották meg katedrájától. A professzor csak a katedráját veszíthette el; szellemének a frissessége és kitáruló embersége egészen a haláláig sokat adott azoknak, akik száműzetése éveiben sem hagyták magára.

Az ember, a tudós, a pedagógus Várkonyi teljes megismeréséhez, szellemi hagyatékának immár jól elkezdődött mérlegre tévése mellett, élete utolsó évtizedeinek szemtanúi is sokat adhatnak még, mégsem lesz érdektelen talán, ha most a professzorságának első éveivel kapcsolatos emlékeinkről szólnunk. Elsősorban arra keresünk választ, miképp és miért történhetett, hogy az avantgarde jellegű Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának néhány tagja, nevezetesen Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Tomori Viola, Reitzer Béla és az, aki e szavakat mondja, egy, az első látszatra konzervatív szerzetes közelébe, sőt nem kis mértékben a hatása alá került. Ez a válasz azonban csak a katedrájára épp a mi időnkben fellépett professzor arcképének felvázolása után adható meg: valamennyien 1930 és 1935 között voltunk hallgatói.

Ma már csupán a Bölcsészeti Kar levéltárában porosodó régi akták beszélnek arról, hogy Várkonyi professzor pályakezdése sem volt zavartalan, sőt valóságos viharok dúltak körülötte. Ezekről itt, a szegedi bölcsészeti karon rendezett ülésszakon már csak azért is érdemes néhány szót szólnunk, mert egyrészt történetének egyik érdekes fejezetét képezik, másrészt pedig mert Várkonyi professzor tudományos erkölcséről vallanak. Kinevezését ugyanis annak köszönhette, hogy a vallás- és közoktatásügy minisztere, Klebesberg Kunó a huszas évek végén a gyéren benépesült szegedi egyetemre irányította egyes szerzetesrendek korábban a saját kereteiben nevelt tanárjelöltjeit, s ezért kérésükre néhány új, és katolikus egyházi személyekkel tanszéket kívánt szervezni. Az egyetem egyideig hevesen tiltakozott a terv ellen és arra

hivatkozott, hogy a törvényben biztosított szabadságát sértené, ha a tanszékek betöltésénél a tudományos kompetencia mellett a jelöltek ideológiáját, sőt eleve megjelölt vallását is figyelembe kell vennie. Az egyetemi autonómia védelmezése jegyében folytatott hosszú és szenvedélyes viták végül a miniszter és a Kar közötti kompromisszumokkal végződtek és olyan megoldás alakult ki, amely legalább de jure nem sértette a hagyományos jogokat. Az is kompromisszum volt, hogy a már meglévő pedagógiai tanszék mellé, vagy éppenséggel az ellen, nem létesítettek még egy másikat. Várkonyi egy pedagógiai-lélektani tanszékre került.

Az egyetemi nyelvjárás némi pejoratív mellékízzel "világnézeti"-nek nevezte tanszékét és a többi, hasonló körülmények között betöltött új tanszékét is, közöttük a Sík Sándorét. Távolról sem szabatosan, viszont ilyen elnevezés a hivatalos iratokban sehol sem szerepelt és nem is szerepelhetett, mert akkoriban semmiféle előírás sem határozta meg, hogy a professzor milyen felfogásban tanítson. Pusztán az volt, a nem annyira írott, mint inkább a hagyományon alapuló elvárás, hogy a tanítás, amennyiben ez egyáltalán lehetséges bármilyen politikai ideológiai elfogultság nélkül, csakis a tudomány objektív módszereivel történjék. Várkonyi minden látszat ellenére osztotta ezt a felfogást, holott egyházi felettesei azt várták tőle, hogy valamilyen katolikus szellemű tudományt vigyen a bölcsészeti kar szabadelvű professzorai közé, akik (és a kinevezése előtt írt néhány publikációja alapján némi joggal) inkább egyháznak is elkötelezett szerzetest, mint a független tudóst látták benne.

Meg kell vallanom, hogy amíg meg nem ismertük, mi sem álltunk távol az ilyen véleményektől. Honnan tudhattuk volna, hogy a mi Párizs-eszményünkhöz is közelálló, franciás professzor került tanszékre vele, az aki korábban a független tanszékeiről híres párizsi Collège de France előadásait látogatta és az egyik legnevesebb tanárának, a természettudományos gondolkodású Pierre Janetnek, a pszichológia egyik megújítójának a tanítványai közé sorolta magát, hogy a hazai tanszékeken akkor még általánosan uralkodó hagyományos irányzatok tanításai helyett majd az akkortájt legmodernebbeknek tartott pszichológiába vezet be bennünket.

A tudós Várkonyi és a tanszékén készült dolgozatok méltatása nem az én feladatam, és az sem, hogy munkássága milyen helyet foglal el a magyar pszichológia történetében. Ez a feladat a publikációk és a kéziratos hagyaték alapján jól elvégezhető, az előadó professzor bemutatásánál azonban jó részt csak az emlékezésre vagyunk utalva. Én természetesen csak a magam emlékeit adhatom elő, mégis azt hiszem, hogy a halott barátaim az én szavaimhoz hasonlót mondanának róla. Azt is tudom azonban, hogy még azok is, akik ugyanazon órában hallgatják ugyanazt az előadást, más-más színvonalon, esetleg csak felszínesen fogadják be és a legkülönbözőbb intellektuális, érzelmi világnézeti vagy éppenséggel politikai predispozíciókkal teszik azt. Ilyenektől még az emlékezők sem teljesen függetlenek. Bizonyára én sem, bár szeretném

azt hinni, hogy abból, amit elmondok, más is ráismer Várkonyi professzorra.

Mi, akik a harmincas évek elején hallgattuk őt, kissé kócosnak tartottuk az előadásait. Mikor ezt mondom, távolról sem valamilyen kritika sértő szándékával teszem, hiszen még az is megejtő volt bennük, hogy a professzor, ha szükségét érezte, elkalandozott a témájától, sőt néha szubjektív volt. Professzorsága első éveiben különben is a későbbi publikációinak csak az első, a témák lehetőségeivel még kísérletező, a tudós belső monológjai feltárásától sem visszariadó változatait kaptuk tőle. Néha egyenesen "in stato nascendi" pillanthattunk be gondolatai megszületésébe. Az egyetemi előadások új stílusa volt ez, amely az előre leírtaknak az élő beszédnél kötöttebb szabályait egy társalgó hang irányába oldotta fel, s ezzel máris közvetlenebbé és érdekfeszítőbbé vált, mint a hagyományos katedrai retorika képviselőié.

És ha tudjuk azt, hogy Várkonyi időnként olyasmiről is beszélt, amiről az ő idejében az orvostudományi kar kivételével még nem illett szólni, így például a legintimebb testrészek fiziológiájáról, nem meglepő ha az apácák többsége kezdett elmaradozni óráiról és inkább a kálvinista Imre Sándornak szintén színvonalas, de puritánabb szellemű óráit, látogatta, mint azét a bencés professzorét, akinek a kinevezését pedig épp az ő lelkiüdvük védelmére erőszakoltak rá az egyetemre. Másokra viszont a szenzáció erejével hatottak a "Várkonyi-órák" és a szemináriumok. Már csak azért is, mert ezek során sokkal behatóbban ismertette a tárgyalt kérdések irodalmát, mint a publikációban, ahol elegendő lehetett, ha szűkszavúan szólt róla. Így azután nemcsak a pedagógiai lélektan új irányzatait (Claparède, Ferrière, Piaget etc.) méltatta, a modern pszichológia szinte valamennyi jelentős képviselőjével megismerkedhettünk nála, többek között Pavlovval, Freuddal, Junggal, Adlerrel, hogy csak azoknak a nevét említsem most, akikről akkoriban nemcsak hazánkban, más országokban sem sokat beszéltek az egyetemi katedrákról. Aligha túlzok tehát, amikor azt állítom, hogy azt a korszerű lélektani műveltséget, amelynek így vagy úgy, későbbi pályánkon is nagy hasznát vettük, nálunk akkoriban csak a szegedi egyetemen lehetett megszerezni.

Az egyetemi előadások (és általában minden tanítás), bár ezt a kérdést csak ritkán vizsgálják, nemcsak tudásanyagukkal hathatnak. Előfordul, hogy sokirányú továbbgondolásukra, sőt emocionális reakciókra is készítenek. Különösen ha olyan nyitottak, mint a Várkonyiék voltak. A következőkben pusztán a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumára tekintve teszok majd, teljességre távolról sem törekvő kísérletet a Várkonyi professzortól kapott jelentős ösztönzések néhány mozzanatának a felvázolására.

A legnagyobb hatást Az ifjúkor lélektana című kollégiuma tette ránk. Különösen azok a szavai ragadtak magukkal, amelyek az ifjú éveket jórészt csak valamilyen éretlenséget kereső hagyományos felfogásokkal szemben egy olyan önmagában is értékes, öntörvényű életszakasznak mutatták be, olyannak,

amelynek a természetével a saját programmal rendelkező "avant garde" csoportosulások alakítása mellett a forradalmi törekvésekben való részvétel gyakori szándéka is együtt jár. Valamennyien magunkra ismertünk, amikor ezeket hallottuk, hogy is ne ismertünk volna, hiszen az idősebb generációktól radikálisan különbözni akaró fiatal voltunkat még csoportunk nevével is hangsúlyozni kívántuk, az előadásokon elhangzottakat különben is elegendő volt továbbgondolnunk, hogy a bennünket nyomasztóan körülvevő társadalmi rend elítéléséhez és egy új, emberibb és igazságosabb világért folytatott politikai harcainkhoz még egy tekintélyes katedréről is igazolást kaphassunk.

Nagy figyelemmel követtük továbbá azokat az előadásokat is, amelyek során a professzor (részben E. Spranger nyomán) az ifjúkor szexualitásáról és erotikájáról beszélt. Fiatalok voltunk és természetesen szerelmesek, így mindaz, amit ezekről hallottunk tőle, saját életregényünk szépségének a tudatosítását, sőt talán még alakítását is segítette. Szuggesztív, jól ihletett előadásokat hallottunk akkor, - és ma talán már nem kell eltitkolnom, hogy a helyenként fel-fel törő lírai hangjukat professzorunk egyik szép hallgatónője iránt fellobbant szerelme váltotta ki. Reverendájától sem habozott volna megválni, a leány azonban mielőtt ez megtörténhetett volna, hirtelen meghalt.

Egy másik kollégiuma, a **Gyermekkor lélektana** című leginkább Radnóti Miklósról és énreám tett nagy hatást. Az elfelejtett vagy inkább az elfojtott nehéz gyermekkorunkat fedeztették fel velünk, hiszen a mi életünk úgy indult, hogy háborúk, forradalmak véres eseményeinek szemtanúi voltunk, Radnóti méghozzá korán árvaságra jutott. Így nem csoda, hogy a gyermekkori élmények jelentőségének állandó hangsúlyozására felépített előadások kellettek ahhoz, hogy egyáltalán beszélni merjünk róluk. Radnóti Miklós és jómagam nem egy Várkonyi-előadást követően kezdtük felidézni és analizálni valamelyik hirtelen feltört gyermekkori emlékünket. Egy ilyen beszélgetést követően született meg egyik verse, már a címével is a témákra mutató **Gyermekkor**, amelyet majd a **Lábadozó szél** című kötetében nem véletlenül dedikált majd nekem. Hasonlóképp **Gyerekkor** lesz a címe az egyik 1944-ben írt versének is. A gyermeki időkre való emlékezés különösen a korai romantika óta az irodalom gyakori témái közé tartozik, ezért valóban jogos lehet az a feltevés, hogy a témát Radnótinál is inkább könyvinspirációk, mint egy náluk kevésbé lírai előadás-sorozat váltották ki. Egy költő verseit azonban sohasem lehet egyetlen inspirációra visszavezetni. Ezért annyit mindenesetre megengedhetünk, hogy a Várkonyi előadásainak az élményéből, ha másképpen nem, az alkotás rejtett és bonyolult hajszájlerein át, mindig ott rezeghetett valami Radnóti Miklósnak a gyermekkorát emlegető sorából. Néhány idézet, pusztán csak mutatóba:

Immár a félelem sokszor szíven érint
és néha messzi hír csak néked a világ;
egyre régibb emlékként őrzik gyermeki
korod a régi fák.
Gyanakvó reggelek s vészes esték között,
háborúk közt élted le életed felét
s most is ellened hajló szuronyok csúcsán
villog a rend feléd.

(Háborús napló. 1935.)

Erőszakos, rút kisdéd voltam én,
ikret szülő anyácska, - gyilkosod!
(.....)

Milyen mély volt gyerekkorom
s milyen hűvös.

Hívó szavad helyett kígyó
szisszent felém játékaim
kis útain, ha este lett
s párnámon vért láttam én,
a gyermeket elrémitő,
nagy, hófehér pehely helyett.

(Huszonnyolc év. 1937.)

Már mozdulatlanul lapult az indián,
de izgalom szaladt még sziszegve fönt a fán
s a szél forgatta még a puskapországot.
Egy megrémült levélen két vércsöpp csillogott,
s a törzsön szédelegve tornázott egy bogár.
Rézbőrű volt az alkony. És hősi a halál.

(Gyerekkor. 1944.)

Ide kívánczik továbbá annak a kiemelése, hogy a legjelentősebb szépprózai munkája a pszichológus számára is sokat mondó *Ikrek* hava a "Napló a gyerekkorról" alcímet viseli. Radnóti doktorátusának egyik tárgya egyébként a pedagógiai lélektan volt, kérdezője pedig természetesen Várkonyi. Irodalomtörténeti tárgyú disszertációjából, a *Kafka Margit művészi fejlődéséből* szintén kiolvasható, hogy szerzője nem volt járatlan a pszichológia területén.

Ortutay Gyula doktori szigorlatának egyik tárgya szintén a pszichológia volt. Érdeklődését ugyan ekkor már a néprajz kötötte le, de közvetlenül a doktorátusa után publikált tanulmánya *A magyar parasztság szerelmi élete* című nem csekély mértékben épp Várkonyi előadásainak, közelebbről az *Ifjúkor lélektana* címűnek inspirációjából született meg. A tanulmány ugyanis erőteljesen hangsúlyozza azt, hogy a dekoratív lakodalmas szokások leírása helyett inkább a parasztság házasság előtti, tehát az ifjúkori szerelmi életére kellene figyelmet fordítani. Erről szólva többször szót ejt a lélektani vizsgálatok fontosságáról és a vizsgálatok néhány területét is kijelöli. Ilyenek lehetnének úgymond "az árnyalatokban eltérő individuális esetek lelki irányulásai, .. a lelki gátolás, a gátoltság, gátolatlanság, a szemérem, a szemérmetlenség

kérdései..." (Lásd a tanulmány újabb kiadását, in Erosz a folklórban. Budapest, 1987. 15-16. old.)

Tanulmányának annak idején alig volt visszhangja, bizonyára azért, mert még a pszichoanalitikai kutatások jogosságát sem tagadó szempontjai újak és merészek voltak néprajzsaink nagy többsége számára. Így csaknem egy fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy Ortutay kezdeményezésére újra felfigyeljenek. Kezdeményezését különben ő sem folytatta s bár a pszichológia és különösen az etnopszichológia iránti érdeklődését sohasem adta fel, tudományos munkássága más irányban haladt tovább.

Azok között, akik körünkől nem lettek pszichológusok, de mégis komoly inspirációkat kaptak Várkonyitól, ne tünjék szerénytelenségnek, most magamat kell említenem. Doktori szigorlatom egyik tárgyál magam is a pszichológiát választottam. Nem esett nehezemre tehát, és túl sokat sem kellett tanulnom hozzá, hogy később, mint az Országos Köznevelési Tanács előadója, majd mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pedagógiai főosztályának a vezetője, e minőségemben a miniszterem, Ortutay biztatására is tevékenyen részt vegyek (a fordulat éve után egyébként megszűntetett) Neveléstudományi Intézet megszervezésében és más területeken is különös gondot fordítsak a nemsokára szintén "ártalmas pedagógiá"-nak minősített neveléslélektani törekvések támogatására.

Irodalomtörténeti munkásságomat egy ideig legfeljebb csak színezte a Várkonyitól tanult pszichológia. Irodalomlélektani és esztétikai munkásságát, amelyről Büky Béla szól majd, csak később ismertem meg. Hallgató korunkban ezekről nem beszélt, talán azért sem, mert az egyetemi illemszabályoknak megfelelően vonakodott túllépni tanszékének határait. Az azonban mégsem független a Várkonyi-órák emlékeitől, hogy pályám második szakaszában az irodalomtudományunk által mindmáig elhanyagolt, és a dogmatikus marxizmus által is mereven elutasított érzelemtörténet pszichológiai indítású szempontjait igyekeztem alkalmazni, leginkább épp néhány költőnk, közöttük Csokonai, Petőfi, Ady, Juhász Gyula és Radnóti szerelmi lírájáról írt tanulmányaimban. "On revient toujours à ses premiers amours" - az ember mindig visszatér első szerelmeihez: mondotta Musset az egyik sokat idézett verssorával.

Ha szabad azt mondani magamról, hogy a tudomány szerelme vagyok, akkor az is igaz, hogy az a pszichológia, amibe Várkonyi professzor vezetett be, első szerelmeim közül való volt.

Az elmondottakból bizonyára kiolvasható volt már, hogy az egyetemen tanultakat tevékeny ifjú életformánk vágyaival és tapasztalataival olvasztottuk össze, sőt még a studiumok kiválasztását is legalább részben ezek befolyásolták. Tomori Viola, aki egyébként az egyetlen volt közlőnk, aki Várkonyi tanszéke mellett készítette el doktori értekezését, ez utóbbi bevezetésében a következő, és valamennyiünk szájába adható szavakkal szölt a tudományos munkánknak sem csupán a ka-

tetrákhoz kapcsolódó inspirációiról. Az itt következő tanulmány elsősorban egy érzelmi momentumból: a magyar parasztság problémáinak személyes életünkhöz való szubjektív közelségéből született. Szegeden, és számunkra önként adódott, hogy ma - virtuális értelemben - legértékesebb magyar néprétegnek, a parasztságnak válságos fordulója bennünket is megérintsen. (...) Ennek a kérdésnek (...) a vizsgálata magányos kutatót nem sok reménységgel biztatna. Ezért jelentős a szerző számára, hogy megindulásától kezdve tagja egy olyan közösségnek, mely éveken keresztül, gyakorlati szociális fálumunkája során módot adott a parasztság életének illúzióktól mentes, közvetlen közelből való megismeréséhez (...). E munkaközösség a tanyai agrársettlemment mozgalom és az abból kinőtt Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma... (A parasztság szemléletének alakulása. Szeged. 1936. 5-6. old.)

A tanulmány, amelynek a méltatására most nem térhetünk ki, élénk kritikai visszhangot kapott, Molnár Eriket pedig egy külön tanulmány megírására készítette. Igaz, polemizált vele, elismerően méltatta viszont a probléma marxista megközelítésének szándékát. A széleskörű nemzetközi irodalmat feldolgozó tanulmány azonban távolról sem valamilyen dogmatikus marxizmus módszerével íródott és talán ez is belejárt szott Molnár Erik kritikájába. Más oldalról a neves etnopszichológus, Róheim Géza ismerte el értékeit. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának a kiadásában is megjelent tanulmány azt hiszem, a Várkonyi-tanszék **Közleményeinek** legeredetibb írása, s ismét a professzor nyitottságára vall, hogy nem kívánta iskolájának merev követését.

Kollégiumunk egy másik tagja, Reitzer Béla ugyan a jogi karon folytatta tanulmányait, azon szerzett doktorátust, de a pedagógia iránt is érdeklődött, ezért éveken át látogatta Várkonyi Hildebrand és Imre Sándor előadásait. A **proletárnevelés kérdései** című tanulmányának első változata az utóbbi szemináriumában készült. Amikor Várkonyi Imre Sándor távozása után az ő tanszékét is átvette, felfigyelt a dolgozatra, szerzőjét pedig tételei részletes kidolgozására biztatta. Így végül egy kis könyv született meg, amely előbb a Várkonyi-tanszék **Közlemények** című sorozatában és a professzor saját zsebéből vett anyagi támogatásával jelent meg. Ezt azután egy címlap-változattal a mi kiadványaink közé illesztettük be. Már csak azért is, mert a létrejöttében nagy szerepe volt a szegedi Munkásotthon kommunista sejtjében szerzett közös élményinknek. (Kapcsolatunkról lásd: Csaplár Ferenc: **A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma**. Budapest. 1967. 70 old.) Akkoriban pusztán a téma tárgyalásához is merészség kellett, méginkább ahhoz, hogy valaki, ahogy amint ezt Reitzer tette, a munkásosztály jövője felé nézve foglalkozzék vele. Kemény Gábor, aki a baloldali **Gondolat** hasábjain írt róla, nemcsak "a szerző széleskörű tájékozottságát és dialektikai jártasságát emelte ki", de azt az érdemét is, hogy magyar nyelven elsőnek akarta kifejteni a proletárnevelés problematikáját. A kérdés körül, mint ismeretes, azóta a Szovjetunióban is, másutt is, heves viták dúltak, Reitzer

Béla ötven esztendővel ezelőtt írt tanulmánya azonban velük összevetve is a nehéz kérdés történetének figyelemreméltó dokumentuma.

A tanulmányhoz maga Várkonyi írt előszót s mivel féltő volt, hogy botrány kerekedhet körülötte, vagy esetleg el is kobozzák, azt a tudományos igényét hangsúlyozta "amely távol áll úgymond a propaganda és a politika közvetlenül gyakorlati céljától". Néhány bekézdéssel odébb azonban így folytatja: "Világos azonban, hogy minden elmélet - még a tisztán kritikai is - egyúttal gyakorlati jelentőséggel bír (...) A proletárnevelés kritikai taglalásából is csak akkor vonhat az olvasó, a politikus, a szociológus, a nevelő valódi gyakorlati következtetést, ha nem a politikából vagy a marxizmus iránti előzetes állásfoglalásból indul ki..." (7-8. old.) Az idézetekhez hasonló szavak akkoriban nagy ritkán hangzottak el egyetemi tanárok szájából, és más hazai tan-székről sem tudok, amely vállalta volna a kényes tanulmány kiadását.

De hát Várkonyi ilyen professzor volt!

EMLÉKEZÉS VÁRKONYI PROFESSZORRA

Várkonyi professzor tanítványa vagyok én is - vallom büszkén mindhalálomig.

Tárgyilagosan, elfogultság, érzelmi megindultság nélkül nem szólhat tanítójáról, mesteréről a hálás tanítvány. A feledhetetlen emlékek eluralkodnak rajtam. Egyetemi éveim nagy élményeit, kedves és bölcs tanárom sugallta ideáljait, az általa hirdetett és általam elfogadott pedagógiai értékek rendjét nem állíthatták fejtetőre a felettünk elrohant évszázad zűrzavarái sem. Tudós tanárom pedagógiai eszméit nevelői pályám szorongatott éveiben is meg tudtam őrizni, mert ezek énem részévé váltak és erős volt bennem az akarat, hogy nem térek le arról a biztos útról, amelyen ő járt előttem.

Egyetemi éveim nagy élményeimnek emlékét egy emberöltőtől át őriztem, éppen úgy mint a hajdani leckekönyvemet, amelyben 23 Várkonyi-óra szerepel, jóllehet akkor egy középiskolai tanárjelöltnek csupán ennek kis hányada volt kötelező. Azonban egyetemi éveim legmaradandóbb emlékeinek forrása Várkonyi professzor személyének varázsa és előadásainak érdekessége volt. Így a fél évszázadnál is hosszabb idő nem mosta el, hanem kikristályosította azokat a nyomokat, amelyeket a Várkonyival való tanár-tanítvány kapcsolatunk élményei véstek belém. Találkozásaink emlékeinek hitelességét minden ma még élő tanítványa kivétel nélkül igazolhatja.

Azok közé a szerencsés, volt hallgatók közé tartozom, akik már az egyetemi éveik kezdetén kifejezetten kötődtek Várkonyi professzorhoz. Már másodéves hallgató koromban bejelentettem neki, hogy középiskolai szaktárgyaim mellett főleg pszichológiával szeretnék foglalkozni. Ezt örömmel vette tudomásul. Ettől kezdve gyakran felkerestem órái után. Szívesen vette, ha mi, tanítványai, elkísértük a városba menet. Így kezdődött a később szorossá vált kapcsolatunk.

Lenyűgöző, és már az első pillanatra megkapó volt az a közvetlenség, egyszerűség, amellyel általában fogadott bennünket, tanítványokat. Magabiztossága, és a barátságos, minden sallangtól mentes modora, jól megért egymással. Soha, egy pillanatra sem éreztük, hogy a "méltóságos Professzor úrral" beszélünk, amint ez más tanáraink esetében elég jellemző volt. Ezt a közvetlen léggömböt a tanár és a hallgató kapcsolatában Várkonyi személyének kisugárzó varázsa teremtette meg. Ilyen fesztelen atmoszférában könnyű volt a hallgatónak őszintén megnyilatkoznia, bátran kérdeznie. Kérdéseinket nemcsak szívesen vette, hanem önálló véleményünk megfogalmazását is igényelte. Ezzel szemben lebecsülte az

ötletszegény embereket. Émlékszem, hogy egy alkalommal szóba került egy volt középiskolai tanárom, akiről így nyilatkozott: "Ez az ember szellemi meddőségben szenved. Hogyan tanítja az ilyen tanár tanulóit gondolkodni, amikor ő maga is csak mások szavait szajkózza."

Várkonyi tehát nemcsak tudomásul vette, hogy számos hallgatója kötődik hozzá, hanem érdekelte őt, hogy mivel foglalkozunk, mit olvasunk. A kapcsolatok ápolását szolgálta az is, hogy több esetben saját könyveit adta nekem kölcsön. A csoportos kollokviumokat nem szerette, mert ebben személytelenné válik a tanár-hallgató kapcsolata, viszont azt sem titkolta, hogy így egymástól is tanulhatunk. Az is megtörtént velem, hogy a vizsgaidőszakban az egyetem folyosóján maga mellé vett és a lakásáig beszélgettünk a félévi előadásairól. A beszélgetés közvetlen volt. Inkább az érdekeite, milyen személyes tapasztalataim vannak, amelyek a gyermeklélektani előadások megállapításait konkrétan alátámasztják, vagy azok számomra esetleg további fejtegetésekre szorulóinak. Helyeselte, vagy kiegészítette, vagy korrigálta megállapításaimat. Maga is szeretett konkrét példákat mondani, de felhívta a figyelmünket arra, hogy az ember mindennapi tapasztalata sohasem független szubjektivitásától, így gyakran az ezekre alapozott megállapításaink, általánosításaink sem helytállóak. Viszont előadásai során többször is hangsúlyozta, hogy a tudományos kísérletre és módszeres megfigyelésekre épülő megállapításokat mindig alapos elemzéssel vessük össze a saját spontán tapasztalatainkkal.

Azonban nemcsak a hallgatók érezték szükségét a személyes kapcsolatoknak, hanem ő maga később is ápolta a kapcsolatokat. Örömmel vállalta például, hogy házassági tanúm legyen, és később is gyakran felkeresett munkahelyemen és otthonunkban.

A tanítványaihoz fűződő jó kapcsolata indította bennünket arra, hogy 1939-ben megalapítsuk a volt Várkonyi-tanítványok baráti körét. Az ötletet Dr. Somos Lajos az egri tanítóképző igazgatója is magáévá tette, sőt ő maga is szívesen vállalta a tagságot ebben a baráti körben, noha ő nem volt a szó szoros értelmében a professzor tanítványa. A baráti kör megalakulására több volt Várkonyi-tanítványt meghívtunk Egerbe. Három napig voltunk együtt, mialatt Várkonyi professzor és Cser János az egri pedagógusoknak két-két előadást is tartott. Várkonyi professzor maga kérte Cser János meghívását az egri találkozóra, noha Cser nem volt a professzor tanítványa, de igen jó kapcsolatokat tartottak fenn. Várkonyi kérésére Cser ismertette azt a elképzelését, hogyan lehetne Magyarországon általa elsőként alkalmazott spontán asszociációs módszerrel tovább folytatni a magyar gyermek szókincsének gyűjtését. (Cser János tanulmánya: A magyar gyermek szókincese. Gyakorisági és korszótár. Budapest, 1939. A Magyar Pedagógiai Társaság kiadása.) Várkonyi úgy vélte, hogy Cser János kutató munkáját folytatni kellene, és ezt a baráti kör első programjává lehetne tenni, mivel Cser időközben más, országos feladatokba került. Így a további munkában

csak korlátozott mértékben tudott részt vállalni. A szókinccs gyűjtéssel kapcsolatos felmérések költségeit Várkonyi saját jövedelméből akarta biztosítani. Tudta, hogy a munka nagyon időigényes, de bízott volt tanítványai lelkesedésében. Úgy gondolta, hogy - úgy mint Cser János - továbbra is a 10-14 éves tanulók körében kell a vizsgálatot elvégezni, azonban legalább 1000, vidéken lakó gyermeket kell bevonni a vizsgálatba.

A munka több helyen megindult. Mi Egerben kezdtük az adatgyűjtést és felmérést. A felmérések első eredményeit saját tanítványainkkal dolgoztuk fel. Az első részeredményről tájkoztattam Várkonyit. Sajnos, a háború közbeszólt. Várkonyi is 1940 októberében Kolozsvárra, új körülmények közé került.

A személyes kapcsolatot a háború befejezése után vettük fel újra. Felkerestük egymást Szegeden és Budapesten. A baráti kör újjászervezését Várkonyi a körülmények miatt nem tartotta időszerűnek, de jónak tartotta a kapcsolatok életbentartását. A 40-es évek végén ismét összejöttünk és ekkor említette Várkonyi, hogy a tanárképző főiskolák pedagógiai-pszichológiai tanszékeire volt tanítványai közül javasol (Kelemen László, Nagy Sándor, Geréb György) tanárokat a minisztériumnak. Hozzátette, hogy javaslatát a minisztérium magáévá tette. Remélte, hogy ez a megoldás lehetőségét teremthet a közös kutatás újrakezdéséhez. A magyar gyermek szókinccsének gyűjtését őszintén kívánta. A körülmények azonban másként alakultak.

De térjünk vissza egyetemiei éveinkhez. - Várkonyi külső megjelenésében, magatartásában az öntudatos, határozott ember és tanár típusát állította elénk. Lendületes járása, eleven, gesztikulációja, nyílt, bizalmat sugárzó tekintete, a szüntelen belső aktivitásról, a figyelemmé fokozódó, folytonos hajtóerőt jelentő, mindenre kiterjedő érdeklődéséről, és a problémák megoldását kereső, mély gondolkodásról tanúszkodott. Nemcsak maga mélyült el a legkülönbözőbb, egymást kiegészítő, vagy egymásnak ellentmondó pszichológiai-pedagógiai elméletek elemzésébe, hanem mindennek a lényegét nekünk is fel akarta tárni. Minden érdekelt a pszichológiában, amiben ötletet, újszerűt látott. Nagyra értékelte az új utakat kereső irányzatokat. Gyakorló tanárjelölt koromban magánbeszélgetés során többen megkérdeztük tőle, hogy ő melyik pszichológiai irányzathoz tartozónak vallja magát, hiszen mindenkiről nagyon elfogulatlanul, tárgyilagosan szokott beszélni. Várkonyi kijelentette, hogy ő valójában egyik irányzat mellett sem kötelezte el magát fenntartás nélkül. Neki magának nincs ú.n. "saját iskolája". Sok haszonnal járhat, ha egy hallgató már az egyetemi évek alatt elmélyül valamely közelebbi meghatározott témakörben. Ez azonban egyoldalúsághoz vezethetne. Az általános tájékozottság hiánya később megbosszulná magát. Ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy a tanárképzés keretében a hallgatók ismerkedjenek meg a pedagógia és a pszichológia területén mindazzal, ami újszerű új ötlettel előbbre viszi a tudományt és az oktatási gyakorlatot. Ezt a felfogást tükrözték előadásai is, és erre utal-

nak a nála készült disszertációk sokféle témái.

Ez a nyitott és minden előre mutató befogadására irányuló szemléletmód készítette arra, hogy a gyermek és az ifjú fejlődésének, személyisége alakulásának, az ezzel összefüggő törvényszerűségekhez és a társadalom valóságos igényeihez jobban alkalmazkodó, új nevelési elképzelésekkel tüzetesen is foglalkozzon.

A XIX. sz. végén indult el, és a XX. sz. elején tovább erősödött az a törekvés, amely szorgalmazta, hogy a nevelés jobban vegye figyelembe a gyermek fejlődésének sajátosságait. Csakis az ezekre épülő nevelési és oktatási módszerek lehetnek igazán eredményesek. Igen érdekesek voltak azok az előadásai, amelyek Decroly elméletével, a Dalton-rendszerű iskolák problematikájával és ezeknek az iskoláknak a tapasztalataival foglalkoztak. Különösen a harmincas évek közepén érezte szükségét annak is, hogy felkeltse a figyelmet a hazánkban kevésbé ismert, és az iskolai oktatás módszereiben még egyáltalán nem érvényesülő gyermek- és életcentrikus módszerek iránt. Decroly pedagógiai rendszeréről (Assola Zoltánnal) készítettett doktori disszertációt. Ugyancsak kiemelt figyelmet szentelt John Dewey nevelési rendszerének is, amelyben a gyermek kreativitása kap szerepet. Várkonyi saját meggyőződésének igazolását látta abban, hogy Dewey is csak a gyermek fejlődésével szorosan, párhuzamosan haladó nevelést tartotta egyedül sikeresnek, amely a cselekvésben realizálódó gondolkodásra készíti a gyermeket. Ez a meg gondolás volt a cselekedtető oktatásnak az alapja, amely eszmévé erősödött és elindítója lett a cselekvés iskolájának megvalósításáért folytatott kísérleteknek Amerikában, Európában és hazánkban is. Ezen a nyomdokon indult útjára Müller Márta irányítása mellett a családi iskola. Ugyancsak a tizes évek közepén, kétségtelenül Nagy László gyermeklélektani kutatásai és ezek eredményei hatására tett kísérletet Domokos Lászlóné olyan "Új iskola"-modell kialakítására, amely a sajátosan magyar reformiskola típusa lehetett volna. Elsősorban ennek az utóbbi iskola-modellnek tapasztalatai készítettek Várkonyi professzort arra, hogy a fővárosihoz hasonló iskolatípussal kísérletezzen Szegeden. A "Kerti iskola" elnevezéssel megnyílt iskola Újszegeden a Tárogató utcában 1936 őszén királyi tanfelügyelői engedéllyel kezdte meg működését négy első osztályos gyermekkel. A házhoz szép, fás, gyepes, virágos kert tartozott. Dolch Erzsébet, aki tanítói és polgári iskolai tanári oklevéllel rendelkezett, alapos elméleti felkészültséggel, azonban csak iskolai tanítás során megszerezhető gyakorlati tapasztalatok nélkül, igen nagy lelkiismeretességgel két iskolai éven át vezette az iskolát. Az iskola költségeit Várkonyi egyetemi tanári és dékáni jövedelméből fedezte. Elsősorban az iskola anyagi problémái okozták annak korai megszűnését. S noha a tudományosan megalapozott felmérések és a tanfelügyelő jelenlétében megtartott vizsga - amelyen magam is résztvettem - egyértelmű eredményei azt igazolták, hogy a gyengébb adottságokkal rendelkező tanulók is, ismereteikben, írás-olvasási jártas-

ságukban és főleg önállóságban felülmúlták a hagyományos iskolák tanulóit, a kezdeményezésnek nem akadt folytatása Szegeden. Ennek az is egyik oka volt, hogy Várkonyi figyelmét inkább az elméleti problémák kötötték le, mint a tanulók aktivitására és az együttműködésre épülő oktatási módszerek, annak ellenére, hogy igen jó, közvetlen barátságot tartott fenn a Szegeden működő Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló Polgári Iskolájával, Kratofil Dezsővel és tájékozódott a gyakorló iskolában folyó ilyen irányú törekvésekről. Ezekkel azonban elmélyültebben nem foglalkozott. Várkonyi csak 1937-től foglalkozott előadásaiban azokkal a tantervi utasításokkal, amelyek a magyar elemi népiskolákban is szorgalmazták a tanulók fokozott aktivitására és önállóságára épülő módszerek, eljárások alkalmazását. El látogatott a fővárosi pedagógiai szeminárium gyakorló iskolájába is és tájékozódott az ott alkalmazott új módszerekről.

Várkonyi fontosnak tartotta a pedagógia gyakorlati vonatkozásait. Azonban széleskörű érdeklődése ellenére mégis inkább az átfogó elméleti kérdések érdekelték, és ezeket előadásaiban igen gazdag forrásanyag felhasználásával minden oldalról igyekezett számunkra megvilágítani. Minden forrásra és szerzőre gondosan hivatkozott; a különböző szerzők megállapításait szembeállította egymással, és az általa választott szempont szerint rendszerezte azokat.

Közepes erősségű hangon adott elő, a lényeg kiemelését és megértését jól érvényesülő, de sohasem túlzott hangsúlyozással segítette. Az átlagosnál gyorsabban, de jól tagoltan beszélt. A szinte nélkülözhetetlen forrásmunkákban lapozva, más jegyzetet csak ritkán és mellékesen használva, éppen a spontán fogalmazás szépségével, életszerűségével lendületbe tudta hozni a hallgatók gondolkodását és mindvégig lekötötte figyelmüket. Úgy éreztük, hogy ő maga is élvezte az előadást. Azt is éreztük, hogy akkor az előadás témája volt a legfontosabb kérdés számunkra. Ha előadás közben gondolatunk elkalandozott, ez akkor is az előadás témájának fonalán indult élményeink világába. Néha maga is mellékvágányra tért, kissé elkalandozott a vezérfonaltól, ahova azonban gyorsan visszatért. Megvallom, más tanároknak főleg a kora délutáni óráin - nem egyszer elaludtam. Két tanárom előadásain nem láttam soha semkit sem elaludni: az egyik Várkonyi, a másik Sik Sándor volt. Egyetemi éveink alatt e két professzor előadásainak szépsége és lendülete jelentette számomra az előadási stílus és mód eszményképét. Várkonyi előadására nekem mindig könnyű volt figyelni. Az óra végén soha nem éreztem magam fáradtnak, mert legtöbbször az élt bennem, hogy azt hallottam, amire éppen kíváncsi voltam. És Várkonyi tudta, hogy amiről beszél, az érdekli a hallgatóit. S ezért beszélt róla szinte lelkesedéssel.

Tudjuk, hogy Várkonyi a Klebelsberg miniszter által a szegedi egyetemen szervezett római katolikus világnézet-i tanszékek (neveléstudomány, filozófia, irodalomtörténelem) egyikét töltötte be. Ennek ellenére soha nem hallottam tőle

olyan kijelentést, amely bármely más vallású, vagy világnézeti hallgatót kellemetlenül érinthette volna. Egy alkalomra tudok hivatkozni. Egyszer Sik Sándor indexaláírás közben jelenlétében megdicsérte egyik hallgatóját, de a hallgató gomblyukában hivalkodó "csoda szarvas" (fajvédők jelvénye) jelvényre mutatva megjegyezte: "Ez nem illik magához!" Az esetet később elmondtam Várkonyinak, aki csupán ezt a megjegyzést tette: "Milyen igaza volt Siknak!" Ez 1933-ban történt.

A világnézet és politika kérdésénél maradvá egy igen jellemző eseményre kívánok hivatkozni. Várkonyit - tudtommal egyik legközvetlenebb barátja, Zolnai Béla utódjaként az 1936/37. tanévre a bölcsészkar dékánjává választotta. A karon belüli személyi (bizonyosan politikai indítékkal is rendelkező) ellentétek miatt - mindezt nekem Várkonyi elmondta - nem tudtak megegyezni az 1937/38. tanévi dékán személyében. Kétségtelenül a szembenállók legalkalmasabb megoldásnak egybehangzóan azt tartották, hogy Várkonyi további egy évre vállalja a dékáni tisztséget. A kar tagjai egyetértésének csakis az lehetett a magyarázata, hogy a professzor a maga, mindenki által ismert aktív extravertált típusból következő nyitott magatartásával nemcsak szívesen fogadta a hozzá közeledőket, hanem a kapcsolatok felvételében gyakran maga volt a kezdeményező. A kapcsolatok felvételének ez a természetes, könnyed volta elfogadtatta őt tanártársaival is. Ezt az is elősegítette, hogy Várkonyiban a mértéktartó komolyság megnyerő derűvel találkozott. Határozottságában nem érezte a szigort, vagy az erőszakot. Tudott elutasítani, ha a helyzet úgy kívánta, de ilyenkor is tisztelte mások érzékenységét.

Sokat lehetne elmondani a humor iránti érzékéről. Erre itt nincs lehetőség, noha ez jellemző volt rá.

Végezetül szólni kell arról, hogy Várkonyinak az egyetemen nem állt rendelkezésére egy megfelelő intézet és személyzet, amint ez más, számos professzor számára biztosítva volt. A hallgatóktól pedig csak annyit várhatott, amennyi idejükből, erejükből tellett. Így érthető volt, hogy az egri találkozáskor örömmel fogadta a baráti kör tervét, hogy közelében folytassuk a magyar gyermek szókincsének gyűjtését és a gyermek figyelmének vizsgálatával foglalkozó kísérleteket, amelyeket szintén Cser János indított el. Úgy vélte, hogy ennek a kutatásnak is több bázisa lehetne az ország tanítóképző intézeteiben. A kecsegtetőnek ígérkező kezdetet a háborús események miatt nem követte folytatás.

Várkonyi egyik feladatának tekintette, hogy hazánk neves pedagógusai munkásságának és személyének emlékét megörökítse. Ezért doktorandusaival több olyan disszertációt készíttetett, amelyek ezt a célt szolgálták. Így például Garamszegi Lubrich Ágost, Schneller István, Finánczy Ernő stb. pedagógiájáról.

Várkonyi is ezek közé az érdemes pedagógusok közé tartozik, akiről nemcsak volt tanítványai emlékeznek tisztelet-

tel és szeretettel, hanem a pedagógia és pszichológia története is.

Várkonyi professzor tanítványa vagyok - vallom életem végéig büszkén, hálásan - és boldog vagyok, hogy ezen az emlékünnepeken én is szólhattam első tanítványai nevében.

VÁRKONYI ÉS A "CSELEKVÉS ISKOLÁJA"

A Cselekvés Iskolája c. folyóirat létrejötte

A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló Iskolájának tanári kara adta ki 1933-44. között "A Cselekvés Iskolája" című pedagógiai-didaktikai-módszertani folyóiratot. A folyóirat koncepciójának kialakítója és szerkesztője Kratofil Dezső gyakorlóiskolai igazgató volt.

A két világháború közötti neveléstudomány jelentős, sok tekintetben hűzágpótló kezdeményezése volt ez a folyóirat, és maga köré gyűjtötte mindazokat, akik a hagyományos oktató iskolával szemben a tanulók aktivitását, tevékeny, cselekvő erőinek felszabadítását, az élet követelményeinek figyelembevételét, a gyakorlatiasság elvét tűzték zászlójukra!

A folyóiratba a gyakorlóiskola kiemelkedő szakvezetői mellett - az első két szám után - a Tanárképző Főiskola és a Szegedi Tudományegyetem oktatói valamint a felsorolt elveket, a modern pedagógiai gondolkodást vallók számos képviselője - az egész országból - közölt tanulmányokat.

Várkonyi találkozása a folyóirattal

A Szegedi Tudományegyetemen 1930-40. között a Pedagógiai-lélektani Tanszék vezetőjeként rendszeresen találkozott a lap szerkesztőjével, Kratofil Dezsővel. Köztük baráti-munkatársi kapcsolat alakult ki és az együttes gondolkodásból a "cselekvő iskolával" kapcsolatban kiérlelt elméleti-gyakorlati állásfoglalásból természetesen következett, hogy Várkonyi (Hildebrand) Dezső a folyóirat egyik legtermékenyebb alkotó-írója lett. 1934-44. között 37 tanulmányt közölt a folyóiratban (csaknem minden számban folyamatosan).

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a folyóirat fennállása során 1933-44. között összesen 158 elméleti és 259 gyakorlati jellegű pedagógiai-didaktikai-pszichológiai tanulmány, illetve óraleírás, ismertetés jelent meg, akkor látható, hogy Várkonyi Dezső irodalmi munkássága jelentős volt a lapban.

Úsztionzőn hatott ez a közlési lehetőség a szerzőre, ugyanakkor jelentős volt az a kisugárzó szerepe, amellyel az országban működő - elsősorban polgári iskolai - tanárookra gyakorolt. Ismeretes, hogy szinte valamennyi polgári iskolába járt a folyóirat, de jelentős volt az olvasótábora a középiskolákban és az egyéni előfizetők körében is. (A legnagyobb példányszámot: 750-ben jelölte meg a szerkesztő: 1973-ban történt személyes találkozásunk alkalmával.)

Várkonyi Dezső megjelent tanulmányai "A cselekvés iskolája" c. folyóiratban 1934-1944. között.

Várkonyi egyes tanulmányokat és összefüggő tanulmányokat jelentetett meg. Ez utóbbiból különálló kiadványok álltak össze.

A tanulmányok rendszere

I. Egyes tanulmányok

1. A cselekvő iskola lélektani alapja
1934/35. 3-4. sz.
2. Védekező magatartások a gyermekkorban
1939/40. 5-7. sz.

II. Összefüggő tanulmányok

1. Nevelés és gyakorlati lélektan (23 közlemény)
1934-1939.
2. Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából (9 közlemény)
1939-1943.
3. A cselekvések elemzése (3 közlemény)
1943-1944.

Az összes közlemények száma: 37 tanulmány

A cselekvő iskola lélektani alapjai

A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Gyakorló Iskolájának módszeres értekezletén tartott előadáson (1934. november 8.) fejti ki a cselekvő iskola lélektani alapjait. Abból indul ki, hogy az újnak és a réginek a szembeállítására mennyire éles a felfogásban, az iskolai gyakorlatban. "Új iskola, új nevelés" igénye fogalmazódik meg!

Arról a magaslatról volt képes látni Várkonyi Dezső ennek az új iskolának a szükségességét, amelyet elsősorban a német, angol, francia, olasz nyelvű tanulmányok birtokában széles látókörről, korszerű szemlélettel szintetizált, és adaptálta ezeket a magyar közoktatásügy számára.

Ennek alapján fogalmazza meg, melyek a "megújulás szempontjai", mit kell megvalósítani:

- a cselekvés (Ferriere)
- a tett (Lay) iskoláját kell kialakítani
- a munka (Kerschenssteiner)

Elsősorban Herbart képviselte szellem ellen lép fel: annak pedagógiai-didaktikai-pszichológiai felfogásában látja a visszahúzó erőt, a konzervativizmust, a "passzív" nevelés gyakorlatának elméleti alapjait.

Ezzel szembehelyezni a másik oldalt az "aktív iskola" világát, melyet - Claparède funkcionális nevelélméletének megfelelően - a gyermek "sajátos életkorhoz kötött lelki tevékenységeinek az egész ember szerkezeti egységében való

szemlélése, s szerepükben ebből a szempontból való respektálása jellemez." (III. évfolyam 3-4. szám 102.p.)

Az új eszme további zászlóvivőit is rokonszenvvel sorolja fel: Rousseau, Tolstoj, Ellen Key, Foerster, Dewey, Petersen. Az új "követelmény-ideál", az új mozgalom, szellem legtalálhatóbb elnevezése a "cselekvő iskola".

Igen lényeges annak az elvnek is felidézése, amelyet Dewey - és többen mások is - fogalmaznak meg: "... A növendék természetes lelki tevékenységének az egész nevelés középpontjába való beállítása". (I.m. 102.p.)

Ilyen kritikai szemlélet egyértelműen elítélendő a Herbert szerinti passzív, befogadás jellegű "lélek", ahol "a tudatunk nem egyéb, mint színpad, hol a képzetek űzik szakszerű játékokat, - vagy pedig szemlélő, ki tudomásul veszi az előtte lepergő eseménysort, de abba aktívan beleavatkozni képtelen." Ez a felfogás hozza létre a nyugalmat és a mozgatlanságot az iskola padjában, mert a tanulók feladata, hogy a tanító közléseit, ráhatásait fogadják be, képzet kapcsolásaiban dolgozza fel és őrizze meg!

Fő erény: a figyelem és a szorgalom. Tekintettel arra, hogy az "aktív" iskolában a gyermek tevékenységei: az akció és funkció áll a középpontban, ezért a figyelem és a szorgalom sem "élvezhetik" korábbi fontos szerepüket.

Mértéktartó realitással igyekszik Várkonyi feloldani a pedagógusokban feltehetően várható ellenérzést, véleményt a minden korábban vallott nézetek, elvek elvetésével kapcsolatban, mert a tanulmány végig a kritikai szemléletre hívja fel a nevelők figyelmét az új és régi elvek felhasználásával kapcsolatban. "A nevelők feladata viszont az, hogy a gyakorlat és az elmélet folytonos bírálatával kísérjék a törekvéseket, gondolatokat, mert hiszen nem minden jó, ami új s nem minden rossz, ami régi, és a kritika után vegyék fel az értékes eszméket és indítékokat nevelői tevékenységükbe, művészetükbe!" (I.m. 110.p.)

Nevelés és gyakorlati lélektan

1935-39. között huszonhárom közleményben adja közre a később önálló könyv formájában is megjelent tanulmányokat.

A sorozatot a szerző a Cselekvés Iskolájának szellemében írja. A bevezetőben szól arról a Kopernikuszi fordulatról, amelynek lényege a személyiség primátusának elve, a gyermek szempontjának előtérbe helyezése.

Felhívja a figyelmet, mennyire fontos a gyermektanulmánynak, gyermekek és az ifjúkor lélektanának ismerete a szülők számára: "Általában: a gyermektanulmánynak, a gyermekkor és ifjúkor tudományos lélektanának ismerete éppoly nagy szolgálatokat tehet a családi nevelés sikerének biztosítására, mint egy jó orvosi könyv a csecsemő egészségének szakszerű ápolására, vagy orvos tanácsok és ismeretek a nevelés egész folyamán." (III. évfolyam 5-6. szám 210.p.)

A nevelőktől elvárható helyes magatartást a következő-

képpen képzei el "Szerettetteljes nyugalom, humor: ez a megkívánható nevelői attitűd a dacos gyermekkel szemben." (I.m. 211.p.) A tilalmak, a gátlások, a negatív pedagógia helyett a komolyan vett pozitív pedagógiát tartja célravezetőnek, eredményesnek. Szükségét tartja annak is, hogy pszichológus működjön az iskolában, de azt is, hogy minden nevelő minél mélyebb és gazdagabb ismeretekre törekedjen pszichológiából, ismerje meg a gyermeki személyiség egészét.

A gyermeklélektan egy-egy témakörét alapos elméleti és gyakorlati érzéssel fejti ki:

- a jutalmazás és büntetés,
- a nevelői tekintély,
- a példaadás és tekintély,
- a parancs és tilalom.

Jelentős arányban elemzi a "pedagógiai szeretet" és az érzelmi nevelés témakörét, de az akarat lélektanának kérdéseit is gondos részletességgel mutatja be.

Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából

1940-43. között kilenc közleményt szentelt a témának. A címben foglaltaknak megfelelően a serdülő- és ifjúkor fejlődéslélektani, lényegszemléletre törekvő bevezető tanulmányok után a lelki konfliktusok és kibontakozás, a serdülés és ifjúkor egészségtana, valamint példák elemzése szerepel a sorozatban.

A cselekvések elemzése

1943-44. évben az utolsó, a XII. évfolyamban jelenik meg a három értékes tanulmány a cselekvés elemzéséről. (A háborús években az 1-4. az., 5-7. sz. és a 8-10. számot összevontan adták közre.)

Várkonyi Hildebrand Dezső mindent tudott a "szakmáról". Ismerte az egyetemes és a magyar pedagógia-pszichológia legkorszerűbb törekvéseit, tudta mi szükséges az iskolai gyakorlat számára, világos, tiszta logikával megfogalmazta ezeket a kiérlelt elveket, gondolatokat és példamutatón szép kötéddel tette közzé, közkinccsé tanulmányait "A cselekvés Iskolája" című pedagógiai folyóirat hasábjain.

**Várkonyi Dezső megjelent tanulmányai
a "Cselekvés Iskolája" c. folyóiratban
(1934-1944. között)**

I. Egyes tanulmányok

1. A cselekvő iskola lélektani alapjai

III. évf. (1934-35.) 3-4.sz. 101-110.p.

A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola
Gyakorló Iskolájának módszeres értekezletén tartott
előadás. (1934. november 8.)

2. Védőkező megatartások gyermekkorban

VIII. évf. (1939-40.) 5-7.sz. 87-101.p.

II. Összefüggő tanulmányok

1. Nevelés és gyakorlati lélektan

III.évf.(1934-35.) 5-6.sz. 205-219.p.

Első közlemény

- Bevezetés
- A gyakorlati lélektan feladatai
- Családi nevelés és gyakorlati lélektan
- Az iskolai pszichológus kérdése

Második közlemény

- A gyermeki személyiség megismerése
- 7-8.sz. 325-336.p.

Harmadik közlemény

- Az alkat, a fejlődés, és a pszichés nemi külön-
bözőségek kérdése
- 9-10.sz. 416-424.p.

Negyedik közlemény

- Fejlesztési jellegzetességek
- IV. évf. (1935-36.) 1-2.sz. 6-14.p.

Ötödik közlemény

- A pszichés nemi különbségek és az együttes
nevelés kérdése
- 3-4.sz. 121-133.p.

Hatodik közlemény

- A nevelőhatás lélektana
 - A tanítás
- 5-6.sz. 237-249.p.

Hetedik közlemény

- Nevelőhatás. Példaadás és utánzás.
- 7-8.sz. 329-339.p.

Nyolcadik közlemény

- A nevelőhatás
 - Feladat
 - Parancs és tilalom
- 9-10.sz. 429-444.p.

- Kilencedik közlemény
 - Nevelőhatások. A büntetés és jutalmazás
 V. évf. (1936-37.) 1-2.sz. 1-16.p.
- Tizedik közlemény
 - A tekintély
 3-4.sz. 103-109.p.
- Tizenegyedik közlemény
 - Nevelői ráhatások
 - A "pedagógiai szeretet"
 5-6.sz. 199-206.p.
- Tizenkettedik közlemény
 - A jellemnevelés kérdései
 - Alapfogalmak
 7-8.sz. 291-305.p.
- Tizenharmadik közlemény
 - A jellemnevelés kérdései
 - Fegyelmezés
 9-10.sz. 403-413.p.
- Tizennegyedik fejezet
 - Akarás és indítékok
 - Érzelmi nevelés
 VI. évf. (1937-38.) 1-2.sz. 1-14.p.
- Tizenötödik közlemény
 - Az érzelmek nevelése. A félelem
 3-4.sz. 113-122.p.
- Tizenhatodik közlemény
 - Az érzelmek nevelése. A dác pedagógiája
 5-6.sz. 217-236.p.
- Tizenhetedik közlemény
 - Az érzelmek nevelése. A nemi életnek pedagógiai vonatkozásai
 7-8.sz. 313-325.p.
- Tizennyolcadik fejezet
 - Az érzelmek nevelése. Befejezés
 9-10.sz. 417-426.p.
- Tizenkilencedik közlemény
 - Jellem és akarás
 - Az akarat lélektanának néhány kérdése
 VII. évf. (1938-39.) 1-2.sz. 1-11.p.
- Huszdik közlemény
 - Akarás, elhatározás, értelmesség
 3-4.sz. 107-120.p.
- Huszonegyedik közlemény
 - Az akarat alaki tulajdonságai
 5-6.sz. 209-222.p.
- Huszonkettedik közlemény
 - A jellemhibák csoportjai
 7-8.sz. 317-328.p.
- Huszonharmadik közlemény
 - Összefoglalás: tétel az akarat nevelésére.
 (Vége)
 9-10.sz. 421-427.p.

2. Fejezetek a serdülés és ifjúkor lélektanából

Első közlemény

- Serdülés és ifjúkor

VIII. évf. (1939-40.) 8-10.sz. 177-189.p.

Második közlemény

- Lényegszemlélet

IX. évf. (1940-41.) 1-4.sz. 1-12.p.

Harmadik közlemény

- Lelki konfliktus és kibontakozás

5-7.sz. 89-101.p.

Negyedik közlemény

- Személyiségalakulás az ifjúkorban

8-10.sz. 177-189.p.

Ötödik közlemény

- A lelki konfliktusok megoldásai

X. évf. (1941-42.) 5-7.sz. 97-112.p.

Hatodik közlemény

- A serdülés és ifjúkor lelki egészségtana

8-10.sz. 195-204.p.

Hetedik közlemény

- Példák elemzések

XI. évf. (1942-43.) 1-4.sz. 1-15.p.

Nyolcadik közlemény

- Példák és elemzések

5-7.sz. 89-108.p.

Kilencedik közlemény

- Példák és elemzések

8-10.sz. 185-193.p.

3. Cikksorozat

Első közlemény

- A cselekvések elemzése

XII. évf. (1943-44.) 1-4.sz. 1-10.p.

Második közlemény

- A cselekvés lélektani mozzanatai

5-7.sz. 105-112.p.

Harmadik közlemény

- A cselekvések lefolyása

- Impulzus és feszültség

8-10.sz. 204-212.p.

VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ ÉS A PSZICHOLÓGIAI KÖZÉLET

Elnézést kérek azért a néhány szubjektív töltetű mondatért, amivel előadásomat kezdem. Midőn e tanácskozást előkészítő bizottság tagjai arról beszélgettek, hogy ki miről fog szólni Várkonyi professzor úr életművével kapcsolatban, jómagam, örömmel vállalkoztam megjelent és számos kiadatlan - csupán kéziratban található, olyan pszichológiatörténeti tanulmányának bemutatására, feldolgozására, talán némelyik értékelésére is, amelyekből az előttünk járó pszichológus nemzedék, de jórészt még a mi generációnk is az alaklélektantól, Pierre Janet-en keresztül a kialakuló szociálpszichológiáig tájékozódott a pszichológia múltjára vonatkozóan.

Várkonyi társadalmi tevékenységének felvázolására a Magyar Pszichológiai Társaság 1940-48. közötti működésének egyik utolsó még élő tanuját Lénárd Ferenc professzor urat, aki több évig - mint a társaság főtitkára - Várkonyi munkatársa volt a pszichológiai közélet porondján, kérte fel az előkészítő bizottság. Ez a személyhez, illő méltatás azonban sajnos elmarad Lénárd Ferenc ez év elejei örök távozásá miatt. Így a közéleti munkára vonatkozóan, személyes élmények hiányában, csak a tényekre, írásos anyagokra támaszkodva fogom Várkonyi professzor úr Pszichológiai Társasági működését bemutatni.

Várkonyi a 20-as években Pécsen működött. Első írásai is itt jelentek meg kellő tekintélyt biztosítva - az akkoriiban újjászerveződő pszichológiai közéletben - szerzőjük számára. Ezen korai művek között kiemelkedő helyet foglal el "A pszichológia alapvetése" c. 1926-ban megjelent könyv, amely a pszichológia filozófiai alapjait tárgyalja, míg "A lélektan mai állása" (1928) c. tanulmánya a pszichológia félévszázaddal ezelőtti "öserdei" állapotát, historiai távlatból közelítve igyekszik az alapvető pszichológiai fogalmakra felhívva, interpretálni és nagyon érthetően elrendezni.

Az elmondottak alapján természetes, hogy az 1928. év februárjában megalakult Magyar Pszichológiai Társaság Választmányának Várkonyi Hildebrand is tagja lett. A Társaság alapszabályának III. fejezete 8.§-a szerint az 50 tagú Választmány feladata a társaság vezetése az évi közgyűlések közötti időben. A Választmány 2 havonta ülésezett és vezetője a Társaság elnöke volt. Mai szóhasználat szerint a Társaság vezetőségének felelt meg, az akkori Választmány. Ebben a korszakban a Társaság folyóiratában a Magyar Pszichológiai Szemlében közzétett tanulmányaival, mint pl. az akkori legmodernebb pszichológiai iskola az alaklélektani irányzat be-

mutatásával, bizonyította Várkonyi választmányi tagságának jogosultságát. Közben 1929-ben a pécsi egyetemi magántanárt kinevezték a szegedi egyetem Pedagógiai-Lélektani Tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanárrá, ami valószínű lekötötte energiáit, hiszen a Pszichológiai Társaságban csak 1933-ban van ismét szó Várkonyiról.

Az 1933. évi április 7-én tartott közgyűlésen a Magyar Pszichológiai Társaság új társelnököt választott. Hornyánszky Gyula professzor a Magyar Társadalomtudományi Társulat elnöke, aki a Pszichológiai Társaságban megalakulásától működött mint társelnök, az év elején elhunyt. A megüresedett társelnöki tisztségre új jelöltet állítottak Várkonyi Hildebrand személyében, akit a közgyűlés megválasztott e funkcióra. A társelnökök, mert többen is voltak pl. Kornis Gyula államtitkár, Gombocz Zoltán professzor és mások, valóságos társak voltak az elnöklésben, pl. választmányi üléseken és más alkalmakkor is helyettesítették az elnököt. Várkonyi professzort így ténylegesen a társasági hierarchia egyik legjelentősebb tisztségére választották meg.

Annak a pszichológiai szemléletnek, amit Várkonyi képviselt, nevezetesen a konkrét tényekre és irodalmi adatokra épülő pedagógiai-pszichológia, amely azonban egy körültekintő a szélsőségektől ment filozófiára alapozódik, újabb eredménye volt, hogy 1934 július 14-én megtartott Választmányi ülésen őt kéri fel a Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztésére. A Társaság folyóiratát a felkért szerkesztő az elnök és néhány kiemelkedő személyiség - Juhász Andor, Nyíró Gyula, Boda István és 1934-től Várkonyi - közreműködésével önállóan szerkesztette.

A Magyar Pszichológiai Szemle 1934. évi 1-2. számában az új szerkesztő "Változás a Szemle szerkesztőségében" c. írásával köszöntötte olvasóit. Szerényen megköszöni a bizalmat, amit ezen új funkcióval kapott majd a következőket írja: "A Szemle programja, a dolog természetéhez képest nem változik meg a jövőben sem. A célkitűzéseket a Társaság oly szabatosan alkotta meg 1928-ban, hogy módosítás e tekintetben nem merülhet fel. A program gyakorlati megvalósításában mindössze annyit legyen szabad megemlíteni, hogy semmit se engedve folyóiratunk eddig elért tudományos színvonalából, mégis törekednünk kell a gyakorlati életből közvetlenül felmerülő problémák iránt lélek búvárainkban s munkatársainkban minél nagyobb tevékenységet keltetni." Ezt követően kifejti, hogy az emberekben nagy az igény, az érdeklődés a lélektan eszmei és gyakorlati eredményei iránt, majd az előzőekből következően így fejezi be rövid köszöntőjét: "Gyakorlati kérdések minél nagyobb számban való felvetése a Szemle hasábjain és az olvasók minél szélesebb köreinek bevonása: ez a két irány, melyben erőnket a pillanat sugallata szerint összevonunk kell." (Várkonyi, 1934.)

A Pszichológiai Szemlének évente négy száma jelent meg, de általában 2-2 számot összevontak, sőt az sem volt ritka, hogy a négy szám egy kötetben került ki a nyomdából. Mindennek anyagi háttere volt. A tagdíjból, a kis számú előfizető

gárdából, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásából tartotta fenn magát a folyóirat. Sajnos a tagdíjmorál elődeinknél sem volt mindig szeplőtelen, de sok esetben az állami támogatás is akadozott, ami a folyóirat megjelenésében - finoman kifejezve - egyenetlenségeket eredményezett. Várkonyi agilitása is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az 1936 és 37-ben nem jelentkező Szemle, végül 1938-ban az elmaradt évfolyamokkal együtt kiadásra került.

A főszerkesztő 1938-ban a következőket írta a IX. évfolyam megjelenése elé: (a folyóirat) "Mindenben a tiszta tudomány elveit valósította meg a kutatás és embermívelés terén és a lélektan egész területét tartva szem előtt, a legmagasabb tudományos szempontokat követte közleményeiben és kritikáiban. Talán azt is megállapíthatjuk, szerénységgel nélkül, hogy éppen a Magyar Pszichológiai Szemle tudta leg-sikeresebben egy arcvonalba gyűjteni a lélektan minden munkását hazánkban." (Várkonyi, 1936) A főszerkesztő ezen megállapítását legjobban a tények támasztják alá. Ha feltesszük a kérdést, hogy kik és mit írtak a Várkonyi szerkesztette Pszichológiai Szemlében, valóban felvonul előttünk a korabeli hazai pszichológia számos iskolája, reprezentánsaival egyetemben. Így a pszichofiziológia Ranschburg és Benedek professzorok révén éppen úgy, mint a mélylélektan és a fajpszichológia is, vagy Vértes O. József révén a gyakorlati gyógypedagógiai pszichológia, sőt Gergő Endrének az akkori felfogástól határozottan idegen materialista szemléletű pszichológiája is helyet kapott a Szemle hasábjain, akárcsak a főszerkesztő tanítványainak, mint pl. Tomori Violának és Baranyai Erzsébetnek tanulmányai. Ez a magyar pszichológia felfelé ívelő periódusának Ranschburg és Benedek által képviselt liberális irányvonala, amit Várkonyi nagyon eredményesen igyekezett érvényesíteni egész közéleti tevékenysége során.

A Pszichológiai Társaságban folyó munka elsősorban az egyes szakosztályok keretében zajlott. Előadásokat, vitaeseteket szerveztek a szakosztályok, amik így a szakmai élet fórumaivá váltak. A legjelentősebb neveléslélektani műhely ebben az időben a Szegedi Egyetem Pedagógiai-Pszichológiai Tanszékén és annak professzora körül alakult ki. Szinte magától értetődő, hogy Várkonyi kezdeményezésére a Társaság-kebelében 1935-ben, megalakult a **Neveléslélektani Szakosztály**, amelynek elnökévé őt választották, titkára pedig Noszlopi László lett. Noszlopi, Várkonyi szellemében írta, 1936. évi titkári jelentésében, hogy: "A ma embere nagyobb mértékben törekszik önismeretre, törekszik számot adni saját lelki világáról, cselekvéseiről és ezek rugdíról. Így a mai pedagógus is meg akarja ismerni önmagát ... Másfelől pedig a gyermek ismeretére alapozni a nevelő eljárást. Az új pedagógiai mozgalmak a gyermek lelkéből indulnak ki, igazságosak akarnak lenni hozzá, hozzá akarják alkalmazni a módszert és az elvet." (Noszlopi, 1937) E néhány mondat egyértelműen fogalmazta meg a Szakosztály célját, tagjainak elképzeléseit, amelyet programjukban - a különböző dokumentumok szerint -

igen következetesen igyekeztek megvalósítani.

Várkonyi a pszichológiai közelet elismert személyisége lett, közel félévszázaddal ezelőtt. Eredményesen vezetett egy pedagógiai-pszichológiai tanszéket, hallgatók jelentős száma készítette doktori disszertációját az ő instrukciói szerint, egy jól működő szakosztály munkáját irányította a Társaságban. Több mint fél évtizede a Pszichológiai Társaság társelnöke volt és ezzel egyidőben kihozta az anyagi kátyúból, valósággal megmentette a Magyar Pszichológiai Szemlélt is - talán ezen a helyen nem érdektelen megemlíteni, hogy nagyrészt Szeged segítségével a szegedi nyomdák áldozatos közreműködésével. Mindezt együtt szemlélve egyáltalán nem véletlen, hogy az 1940. évi május 9. közgyűlésen, a Benedek László lemondásával megüresedő társasági elnöki funkcióra, a tagság Várkonyi Hildebrandot választotta.

Várkonyi bonyolult történelmi korszakban ült az elnöki székbe, mégis igyekezett a tudomány magaslatain tartani a pszichológiai gondolkodást. Jól érzékeltetik ezt a közgyűlési beszédei. 1942-ben a Claparedról tartott emlékbeszéd adott lehetőséget arra, hogy a pszichológia jövőjéről szölgön. "A lélektudomány különböző irányzatai (reflexológia, behaviorizmus, a megértő lélektan, stb.) nem követelhetnek egyeduraltat, hanem mindnyájuknak alá kell vetniök magukat a megfigyelés és kísérletezés elvének; a helyes és józan válogatás a jövő útja." (Várkonyi, 1942) Az előadó a semleges Svájcban élő Claparednek a tudománnyal összefüggő liberalizmusáról beszélt, és talán nem véletlenül említette, még ha zárójelben is, a kiemelt három pszichológiai irányzatot. 1943-ban "Az ösztönök kérdése" c. közgyűlési előadásában részletesen foglalkozik Várkonyi az angolszász Morgan, McDougall sőt Freud analitikus elméletének ösztön fogalmával is. A háború kellős közepén elismerően nyilatkozni, vagy méltatni egy másik világfelfogás alapján az éppen Magyarországgal szembenálló hatalom, sőt horribile dictu, oda menekült tudós nézetéit egyáltalán nem volt megszokott magatartási forma. A tudós Várkonyi mégis vállalkozott erre.

A Társaság 1944 március 19. után Választmányának javaslatára beszüntette működését, nem tartottak előadásokat, a hatósági rendelkezéseket nem hajtották végre, nem szolgáltatott adatokat és a már nyomdában lévő folyóiratát sem jelentette meg, olvashatjuk a háború után az 1945 decemberében megtartott XVI. közgyűlés jegyzőkönyvében. (Lénárd, 1947.)

Az alig egy éves hallgatás után előzőleg sohasem tapasztalt fellendülés következett a hazai pszichológiában. Az Állami Gyermeklélektani Intézet, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (V.M.K.) támogatásával valamint a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének Pszichológus Szakosztályával és a Pszichológiai Társaság közreműködésével kezdte meg és végezte a megyei Gyermeklélektani Állomások szervezését. Ezen állomások mellé a V.K.M. támogatásával Neveléslélektani Társaságok alakultak, mint a Magyar Pszichológiai Társaság vidéki szervezetei. Ilyen társaság jött létre pl. Miskolcon, Debrecenben és Szegeden is. Ezen Neveléslélektani Társaságok

feladatkörébe tartozott a különböző nevelési és lélektani kérdésekről előadások tartása a szülők és érdeklődők körében, valamint a vidéki Gyermeklélektani Állomások munkájának segítése, pl. továbbképző tanfolyamok szervezése. (Barra Gy. - Tóth B. 1947)

A Társaságban elsősorban anyagi okokból, hiszen infláció volt, nehezen indult meg az élet. A stabilizáció után 1947-ben megjelent a Magyar Pszichológiai Szemle az évi 1-2. és 3-4. száma számos érdekfeszítő új témával és információval. A Pszichológiai Társaság 1947 májusában tartotta XVII. közgyűlését, amelyen Várkonyi Hildebrand "A cselekvéslélektan vezető gondolatai" címmel tartotta az elnöki megnyitót. E tanulmányában összefoglalta és kijelölte cselekvéslélektani koncepciójának főbb irányát. Magáról a közgyűlésről a Magyar Pszichológiai Szemle 1947. évi 3-4. számának 173. oldalán az olvasható, hogy: "Helyszűke miatt a Magyar Pszichológiai Társaság utolsó közgyűlésének jegyzőkönyvét a következő számban közöljük." Az elszólás, "utolsó", sajnos önbejeljesítő jóslatként realizálódott. A pszichológia ellenes közállapotok 1949-ben a Társaságot tevékenységének beszüntetésére késztették.

Az előzőleg lemondott elnökök: Ranschburg Pál és Benedek László örökös tiszteletbeli elnökei lettek a Társaságnak. Bár Várkonyi Hildebrand Dezső, több évig volt elnök, erről a funkciójáról - eddigi ismereteink szerint nem mondott le. Lehet, hogy ezért nem lett tiszteletbeli elnök?

Irodalom:

- Várkonyi H. (1926): A pszichológia alapvetése
Danubia. Pécs
- Várkonyi H. (1928): A lélektan mai állása
Egyetemi Nyomda, Budapest
- Várkonyi H. (1934): Változás a Szemle szerkesztőségében
Magyar Pszichológiai Szemle 1-2. sz. 3-4. old.
- Várkonyi H. (1936): Az 1936. (IX.) évfolyam elé
Magyar Pszichológiai Szemle 5. old.
- Várkonyi H. (1937): Titkári jelentés
Magyar Pszichológiai Szemle 1-4. sz. 255. old.
- Várkonyi H. (1942): Claparede Ede emlékezete
Magyar Pszichológiai Szemle 1-4. sz. 5-13. old.
- Várkonyi H. (1947): A cselekvéslélektan vezető gondolatai
Magyar Pszichológiai Szemle 3-4. sz. 98-101. old.
- Várkonyi H. (1947): Jegyzőkönyv a Magyar Pszichológiai Társaság 1945. évi december hó 1-én tartott XVI. évi rendes közgyűléséről.
Magyar Pszichológiai Szemle 1-2. sz. 79-80. old.
- Barra Gy. - Tóth B. (1947): Nagy László és Ranschburg Pál nyomdokain.
Állami Gyermeklélektani Intézet Kiadása, Budapest
- Kiss T. (1971): Várkonyi Dezső Hildebrand (1888-1971)
Magyar Pszichológiai Szemle 3. sz. 417-419. old.

Szántó K. (1984): Várkonyi Hildebrand Dezső életútja és munkássága
Magyar Pszichológiai Szemle 12. sz. 1222-1232. old.

VÁRKONYI (HILDEBRAND) DEZSŐ ESZTÉTIKAI
ÉS IRODALOMLÉLEKTANI MUNKÁI

Várkonyi (Hildebrand) Dezsőről ismert az, itt is elhangzott, hogy előadásainak témái szorosan kapcsolódtak a lélektanhoz. Fegyelmezettsége, előre pontosan kidolgozott előadásanyaga arra készítette, hogy más tudomány vagy diszciplína tartományába ne avatkozzék, s ne közbőlje ilyen területet érintő nézeteit, még ha általa értékesnek tartott elgondolásai voltak is a lélektan határain túli tudományterületekről.

A Magyar Pszichológiai Szemlében a közeljövőben megjelenő tanulmányunkban, "Várkonyi (Hildebrand) Dezső pszichológiai magánegyeteme" címmel, részletesen kitértünk arra, hogy Várkonyi saját lakásán az 1950-es és 60-as évek időszakában miként szervezte meg szakpszichológus barátai és nempszichológus ismerősei számára az otthoni pszichológiai előadássorozatot. E közleményünkben dokumentumokkal, meghívókkal, levélben közölt előzetes program-tájékoztatásokkal kiegészítve próbáljuk rekonstruálni az előadássorozatok tematikáját. Sőt a hallgatóság hozzávetőleges jegyzékét is bemutatjuk. Ez a hallgatóság már lazább kötelezettséget jelentett Várkonyi részére aziránt, hogy a legteljesebb szigorral csak a szoros értelemben vett pszichológia köré vonja gondolatait. Gyakran érintett, az 1950-es években az egyetemen szinte teljesen hiányzó, irodalompszichológiai témákat is. Várkonyi mindig jelentős vonzódást mutatott a karakterológia felé. Az irodalomlélektani előadások - ez már saját feltevéseünk, illetve véleményünk - talán azért foglalkoztatták, mert így, ezen előadások révén alkalma nyílt a sorra vett író szereplőinek jellemábrázolására.

Am volt egy személyesebb mozzanat is, ami az említett családi pszichológiai előadásokat az irodalom felé való közeledésre készítette. Ez pedig Várkonyiné Kisfaludy Erős Piroska egyre jobban kibontakozó költői tevékenysége volt. Az eredetileg fizika-kémia tanári képzettségű feleségben korán felkeltődött a pszichológia, majd később a versírás iránti érdeklődés és ösztözés. Így aztán a szigorúan pszichológiai keretek között maradó otthoni előadások után eleinte csekély, majd mind szélesebb választékkal hangzottak el a költőfeleség versei az ő különös, szuggesztív, félig éneklő, sémáni hangulatot árasztó saját előadásában. Ezek egyrészt szellemi pihenést nyújtottak a baráti társaságnak, másrészt pedig az önkifejezésre és sikerélményre adtak alkalmat a szerző számára.

Hallgassunk meg legalább egyet a többször is elhangzott költemények közül Sellei Zoltán tolmácsolásában.

Kisfaludy Erős Piroska

IMÁDSÁG

Közeledem
Álmomban is
Feléd!
Óhozzá,
Ki álom-mélyből
Most is hozzám
Beszél!

Közeledem,
Mennem sem kell
Feléd!
Tehozzád,
Ki fényéveket
Sugározol
Elém!

Közeledem,
El-elfutván
Feléd!
Tehozzád,
Ki tüdöm lombján
Zizzénsz, mint a
Levél!

Közeledem,
Lángok lángján
Feléd!
Tehozzád,
Ki csókom tüzén
Fényt hintettél
Elém!

Közeledem,
Tudást tudva,
Feléd!
Tehozzád,
Ki nagyságrendek
Kulcsát nyújtod
Felém!

Közeledem,
Kínban, éjben,
Feléd!
Tehozzád,
Ki most is dobolsz
Sajgó szívem
Erén!

Közeledem,
Utak útján
Feléd!
Tehozzád,
Ki minden úton
Szembe jössz már
Felém!

Közeledem,
- Mit is modjak? -
Feléd!
Tehozzád,
Ki létem létét
Úgy álmodod
Elém!

Közeledem...
- Csak dadogok -
Feléd!
Óhozzá,
Ki most is ringat
Kéklő, fénylő
Ülén!

A bemutatott vers nem Várkonyi költői teljesítménye, említésével érzékeltetni kívánjuk azt a légkört, ami Várkonyi pszichológiai előadásai után uralkodott. Ezek idővel arra sarkallták magát Várkonyit is, hogy esetenként irodalom-pszichológiai témákat is válasszon. Arany János balladáinak pszichológiai elemzése már távoli hagyományokkal bír. Jóllehet Várkonyi is említette az eddigi eredményeket, de saját gondolataival kiegészítve sem jelentett Arany-elemzése irodalompszichológiai újdonságot. Bámultuk Várkonyi emlékezőképességét, azt, hogy Arany János költői munkáinak számos darabját emlékezetből idézte, de ennél tovább nem terjedt meglepetésünk. Nem így volt a helyzet más költőkkel: első-sorban Ady Endrével. Meggyőződése, hogy Ady nem csak költő volt, hanem a magyar "életfilozófia" egyik legkiemelkedőbb rendszerezője. Rendszerét azonban csak pszichológus képes - a sorok között olvasva - előbányászni. Éppen a tekintetben volt sok érdeme Várkonyinak. Várkonyi ismerte azt az akkori-ban sokat hangoztatott (vö. Bóka László munkásságát) beállítást, hogy Ady "istenes" versei nem valamiféle istenhit megnyilvánulásai, hanem pusztán az életbe, az életörömbbe, a vitalitásba vetett bizalom kivetülése. Várkonyi elítélte ezt a "beállítást". Nem tagadta ugyanakkor, hogy Ady "életfilozófiájának" egyik legalapvetőbb vonása az életszeretet. Idézt is idevágó részeket tőle, talán a következő sorokat is: "Mert Isten: az élet igazsága, Parancsa ez: mindenki éljen. Parancsa ez: mindenki örüljön. Parancsa ez: örömgylkos féljen. Parancsa ez: mindenki éljen." (Ady: Az Isten harsonása, 3. versszak) Ugyanakkor felvetette Várkonyi a kérdést, amit különösen francia esztéták oly sokszor felemlítettek: a költő olyan-e mint a gyöngy-kagyló, szenvednie, kínlódnia kell, hogy élményei legyenek, és hogy szenvedéseinek rémképeibe, arcának eltorzult vonásaiba az olvasót bepillantva szokatlan élményeket tudjon felkeltani benne. A "Fekete zongora" c. vers, amit Várkonyi szívesen idézett, már a költő lelkében kavargó "viharokat" szimbolizálja; tehát Ady életét, sorsát. A fekete zongora - a költő élete. Ennek jellege: befejezetlenség, sötét színezet. A vak mester: a sors, ez játszik vele. A zongora üteme, melódiája: a költészet. Megkérjük Selley Zoltánt, hogy adja elő ezt a verset is!

Bolond hangszer: sír, nyerít
és bűg.

Fusson, akinek nincs bora
Ez a fekete zongora.

Vak mester tépi, cibálja
Ez az élet melódiája
Ez a fekete zongora

Fejem zúgása, szemem könnye,
Tornázó vágyaim tora,
Ez mind, mind: ez a fekete
zongora.

Boros, bolond szívemnek vére
Kiömlik az ő ütemére
Ez a fekete zongora.

Várkonyi utalt ugyanakkor arra, hogy az életszeretet, akár mint lelkiállapot, akár - valamennyire tudatosan mint "életfilozófia" elem nagymértékben kapcsolódott nála a dolgok, jelenségek hangulati összefüggéseihez. Abban a nagy kiadatlan jegyzetanyagban, ami eredetileg Sellei Zoltán birtokában van meg (és másolatban a Budapesti Műszaki Egyetem Pszichológiai Intszékén) számos utalást olvashatunk a hangulatok pszichológiájára vonatkozóan. Megtutuk Várkonyitól - persze erről a pszichológiai tankönyvek is írnak -, hogy olyan alapvető beállítódások (vagy beállítottságok - Várkonyi mindkét terminust elfogadhatónak érezte) mint a pesszizmus, illetve optimizmus, az egyén egész életének történéseit bizonyos hangulati aláfestéssel, "alaphanggal" színezhetheti. Megtutuk viszont azt is, hogy jelenségeknek, helyzeteknek, helyzetfordulatoknak az életben olyan hangulatkeltő ereje lehet, ami képes az egyén érzelmi alaphangulatát megváltoztatni, időlegesen, akár hosszabb időre való érvényességgel. (Talán ilyen szerepe volt a görög drámában a katarzisanak.) De Ady "Párizsban járt az ősz" című költeményét hallgatva, magunk is rájöhethünk, a katartikus, az életérzést megváltoztató mozzanatra: a költő - bármilyen pesszimizisztikus mozzanatokot táplál magában (halálára gondol) és bármilyen szomorú előjeleket lát magaelőtt (hulló levelek) - hirtelen életérzésileg átalakul: ő a kiválasztott, ő egyedül látja az "Ősz" látogatását, s a "kiválasztottság" öröme mindenért kárpótolja. A közismert verset - ami Sellei Zoltán előadásában el is hangzott - felesleges lenne itt akárcsak részletében idézni. A vers azáltal különösen érdekes, mivel a hangulati elemek, a vers katartikus élmény; berobbanásával már a hangulatnál sokkal erősebb érzelmi, revelatív hatással járó rádöbbenési élménybe csapnak át. Várkonyi különösen érdekes jelenségnek tartotta a vegyes érzelmek jelenségét. Az idézett vers - és Ady számos sok más verse - az ilyen affektív állapotoknak gazdag példanyagot ad.

Ady mellett kedvenc témája volt Várkonyinak Madách írói pályája is. Mindennél többet mond, ha röviden belehallgatunk Várkonyi Dezsőnek kiadatlan, Dyrnmayer Marianne-ék lakásán tartott Madách-előadásának szövegébe: "már múlt évben akartunk egy kis megemlékezést tartani Madáchról, azonban most a következő évre maradt ez, és alkalmunk volt összegyűjteni azokat a megnyilvánulásokat, amelyeket a mi közéletünkben és tudományos életünkben szemlélhettünk (ekkor jelent meg pl. Keresztúry Dezső méltatása Madáchról), mint reakciókat az ünnepi megemlékezési esztendőre vonatkozóan és amelyek a Madách "Ember tragédiáját" bírálták, ismertették és magasztalták. Ezek a megnyilvánulások azonban abban, aki Madách gondolatvilágába elmélyedt, sokszor azt a benyomást keltették, amit Madách így fejez ki, hogy "miért is kezdtem emberrel nagyot, ki tudásra törpe és vakságra nagy". Valóban, hogyha egy pár megnyilvánulást nézünk, akkor azt vehetjük észre, hogy a Madáchot ismertető jóindulatú bírálatok avagy tiltakozások sokszor megrekedtek egyes álproblémákban, úgyhogy ennek az előadásomnak is azt a címet szeretném választani:

az a világhoz való nem természetes, nem őszinte viszonyulás, ami egy adott egyén teljes élettartamán, vagy legalábbis élettartama időben lényegesen hosszú részén végighúzódik. Az egyik legjellemzőbb, élethazugságot ábrázoló darab a **Vadkacsa**, ahol az átlagember szintjére süllyedt Gregers Werle a maga "ideális követeléseivel" az élethazugság kirívó (nevetségesen ábrázolt) példája. De maga **Peer Gynt** is élethazugságban él: állandóan a kalandokat keresve nem ismeri fel a családi otthon melegének, az őt szerető hitvesnek a valódi értékét, s ha felismeri, már késő. Élethazugságban él **Nóra** is, jóllehet ezen élethazugság, a mindentől való elzárkózás és védettség hazugsága, nem kifejezetten Nóra jelleméből fakad csak: a család is ráerőlteti a beállítottságot. **Solness** építőmester élethazugsága, hogy fiatal felesége és általában mindenki előtt - mai szót használva, - "megjátssza magát" és saját személyét rendkívül bátor embernek tünteti fel, aki a kész építmények magasára diadallal tűzi ki a lombot (pedig valójában tériszonyban szenved).

Várkonyi hívta fel figyelmemet Philippe Lersch munkásságára, ("Der Mensch in der Gegenwart" stb.), és amikor a szerző munkáit beszereztem, átolvastam, akkor döbbsentem rá arra, hogy miért jelentett Várkonyi számára Ibsen "élethazugság-problematikája" olyan sokat. Lersch filozófiája szerint - ami talán individualápszichológiának minősíthető az emberi lélek legbelső, majd egyre kevésbé centrális rétegekből áll. A legbensőbb mag határoz meg mindent életünkben, mégha első pillanatra nem is tűnik ez fel. A legbensőbb énünk "diktálta" viselkedésformáktól a társadalom követeléseit, téves önismeretünk, ránk rakódott, a bensőnkkel szinkronban nem levő beállítottságok stb. hatására életünk adott szakaszaiban többé-kevésbé eltérünk. Ezzel rontunk el mindent, megtagadjuk önmagunkat és büntetésünket ez a cselekedet hozza ránk. Minden a legbensőbb természetüktől eltérő cselekedet: erőfeszítés, erőfeszítéstöbblet, és ezek az erőfeszítéstöbbletek bontják szét lényünket, testünket, egészségünket. Az ilyen "élethazugságokban" élő ember lelki-testi széthullásra van ítélve. Ugyanakkor az élethazugságnak értelme is van: ha az ember felismeri élethazugságát, ezt kiküszöbölve, a legbensőbb én diktálta cselekvésforma felé közeledhet. Ph. Lersch kötetét - szamizdat-szerűen - lefordítottam kivonatolva. Várkonyit ez nagy örömmel töltötte el: a mélylélektan iránti érdeklődése Lersch munkásságának nagyrabecsülésénél találkozott a viselkedéslélektan iránti lelkesedésével (McDougall). Magam megpróbáltam felvenni személyesen is a kapcsolatot Ph. Lersch-el, de küldeményem, levelem válasz nélkül maradt.

Még egy mondatban utalok Várkonyi báró Kemény Zsigmond munkássága iránti érdeklődésére. Többször alkalma nyílt, Kemény Zsigmondról szólva elbeszélni a nevezett író "leánykézését", ti. azt az esetet, hogy kifejezetten leánykérőbe érkezvén több órás beszélgetés után sem tudta kimondani az ilyenkor szükséges mondatot vagy csak a legszükségesebb néhány szót és dolga végezetlenül hagyta el a házat. S ezután

tért át az "anyakomplexum" leírására. Néha továbbment: különféle rögződések, fixa ideák leírását is kapcsolta írókról szóló előadásaihoz, s itt jegyzem meg, hogy Virág János felvételében Várkonyinak a különféle főbiákról szóló rövidebb kiselőadása is az érdeklődők rendelkezésére áll átjátszás formájában.

Elhagyva az egyes írókkal kapcsolatos előadások témakörét most áttérek egy másik területre, ami nemkevésbé jellemző Várkonyi irodalmi érdeklődésére, de ami viszont már távolabbra mutat. Egyrészt talán ismert a Várkonyiné Kisfaludy Erős Piroska kiadásában megjelent "Naplótöredékek" c. kiadvány. Ez Várkonyi Pannonhalmán töltött éveinek időszakában készült és már jelzi hivatkozásai révén szerzője irodalmi érdeklődésének ébredését a filozófiai érdeklődéssel párhuzamosan. E korszak után, de az 1950-es évek lakásán tartott előadásait megelőzően keletkezett Várkonyi sajátos, nagyterjedelmű kéziratanyaga. Itt nem egyes szerzők, hanem műfajok szerint rendezett az anyag. Így pl. a regény, a dráma, a komédia, a tragédia, a középfajú dráma, a költészet, a bábjáték stb. csoportok szerepelnek e jegyzetanyag témái között. Érdemben még senki sem foglalkozott ezzel az anyaggal. Érdemes lenne kihámozni belőle azt, ami irodalomelméletileg, illetve pszichológiai vonatkozását illetően újszerű ebben a többszáz oldalas gyűjteményben. E tematikai csoportosítású irodalmi jegyzetanyag Sellei Zoltán tulajdonát képezi.

Az irodalmi vonatkozások utolsó fejezeteként említjük meg, hogy csodálatosan kézenfekvő, világos és egyszerű lett az ő előadásában a legbonyolultabb dolog is. Sokszor hasonlattal érte el ezt a hatást.

A szavalóművész és a színész művészete közti különbséget például így világította meg.

A színész nem a költőt személyesíti meg, hanem a költő által kitalált alakot. Szerepet formál. Hamletet alakítja, a tépelődő dán királyfit, akiben "az elszántság természetes színét a gondolat halványra betegíti". Alakítása hasonlít a szoborhoz, amely három dimenziós. Körbejárható. Szerepformálásában segítségére van a jelmez, a maszk, a díszlet, a partnerek, a színpad, a rendező, a dramaturg instrukciói stb.

A szavalóművész viszont a költőt személyesíti meg sajátos módon. Mintha a költő volna általa. Tehát Arany János A walesi bárdok című balladájában nem játssza meg a szereplőket (Edward királyt, a három bárdot stb.), hanem csak jelzi azok egyéniségét. A szoborhoz viszonyítva ő relíe, dombozművet alkot. Mely inkább két dimenziós ugyan, de mégis több annál, mert a mélységek jelezve vannak benne a kiemelkedő és bemélyedő részletekkel. Mégpedig úgy, hogy jelenvalónak érezzük a harmadik dimenziót is. Mintha mindazok ott lennének teljes egészükben, amik csak részben vannak jelen (pars pro toto).

Ennyiben "több" a szavaló művészete a színész művészeténél. Külső eszközök nem állnak rendelkezésére (pusztán a

hang, a mimika, a gesztus), s mégis egy szomorú ballada előadásával a színházi tragédia katarziséig kell eljuttatnia a közönségét.

Várkonyi professzor sokoldalúságáról már esett szó. Például, hogy nemcsak tudós, hanem hegedűművész is volt. Tegyük hozzá, befejezésül, hogy a költeményekről sem csak gondolatai voltak, hanem maga is költő volt, amint ezt saját versei mutatják. Ezek közül hallgassunk meg most kettőt Sella Zoltán tolmácsolásában.

Várkonyi Hildebrand Dezső:

Cselló-szonáta
(G-moll)

Állok az őszben, Átbizserget
És körülfolly a napsugár.
Igaz, nem volt nagyon termékeny
És máris elfutott a nyár.
Emléke izzik még bennünk, de
Kint nőnek a fák árnyai.
Csendben, komolyan bevonódnak
A lélek csüggedt szárnyai.

Mint a hajó, ha partot ért és
Roncsolva, tépve megpihen,
Honnán, hová, mily kincseket vitt
Nem kérdi tőle senki sem:
Állok az őszben s megtépzott
Élethajómra bámulok.
Csend van körültem és a csendben
Érzem, hogy egyedül vagyok..

Egykor vígan vontam vitorlát
S hová repültünk: Délsziget!
Hol oly sok bódító virág nyit
S dús lombú pálma integet,
De Délsziget tengerárján
Tündéri képed felmerül...
Mi volt ez? Álom volt? Káprázat?
Állok hajómon egyedül.

Merengve nézek szét a tájon;
Mily teltek dús kalászhai!
Látom a napnak dévaj kedvét
A szőlőfürtön játszani;
Festvér-gerezdek édes nedve
A pattanásig megfeszül,
Rajtam is átviharzik vágyuk
S állok az őszben egyedül,

Pedig köröttem mennyi fény, szín,
És milyen életorgia!
De átvonaglik lelken, tájon
Egy epedő melódia,
S a dallam mélyén, ismerősen
Egy női sírás felzokog...
Reám találtál?... Nem, csak álom.
Az őszben egyedül vagyok.

Fázom. A metsző szél diderget
És benn a szívben hegedül:
Indulni késztet sietősen,
Ijedten, kérdőn, egyedül,

Bele az üres éjszakába,
A semmibe s mindig tovább,
Amerre hajt a kényszerűség,
Vagy az elmondhatatlan vágy,
De az éj táguló terében
Csodák-csodája vár reám:
Vár fényed, üdvözült Madonnám,
Sugárzó arcod, te leány.

S kigyúlnak akkor tiszta fényben
Körüled minden csillagok.
Képed kereng ott fönn, a végtelenben
S, elvész egy fájó sejtelemben. -
Én lenn oly egyedül vagyok.

Kozmikus pillanat

Veled gyémántos lángban égve
A mindenségben valahol:
El nem választhat minket semmi
Gondolat, ábránd, hatalom.

Teveled együtt fellobogni
Te üdvözítő tiszta fény:
Ez minden, amire vártam
Amért eszméltem, éltem én.

Minden kitárul akkor nekünk
Idő, tér, isten, végtelen,
Mert benned nyilvánul meg minden
Ami titok van s rejtelem,

Ami időnek s öröklétnek
Rejtélyes méhén áthalad,
Te benned nyer csodás értelmet,
Soha nem hallott szavakat.

S ha így elértük minden létnek
Legizzóbb s fájóbb fényfokát:
Akkor megáll a világóra,
Létünk betelt. Nincsen tovább.

A KÖTET SZERZŐI

- Dr. Várkonyi Dezső** (1888-1971)
a pszichológiai tudomány kandidátusa
egyetemi tanár
- Dr. Baróti Dezső**
az irodalomtudomány **doktora**
egyetemi tanár (Budapest)
- Dr. Büky Béla**
a pszichológiai tudomány kandidátusa
tudományos főmunkatárs (Budapest)
- Dr. Duró Lajos**
a pszichológiai tudomány kandidátusa
tanszékvezető egyetemi docens (Szeged)
- Dr. Kiss György**
a pszichológiai tudomány kandidátusa
tudományos főmunkatárs (Budapest)
- Dr. Rókusfalvy Pál**
a pszichológiai tudomány doktora
egyetemi tanár (Budapest)
- Sellei Zoltán**
előadóművész
- Dr. Veczkó József**
egyetemi docens (Szeged)
- Dr. Veszprémi László**
a neveléstudomány kandidátusa
igazgató (Szeged)
- Dr. Zakar András**
a pszichológiai tudomány kandidátusa
egyetemi **docens** (Szeged)
- Dr. Zentai Károly**
ny. főiskolai docens (Szeged)

Дэже /Гилдебранд/ Варкони /1888-1971/ был профессором от 1929 по 1940-й год Сегедского Университета. В честь столетия со дня его рождения в организации секции Педагогики и Психологии - 14-ого октября 1988 года в Сегеде - состоялось рамятное научное заседание. В данном сборнике впервые публикуется один из рукописных трудов ученого от 1950 года и также печатаются тексты прочитвнных докладов научного заседания.

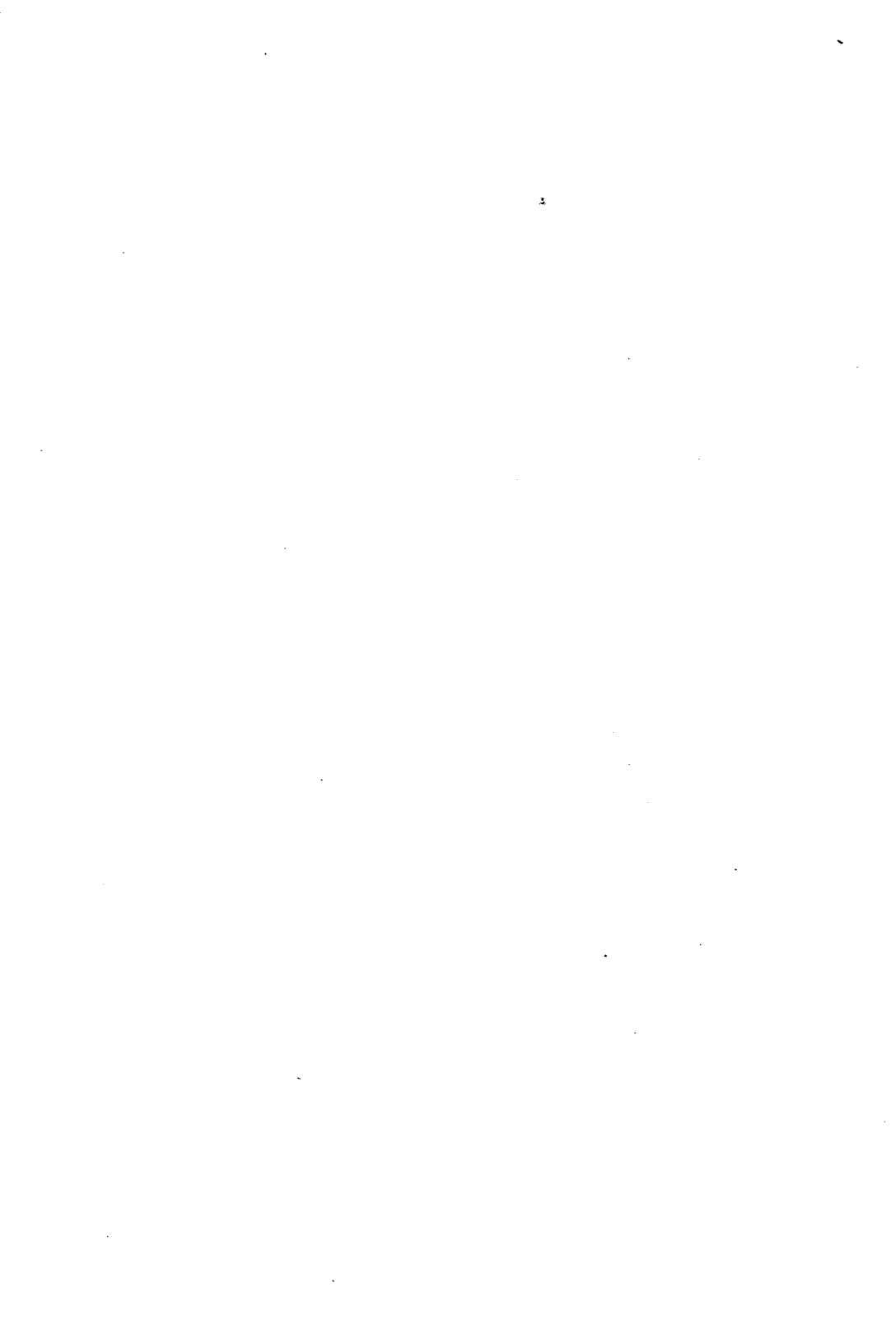
Содержание

- Дэже Варкони: Аномалии человеческих поведений и действий в нормальных условиях
Пал Рокушфалви: Жизненное творчество Дэже /Гилдебранд/ Варкони
Лайош Дуро: Возрастно-психологическое творчество Дэже /Гилдебранд/ Варкони
Йожеф Вейко: Ребенок и его среда в воспитательно-психологических трудах Дэже /Гилдебранд/ Варкони.
Дэже Бароти: Профессор Варкони
Карой Зентаи: Воспоминания о профессоре Варкони
Ласло Веспреми: Варкони и журнал "Школа действия"
Дьердь Кишш: Дэже Г. Варкони и психологическая общественность
Бела Бюки - Золтан Шэллей: Эстетические и литературно-психологические труды Дэже Г. Варкони

Professor Dezső (Hildebrand) Várkonyi (1888-1971) war in der Psychologie von 1929 bis 1940 in Szeged tätig. Anlässlich seiner Zentenarfeier wurde am 14. Oktober 1988 eine wissenschaftliche Gedächtnistagung an der Attila-József-Universität zu Szeged veranstaltet. In diesem Band veröffentlichen wir einen von Professor Várkonyi 1950 geschriebenen und bis jetzt unveröffentlichten Beitrag und die ihm zu Ehren gehaltenen Vorträge.

Inhalt

- Dezső Várkonyi: Die Abnormalitäten des Verhaltens und der Tätigkeit von Menschen im Kreis der Normalität (Parataxen)
Pál Rókusfalvy: Das Lebenswerk von Dezső (Hildebrand) Várkonyi
Lajos Duró: Entwicklungspsychologische Tätigkeit von Várkonyi
József Veczkó: Das Kind und seine Umgebung in der erziehungspsychologischen Werken von Várkonyi
Dezső Bardóti: Várkonyi, der Professor
Károly Zentai: Erinnerung an Professor Várkonyi
László Veszprémi: Várkonyi und "Die Schule der Handlung"
György Kiss: Várkonyi und sein öffentliches Leben in der Psychologie
Béla Büky - Zoltán Sellei: Die ästhetischen und literaturtheoretischen Beiträge von Várkonyi

T A R T A L O M

Előszó	3
Dr. Várkonyi Dezső: Az emberi viselkedések és cselekvések rendellenességei a normalitás körében (Parataxisok)	5
Rókusfalvy Pál: Várkonyi (Hildebrand) Dezső életműve	151
Duró Lajos: Várkonyi (Hildebrand) Dezső fejlődés-lélektani munkássága	163
Veczko József: A gyermek és környezete Várkonyi (Hildebrand) Dezső neveléslélektani műveiben	171
Baróti Dezső: Várkonyi, a professzor	179
Zentai Károly: Emlékezés Várkonyi professzorra	187
Veszprémi László: Várkonyi és a "Cselekvés iskolája"	195
Kiss György: Várkonyi (Hildebrand) Dezső és a pszichológiai közélet	203
Büky Béla - Sellei Zoltán: Várkonyi (Hildebrand) Dezső esztétikai és irodalomlélektani munkái	209